

OSMANLI MİMARİSİ VE SANATI

KÜLTÜREL MİRAS VE TURİZM ÖN LİSANS PROGRAMI

DOÇ. DR. TARKAN OKÇUOĞLU

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ AÇIK VE UZAKTAN EĞİTİM FAKÜLTESİ

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ AÇIK VE UZAKTAN EĞİTİM FAKÜLTESİ
KÜLTÜREL MİRAS VE TURİZM ÖN LİSANS PROGRAMI

OSMANLI MİMARİSİ VE SANATI

DOÇ. DR. TARKAN OKÇUOĞLU

Yazar Notu

Elinizdeki bu eser, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi'nde okutulmak için hazırlanmış **bir ders notu niteliğindedir.**

ÖNSÖZ

Kültürel Miras ve Turizm Programı'nda yer alan Osmanlı Mimarisi ve Sanatı dersi, Osmanlıların Anadolu'nun kuzeybatısında bir beylik olarak kuruluşundan 19. yüzyılın sonlarında geniş bir İmparatorluk hâline geldiği döneme kadar mimarlık ve buna bağlı sanat etkinliğini kapsar. Yaklaşık 6 yüzyılın mimarlık ürünlerini, mümkün olduğu kadar dönemin siyasal ve kültürel altyapısı içinde bir bağlama oturarak değerlendirmeye çalışmak dersin temel hedeflerindedir. Osmanlı mimarlığının dönemleri, Osmanlı mimarlık etkinliği sürecindeki temel dönüşümler dikkate alınarak kurgulandı. Bu kurgusal tarih dizimi Sanat Tarihi yazınında kabul gören dönemlendirmelere uyumlu olarak yapılmıştır. Ayrıca, çalışma mümkün olduğu kadar güncel kaynakların yardımıyla ve bunların içindeki yeni fikir ve kavramları da kullanarak hazırlandı. Osmanlı sanat ve mimarlığının süreci, yaratıma etken çevresel faktörler, siyasal ve kültürel altyapı, sanat patronlarının rolü ve işlevi, plan tasarımları, tipolojik sınıflandırmalar gibi farklı fakat birbirini tamamlayan parametrelerle değerlendirilmelidir. Mimarlık etkinliğinin en parlak örneklerini -en azından 19 yüzyıla kadar geçen süreç içinde- sultan ve çevresine ait prestij yapıları olan camiler oluşturduğundan, kaçınılmaz olarak bu yapı tipi öne çıkar. Ayrıca, plan tipleri ve süsleme açısından da büyük çeşitlilik arz ettiklerinden de dikkati üzerlerine toplarlar. Değinilmesi gereken bir nokta da Osmanlı sanatının 6 yüzyıla ve ancak Roma İmparatorluğu'nun sınırlarıyla karşılaştırılabilen geniş bir coğrafyaya yayılmasından ötürü tanıtılacak eserleri seçmenin zorluğudur. Burada, İstanbul ve Marmara havzasında yoğunlaşan -görece daha önemli kabul edilen- yapılar seçilerek, geniş üretim daha çok merkeze bağlı kültür varlıkları üzerinden anlatılmıştır.

Her sosyal bilim alanının farklı bir terminolojisi olduğu için, Osmanlı mimarlık ve sanatı hakkındaki temel terim, dönem ve kavramları açıklayacak genel bir terminoloji sözlüğü hazırladık. Bu genel sözlük özellikle mimari ve süsleme konusundaki tanım ve tarifleri daha iyi anlamak için yardımcı bir kaynak işlevi görecektir.

Bu çalışmayı, sözünü ettiğim ilkeler doğrultusunda sunmaya çalışacağım. Bilgilerin kurgulanması, resimlerin seçimi, metnin yazım ve redaksiyonu ile yakından ilgilenen ve değerli fikirleriyle çalışmanın tamamlanmasını sağlayan meslektaşım Ar. Gör. Müjde Dila Gümüş'e teşekkür borçluyum.

Kültürel Miras ve Turizm öğrencilerinin yararlanması umuduyla.

Doç. Dr. Tarkan OKÇUOĞLU

KISALTMALAR

İÜ: İstanbul Üniversitesi

H: Hicri

M: Miladi

YAZAR NOTU

Bu kitap Osmanlı mimarlık ve sanat tarihinden örnekler içermektedir. Bu konuda daha fazla bilgi edinmek isteyenler için kazanımlar ve uygulamalar bölümünde yol gösterilmiştir. Bunlar uygulandığı zaman Osmanlı mimarlığı ve sanatı hakkında çok daha fazla bilgi edinebilirsiniz.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
KISALTMALAR	II
YAZAR NOTU	III
İÇİNDEKİLER	IV
1. OSMANLI MİMARLIĞINA GİRİŞ	1
1.1. Osmanlı Beyliği'nin Ortaya Çıkışını Hazırlayan Temel Etmenler	7
1.2. İlk Osmanlı Başkentleri	8
1.2.1. Bursa	9
1.2.2. İznik	9
1.2.3. Edirne	11
1.3. Osmanlı Mimarlığının Evreleri	11
1.3.1. Erken Dönem (1300-1447)	12
1.3.2. Erken Klasik Dönem (1447-1538)	12
1.3.3. Klasik Dönem (Mimar Sinan Dönemi) (1538-1588)	12
1.3.4. Geç Klasik Dönem (Sinan Sonrası) (1588-1730)	13
1.3.5. Lale Devri (1718-1730)	13
1.3.6. Batılılaşma Dönemi (18. yy. Ortaları-19. yy. Başları)	13
1.3.7. I. Ulusal Mimarlık Dönemi 1908-1924	13
2. ERKEN DÖNEM OSMANLI MİMARLIĞINDA YAPI TİPLERİ I	21
2.1. Ahşap Mescit ve Camiler (Çandı Camiler)	27
2.2. Çok Destekli Camiler	27
2.3. Tek Kubbeli Camiler	28
2.4. Çok Birimli Camiler	33
3. ERKEN DÖNEM OSMANLI MİMARLIĞINDA YAPI TİPLERİ II	44

3.1. Tabhaneli-Zaviyeli Camiler	50
3.2. Medreseler.....	56
3.3. Türbeler.....	59
3.4. Hanlar.....	62
3.5. Bedestenler.....	62
4. ERKEN KLASİK DÖNEM OSMANLI MİMARLIĞINDA YAPI TİPLERİ I	69
4.1. Erken Klasik Dönem Mimarisine Giriş	75
4.1.1. İstanbul'un İskânı.....	75
4.2. Erken Klasik Dönemde Camiler ve Mescitler	77
4.2.1. Çatılı Camiler ve Mescitler	77
4.2.2. Tek Kubbeli Camiler.....	78
4.2.3. Çok Birimli Camiler	81
4.2.4. Tabhaneli Camiler.....	82
5. ERKEN KLASİK DÖNEM OSMANLI MİMARLIĞINDA YAPI TİPLERİ II	91
5.1. Tek Kubbeli ve Tabhaneli Camiler.....	97
5.2. Merkezi Planlı Camiler	98
5.2.1. Altı Destekli Merkezi Planlı Camiler	99
5.2.2. Tek Yarım Kubbeli Merkezi Planlı Camiler.....	100
5.2.3. İki Yarım Kubbeli Merkezi Planlı Camiler	101
5.2.4. Üç Yarım Kubbeli Merkezi Planlı Camiler	103
5.2.5. Dört Yarım Kubbeli Merkezi Planlı Camiler.....	103
5.3. Medreseler.....	104
5.4. Sıbyan Mektepleri	104
5.5. Türbeler.....	105
5.6. Hamamlar.....	105

5.7. Ticaret Yapıları	106
5.8. Askeri Yapılar	106
6. KLASİK DÖNEM OSMANLI MİMARLIĞI I.....	113
6.1. Mimar Sinan'ın Hayatı	119
6.2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanat ve Mimarlık Kurumları Hakkında Özet Bilgi	121
6.3. Klasik Dönem-Mimar Sinan Dönemi Yapıları.....	123
6.3.1. Ahşap Çatılı Camiler.....	123
6.3.2. Tek Kubbeli Camiler.....	124
6.3.3. Çok Birimli Camiler	129
7. KLASİK DÖNEM OSMANLI MİMARLIĞINDA MERKEZİ PLANLI CAMİLER I.....	137
7.1. Tek Yarım Kubbeli Camiler	143
7.2. İki Yarım Kubbeli Camiler	143
7.3. Üç Yarım Kubbeli Camiler.....	146
7.4. Dört Yarım Kubbeli Camiler	148
8. KLASİK DÖNEM OSMANLI MİMARLIĞINDA MERKEZİ PLANLI CAMİLER II.....	157
8.1. Altı Dayanaklı Camiler	163
8.2. Sekiz Dayanaklı Camiler	167
9. GEÇ KLASİK DÖNEM OSMANLI MİMARLIĞI.....	178
9.1. Geç Klasik Dönem Osmanlı Mimarlığına Giriş	184
9.2. Lale Devri Mimarlığı(1718-1730)	184
9.2.1. Meydan Çeşmeleri	184
9.3. Barok ve Rokoko Dönemi	186
9.3.1. Camiler.....	186

9.3.2. Türbeler.....	188
9.3.3. Çeşme ve Sebiller	189
9.3.4. Kütüphaneler.....	189
10. TANZİMAT'TAN II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NE KADAR OSMANLI MİMARLIĞI.....	197
10.1. Tanzimat Dönemi Mimarlığına Giriş.....	203
10.2. Öne Çıkan Figürler	203
10.2.1. Balyan Ailesi.....	203
10.2.2. Fossati Kardeşler.....	203
10.2.3. Alexandre Vallaury	204
10.3. Üsluplar ve Yapı Örnekleri.....	204
10.3.1. Ampir	204
10.3.2. Oryantalizm.....	205
10.3.3. Eklektisizm	206
10.3.4. Art Nouveau.....	207
10.4. Dolmabahçe ve Yıldız Sarayları	207
10.4.1. Dolmabahçe Sarayı	207
10.4.2. Yıldız Sarayı	208
11. I. ULUSAL MİMARLIK DÖNEMİ.....	216
11.1. I. Ulusal Mimarlık Dönemine Giriş	222
11.2. I. Ulusal Mimarlık Dönemi Mimarları.....	223
11.1.1. Kemaleddin Bey.....	223
11.1.2. Vedad Bey.....	223
11.1.3. Giulio Mongeri.....	223
11.1.4. Ali Talat Bey.....	224

11.3. Ulusal Mimarlık Dönemi Yapıları	224
11.4. I. Ulusal Mimarlık Dönemi ve Ankara	225
12. OSMANLI DÖNEMİNDE SARAYLAR I	233
12.1. Osmanlı Dönemi Saray Mimarlığına Giriş	239
12.2. Osmanlı Dönemi Sarayları	240
12.2.1. Bursa Sarayı (Bey Sarayı)	240
12.2.2. Edirne Eski Sarayı (Sarayı-1 Atik, Kavak Sarayı)	240
12.2.3. Edirne Sarayı (Sarayı-1 Cedid-i Amire, Yeni Saray)	241
12.2.4. İstanbul, Sarayı-1 Atik (Eski Saray)	243
12.2.5. Üsküdar Sarayı	245
12.2.6. Aynalıkavak Sarayı (Tersane Sarayı)	245
13. OSMANLI DÖNEMİNDE SARAYLAR II	253
13.1. Topkapı Sarayı	259
13.1.2. Birun (Dış hizmetler) Bölümü	259
13.1.2. Enderun Bölümü	260
13.1.3. Harem Bölümü	262
13.1.4. Topkapı Sarayı Çevresindeki Köşk ve Kasırlar	265
14. OSMANLI DÖNEMİNDE SARAYLAR III	272
14.1. Sadabad Sarayı	277
14.2. Beşiktaş Sarayı	278
14.3. Eski Çırağan Sarayı	279
14.4. Yeni Çırağan Sarayı	279
14.5. Feriye Sarayları	280
14.6. Beşiktaş, Çinili Köşk (Çinili Mabeyn-i Hümayunu, Kaşili Köşk, İran Köşkü, Acem Köşkü)	281

14.7. Ihlamur Kasrı	281
14.8. Göksu (Küçüksu) Kasrı.....	282
14.9. Beylerbeyi Sarayı.....	283
KAYNAKÇA.....	291
EK 1	294

1. OSMANLI MİMARLIĞINA GİRİŞ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 1.1. Osmanlı Beyliği'nin Ortaya Çıkışını Hazırlayan Temel Etmenler
- 1.2. İlk Osmanlı Başkentleri
 - 1.2.1. Bursa
 - 1.2.2. İznik
 - 1.2.3. Edirne
- 1.3. Osmanlı Mimarlığının Evreleri
 - 1.3.1. Erken Dönem (1300-1447)
 - 1.3.2. Erken Klasik Dönem (1447-1538)
 - 1.3.3. Klasik Dönem (Mimar Sinan Dönemi) (1538-1588)
 - 1.3.4. Geç Klasik Dönem (Sinan Sonrası) (1588-1730)
 - 1.3.5. Lale Devri (1718-1730)
 - 1.3.6. Batılılaşma Dönemi (18. yy. ortaları-19. yy. başları)
 - 1.3.7. I. Ulusal Mimarlık Dönemi (1908-1924)

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) İlk Osmanlı başkentleri nereleridir?
- 2) Osmanlı mimarlığı nasıl evreler geçirmiştir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Osmanlı Beyliği'nin Ortaya Çıkışını Hazırlayan Temel Etmenler	Osmanlı Beyliği'nin ortaya çıktığı dönemin koşulları öğrenilir.	Dönemin tarihsel çerçevesi üzerine ek okumalar yaparak.
İlk Osmanlı Başkentleri	Bursa, Edirne ve İznik hakkında genel bilgiye sahip olunur.	Bursa, Edirne ve İznik ile ilgili şehir monografilerini inceleyerek.
Osmanlı Mimarlığının Evreleri	Osmanlı mimarlığının geçirdiği temel evreler kronolojik olarak öğrenilir.	Ders notlarında belirtilen dönem ve üsluplar üzerine araştırma yaparak.

Anahtar Kavramlar

- Bursa
- İznik
- Edirne
- Osmanlı Beyliği

Giriş

Bu bölüm Osmanlı mimarlık ve sanat tarihine giriş niteliğinde olup, Osmanlı Beyliği'ni ortaya çıkaran etmenlerin kısaca anlatılması ile başlamaktadır. Bunun ardından ilk Osmanlı başkentleri tanıtılmış ve Osmanlı mimarlığı başlangıcından sonuna kadar temel hatlarıyla kısaca özetlenmiştir. Verilen genel çerçevenin kavranması, sonraki derslerin anlaşılması için önemli bir zemin oluşturacaktır.

1.1. Osmanlı Beyliği'nin Ortaya Çıkışını Hazırlayan Temel Etmenler

Tarihçi Halil İnalçık'a göre Osmanlı Beyliği'nin Anadolu'nun kuzeybatısında Antik Bitinya bölgesine (yaklaşık olarak Söğüt, Yenişehir, Domaniç, İznik ve civarını kapsar) yerleşmesi ve kısa süre içinde Balkan topraklarına yayılmasının üç temel nedeni vardır.

Bunlardan ilki demografik harekettir. Bilindiği gibi Anadolu'ya Türk boylarının yerleşimi açısından, Orta Asya'dan Türkmen göçüyle birlikte İran Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı Anadolu Selçuklu devletinin kurulması ilk belirleyici harekettir. İkinci neden ise Moğol istilası nedeniyle Türk-İslam Gaza hareketinin dinamizm kazanmasıdır. 13. yy'ın sonlarında Orta Anadolu merkezli Selçuklular İlhanlı Devleti'nin istilası ve baskısıyla dağılmaya başlar. Aynı dönemde Orta Asya'dan batıya doğru ilerlemesi durmayan Moğolların önünden, Türk boyları dalga dalga Anadolu'ya göç eder. Çok sayıda Türk boyu Anadolu'nun farklı yerlerine yerleşir ve bunlar her boyun liderinin ismiyle anılır. Bunlardan Osman Gazi'ye bağlı olanlar kuzeybatı Anadolu çevresine yerleşir. Söz konusu bölge Bizans Devleti'yle sınır bölgesi olması dolayısıyla ayrıca önem ve genişleme potansiyeli taşır. Bir başka deyişle, Moğol baskısı Türk beyliklerini batıya doğru hareket etmekte zorlamış, gaza hareketinin itici güçlerinden birini oluşturmuştur. Osmanlı Beyliği'nin hızlı fetih ve yayılma hareketine yardımcı olan üçüncü önemli etmen ise coğrafi konumudur. Osmanlı Beyliği'nin yerleştiği Denizli, Antalya, Ayasluğ ve Bursa'nın uluslararası pazar olması ve dünya ticaret yolları üzerinde önem kazanması Osmanlı hanedanının stratejik bir yerleşim üzerinde olduğunu gösterir. Bu bölge Marmara Denizi'nin güneyi ve Çanakkale Boğazı'ndan Balkan bölgesine açılmaya da elverişliydi.

Yukarıda sayılan nedenlerin dışında Balkanlardaki siyasi parçalanmışlığın getirdiği istikrarsızlık, çeşitli devletler arasındaki rekabetler Anadolu'ya yerleşen Türkmen Beyliklerinin giderek bağımsızlaşmalarına yol açıyordu. İlk Osmanlı beylerinin siyasi ve askeri yetenekleri de çevre devlet ve beyliklerle rekabetteki üstünlük nedenlerinden sayılmalıdır. Örneğin -her ne kadar özellikle Latin istilasından sonra eski kudret ve zenginliğinden yoksun olsa da- bölgenin kadim gücü Bizans Devleti, Osmanlı beyliğinin sınır komşusu olarak büyük önem taşıyordu. Osmanlılar gerek savaş, gerekse evlilik yoluyla bağ kurma politikasıyla bölgede toprak ve nüfus politikasını geliştirmişlerdi. Bu tutumu bölgedeki komşu Türkmen Beylikleriyle de uyguladılar. Osmanlıların fetih sürecindeki iskân siyaseti de dengeli bir genişleme üzerindedir. Anadolu ve Rumeli'deki toprak fetihlerinin birbirini destekleyici oranda adeta simetrik biçimde gelmesi de akılcı bir gaza siyasetinin sonucu olsa gerektir. Osmanlılar, söz konusu gaza hareketinde 'lider' konumunun bilinçli olarak altını çizerek, bunu Anadolu'daki diğer beylikler üzerinde ideolojik bir üstünlük olarak kullanmışlardır. Ayrıca, Balkan topraklarına yaptıkları gaza hareketlerini engelleyecek beyliklerle savaşı 'gaza için savaşanı engelleyenle savaşmak da en büyük gazadır' fikriyle meşrulaştırdılar. Osmanlıların fetih siyasetine göre, alınan toprakların imar ve iskânı vakıf kurumunun etkin kullanımıyla gerçekleşti. Yeni alınan bölgelerdeki, gerek Hristiyan gerekse Müslüman yönetici sınıfı da Osmanlı askeri bürokrasiye entegre edilmiş, bunların çoğu da zamanla asimile olmuştu. Tarihsel olarak, Osmanlıların yukarıda sayılan yöntemleri icat ettiğini söylemek kuşkusuz yanıltıcı ve hatalı olur. Ancak, tarihi bağlamı ve coğrafyanın olanaklarını kullanma becerisini üst düzeyde kullanarak, eskiden beri bilinen politika ve taktikleri mevcut duruma uydurarak sentezleme konusunda son derece başarılı olduklarını söylemeliyiz.

Osmanlılar ağırlıklı olarak Doğu Roma (Bizans) Devleti'nin Anadolu ve Rumeli'deki hâkimiyet sınırları içinde ilerledi ve yerleşti. Bu coğrafyada kurdukları devlet düzeninin bileşenlerinin Anadolu Selçukluları, İlhanlılar, Bizans ve Anadolu Beyliklerinin siyasi, ideolojik, kültürel ve ekonomik tecrübelerinden yararlanılarak oluşturulduğu genel kabul görür. Örneğin devletin temel kurumlarından ikisi olan 'timar' ve 'kul' sistemi Osmanlı icadı değildir. Toprağı işleyen reayaya ve askerliğe değin bu sistemleri Bizans yönetim sisteminden aktarılmıştır. Yine İstanbul'un fethinden sonra İstanbul'da hanedan ve kamuoyu arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde büyük önem taşıyan alay geçişleri de Bizans tören biçimlerini tekrarlar. Osmanlılar bu tür tefriş, toprak mülkiyet sistemi, kul sistemi gibi temel işleyişleri sentezleyip, dönüştürmeyi becererek yaşatabilmiştir. Değindiği gibi, diğer kültür ve geleneklerden aktarılan sistemler hep aynı seyri izlemez. Örneğin Osmanlı'nın erken dönemiyle çağdaş olan Memluk devletinin temel dayanaklarından olan kul sisteminde, herhangi bir kul, devleti yöneten Sultan mertebesine çıkabilirken, Osmanlı'da bu makam sadece padişahın erkek çocuklarıyla sınırlıdır. Osmanlı'da padişah dışındaki yüksek askeri bürokrasiye Selçuklu dönemindeki gibi kendi kapı kullarına sahip olma izni de yoktur. Kul sistemine devşirme yoluyla adam kazandırmanın da bir Osmanlı icadı olduğu da genel kabul görür.

Yukarıda kısaca değinilen sisteme ve elbette başka unsurlara da bağlı olarak genişleyen Osmanlı devleti, -Fetret dönemi gibi devletin yıkılmaya geldiği kısa zaman dilimi dışında- ilerlemesini hızla sürdürmüş, 15.yüzyıla gelindiğinde bir dünya imparatorluğu hâline dönüşmüştü. İstanbul'un fethiyle birlikte, Anadolu Selçuklularının varisliğine, bir de Roma varisliği eklenmişti. 16. yüzyılın başında kendilerini İslam dünyasının en önemli gücü ve lideri olarak konumlandırıyorlardı. Özellikle II. Selim'in doğu seferinden sonra Suriye-Filistin, Mısır ve çevresini ele geçirip Kutsal Toprakların koruyuculuğunu elde etmesi ve Kanuni Sultan Süleyman'ın Şii Safevilere sonucu kesin bir galibiyetle belirlenen bir meydan muharebesiyle olmasa da, en azından antlaşma üzerinden, siyasi düzlemde galibiyet kazanmalarıyla İslam dünyasındaki liderlik iddiasını iyice pekiştirdi. Tüm bu idari, sosyal, ekonomik ve kültürel alışverişler sayesinde, Osmanlı'lar farklı coğrafyalardan gelen iş ve zihin gücüyle farklı deneyim ve dinamikleri bir araya getirdi. Bu senkretik bileşimin iyi bir yorumu sayesinde Doğu Akdeniz çevresinde önemli bir mimari miras bıraktıkları yadsınamaz. Bu mimarlık birikiminin 16. yüzyıl içinde özellikle sarayın bir kurumu olan ehl-i hiref teşkilatı ve neredeyse yarım asır bu kurumu yöneten Mimar Koca Sinan marifetiyle doruğa çıktığı genel kabul görür. 17. yüzyıl mimarlık ve sanatı büyük ölçüde Osmanlı mimarlığında Klasik Dönem olarak adlandırılan 16. yüzyılın küçük yorum farklarıyla devamcısı niteliğinde ele alınır. 18. yüzyılın ilk yarısından itibaren ise devletin diğer alanlarında olduğu gibi, sanat ve mimarlık da farklı ölçülerde kendini gösteren değişimlerle dönüşecektir. Bu dönüşümün neden ve sonuçları ilgili bölümde incelenecektir.

1.2. İlk Osmanlı Başkentleri

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde başkentlik yapmış Bursa, İznik ve Edirne'nin tarihini kısaca tanıtmakta yarar var. Konumuz açısından bu kentlerin önemi, erken Osmanlı döneminde ilk mimarlık denemelerinin yapıldığı, gerek yapı gerekse şehircilik temelinde açık hava müzesi niteliğinde olmalarıdır. Deprem, yangın ve çarpık şehirleşmeyle her ne kadar tahrip edilseler de, hâlâ ilk Osmanlı kentlerinin uzak anılarını barındırdıkları söylenebilir.

1.2.1. Bursa

Bitinya bölgesinde Osmanlı Beyliği'ne ilk başkentlik yapan ve Osmanlı mimarlık çehresini oluşturan ilk kentin Bursa olduğunu söyleyebiliriz. Uludağ'ın kuzeybatı eteğinde kurulan Bursa Antik Çağ'da Bitinya Kralı Prusias tarafından kurulmuş ve Prusa adını almıştır. Olimpos Prusası olarak da bilinir. Roma döneminde Nicomedia'ya (İzmit) bağlandı. İznik daha önceki Arap akınlarından sonra ilk defa 1080'de Süleyman Şah tarafından alınarak merkez yapıldı ve akabinde Bursa fethedildi. Bursa Bizans ve Türkler arasında gidip geldikten sonra 1113'den sonra Alksis Kommenos tarafından geri alındı. Tarihçi Pachymeres'e göre 1300'lerde Türklerin Batı Anadolu istilasını sırasında Bizans'ın elinde kalan 3 önemli castrumdan (kale-şehirden) biri Bursa idi.

Orhan Gazi'nin 10 yıllık ablukası sonucunda 6 Nisan 1326'da Bursa düştü ve Osmanlı başkenti oldu. Türkler kale içine, Rumlar da kale dışına yerleştirildi. Bizans kumandanı kaleyi terk etti ancak danışmanı Osmanlı hizmetine girdi, ayrıca metropolit de kaldı. Gezgin Broquiere 1432'de kalede 1000 evin varlığını yazar. Orhan Bey Tophane mevkiinde, ovaya nazır "Bey Sarayı" denilen sarayı yaptırdı. 1372'de gümüş sikke bastırdı. Bursa'nın şehircilik ve mimarlık alanındaki en büyük gelişmesi I. Bayezid zamanına rastlar. Ulu Camii ve külliyesi geniş ölçeği ve işleviyle şehrin merkezine damgasını vurdu. Timur istilasını Bursa'daki ilk sultanlara ait vesikalar ve telif eserler yandı. Fatih döneminde buradan İstanbul'a zoraki göçle beraber şehrin özellikle eğitilmiş ve zanaatkar-sanatkar nüfusu bir miktar azaldı. Fakat Bursa uzun yıllar İpek yolları için önemli bir durak görevini gördü. İran'dan ipek kervanları akın ediyordu, seyyah Schiltberger'e göre kent ipek ticaret ve endüstrisinin uluslararası merkezi konumundaydı. Kumaş veya ham madde Tebriz-Erzurum-Tokat-Bursa üzerinden Balkanlar ve Avrupa'ya aktarılırdı. Bursa, ayrıca Fatih Sultan Mehmed'in saltanatından sonra doğu seferleri için merkez oldu.

16. yüzyıla ait tahrir defterleri nüfus ve şehircilik adına fikir verir. Bunlara göre, Bursa'da 152 kadar mahalle, 16. yy 2. yarısında 168 mahalle vardır. 16. yy'ın 2. yarısında nüfus 60 bini geçer. Gayri Müslim sayısı yaklaşık 4500'dür. 1530'larda 8 imaret, 22 medrese, 18 cami, 130 mescit, 10 zaviye, 10 da büyük han vardı. Kent ticaret hacmi konusunda oldukça iddialıydı. 1502 yılında 1000'den fazla dokuma tezgâhının olması kumaş ticaretinin ne kadar geliştiğini gösterir. Bursa kemhası ve ipekli kadifeleri Avrupa, Mısır ve İran'da alıcı buluyordu. Rumeli ve Doğu Avrupa'ya ithal edilen Batı Anadolu pamukluları için de antrepo konumundaydı. Ancak, en büyük müşteri Osmanlı sarayıdır. Ceneviz, Venedik ve Floransalıların Bursa'da ticaret yapan temsilcileri vardı.

1.2.2. İznik

Antik dönemin ünlü tarihçisi Strabon'a göre Büyük İskender'in komutanlarından Antigonos M.Ö. 316'larda şehre Antigoneia adını verdi. Daha sonra Antigonos'u yenen komutan buraya karısının adından esinle (Nike) Nikaia der. Helenistik çağda Herakles, Asklepios, Dionysos, Artemis gibi tanrılardan başka Kybele, Serapis ve İsis için de kült yerleri vardı. Roma döneminde ise Nicomedia (İzmit) ile İznik Bithynia bölgesinin metropolisi olmak için rekabet hâlindeydi. Roma vilayeti olduğu dönemde buraya bir de tiyatro yapıldı. Şehrin 4

kapısından Lefke ve İstanbul kapılarını Hadrianus (117-138), Yenişehir ve Göl Kapısını II. Gladius Gothicus (268-270) inşa ettirdi.

İznik, Bizans döneminde Hıristiyanlığın önemli bir merkezi oldu. Hıristiyanlığın Bitinya bölgesine havari Petrus tarafından getirildiği kabul edilir. İncil yorumları konusunda en önemli toplantılar bu kentte yapılmıştır. I. Constantin devrinde Hıristiyanlık resmi din olarak tanımlandıktan sonra, 325 yılında, Arius'un yaydığı, İsa, baba ve kutsal ruh üçlemesine karşı İsa'nın sadece bir insan olduğu fikrini tartışmak için Hıristiyan dünyasının bütün psikoposlarının çağrıldığı ökümenik (ökümen=genel, konsil=kongre) konsil toplandı. Saraydaki toplantıda Bizans İmparatoru Constantin'de hazır bulundu.

İkinci İznik Konsili ise ikonoklazma (resim karşıtlığı) konusundaydı. 787'de Kraliçe İrene İkonoklazma'ya karşı Ayasofya'da toplantı düzenledi ve resimseverler kazandı. İznik'te Bizans döneminin simgesi olan Ayasofya, Roma döneminden kalma bir alt yapının (olasılıkla gymnasiumun) üzerine inşa edildi. Orhan Gazi burayı camiye devşirmiş, Kanuni ise Mimar Sinan eliyle ihya etmiştir. 1953'te orta nefte renkli taş döşeme bulundu. Absisde de fresko izlerine raslanır. İznik Constantinopolis'in Latinler tarafından işgali sırasında (1204-1261) Bizans İmparatorluğu'nun başkentliğini de yapmıştır.

İznik kentinin surları 11 m. yüksekliğinde ve 4970 km. uzunluğundadır. Etrafi 114 adet, 17 m. yüksekliğinde yuvarlak ya da kare kesitli yüksek kulelerle kuşatılmıştır. Bazı kulelerin içinde geç Roma devrine ait freskolar mevcuttur.

1075'de Selçuklular Süleymanşah komutasında İznik'e VII. Michael'e karşı ayaklanan Bizans kuvvetlerinin desteğiyle girmiş, bütün Bitinya'ya yayılmış hatta Boğaziçi'nin Anadolu yakasına kadar girmiştir. Süleymanşah İznik'i başkent ilan ederek geri dönmüştür. Selçukluların oturduğu, Bizanslıların Sultanikion olarak adlandırdıkları saray geç Roma döneminden kalma olmalıdır. Sultan Melikşah'ın elinde tutsak olan Kılıçarslan kaçıp İznik'e gelmiş, burada bir süre sultanlık yapmış ancak uzun süre tutunamamıştır. Türkler 28 yıl kadar burada kaldı, ancak, I. Haçlı seferi sonunda 26 Haziran 1097'de şehri bıraktılar. Haçlı ordusu, Bizans İmparatoru I. Alexios'un gönderdiği kuvvetle birlikte 51 günlük savaşın sonunda kazandı ve İznik'i Bizans'a bırakarak ilerledi.

Osman Bey 1300'de burayı kuşattı ancak surları aşamadı. Daha sonra, oğlu tarafından sürdürülen uzunca bir kuşatma sonunda, şehir teslim oldu. Orhan Gazi 2 Mart 1331'de Yenişehir kapısından içeri girdi. Ayasofya'yı camiye, bir manastırı da medreseye çevirtti. Şehri, Göynük ve Mudurnu'ya kadar çevresini oğlu Süleyman Bey'e verdi. Değerli kilise eşyalarını ve kitaplarını da Bizans'a sattı. İznik özellikle 16. yy'da özellikle İstanbul'da hanedan ve çevresi için ürettiği çinilerle zenginleşti.

Tahrir defterlerine göre 1560'lı yıllarda 73'ü bekâr 2000 kişinin oturduğu 419 hane vardı, 1630'larda ise 22 Müslüman bir de Hıristiyan 351 adet hane, yaklaşık 1500 kişi kaydedilmiştir. 1920'deki Yunan işgali sırasında yangınlar yüzünden çok tahrip oldu. .

1988 yılında "tarihi kentsel sit alanı" ilan edilmiştir.

İznik hakkında çok sayıda seyyah yazmıştır. Bunlara örnek olarak, Arap seyyah İbn-i Battuta (1330'lar), Bizans'lı din bilgini Georgios Palamas (1354) , Alman seyyah Hans Dernschwam (1555), Rauter1568, Lubenau (16.yy. sonları), Polonyalı Simeon (1609), Evliya Çelebi (1648) Grelot (1670) Pococke (1735) Texier (1835) Mordtmann (1852) Cuinet (19.yy sonları) verilebilir.

1.2.3. Edirne

Trakya'nın en stratejik bölgesine kurulmuş Roma Castrum'udur. Bölgede en eski şehir Trak kabilelerinden Odris'lerce Meriç'le Tuna'nın birleştiği yerde kurulan Orestia idi. II. yy'da Roma İmparatoru Hadrianus burayı aldı ve ve kentin adı Hadrinapolis olarak değişti. İslam kaynaklarında "Edrenos", Edrenaboli", I. Murad (1362-1389) zamanında "Edrene" olarak geçer. Olasılıkla XVIII. yy'dan sonra Edirne olarak anılmıştır. Fetih tarihinin genel olarak, I. Murad ve Lala Şahin'in sistemli fetihleri sonucunda 1361 olduğu kabul edilir. Rumeli'nin ve İstanbul'un fethinde burası askeri harekât üssü olarak kullanılmıştır.

Yıldırım Bayezid'in ölümünden sonra, Fetret döneminde sırasıyla şehzadelerden emir Süleyman, Musa Çelebi ve en sonunda da Mehmed Çelebi'ye başkent oldu. II. Murad zamanında kısa bir süre şehzade, dolayısıyla tahtın varisi olduğunu iddia eden "Düzmece Mustafa" tarafından alındı. II. Murad döneminin sonlarında temelleri atılan ve nihai hâline Fatih devrinde kavuştuğu söylenen Edirne Sarayı Osmanlı padişahının sarayı ve devletin idare merkezi olmayı uzun süre sürdürmüştü. Edirne Sur-u Hümayun'lara yani şehzadelerin sünnet düğünlerine sahne oldu. II. Mehmed'in Dulkadirli Sitti Hatun'la düğünü önemli olaylardandır. Fatih de oğulları II. Bayezid ve Mustafa'yı 1475 yılında burada evlendirdi.

İstanbul'un fethi ve sarayın İstanbul'a taşınmasından sonra imparatorluk merkezi bağlamında yıldızı matlaşan Edirne XVIII. yy'da tekrar önem kazandı. Bazı padişahlar tahta çıkma törenini burada gerçekleştirdi. I. Ahmet, II. Osman ve IV. Murad burada çok zaman geçirdi. IV. Mehmed ise burayı adeta devletin merkezi hâline getirdi. Lale döneminin padişahı III. Ahmed Topkapı Sarayı'ndaki cülusundan sonra ilk Cuma namazı için Edirne'ye gitmiş ve adına okunan ilk hutbeyi de burada dinlemiştir. 1828-29 Osmanlı-Rus savaşı, 93 Harbi (1878) ve 1913 Bulgar işgali Edirne yapılarına ve şehrin dokusuna büyük zarar vermiştir.

1.3. Osmanlı Mimarlığının Evreleri

Osmanlı mimarlığının kuruluş döneminde, Osman Gazi'den günümüze gelebilmiş bir örnek bilinmiyor. Akın ve göçle, hızla akan bir dönemde büyük olasılıkla fethedilen yerlerdeki konutlar kullanılıyor, göçebe yaşamın doğal mekânları olan çadırlarda kalıyorlardı. Günümüze gelebilmiş en erken mimari kalıtlar İznik ve Bursa gibi etrafı surlarla çevrili antik kentlerin Bizans Devleti'nden fethinden sonra inşa edilebilmiştir. Bu şehirlerde yapılan saraylar veya mevcut Bizans yapıların saray olarak kullanılması erken devirlerden itibaren yerleşik hayat ve kurumsallaşma yolunda bir gidişat olduğunu düşündürür. Devletin kurumsallaşması beraberinde Cuma günleri cemaatin toplanacağı ve gazilerin adını onurlandıran büyük camilerin, şeriat kanunlarını geliştirecek ve bürokrasiye adam yetiştirecek medreselerin, hamam, çeşme gibi su ve temizlik ihtiyaçlarına cevap veren kamusal yapıların inşasını getirdi.

İnşa faaliyetlerinin en büyük hamileri padişah ve ailesi, ardından askeri bürokrasi ve kısıtlı ölçülerde ulema ve tüccar sınıfına aitti.

Mimarlık tarihinin yüzyıllar süren sürecini bazı parametreler belirleyerek ayırmak, belli kategorilere göre tarif etmek, üslupları birbirinden ayırt etmek için -aynı Avrupa mimarlığındaki Rönesans, Barok vd. dönemlemeleri gibi- kurgusal olarak bazı dönemlere ayırmanın yararlı olduğu görüşü hâkimdir. Aşağıda görülen dönemler genellikle mimarlık tarihinde üslupların değişim noktalarına işaret eder. Bunları kısaca tanımak faydalı olur.

1.3.1. Erken Dönem (1300-1447)

Orhan Gazi döneminde ilk mimarlık ürünleri verilmeye başlanmıştır. İlk elli yılda genellikle tuğla ve taş malzemeden görece olarak küçük ölçekli yapılar inşa edildi. Bizans yapılarından mühlüm tuğla ve taş örgülü almaşık duvar sistemi hem ucuzdu hem de inşaatların çabuk bitmesi için uygundu. Almaşık duvar inşası, devletin topraklarını genişleterek nispeten zenginleştiği Yıldırım Bayezid döneminde yerini kesme taş işçiliğine bıraktı. Osmanlı Beyliği Selçuklu kurumlarından kalan ve eşzamanlı olarak Beylikler döneminde Anadolu'ya yayılan türbe, medrese, cami, hamam vd. gibi dini ve sivil yapı tiplerini inşa etmeyi sürdürdüler. Ancak, Ters T planlı, zaviyeli veya tabhaneli olarak anılan, sosyal ve dini işlevi bir araya getiren plan tipi bu dönemin, Osmanlı Beyliği'ne ait özgün tasarımı olarak ayrıcalıklı bir yer tutar. Bu dönemin önemli bir ayırt edici özelliği, mimari ve sanat kimliği oluşturma aşamasında coğrafi konumun, savaşların, demografik değişimlerin ve ticaret gibi unsurların katkısıyla Bizans, Memluk, Timur, Türkmen beylikleri gibi çevredeki farklı kültür kimliklerinin belirli ölçülerde sentezlenerek yorumlanmasıdır.

1.3.2. Erken Klasik Dönem (1447-1538)

Mimarlık tarihinde Erken Klasik Dönem olarak tanımlayabileceğimiz zaman aralığı 1447 yılında yapımı tamamlanan Edirne Üç Şerefeli Camii'yle başlatılır. Bu yapıda ilk defa ustalıklı ve abidevi ölçülerde uygulanan merkezi planlı cami şemasıyla revaklı avlunun bir araya gelmesi ve minarelerin avlu ve ana kitle ile ilişkisi gibi temel unsurlar, Osmanlı selatin camilerinin en azından 18. yüzyılın ortalarına kadar temel karakteri olacaktır. İstanbul'un fethini takiben, Osmanlı Devleti'nin yeni başkentinin sarayından yönetilen merkezi bir devlet kurma süreci, yansımasını abidevi cami mimarlığında da göstererek, merkezi planlı camilerin inşasına girişilmiş ve bunlar zaman içinde, ilk 150 yıla damgasını vuran tabhaneli camilerin yerini almıştır.

1.3.3. Klasik Dönem (Mimar Sinan Dönemi) (1538-1588)

15. yüzyılda gelişimini sürdüren merkezi mekân arayışları, Mimar Sinan döneminde, hem mimarın kişisel kabiliyeti hem de saraya bağlı mimarlık hassa ocağının katkısıyla büyük bir çeşitlilik içinde gerçekleşecektir. Bu dönemde sultana ait vakıf eserleri olan geniş kapsamlı külliye tasarımları ve bunların merkezini oluşturan camiler hanedan ve ona bağlı bürokrasinin prestij yapıları olarak en abidevi örneklerini verirler. Dönemde II. Mehmed döneminde başlayan ve mimaride etkisini gösteren merkezi devlet anlayışı, Kanuni döneminde iyice güçlenir ve kurumsallaşır. Mimari kodların iyice yerleşmesi ve Doğu Akdeniz mimarlık çevresi

özgün bir dil oluşturması bu dönemin genel karakterini verdiği söylenebilir. Devletin en geniş sınırlarına yayıldığı 16. yüzyılda, uzak sınırlarda bile özellikle kubbe ve minare tasarımı merkezin çevreye olan etkisi kuvvetle hissedilmeye başlamıştır.

1.3.4. Geç Klasik Dönem (Sinan Sonrası) (1588-1730)

Bu dönemde Mimar Sinan'ın geliştirdiği merkezi plan şeması, öğrencileri ve diğer ardılları tarafından devam ettirilir. Bunlardan özellikle Mimar Sinan'ın Şehzade Camii'nin merkezi kubbe etrafında 4 kubbeli planı revaç bulmuş, Sultan Ahmed ve Yeni Camii gibi 17. yüzyılın simge yapılarında kullanılmıştır. Dönemin yeniliği olarak camilere eklenen gösterişli hünkâr kasırları zikredilebilir.

1.3.5. Lale Devri (1718-1730)

Lale Devri terimi ilk defa Ahmet Refik Altınay tarafından III. Ahmed ve Sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın hükümdarlığı sırasında geçen belirli bir döneme işaret eder. Saray hayatının görece daha seküler hâle geldiği, kamuoyu-saray arasındaki ilişkilerin farklılaştığı dönemin en çok altı çizilen vakası Yirmisekiz Mehmed Çelebi ve beraberindekilerin Fransa ziyareti ve bu ziyaretten toplanan bilgilerin çizim ve metin olarak İstanbul'a getirilmesidir. Bu ziyaretin sonucunda Osmanlı sanatında Batılı etkilerin başladığı genel kabul görür. Ancak son araştırmalarda bu dönemin süsleme sanatında güçlü İran-Hint etkilerin de bulunduğu anlaşılmıştır. Dönemde medrese merkezli vakıf külliyelerinin çoğalması, meydan çeşmeleri, müstakil kütüphaneler, Haliç kıyılarının yanı sıra Boğaz kıyılarına inşa edilmeye başlanan yalı ve saraylar Osmanlı mimarlığının kazandığı yeni boyutlara işaret eder.

1.3.6. Batılılaşma Dönemi (18. yy. Ortaları-19. yy. Başları)

Pera ve çevresinde kurulan elçilikler, beraberinde diğer ülkelerle temasın yoğunlaşmasını da getirmişti. Batılı kurum ve bilginin Osmanlı hayatında etkili olması Batılılaşma-modernleşme olarak anılan dönemi doğurmuştur. Elbette mimaride Osmanlı sanatının kendi içinde evrilen dinamik yapısı da etkili olmuştu. Batılı biçim ve üslupların Osmanlı mimarlığında plan tasarımından ziyade süsleme biçimlerinde kullanıldığı söylenebilir. Mimarlıkta bu dönemin Nuruosmaniye Camii'nin cephe ve avlu düzenlemesiyle başladığı kabul edilir. Bundan sonra Avrupa'daki moda akımlar Osmanlı zevk ve alışkanlıklarıyla yorumlanacaktır. Belirleyici üsluplardan Barok ve Rokoko üslubu 1730-1820'ler arasında hâkim olmuştu. II. Mahmud döneminde başlayıp I. Abdülmecid döneminde devam eden Napoleon menşeli Ampir üslup 1820-1860'lar arasına tarihlenebilir. İçinde bolca oryantalist öğeler taşıyan Eklektik üslup dönemi kabaca 1861-19. yy. sonuna dâhil edilebilir. Bu sırada Yunan, Gotik gibi Avrupa'nın tarihi kadim üslupları yeniden yorumlandı. Neo-klasik mimarlık bu anlayışın ürünüdür.

1.3.7. I. Ulusal Mimarlık Dönemi 1908-1924

Birinci Ulusal Mimarlık veya Milli Mimari Rönesansı olarak adlandırılan üslup ile, temel olarak Selçuklu ve Erken Dönem Osmanlı mimarlıklarından alınan dekoratif öğelerin, yeni inşa teknikleri ve malzeme ile beraber kullanılması amaçlanmıştır. Söz konusu üslup, II. Meşrutiyet ile beraber yükselen milliyetçilik hareketlerine paralel olarak doğmuştur. Dönemin

öne çıkan iki mimarı Vedat Tek ile Kemalettin Bey olup; Mongerie, Ali Talat Bey, Arif Hikmet Koyunoğlu da söz konusu yıllarda birçok kamu yapısına imza atmıştır.

Uygulamalar

1) ‘Osmanlı Mimarlığının Evreleri’ bölümünden ilginizi çeken bir dönem seçip, söz konusu dönemde inşa edilmiş bir yapıyı geziniz.

Uygulama Soruları

1) Gezdiğiniz yapıyı mimari açıdan değerlenmeyi amaçlayan bir metin hazırlayınız.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Osmanlı Beyliği'nin Anadolu'nun kuzeybatısında yerleşmesi ve kısa süre içinde Balkan topraklarına yayılmasının üç temel nedeni vardır. Bunlardan ilki demografik harekettir. İkinci neden Moğol istilası nedeniyle Türk-İslam gaza hareketinin dinamizm kazanmasıdır. Üçüncü önemli etmen ise coğrafi konumudur. Osmanlı Beyliği'nin yerleştiği Denizli, Antalya, Ayasluğ ve Bursa'nın uluslararası pazar olması ve dünya ticaret yolları üzerinde önem kazanması Osmanlı hanedanının stratejik bir yerleşim üzerinde olduğunu gösterir. Osmanlılar ağırlıklı olarak Doğu Roma (Bizans) Devleti'nin Anadolu ve Rumeli'deki hâkimiyet sınırları içinde ilerledi ve yerleşti. Bu coğrafyada kurdukları devlet düzeninin bileşenlerinin Anadolu Selçukluları, İlhanlılar, Bizans ve Anadolu Beyliklerinin siyasi, ideolojik, kültürel ve ekonomik tecrübelerinden yararlanılarak oluşturulduğu genel kabul görür. Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemindeki başkentleri sırasıyla Bursa, İznik ve Edirne'dir.

Osmanlı mimarlığının evreleri şu şekilde ortaya koyulabilir: Erken Dönem (1300-1447), Erken Klasik Dönem (1447-1538), Klasik Dönem (Mimar Sinan Dönemi) (1538-1588), Geç Klasik Dönem (Sinan Sonrası) (1588-1730), Lale Devri (1718-1730), Batılılaşma Dönemi (18. yy. ortaları-19. yy. başları), I. Ulusal Mimarlık Dönemi (1908-1924).

Bölüm Soruları

- 1) Osmanlı Beyliği Anadolu'nun hangi bölümüne yerleşmiştir?
 - a) Doğu Anadolu
 - b) Kuzeydoğu Anadolu
 - c) Kuzeybatı Anadolu
 - d) Güneydoğu Anadolu
 - e) Güneybatı Anadolu
- 2) Aşağıdakilerden hangisi Türk boylarının Orta Asya'dan Anadolu'ya göçün nedenlerinden biridir?
 - a) Orta Asya'nın çölleşmesi
 - b) Devamlı deprem tehlikesi
 - c) Rodos Şövalyeleri'nin istilası
 - d) Moğol baskısı
 - e) Veba salgını
- 3) Osmanlı Beyliği'nin ilk gazaları hangi devlet üzerine olmuştur?
 - a) Memluk
 - b) Timurlu
 - c) Macar Krallığı
 - d) Saksonlar
 - e) Bizans Devleti
- 4) Osmanlı fetihleri hangi dini-siyasi fikre dayanılarak yapılmıştır?
 - a) Gaza
 - b) Ganimet
 - c) İstila
 - d) Keşif
 - e) Kültürel

- 5) Aşağıdakilerden hangisi Osmanlı Devleti'nin ilk başkentidir?
- a) Konya
 - b) Bursa
 - c) Kayseri
 - d) Amasya
 - e) İstanbul
- 6) Aşağıdakilerden hangisi Osmanlı başkentlerinden değildir?
- a) Edirne
 - b) İstanbul
 - c) Konya
 - d) Bursa
 - e) İznik
- 7) Aşağıdakilerden hangisi erken Osmanlı dönemi mimarlığının bileşenlerine katkı sunmamıştır?
- a) Fransa
 - b) Bizans
 - c) Memluk
 - d) Timur
 - e) Anadolu Beylikleri
- 8) Aşağıdakilerden hangisi Osmanlı mimarlık tarihinin bir evresidir?
- a) Gotik
 - b) Neo-Klasik
 - c) İon
 - d) Dor
 - e) Lale Devri

- 9) Erken klasik dönem hangi yapıyla başlar?
- a) Ayasofya
- b) Nuruosmaniye Camii
- c) Dolmabahçe Sarayı
- d) Yıldız Sarayı
- e) Edirne Üç Şerefeli Camii
- 10) Klasik Dönem (Mimar Sinan Dönemi) hangi yüzyıla aittir?
- a) 12
- b) 13
- c) 14
- d) 16
- e) 18

Cevaplar

1)c, 2)d, 3)e, 4)a, 5)b, 6)c, 7)a, 8)e, 9)e, 10)d

2. ERKEN DÖNEM OSMANLI MİMARLIĞINDA YAPI TİPLERİ I

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

2. Erken Dönem Osmanlı Mimarlığında Yapı Tipleri I

2.1. Ahşap Mescit ve Camiler (Çandı Camiler)

2.2. Çok destekli camiler

2.3. Tek kubbeli camiler

2.4. Çok Birimli Camiler

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Osmanlı mimarlığının erken dönemlerinde ibadet yapılarının inşasında hangi teknik ve malzemeler kullanılırdı?
- 2) Osmanlı'nın ilk yıllarında inşa edilen mimari eserler hangileridir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Erken Dönem Osmanlı Mimarlığında Yapı Tipleri I (Çandı, Çok Destekli, Tek Kubbeli, Çok Birimli Camiler)	Osmanlı'nın erken döneminde inşa edilmiş olan çandı, çok destekli, tek kubbeli ve çok birimli camilerin genel özelliklerinin ve önemli örneklerinin öğrenilmesi.	Ders notlarında belirtilmiş yapı örnekleri üzerine araştırma yapmak, farklı yapı tiplerinin planlarını karşılaştırmak.

Anahtar Kavramlar

- Çandı cami
- Çok destekli cami
- Tek kubbeli cami
- Çok birimli cami

Giriş

Bu bölümde erken dönem Osmanlı mimarlığındaki yapı tipleri olan ahşap mescit ve camiler (çandı camiler), çok destekli camiler, tek kubbeli camiler ve çok birimli camilerin genel özellikleri anlatılmış ve söz konusu yapı tiplerinin önemli örnekleri mimari özellikleri bakımından ele alınmıştır.

2.1. Ahşap Mescit ve Camiler (Çandı Camiler)

Tamamen ahşap malzemeden inşa edilmişlerdir. Kare veya dikdörtgen bir harim ve bunu örten çift meyilli ahşap çatıdan meydana gelirler. Bazılarının kuzeyinde ahşap dikmelerin taşıdığı bir son cemaat yeri ve bazen son derece basit yapılmış ahşap bir minare bulunur.

Orhan Gazi döneminde (1326-1359) Adapazarı, Akçakoca, Düzce üçgeninde ortaya çıkan ve çandı camiler olarak bilinen bu yapı tipinin daha önce Anadolu'da mevcut olmadığını ispat etmek mümkün değildir. Bu konuya ilk defa değinen araştırmacı E. H. Ayverdi'dir. Sadece belirli bir dönem (Orhan Gazi dönemi) ve yörede ortaya çıkmıştır. Herhangi bir üslup iddiası taşımayan, madeni birleştirici kullanılmadan, sadece ağaç malzemeyle birbirine geçme yöntemiyle yapılmıştır. Kabaca yontulan ve birbirini dik kesecek şekilde üst üste oturtulan kütükler birbirlerine tam temas edemediği için içeriden sıvayla kaplanır. Mihrap ve minberde rastlanabilecek primitif bir süsleme dışında süsleme yapılmamıştır denilebilir.

Ahşabın köşelerde bindirilmesi tekniğinin en eski örneği M. Ö. 4-5. yüzyıllara giden Hun dönemi kurganlarında görülür. Bu basit teknik mutlaka başka kültür ve coğrafyalarda da uygulanmış olmalıdır. Günümüzde aynı teknik Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde Gerede-Ankara yolunda yapılmış yayla evlerinde izlenebilir.

Buldukları bölge Orhan Gazi döneminde Akçakoca tarafından fethedilmiş, buraya Türkmen beyleri yerleştirilmiş ve bu yöreye özgü "divan" olarak anılan bir yerel yönetim biçimi oluşturulmuştur. Divan'ı 3-5 köy ve çiftlikler oluşturmaktaydı. Bunların merkezinde, boş bir araziye çandı camiler inşa edilmiştir. Haftada bir gün köy ve çiftlik halkı bu caminin çevresine toplanıyordu. Cuma günleri hutbe okunur ve kararlar alınırdı. Günümüzde bu gelenek Adapazarı'nda Serdivan'da yaşatılır.

Bursa, İznik, Yenişehir çevresi gibi erken Osmanlı dönemi yerleşim yerlerinde ahşap mescitler vardır. Bunlar göçebe hayattan yerleşik düzene geçme aşamasındaki Türkmenlerin daha sonra ortadan kalkan bir yaşam biçimini yansıtır denilebilir. Çandı camilere örnek olarak Düzce, Geriş Köyü Orhan Gazi Camii verilebilir.

2.2. Çok Destekli Camiler

Cami tasarımında 7. yy'da Medine/Mescid-i Nebevi'de başlayan, zaman içinde gelişerek devam eden en eski mimari tasarımlardan biridir. Enine gelişen, eşit aralıklarla yerleştirilmiş kâgir veya ahşap taşıyıcıların üzerine kirişler veya kâgir taşıyıcılar bütünüyle ahşap malzemeden yapılan düz çatıyı taşır. Bazılarında son cemaat yeri ve minare de bulunabilir. Suriye, Mısır, Kuzey Afrika ve İran dâhil geniş bir coğrafyada yaygın bir plan tipidir.

Erken Osmanlı döneminde inşa edilen bu camiler, aynı diğer Anadolu Beyliklerinde olduğu gibi 12. ve 13. yüzyıllarda Anadolu Türk mimarisinin yapı tasarımlarından miras

olmalıdır. İslam mimarisin en erken cami plan şemasını devam ettiren bu yapılar, Konya Alaeddin Camii'ndeki gibi, banisinin hükümdar olduğu camilerde kullanılmıştır. Osmanlı'da Selçuklu mirasının yanı sıra, Bergama Ulu Camii gibi Bizans bazilikalarının bariz etkilerini taşıdığı yapılar da inşa edilmiştir.

14. ve 15.yy'larda bu tipolojiye uyan camiler bir süre devam etmesine karşın sayıları iyice azalmış, 16. yüzyılda Kasımpaşa'da Piyale Paşa Camii dışında neredeyse hiç yapılmamıştır. Bu tasarım giderek az uygulanır olmuş ve kentlerde ikinci dereceden tercih nedeni olmuştur. Ancak, merkezden uzak, yeni fethedilen şehirlerde hâlâ bu şema kullanılmaya devam edilmiştir.

Ankara Ahî Elvan Camii (14. yy. sonları)

I. Murad Hüdavendigâr döneminde (1362-1389) Elvan Mehmed Bey bin Mecededdin (ö.1382) tarafından inşa edilmiştir. Üç sıra ahşap sütunla 4 sahına ayrılmıştır. Yapı kerpiç duvarlar üzerinde kat kat kirişleme sistemiyle yapılmıştır. 12 ahşap sütunla taşınan tavan düz ahşap kirişlerle örtülmüş ve üzeri dışarıdan kiremit kaplanmıştır. Çokgen kesitli ahşap sütunların başlıkları devşirmedir. İki katlı mahfili de vardır. Bu tip yapılara Kayseri, Sivas, Ankara'da rastlanır. Giriş mihrap ekseninde yer almaz.

2.3. Tek Kubbeli Camiler

Anadolu mimarisinde ilk örnekleri Selçuklu mescitlerinde uygulanan plan şemasının devamıdır. Özellikle Konya, Afyon, Akşehir gibi Orta ve İç Anadolu mescitlerinde sıklıkla kullanılmıştır. Kubbe çapları 7-9 m arasında değişen kare planlı Selçuklu mescitlerinde, Osmanlılardaki son cemaat yerinin öncüsü durumundaki hazırlık bölümleri mihrap ekseninde bulunmaz, ayrıca iki yana kapalı olurdu. Mescitlerde uygulanan bu şemanın camilere geçişi 14. yy'da Batı Anadolu'da gerçekleşti. Mentешеoğulları'na ait Eski Çine Ahmet Gazi Camii'nin (14. yy. ilk çeyreği) 17m. çapındaki kubbesi dönemin en büyük kubbesi olarak dikkat çeker.

Erken dönem Osmanlı döneminde üretilen tek kubbeli camiler kare planı örten bir kubbeden oluşur. Geçiş ögesi olarak pandantif (küresel ve üçgen), tromp, prizmatik üçgenler kuşağı kullanılmıştır. Bunların bir arada kullanıldığı bileşik örnekler de mevcuttur. Çoğunda kuzey yönünde, mihrabın karşısında bir son cemaat yeri vardır. Üç gözlü birimde genellikle yanlar tonoz, ortası kubbeyle örtülüdür. Minare harim ve son cemaat yerinin birleştiği noktada yer alır.

Son cemaat yerinin mihrabın karşısında yer alması, iki yana kemerlerle açık olması, cephe kitle ve oranları, minarenin konumu ve duvar dokusuyla Selçuklu mescitlerinden farklılaşırlar.

Bursa Alaeddin Camii (1326)

Banisi Orhan Gazi'nin ağabeyi Alaeddin'dir. Kitabesi yoktur ancak bazı belge ve kaynaklardan 1326'da yapıldığı anlaşılır. Bursa'daki 1885 depremi ve onun devamındaki yangından sonra özgün hâli bozulmuştur. Bu felaketten bütün Bursa yapıları etkilenmiş, hem yerli hem de yabancı uzmanlar tarafından Cumhuriyet dönemine kadar onarımlar sürdürülmüştür. Fransız mimar-restoratör Parvillée'nin Bursa'daki kapsamlı onarımları çizimlerle de belgelenmiştir.

Yapının en ilgi çeken özelliği mihrap-kapı eksenindeki ilk Osmanlı son cemaat yerinin burada uygulanmasıdır. Dört adet devşirme mermer sütunla mihrap ekseninde açılan son cemaat yeri, iki yana kapalı olmasıyla Selçuklu geleneğini sürdürmektedir. Ortada küçük bir kubbe, yanlarda ise tonoz örtü kullanılmıştır. Yaklaşık 8 m. çapındaki kubbesi kare bir tabana oturmaktadır. Ortalama olarak Selçuklu mescitlerinde en çok rastlanan bu alan ölçüsü geleneğin hâlen sürdüğünü gösterir. Duvarlar, Bizans mimarlığından tanınan tuğla ve taş (almaşık örgü) ile örülmüştür. Almaşık örgü bu dönemde özellikle Kuzey-Batı Anadolu'da kullanılmıştır.

Selçuklu yapı ustaları minareyi genellikle duvarların üzerine oturtmalarına rağmen, nu yapıda minare yapıdan bağımsız bir kaide oturarak bu gelenekten kopmanın ilk emarelerini göstermiştir.

Caminin cephesindeki üçgen alınlık II. Abdülhamid onarımlarından kalmadır.

Caminin yanında Osmanlı'nın en erken tarihli çeşmelerinden biri vardır. Eni boyuna göre uzun çeşme gayet düzgün bir almaşık örgüye sahiptir. Üstte testere dişi saçak ve kemer üzerinde de testere dişi yer alır.

İznik Hacı Özbek Camii (1333)

Kitabesi tespit edilen en eski Osmanlı yapısıdır. Kare altyapı, 8 m. çapında bir kubbe ile örtülmüştür. Kubbeye geçişler prizmatik üçgenlerle (badem) sağlanmıştır. Bir sıra kesme taş, üç sıra (bazen 4) tuğla olarak inşa edilen duvar örgüsü, İznik, Bursa, Edirne ve İstanbul'daki erken tarihli yapılarda da kullanılmıştır. Mihrap duvarının çarşıdan gelecek gürültülerden yalıtılmak amacıyla sağır bırakıldığı düşünülebilir. Son cemaat yerinin, mihrap ekseninde olmayıp batıda yer alması Selçuklu mescit mimarlığından kalan bir etkidir (örn. Konya Taş Mescit, Konya Sırçalı Mescit). İki bölümlü son cemaat yerinin harime açılan tarafı aynalı tonoz, diğer tarafı beşik tonoz ile örtülüydü. Ancak son cemaat yeri 1940'da yıkılmış, 1959'daki restorasyon sırasında kuzey duvarı bozularak yerine kapalı biçimde yenisi inşa edilmiştir. Bu sırada yıkılan revakın arkasında kalan sıvalı duvardaki kapı, pencereye dönüştürülmüştür. Son cemaat yerinin özgün başlıkları Bizans'tan devşirmeydi. Kubbe yüksek ve onikigen bir kasnak üzerine oturur. Eski resimlerine göre, kasnakta duvarların eksenlerinde birer pencere yer alıyordu. Bugün mihrap duvarı üzerindeki açıktır. Kubbe içbükey kiremitlerle kaplıdır. Tepedeki beyaz

mermerden, sekizgen kesitli beyaz alem Beylikler Dönemi'nde Batı Anadolu Beylikleri'nde de tercih edilen bir ögedir. Buna örnek olarak Balat (Milet) İlyas Bey Camii (1404) gösterilebilir.

Tespit edilebilen en eski tarihli Osmanlı kitabesi bu yapıda bulunur. Kitabede Arapça olarak mescidin Hacı Özbek bin Muhammed tarafından 734/ 1333 yılında inşa edildiği yazılıdır (Kad 'ammere hazihi'l-mescidi'l mubarek-bu mubarek mescidi imar etti). 16. yüzyıla kadar tüm Osmanlı kitabeleri Arapça yazılıdır. Kitabenin özgün yeri batıdaki giriş kapısının üzerindeydi, bugün batı duvarındaki güney pencerenin içindedir.

Bilecik Orhan Camii

Osman Gazi 1299'da Bilecik Kalesi'ni fethetti ve kendisine merkez yaptı. Şehrin kadılığına da kayınpederi Şeyh Edebalı'yi getirdi. Ailesini Şeyh Edebalı'ye teslim ederek bu kasabaya yerleştirdi. Bilecik, İstanbul-Bağdat kervan yolu üzerinde olması sebebiyle de önemliydi. Şehir eskiden vadinin en dik ve sarp yerinde, bugünkü yerleşimin kuzey batısında kalenin altına yerleştirilmişti. 1921'deki Yunan işgali sırasında kasaba tahrip ve imha edilmiş, ancak Orhan Gazi Camii ve Edebalı Türbesi kurtulmuştur. İşgalden sonra kent daha yükseğe doğru kaymıştır.

Cami 14. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenir. Aşık Paşazade, Neşri ve Uzunçarşılı gibi tarihçiler yapının Murad Hüdavendigâr dönemine ait olduğunu bildirirler. Ancak, yapı Bursa salnamesinde zikredilir ve kadılık ve evkaf kayıtları Orhan vakfından olduğunu gösterir. Kalın payeler üzerine sekizgen kasnakla oturan 9.5 m çapında kubbeye üçgen pandantiflerle geçilmiştir. Pandantifler tuğla öğelerle süslüdür. Kubbeli harim mekânını genişletmek amacıyla dört yöne yaklaşık 2.40 m. derinlikte sivri kemerli eyvan biçiminde açıklıklar yapılarak haçvari bir plan elde edilmiştir. Benzer bir örnek için 11. yy'dan Hazara Buhara Camii hatırlanabilir. Mihrap önünde 4.5 m. genişliğinde, 0.45 m. yüksekliğinde, eyvanlı medreselerin derslane sekilerini anımsatan bir yükseklik vardır. Az penceresi olan (7 adet) loş bir yapıdır. Yapının son cemaat yeri yoktur. 19.yy.'ın son çeyreğine ait resimlerde girişte ahşap bir sundurma görülür. Ahşap minber 19. yy' aittir.

Bugünkü iki minare II. Abdülhamid zamanındaki (1876-1909) kapsamlı onarım çalışmaları sırasında yapılmıştır. Şeyh Edebalı Türbesi'ndeki 1889 tarihli onarım tarihi ve Abdülhamid tuğrası aynı tarihte camide de onarımların yapıldığını gösterir. Özgün minaresi 30m. kadar kuzeyde bir kaya üzerinde yükselmektedir. Taştan kısa ve kalın gövde üzerinde üç sıra mukarnaslı ve şerefesi ve tuğla peteği bulunur. Caminin zemininden 10m. yüksekte Şeyh Edebalı Türbesi ve Zaviyesi ve Edebalı'nın kızı, Osman Gazi'nin eşi Mal Hatun'un türbesi bulunmaktadır.

İslam mimarisinde ilk defa 9. yy.'da Abbasi döneminde, Anadolu'da ise Selçuklu mimarlığında görülen mukarnas Osmanlı mimarlığında ilk kez bu yapıda görülür.

Gebze Orhan Camii (14. yüzyılın ortaları)

Gebze 1331’de Orhan Gazi tarafından fethedildi. Türkler ve Bizans arasında birkaç kez el değiştirdikten sonra 1420 yılında Çelebi Mehmed tarafından alınıp tamamen Osmanlılara geçti.

Yapı, kasabanın doğu yönündedir. Eskiden ana yolun buradan geçtiği mahalleye verilen ‘Menzilhane’ isminden de anlaşılır. Menzilhane hamamı caminin yakınındadır. Kasaba zamanla batıya ve kuzeye doğru genişlemiş ve yine bir menzil külliyesi olan Çoban Mustafa külliyesi bu yayılmanın batı ucunu oluşturmuştur.

Gebze Orhan Camii 14. yüzyılın ortalarına tarihlenir. Kare altyapının üzerinde 12. m. çapında tromplu kubbe yer alır. Beden duvarları moloz taş ve yer yer tuğladandır. Son cemaat yeri olmayan camiye doğruca kapıdan girilir. Ancak, dış cephede bulunan girişlerden daha önce ahşap bir son cemaat yerinin olduğunu düşündürür. Bu günkü minarenin yalnızca kaide kısmı özgündür. Ayverdi’ye göre, minarenin kaidesindeki aslanlı kabartma ile güneş kursu, 1080-1098 arasında burada bulunan Selçuklulardan devşirmedir. Caminin duvarları ve pencereleri oldukça oranlıdır. Dört duvardaki ikişer sıra pencere buldukları duvarın simetrisine göre yerleştirilmiştir.

Mudurnu Yıldırım Camii

I. Murad döneminin (1362-1389) sonlarında, Yıldırım Bayezid’in (1389-1402) şehzadeligi sırasında, sancak beyliği yaparken inşa edilmiştir. Külliyeinin hamamının mimarı, Edirne Eski Camii’yi de tasarlayan (amil) Ömer bin İbrahim’dir. Ancak caminin mimarı bilinmemektedir. Yapı, 19.50m kubbe çapı dönemine göre oldukça büyük bir kubbe ile örtülüdür.

Strüktürde, kubbe yükünü zemine aktarma açısından büyük atılım yapılarak, tromplu kubbenin ağırlığı sekiz adet duvar payesine oturtulmuş, dolayısıyla duvarlar daha ince tutulabilmiştir.

Son cemaat yerinin orta kubbesi, İznik Yeşil Camii gibi yivlidir. Yine İznik Yeşil Camii gibi, asıl kapı ile harime giriş arasında ikinci bir taç kapı inşa edilmiştir. Burada da minare yapının kitlesine bitişik olarak ve kendi kaidesi üzerinde bağımsız bir mimari öğedir.

Behramkale Hüdavendigar Camii (1380 dolaylarına tarihlenir)

Murad Hüdavendigar tarafından yaptırılmıştır. Behramkale’nin tepesinde, Assos antik kentinin sınırları içinde kalmaktadır. Assos’da bütün antik yapılarda kullanılan kırmızı taştan, kare planlı ve kubbeli olarak inşa edilmiştir. Özellikle son cemaat yerinde devşirme sütun ve başlıklar kullanılmıştır. Devşirme malzemelerden, girişte kapı üstü lentosu üzerinde bir

kiliseden getirilen ve Tanrı'nın evine yapılan bir bağışı anlatan Grekçe yazıtlı parça ilgi çekicidir.

Son cemaat yerinin ortasında, taşların kare ve baklava olarak birbiri üzerine oturtularak inşa edilen bindirme (kırlangıç) kubbesi az kullanılan bir uygulamadır. Kadim bir teknikle inşa edilen kırlangıç kubbe örneği Antik dönemden Milas Gümüşkesen Mozolesi'nde görülebilir. Anadolu'daki benzer örneklerine Milas Firuz Bey Camii'nde, Hacı Bektaş Tekkesi'nin meydan evinde rastlanır.

İznik Yeşil Camii (1378-1391)

Surlarla çevrili İznik şehrinin kuzeyinde, Lefke kapıya doğru bir külliye niteliğinde inşa edilmişti. Ancak, zamanla medresesi yok olmuş, hamamı da yıkılmaya yüz tutmuştur. İznik'in Osmanlı döneminin simge yapısı kabul edilebilecek Yeşil Camii, Çandarlı Hayreddin Paşa tarafından 1378'de yaptırılmaya başlanmış, ölümünden sonra oğlu Ali Paşa tarafından 1391'de tamamlanmıştır. Fatih dönemine kadar İznik'te Çandarlı ailesi egemendir. Yapının iki banisini de gösteren iki adet kitabesi bulunmaktadır. Osmanlı mimarlığında mimar ismine az rastlanmasına rağmen mimarın ismi Hacı bin Musa olarak dış taç kapının kitabesinde okunabilir.

Üç gözlü son cemaat yeri iki yana derin ve ikişer kemerle açılmış, yanları aynalı tonoz, merkezde ise sekizgen kasnak üzerinde dilimli bir kubbe ile örtülmüştür. Son cemaat yerinden sonra, kare biçimli ana mekânı örten kubbenin hemen önünde, Bizans yapılarındaki exonarteks benzeri, ikinci bir son cemaat yeri olarak adlandırılabilir bir bölüm vardır. Bu bölüm ortada iki sütunla taşınan dilimli kubbe, iki yanda da birer aynalı tonozla örtülmüştür. Böylece harim mekânı kuzeye doğru 1/3 oranında uzatılmıştır. Bu uygulama tek kubbeli camiler için yeni bir denemedir. 11 m. çapındaki ana kubbe prizmatik üçgenler üzerinde yarım küre biçimindedir. Kubbe yükseltilecek dışarıdan iyice vurgulanmıştır.

Mukarnas nişli, geometrik geçmeler, rumi palmet kabartmalarla süslü yalın mermer mihrap Batı Anadolu Beylikleri'ndeki gibi yeni bir üslubun habercisidir.

Taç kapının ve onu iki yandan sınırlayan sütun başlıklarının özenli mukarnas işçilikleri, dönemin gelişen zevkini yansıtır.

Yapıya ismi veren çini kaplı minaresi kuzeybatı yönünde, yapının kitlesi içinden yükselir. Tuğla minare yeşil, sarı, mor ve firuze renginde çinilerle süslüdür. Gerek malzemesi, gerekse zikzak, sekizgenli düğümler ve yıldız motifleriyle Selçuklu örneklerini devam ettirir. Aynı zamanda, bağımsız bir kaide üzerinde yer almayarak yapının kitlesi içinden yükselmesi süsleme vardır.

Doğu ve batı duvarlarında iki kat açılan pencereler Bursa camilerinin öncüsü olmuştur. Her pencere ayrı bir süsleme programındadır. Birbiriyle benzerlik göstermeyen, henüz belirli

kodlara oturtulmamış bu dağınık süsleme modeli erken dönem Osmanlı yapılarının genel özelliklerindedir.

Yapıda önemli olan Osmanlı mimarlığındaki malzeme ve detay zevkinin değişmesidir. Mukarnaslı söveler, saçak silmesi, pencere söveleri, mermere yakın kalitedeki kalker taşı kullanımı gayet itinalı ve kalitelidir. Bu, aynı zamanda hem devletin zenginleştiğinin göstergesi hem de yapı istikrarının sağlandığının kanıtıdır.

Edirne Şahmelek Paşa Camii (1429)

İznik Yeşil Camii'nin küçük bir kopyası niteliğinde kuzeye doğru genişleyen tek kubbeli plan tipindedir. Bu çözüm, kubbe çapının dönemin olanaklarıyla, harim mekânının boyutlarının da kubbe çapıyla belirlendiği tek kubbeli cami tipinde denenebilecek yegâne genişleme çözümüydü. Harimin kuzey yönüne, dikdörtgen planlı ve aynalı tonozla örtülü iki birim yerleştirilerek tek kubbeli harim boyunca dikdörtgen biçiminde uzatılmıştır. Bu ek kanat, mihrap eksenindeki bir payeye ve yan duvarlara oturan iki kemerle harime bağlanır. Harimin girişinin de bulunduğu doğu cephesine baninin açık türbesi yerleştirilmiş, giriş de aynı cepheye alınmıştır. Giriş çini kakma makılı yazı (satranç biçiminde düzenlenmiş) kuşağıyla çerçevelenmiştir. Harim duvarlarında altıgen çiniler ve mihrapta alçıya gömülen çiniler yapının süsleme özellikleridir. Saçak silmeleri ve kapı çerçeveleri Fatih'ten itibaren görülen klasik tipin ilk uygulamalarındandır. Kubbenin iki kademeli kasnağı, 15. yüzyılın ikinci yarısında oluşacak olan İstanbul üslubunun habercisi gibidir. Edirne Darülhadis Camii (1435) de aynı plan tipini devam ettirir.

2.4. Çok Birimli Camiler

Bağımsız örtü öğelerine sahip birimlerden oluşan ve bazı kaynaklarda “çok kubbeli camiler” olarak da anılan bu cami tipi Anadolu Türk mimarisinde, Osmanlı döneminden çok önce ortaya çıkmıştır. Anadolu'da bu cami tipinin gelişimi, İslam mimarisinin en eski cami tipini temsil eden destekli ve ahşap örtülü yapılarda, örtünün kâgirleşmesi, önceleri sürekli beşik tonozlar ile örtülen sahnları zamanla kare ve dikdörtgen birimlere bölünerek kubbe ve tonozlar ile kapatılması şeklinde özetlenebilir. Bu tür camiler kalabalık yerleşim birimlerinde, özellikle Cuma ve Bayram günlerinde çok sayıda insanın birlikte namaz kılması için tasarlanmış ve bu yüzden genellikle “ulu camii” olarak adlandırılmıştır. Bu plan tipine Anadolu mimarlığından öncü örnekler olarak, Büyük Selçuklu yapısı olan Bitlis Ulu Camii (1150) (enine gelişen nefler üzerine beşik tonoz örtü), Selçuklu döneminden Niğde Alâeddin Camii (1223) (üst yapı kubbe ve tonoz) ve Amasya Burmalı Minare Camii (1240 civ.) (üst yapı kubbe ve tonoz), Beylikler döneminden Hamidoğulları'na ait, her birimi kubbeye örtülü Antalya Yivli Minareli Camii (1373) gösterilebilir.

Bursa Şehadet Camii (1366 civ.)

Bursa'da çok birimli cami tipinin ilk uygulaması 1366 civarında I. Murad'ın yaptırdığı Şehadet Camii'dir. Hisar içinde, Saray Kapısı (Bursa Sarayı'nın bulunduğu bölge) karşısında yer alır. Kitabesi yoktur. 1855 depreminde hasar gördükten sonra 1890'da, küçültülüp, dönemde moda olan neorönesans ve neogotik üslubuna uygun bazı ayrıntılarla yeniden inşa edilmiştir. Bugünkü harim, kible ekseninde sıralanan kare planlı ve kubbeli iki birimden oluşmaktadır. Özgün hâlinde bunların yanlarında ikişer tane dikdörtgen planlı ve tekne tonozlu birimin daha bulunduğu anlaşılmaktadır. Önünde dört kubbeli son cemaat yeri ve beşinci kubbenin yerinden de bir minare bulunurdu.

1900'deki onarımdan sonra sadece orta nefi oluşturan iki kubbeden ibaret küçük bir cami hâlini aldı.

Filibe (Plovdiv) Hüdavendigar (I. Murad) Camii (1366 Civ.)

I. Murad döneminde (1359-1389) fetihler Balkan'lar üzerine yoğunlaşmış, Bulgaristan'ın tamamı, Makedonya'nın güneyi, Edirne ve Balkanların büyük bir bölümü fethedilmiş ancak Anadolu'da pek ilerleme kaydedilmemiştir. Balkan topraklarından edinilen bir takım yeni fikirler Osmanlı mimarisine etki ettiği söylenebilir. Fethedilen topraklardaki sanatçı ve zanaatçılar mimari faaliyetlerin yoğun olduğu Bursa'ya getirilmiş, burada çalışmışlardır.

Filibe 1364 tarihinde fethedildi. Evliya Çelebi burada 53 camiden bahseder ancak günümüze ancak Şihabüddin Paşa Camisi ile birlikte Hüdavendigar Camisi gelebilmiştir.

I. Murad tarafından fethin hemen ertesinde inşa edildiği düşünülen cami çarşıdadır. Üst örtü, orta sahında 4 payeyle desteklenen 8.50 m. çapında 3 kubbe, iki yanında duvarlara oturan 6m. genişlikte üçer çapraz tonozdan ibarettir. Tonozların kasnakları çok alçaktır ve bunlara küçük boyutlu mazgal gibi pencereler açılmıştır. Duvarları moloz taştandır. Aralarda tuğla hatıllar ve dikine tuğlalarla örülmüştür. Harim alanı 30X40 m. boyutlarındadır. Orta kubbenin altındaki havuz özgün değildir, eskiden bir şadırvan olduğuna dair bir bilgi de yoktur. Taç kapının önünde düz saçaklı bir son cemaat yeri bulunur. Tuğla üzerine firuze renkli çinili minaresi yapının doğu köşesindedir. Minarenin kaidesi ve gövdenin çini araları sırlı tuğladır. Camii Ertenaoğulları'nın Niğde Sungur Camii (1355) ile benzerlik gösterir.

Mihrap duvarındaki alt pencereler ve güneydoğudaki kapı 1715 onarımından sonra yapılmıştır.

1855 depreminden sonra 1890'da küçültülerek ve neorönesans ve neogotik üsluplarda yeniden yapılmıştır. İçerde 19. yy'ın ünlü nakkaşı Mustafa Nakşi Çelebi'nin yazıları var.

Bergama Yıldırım (Ulu) Camii (1398/99)

Orta Çağ'ın stratejik bölgesi Bergama daha sonra Karesioğlu Beyliği'nin merkezi ve 1341'den sonra bir Osmanlı kenti oldu.

Mihrap aksında üç birim kubbe ve yandaki üçer birimde de çapraz tonozla örtülüdür. Filibe Hüdavendigâr Camii'nin planını tekrarlar. Yanlardaki tonozlu bölümler dışarıdan meyilli çatıyla örtülüdür. Orta sahını örten üçer kubbe yüksek kasnaklar üzerinde yükselir, ayrıca, merkez konumdaki kubbenin sekizgen kasnağı da diğer yuvarlak kasnaklı kubbelere göre daha yüksek tutulmuştur. Bu yönüyle diğer ulu camilerden ayrılır. Aynı yıllarda 20 kubbesi ve diğer unsurlarıyla ulu camii plan tipinin en abidevi örneği olacak Bursa Ulu Camii de yapılmaktadır. Bu iki yapının da aynı plan tipine sahip olması ancak örtü sistemi ve bazı yapı detaylarındaki temel farklılıklar, 'başkent' ve 'taşra' üsluplarının yavaş yavaş oluştuğunu gösterir. Portaldeki Gotik üsluptaki silmeler Erken Osmanlı mimarisinin nadir gotik ayrıntılarından biridir. Bu yönüyle Peçin, Ahmed Gazi Medresesi'ni anımsatır. Doğu, batı ve güney cepheleri Roma harabelerinden alınıp kullanılan volkanik kesme taşlarla yapılmıştır. 1905'deki onarımda, özgün bezeme bozulmuş eklektik bir bezeme yapılmıştır.

Bursa Ulu Camii (1396-1400)

Yıldırım Bayezid döneminin (1389-1402) en görkemli yapısıdır. Bu dönemde Balkanlarda ilerleme durmuş, ancak, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu'nun bir kısmı hariç Anadolu'nun tümü fethedilmiştir. Bu genişlemenin mimarlıktaki önemi, Antalya, Milas, Efes; yani genel olarak Aydınoğulları, Menteşeoğulları, Tekeoğulları vs. beyliklerinde gözlenen mimari ayrıntıların (moloz taş-tuğlalı almaşık örgü yerine düzgün kesme taş örgü kullanımı, mukarnas vs.) Osmanlı sanatına geçmesidir. Batı Anadolu'dan Bursa'ya olan sanatçı/zanaatçı akışı hem belgelerde henüz izlenemediğinden hem de, yapılar üzerinde usta kitabesi bulunmamasından tam olarak belgelenememektedir. Ancak Manisa Ulu Camii'nin minberini yapan ustanın ismi, Bursa Ulu Camii'nin minberinde de okunabilmektedir. Mimarlar ve sanatkârlar/zanaatkârlar kitabelere veya belgelere sadece baba adlarını yazdıklarından geldikleri yöreler de kesin olarak bilinmemektedir.

Yapının 55X70 m boyutlarındaki harim alanını 12 paye üzerinde yaklaşık 10m. çapında 20 kubbe örter. Mihrap ekseninde aydınlık fenerinin altındaki şadırvan iç avlu geleneğini yaşatmaktadır. Mihrap önündeki kubbelere yüksek tutularak cephenin monotonluğu kırılmıştır. Kapısı anıtsal boyutları ve mukarnaslı kavsarasıyla Selçuklu portallerini anımsatır ancak daha yalındır.

Caminin dış duvarlarının kesme taştan yapıldığı ve tuğla kullanılmadığı görülmektedir. Oldukça kalın, kütleli beden duvarlarının ağırlığını hafifletmek amacı ile cephelerde kubbe hizasına kadar yükselen sağır sivri kemerler yapılmıştır. Ayrıca her kemerin içerisine de iki sıra hâlinde ikişer pencere yerleştirilmiştir. Kuzey cephesinde ana giriş kapısı dışa doğru taşmış bir

taç kapı görünümündedir. Kapının çevresini geniş bir silme çepeçevre dolaşmakta olup, içerisi mermer oymacılığının en güzel örneklerini yansıtacak şekilde bezenmiştir. Bu kapının yanı sıra caminin doğu ve batı cephelerinde de birer kapının daha olduğu görülmektedir. Son cemaat yeri bulunmayan yapının kuzey cephesinde, köşelerde iki minaresi bulunmaktadır. Bunlardan camiye bir merdivenle bağlı olan kuzeybatıdaki minare cami ile birlikte yapılmıştır. Bu minarenin kaidesi Sultan I. Bayezid, doğudaki diğer minare ise büyük olasılıkla Çelebi Sultan Mehmet dönemine aittir.

Fetret Dönemi'nde Karamanoğulları yapıyı yıkmak istemiş ancak bir kısmını yakabilmiş, Çelebi Mehmed yapıyı sıvıtmış, Cumhuriyete döneminde sıvalar raspanmıştır. Mihrabın üzerindeki kitabesinden 1571'de Mehmet Usta tarafından yapıldığı öğrenilmektedir. Kum saati şeklinde sütuncuklar ve mukarnaslarla bezeli mihrap, döneminin zengin taş işçiliğini gözler önüne sermektedir. Bunun yanı sıra 1400 tarihli çivisiz ceviz minber de Antepli Hoca bin Abdülaziz el-Dukki'nin eseridir. Selçuklu ağaç işçiliğinden Osmanlı ağaç işçiliğine geçişin güzel bir örneği olan minber, künde-kâri tekniğinde yapılmıştır. Manisa Ulu Camii'nin minberiyle büyük benzerlik gösterir. Özgün mihrap 1951-59 arasında onarım görmüştür. Ulu Cami'nin diğer özelliği de içerisininin 192 adet levha ile bezenmiş oluşudur. Bu yazılar arasında Osmanlı hat sanatının önde gelen kişilerinden Kazasker Mustafa İzzet Efendi, Abdülfettah Efendi, Şefik Bey, Hafız Mehmet Efendi, Yesari Mehmet, Mehmet Şevket Vahdeti, Ahmet Refik ve Sultan IV. Mehmet'in eserleri bulunmaktadır.

Edirne Eski Camii (1403-1414)

Fetret Devri'nde inşa edilen yapının tasarımı Hacı Alâeddin'e, tasarımı uygulama Ömer bin İbrahim'e aittir. Ömer bin İbrahim aynı zamanda Mudurnu Yıldırım külliyesindeki hamamının mimarı olarak da bilinir. Yapı Bursa Ulu Camii'nin küçük ölçekli bir uygulamasıdır. Ölçeğine göre uzun süren inşaat süresi de Fetret döneminin siyasal çekişmelerden kaynaklanır. Yapımı 1403'te Süleyman Çelebi başlatmış, kardeşi Musa Çelebi devam ettirmiş, 1414'te Mehmed Çelebi tamamlamıştır. Diğer bir deyişle yapının üç banisi vardır. Çarşıya bakan kapıda (halk arasında Kuyumcular Kapısı olarak anılır) mimar adını -El Hac Alâeddin- veren kitabesi okunabilir. Bazı kaynaklarda mimar adı, yanlış olarak Konyalı Alâeddin olarak geçmektedir.

Dokuz kare birimin hepsi kubbelidir. Ortadaki dört paye ve duvara gömülü payelerle üst örtü taşınmaktadır. Mihrap-taçkapı eksenindeki orta sahında kubbe geçişleri farklı tutularak girişin ve mihrap yönünün önemi vurgulanmıştır. Ayrıca, aynı bölümü örten kubbeler aynı Bursa Ulu Camii'ndeki gibi yükseltilmiştir. Yapının üç kapısının birleştiği noktada ahşap aydınlık fenerli, dilimli kubbe yer alır.

Son cemaat yeri önündeki şadırvanı 1751 depreminden sonra yapılmıştır. Burada özgün hâlinde de şadırvan olması muhtemeldir. Son cemaat yeri beş birimlidir. Dış taç kapıda, 1751 depreminden sonra I. Mahmud'un yaptırdığı onarımın kitabesi vardır. Girişin solundaki tek

şerefeli minare kaideye kadar orijinaldir. Soldaki minareyi daha sonra II. Murad eklemiştir. Bunun kaidesinde Balkan bölgesinin askeri mimarlığından esintiler vardır. Minare kaidesinde çeşme olması da az rastlanan bir ayrıntıdır. Osmanlı mimarlığında giriş cephesi gibi önemi ve göz önündeki cephelerin daha özenli malzemeyle inşa edildiği bilinir. Oysa burada taç kapının bulunduğu cephe almaşık örgüyle, yan ve arka cepheler de kesme taşla örülerek alışılmışın tersine bir uygulamayı gösterir.

Bursa Ulu Camii'nde görülen cephelerde taşıyıcı sistemin dışarıdan okunabilirliği bu yapıda geçerli değildir. Duvar payeleri içerden algılanmaktadır; ancak dışa taşmamıştır. Caminin yuvarlak kubbe kasnakları Osmanlı mimarlığında ender görülür. Son cemaat yeri iç duvarında, kazıma tekniğinde, sağda 'Allah', Solda 'Muhammed' yazmaktadır. Bursa Ulu Camii gibi bu yapı da şehrin ekonomik-siyasal tarihinde önemli yere sahiptir. Özellikle, 17. yy'da bazı sultanların tahta çıktuktan sonra kılıç kuşanma töreni burada yapıldı.

Uygulamalar

1) www.3dmekânlar.com adresinden İznik Yeşil Camii'ni sanal olarak gezebilirsiniz.

Uygulama Soruları

- 1)** Yapının mimari ve süsleme özelliklerini tarif etmeyi amaçlayan kısa bir metin hazırlayınız.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde erken dönem Osmanlı mimarlığındaki yapı tiplerinden ahşap mescit ve camiler, çok destekli camiler, tek kubbeli camiler ve çok birimli camiler anlatılmıştır.

Ahşap Mescit ve Camiler (Çandı Camiler): Tamamen ahşap malzemeden inşa edilmişlerdir. Kare veya dikdörtgen bir harim ve bunu örten çift meyilli ahşap çatıdan meydana gelirler. Bazılarının kuzeyinde ahşap dikmelerin taşıdığı bir son cemaat yeri ve bazen son derece basit yapılmış ahşap bir minare bulunur. Çandı camilere örnek olarak Düzce, Geriş Köyü Orhan Gazi Camii verilebilir.

Çok Destekli Camiler: Bu yapı tipindeki camilerde enine gelişen, eşit aralıklarla yerleştirilmiş kâgir veya ahşap taşıyıcıların üzerine kirişler veya kâgir taşıyıcılar bütünüyle ahşap malzemeden yapılan düz çatıyı taşır. Örnek olarak I. Murad Hüdavendigâr Dönemi'nde inşa edilmiş olan Ankara Ahî Elvan Camii gösterilebilir.

Tek kubbeli camiler: Erken dönem Osmanlı döneminde üretilen tek kubbeli camiler kare planı örten bir kubbeden oluşur. Geçiş ögesi olarak pandantif (küresel ve üçgen), tromp, prizmatik üçgenler kuşağı kullanılmıştır. Bursa Alaeddin Camii, İznik Hacı Özbek Camii ve İznik Yeşil Camii bu yapı tipinin örneklerindedir.

Çok Birimli Camiler: Anadolu'da bu cami tipinin gelişimi, İslam mimarisinin en eski cami tipini temsil eden destekli ve ahşap örtülü yapılarda, örtünün kâgirleşmesi, önceleri sürekli beşik tonozlar ile örtülen sahnaları zamanla kare ve dikdörtgen birimlere bölünerek kubbe ve tonozlar ile kapatılması şeklinde özetlenebilir. Bu tür camiler kalabalık yerleşim birimlerinde, özellikle Cuma ve Bayram günlerinde çok sayıda insanın birlikte namaz kılması için tasarlanmış ve bu yüzden genellikle "ulu camii" olarak adlandırılmıştır. Örnek olarak Bursa Ulu Camii ve Edirne Eski Camii gösterilebilir.

Bölüm Soruları

- 1) Çandı camiler hangi malzemeden inşa edilmiştir?
 - a) Kerpiç
 - b) Toprak
 - c) Ahşap
 - d) Çimento
 - e) Karkas
- 2) Çandı camiler hangi dönemde ortaya çıktı?
 - a) Orhan Gazi dönemi
 - b) Sultan Gıyaseddin Keyhusrev dönemi
 - c) Theodosios dönemi
 - d) Kanuni Sultan Süleyman dönemi
 - e) II. Mahmud dönemi
- 3) Çok destekli camilerin ilk örneği hangisidir?
 - a) Bergama Ulu Camii
 - b) Bursa Ulu Camii
 - c) Edirne Ulu Camii
 - d) İstanbul Bayezid Camii
 - e) Medine Mescid-i Nebevi
- 4) Tek kubbeli camilerin Anadolu mimarisindeki öncüleri nedir?
 - a) Bizans vaftizhaneleri
 - b) Selçuklu mescitleri
 - c) İlhanlı kümbetleri
 - d) İran ateşgedeleri
 - e) Roma kitaplıkları

- 5) Aşağıdakilerden hangisi tek kubbeli cami sınıfından değildir?
- a) Bursa Alâeddin Camii
 - b) İznik Hacı Özbek Camii
 - c) Bilecik Orhan Camii
 - d) Gebze Orhan Cami
 - e) İstanbul Süleymaniye Camii
- 6) İznik Yeşil Camii ismini nereden alır?
- a) Yeşil Ahmed Paşa'dan
 - b) Arazinin yeşilliğinden
 - c) Minaresindeki çini kaplamalardan
 - d) Mahalle isminden
 - e) İznik gölünün renginden
- 7) İznik Yeşil Camii'nin örtüsü hangisidir?
- a) Kubbe
 - b) Beşik tonoz
 - c) Çapraz tonoz
 - d) Aynalı tonoz
 - e) Tonoz
- 8) Çok birimli camiler başka hangi adla anılır?
- a) Tabhaneli camiler
 - b) Yan kanatlı camiler
 - c) Ulu camiler
 - d) Zaviyeli camiler
 - e) Merkezi planlı camiler

- 9) Aşağıdakilerden hangisi çok birimli camilerin öncülerinden değildir?
- a) Bitlis Ulu Camii
 - b) Niğde Alâeddin Camii
 - c) Amasya Burmalı Minare Camii
 - d) İznik Ayasofya'sı
 - e) Antalya Yivli Minareli Camii
- 10) Aşağıdakilerden hangisi çok birimli camilerin ayırt edici özelliğidir?
- a) Tüm birimlerin kubbe veya tonozla örtülü olması
 - b) Tek kubbeli olması
 - c) Yangına dayanıklı olması
 - d) Depreme dayanıklı olması
 - e) Cephelerin sıvalı olması

Cevaplar

1)c, 2)a, 3)e, 4)b, 5)e, 6)c, 7)a, 8)c, 9)d, 10)a

3. ERKEN DÖNEM OSMANLI MİMARLIĞINDA YAPI TIPLERİ II

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

3. Erken Dönem Osmanlı Mimarlığında Yapı Tipleri II

3.1. Tabhaneli-Zaviyeli Camiler

3.2. Medreseler

3.3. Türbeler

3.4. Hanlar

3.5. Bedestenler

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1) Osmanlı döneminin önemli eğitim merkezleri olan medreseler, mimari olarak nasıl ele alınabilir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Tablaneli-Zaviyeli Camiler	Osmanlı'nın erken döneminde inşa edilmiş olan tablaneli camilerin genel özelliklerinin ve önemli örneklerinin öğrenilmesi.	Ders notlarında belirtilmiş yapı örnekleri üzerine araştırma yapmak, farklı örneklerin benzerlikleri ve farklılıkları karşılaştırmak.
Medreseler, Türbeler, Hanlar, Bedestenler	Osmanlı'nın erken döneminde inşa edilmiş olan medrese, türbe, han ve bedestenlerin genel özelliklerinin ve önemli örneklerinin öğrenilmesi.	Ders notlarında belirtilmiş yapı örnekleri üzerine araştırma yapmak, farklı örneklerin benzerlikleri ve farklılıkları karşılaştırmak.

Anahtar Kavramlar

- Tabhaneli camiler
- Ahilik
- Medrese
- Türbe
- Han
- Bedesten

Giriş

Bu bölümde erken dönem Osmanlı mimarlığındaki yapı tipleri olan tabhaneli-zaviyeli camilerin, medreselerin, türbelerin, hanların ve bedestenlerin genel özellikleri anlatılmış ve söz konusu yapı tiplerinin önemli örnekleri mimari açıdan ele alınmıştır.

3.1. Tabhaneli-Zaviyeli Camiler

Erken dönemin Osmanlı cami mimarlığında özgün bir yere sahip bu yapı tipi Anadolu Türk mimarisinde ilk olarak Orhan Gazi döneminde (1326 - 1362) Bursa çevresinde ortaya çıkmıştır. Söz konusu yapı tipi araştırmacılar tarafından, 'Bursa tipi cami, fütüvvet camii, kanatlı cami, tabhaneli, ters (T) planlı cami, yan mekânlı cami, zâviyeli cami' gibi farklı isimlerle adlandırılmış ve fonksiyon şemasına ilişkin, bazen polemiğe varan farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunun sebepleri, bu yapılarda, ibadete mahsus asıl cami biriminden başka, kitlenin doğu ve batı yönlerinde çıkıntı teşkil eden ve asıl camiden kısmen veya tamamen soyutlanmış birimlerin yer alması, "tabhane" olarak anılan bu mekânlar ile asıl caminin ortasında, mihrap - taçkapı ekseninde, kubbe ile örtülü, iç avlu niteliğinde bir dağılım mekânının (sofanın) bulunmasıdır. Çoğunlukla ters (T) biçiminde bir alanı kaplayan bu yapıları aslında tek bir kitle içinde çözümlenmiş minyatür külliye olarak değerlendirmek mümkün görünmektedir. Şöyle ki, genellikle bir son cemaat yeri ile donatılmış olan kuzey duvarının ekseninden girilen sofanın kible yönünde, zeminin sofaya göre yükseltilmiş mihrap ve minber ile donatılmış asıl cami birimi yer almakta, sofanın yanlarında bulunan, bazı örneklerde, zemini yükseltilmiş eyvanlar şeklinde sofaya açılan, bazılarında ise duvarlar ile bundan soyutlanan tabhane birimlerinde, kuruluş dönemi Osmanlı toplum hayatının hemen her boyutuna egemen bulunan Ahîliğe ilişkin faaliyetlerinin yürütüldüğü tahmin edilmektedir. Tabhaneli / zâviyeli camilerin Anadolu Türk mimarisindeki öncüleri Selçuklu döneminin, avlusu kubbe ile örtülü ve eyvanlı medreseleri ile aynı tasarım özelliklerini gösteren tarikat yapılarıdır.

Kitabelerde ve belgelerde, çağdaşları olan başka türde hayır eserleri gibi çoğunlukla, "imaret" terimi ile anılan bu yapıların, fütüvvet geleneğini ve bunun ürünü olan Ahî birliklerinin çok güçlü olduğu Osmanlı topraklarında ve bizzat Ahîliğe mensup Orhan Gazi'nin döneminde ortaya çıkmaları bir rastlantı olmasa gerekir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin, İstanbul'un fethinden sonra eskisine oranla daha merkezîyetçi bir imparatorluk kisvesine bürünmesine ve Ahîliğin temsil ettiği yerel yönetim geleneğinden uzaklaşmasına paralel olarak söz konusu yapı tipi önce eski önemini kaybetmiş, XVI. yüzyıl ortalarında ise tamamen terk edilmiştir.

Bursa Orhan Camii (1339 – 1340)

Tabhaneli / zâviyeli camilerin ilk önemli uygulaması Bursa'da bulunan Orhan Camii'dir. Söz konusu yapı, oldukça erken tarihli olmasına ve klasik üslup döneminde terk edilecek bir cami tipini temsil etmesine rağmen, tasarımda fonksiyonun ön planda tutulması, süslemenin mekânı ve cepheyi boğmayacak ölçüde kullanılması, birimlerin dışarıdan kolayca algılanan bağımsız üstyapılara kavuşturularak iç tasarımın dışa yansıtılması ve kitlenin hareketlendirilmesi gibi, Osmanlı mimarisinin "alâmet-i farikası" olan birtakım temel özellikleri bünyesinde toplar. Almaşık örgünün kullanıldığı yapıda beş birimli son cemaat yerinin kubbeleri ve aynalı tonozları, kesme taştan payelere oturan sivri kemerler ile taşınır. Osmanlı mimarisinin (ve bu arada Anadolu Türk mimarisinin) ilk anıtsal son cemaat yeri olan bu revakta, yan cepheler sağır bırakılmayıp devşirme kompozit başlıklara oturan ikişer sivri kemer ile dışa açılmaktadır. Büyük bir sivri kemer ile kucaklanmış olan bu ikiz kemerler, kökeninde doğu etkili gotik üslubun bulunduğu, Venedik'ten doğu Akdeniz'deki Haçlı Devletleri'nin ve Memlûk topraklarına kadar uzanan geniş bir coğrafyaya yayılmış, bu arada

Balkanlar'daki bazı geç dönem Bizans yapılarını da damgasını vurmuş bulunan bir cephe modasının Osmanlı mimarisindeki ilk tezahürüdür. Büyük kemer ile ikiz kemerler arasında kalan yüzey tuğla - taş baklava taksimatı ile doldurulmuş, ayrıca kuzey cephesindeki kemerlerin arasına, geç dönem Bizans mimarisinde benzerlerine rastlanan, yuvarlak tuğla rozetler konulmuştur.

Gerek kare planlı olan sofa ile asıl cami, gerekse de geniş sivri kemerler ile sofaya açılan, dikdörtgen planlı tabhane birimleri kubbeler ile örtülmüş, sekizgen kasnaklara oturan kubbeler farklı yüksekliklerde tutulmuştur. Bunların en yükseği olan sofa kubbesinin köşelerinde Selçuklu üslubunda üçgen pandantifer, kasnak pencereleri arasında da prizmatik üçgenler bulunmaktadır. Cami kubbesinin trompları ise iri boyutlu prizmatik üçgenler ile doldurulmuştur. Yapının içerdiği yegâne özgün bezemelerini barındıran alçı mihrap mukarnaslı bir silme ve geometrik bezemeli bir kuşak ile çerçevelenmiş, mukarnas dolgulu kavsaranın yanlarındaki üçgen yüzeyler kabartma rûmîler ile zenginleştirilmiştir. Bütün cephelerde beden duvarları, ayrıca kubbe kasnakları kirpi saçaklar ile son bulur. Yan ve arka cephelerde, enleri ve yükseklikleri değişik tutulmuş, bazıları kirpi silmeler ve yuvarlak tuğla rozetler ile donatılmış, sivri kemerli göçertmeler (sığ nişler) dinamik bir görünüm sağlamaktadır.

Bursa Hüdavendigâr Cami – Medresesi (1365 civarı)

Bursa'nın Çekirge semtinde I. Murad'ın 1364 - 1365'ten az sonra inşa ettirdiği Hüdavendigâr Cami - Medresesi, kitlesinin ve giriş cephesinin alışılmadık görünümü, ayrıca tabhaneli / zâviyeli cami ile kapalı avlulu medresesi şemalarını kaynaştıran iki katlı garip tasarımı açısından, oluşum aşamasındaki Osmanlı mimarisinin en ilginç denemelerinden birisidir. Beşer birimli üst üste iki revaktan oluşan ve yapıya bir saray görünümü veren giriş cephesinde alttaki revakı caminin son cemaat yeri, üsttekini ise medreseye ait, Bursa ovasına nâzır bir tür açık sofa (hayat) olarak tanımlamak mümkündür. Payeler dışında, yapının diğer cephelerinde olduğu gibi, burada da almaşık örgü kullanılmış, son cemaat yerinin, pandantifli kubbeler ile örtülü birimlerini taşıyan sivri kemerler kesme taş payelere oturtulmuştur. Medreseye ait açık sofada da yanlardaki birimler aynalı tonozlar ile örtülmüş, diğerlerinde kubbe tercih edilmiştir.

Söz konusu sofa birimleri, birer sivri kemer içine alınmış ikiz sivri kemerler ile dışa açılmakta, yan cephelerindeki ikiz kemerlerin üzerinde tuğla - taş geometrik dolgular, cephenin eksenindeki kemerin üzerinde de aynı tür bezemelere sahip ters (U) biçiminde bir alınlık dikkati çekmektedir. İkiz kemerlerin ortasında sütunlar, aralarında ise, Osmanlı mimarisinde pek az rastlanan tuğla payeler kullanılmıştır.

Sonuçta ilk uygulamasına Bursa Orhan Camii'nde tanık olunan, gotik ve geç Bizans etkili bu düzenleme sayesinde Hüdavendigâr Camii-Medresesi'nin giriş cephesinde son derecede hareketli bir görünüm elde edilmiştir. Buna karşılık yapının yan ve arka cepheleri, herhangi bir kademelenme olmaksızın dimdik yükselen beden duvarları, az sayıda ve ufak boyutlarda tutulmuş pencereleri ile durağan ve masif bir ifadeye sahiptir. Binanın mekânları da, Osmanlı mimarisine ters düşen bir loşluk içindedir. Nitekim zaman içinde (muhtemelen XVII. veya XVIII. yüzyılda) bu loşluktan rahatsız olunarak duvarların alt kesimlerinde iri boyutlu

dikdörtgen pencereler açılmıştır. Ayrıca küçük yuvarlak kemerlerden oluşan bir saçak silmesi giriş cephesinden başlamakta, medrese dış sofasının bitiminden itibaren irileşerek devam etmekte ve yapının kitlesine bir tür şato çeşni katmaktadır. Aynı silme sofa kubbesinin saçağında da kullanılmıştır. Binanın kuzeydoğu köşesinde, beden duvarları üzerinde yükselen tuğla minarenin silindir biçimindeki gövdesi geometrik kuşaklar ile bezelidir.

Girişi izleyen beşik tonozlu iki birim kat edilerek sofaya ulaşılır. Kare planlı sofa mekânı iki kat boyunca yükselmekte, üst katta medrese hücrelerinin önünde uzanan koridordan altı adet yuvarlak kemerli pencere sofanın üst kesimine açılmaktadır. Yakın tarihli onarımlarda, cami ile medrese arasında görsel bağlantı sağlayan ve üst katın bir tür kapalı avlulu medrese olarak yorumlanmasını gerektiren bu pencereler örülmüş, böylece yapının en önemli mimari unsurlarından birisi yok edilmiştir. Merkezi açık bırakılmış olan sofa kubbesi dıştan kare, içten onikigen biçiminde bir kasnağa oturur. Kareden onikigene geçişte üçgen pandantifler kullanılmıştır. Sofanın doğu ve batı yönlerinde, biri eyvan şeklinde sofaya açılan, diğeri bundan soyutlanmış olan, beşik tonozlu ikişer tabhane birimi sıralanır. Eyvan biçimindeki tabhaneler gibi, kible yönündeki asıl cami biriminin de zemini yükseltilmiştir. Dikdörtgen planlı ve beşik tonozlu camide mihrap nişi, beşik tonozlu büyük bir nişin gerisinde yer alır. Yapının içinde günümüze gelebilen yegâne özgün mimari unsur, baklavalı başlıklara sahip köşe sütunçeleri ve mukarnaslı kavsarası ile mihraptır. Mihrapta, duvarlarda ve üstyapıda gözlenen kalemişleri geçen yüzyılın ürünüdür.

Zemin katta, girişin ardındaki birimlerden hareket eden iki simetrik merdiven ile medrese katına ulaşılır. Dikdörtgen planlı ve beşik tonozlu medrese hücreleri birer küçük pencere ile aydınlanır. Kapılarının açıldığı sivri beşik tonozlu koridor kuzey, doğu ve batı yönlerinde gelişen üç kolu ile (U) biçiminde sofayı kuşatır. Bu yapıda hâlâ açıklanamayan bir husus da söz konusu koridorun, cami biriminin duvarları içinde açılmış ve mazgal türünde ufak pencereler ile aydınlatılmış dar bir geçit ile devam ederek mihrap çıkıntısının üstünü işgal eden, kullanım amacı meçhul bir hücreye ulaşılmasıdır. Hüdavendigâr Cami - Medresesi'nde ilk ve son olarak denendiği anlaşılan, iki katlı cami - medrese birlikteliği Osmanlı mimarisinde daha sonra rağbet görmemiş, ne var ki bu yapının iç taksimatından kaynaklanan masif kitle tasarımı, üst katında medrese barındırmamalarına rağmen Bursa'da Yıldırım Camii ile Yeşil Camii'de sürdürülmüştür.

Bursa Yıldırım Camii (1391)

Bursa'da XIV. yüzyılın son yıllarına ait olan ve bulunduğu semte adını vermiş bulunan Yıldırım Camii, aynı yıllarda tamamlanan (1391) İznik Yeşil Camii ile birlikte, erken dönem Osmanlı mimarisinde, almaşık örgü yerine özenli kesme taş örgünün, Bizans kökenli ayrıntılar ve devşirme mimari unsurlar yerine de, Osmanlı öncesi Anadolu Türk mimarisinden türetilmiş özgün çözümlerin kullanıldığı ilk yapılardandır. Kareye yakın dikdörtgen planlı ve kubbeli beş birimden meydana gelen son cemaat yeri revakı Bursa kemerleri ile donatılmıştır. Anıtsal boyutları ve ahenkli oranları ile yapının en başarılı kesimi olan revakın yan cephelerinde, ilk olarak Bursa Orhan Camii'nde görülen düzenin, dikdörtgen çerçeveler içine alınmış ikiz Bursa kemerleri ile uygulanışı dikkat çekicidir. Basık kemerli cümle kapısını barındıran, Bursa

kemerli ve kubbeli eyvanın yanlarında mukarnaslı birer niş ile Bursa kemerli birer yan giriş mevcuttur.

Gerek bunlar gerekse de son cemaat yeri cephesindeki mukarnaslı küçük mihraplar, yapının kuzey kanadında kısmi bir üst kat meydana getiren ve hünkâr mahfili olarak nitelendirilen birimlere ait pencereler ile taçlandırılmıştır.

Sofa ile asıl cami kare planlı ve kubbeli olarak tasarlanmış, sofanın kubbesi tromplar, diğer kubbe ise prizmatik üçgenler kuşağı ile donatılmıştır. Yanlarda, ortadaki Bursa kemerli ve kubbeli bir eyvan şeklinde tasarlanmış, kuzeyde ve güneyde yer alanlar ise duvarlar ile kuşatılıp aynalı tonozlar ile örtülmüş olan üçer tane tabhane birimi sıralanır. Kible yönünde yer alan tabhanelerin güney duvarları bütünüyle alçıdan mamul, dilimli kemerlere sahip nişler ile kaplanmış, ortaya, ocak görünümü sergilemesine rağmen davlumbazı ve bacası bulunmadığı için mekânı havalandıran bir tür nefeslik olduğu anlaşılan büyük bir niş yerleştirilmiş, bunların arasında kalan dikdörtgen ve üçgen yüzeyler, kalıplama tekniği ile meydana getirilen geometrik bezeme panoları ile doldurulmuştur. Daha sonraki dönemlerde benzerlerine sivil yapılarda rastlanan bu alçı unsurlar, bütün örnekleri tarihe karışmış bulunan erken dönem Osmanlı sivil mimarisine ışık tutmaları bakımından çok değerlidir. Kuzey cephesindeki pencerelerin sövelerinde üçgenler ile sonuçlanan, içleri yazılar ile dolgulu kartuş dizileri, yan cephelerdeki pencerelerin mukarnaslı silmeleri, ayrıca kartuşlu çerçevesi, mukarnaslı kavsaraya ve köşe sütunçelerine sahip mihrap yapıdaki diğer özgün bezeme unsurlarıdır.

Bursa Yeşil Camii (1419)

Erken dönem Osmanlı mimari eserler içinde, seyyahların ve edebiyatçıların yanı sıra yerli ve yabancı araştırmacıların en fazla dikkatini çekmiş, hakkında hemen hepsi olumlu nitelikte en çok söz edilmiş olan yapı şüphesiz Bursa'da Çelebi Sultan Mehmed tarafından yaptırılan 1419 tarihli Yeşil Camii'dir. Yeşil Cami bu şöhretini, kitlesi ve cephelerinden ziyade içerdiği mekânların yoğun ve özenli çini bezemesine borçludur.

Tabhaneli / zâviyeli camilerin genel özelliklerini paylaşan Yeşil Cami, son cemaat yerinin tamamlanmamış (veya yapımından vazgeçilmiş) olması ve sofanın kuzeyindeki küçük eyvanlar dışında, aşağı yukarı Yıldırım Camii'nin tasarımını tekrar eder. Duvarların dış yüzeyli beyaz mermer blokları ile örtülmüş, cephelerin alt kesiminde sıralanan pencereler ile kuzey cephesinin eksenindeki taçkapı, bazıları Timurlu sanatının etkilerini yansıtan çok gösterişli taş bezemeler ile zenginleştirilmiştir. Giriş cephesi, üst sırada yer alan, hünkâr mahfiline bağlı mekânlara ait, Bursa kemerli ve geometrik şebekeli pencereler ile bir saray cephesini andırır. Belki de cephenin bu güzelliğini örtmemek için duvardaki kemer bingilerinden önceleri düşünüldüğü belli olan son cemaat revakının yapımından vazgeçilmiştir.

Yeşil Cami, Osmanlı mimarisi tarihinde çok sayıda sanatçı kitabesine sahip nadir yapılardandır. Taçkapıda, basık kemer ile kavsara arasında yer alan süslü hatlı Arapça kitabe yapının banisi (Çelebi Sultan Mehmed) ile inşaatın bitim tarihinin (Aralık 1419) yanı sıra mimarının (Ahî Bayezid oğlu Hacı İvaz Paşa) adını da verir. Sofaya açılan hünkâr mahfili kemeri ile son kubbesinin prizmatik üçgenler kuşağı arasında yer alan diğer kitabede

"nakışların" İlyas Ali oğlu Ali tarafından 1424 Ağustosunun sonlarında tamamladığı belirtilmiştir. Aynı kemerin çiniden mamul yastığında çini ustası Muhammed Mecnun'un adı yazılıdır. Ayrıca mihrap sütunçelerinden sağdakinin üst bitiminde "amel-i üstâdân-ı Tebriz" şeklindeki Azerbaycanlı bir sanatçı grubunun kollektif imzası dikkati çeker.

Taçkapıyı izleyen ve bir Bursa kemeri ile sofaya açılan eyvanın yanlarında, devşirme Bizans başlıklarına sahip sütunları barındıran geçitler ile kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerindeki tabhanelere ulaşılır. Dikdörtgen planlı ve yıldız tonoz örtülü olan bu birimlerin güney yönünde, sivri kemerler ile sofaya açılan, kubbeli eyvan biçimindeki birer tabhane, bunların da ötesinde, sofaya kapalı, kare planlı ve kubbeli birer tabhane sıralanır. Güney yönündeki tabhane birimlerinde, dilimli olarak tasarlanan ve kalem işleri ile bezenen kubbelere mukarnaslı pandantifler ile donatılmış, kapalı tabhane birimlerinde, Yıldırım Camii'ndekine benzer alçı nişler ve ocak görünümlü nefeslikler tasarlanmıştır. Kubbesi bir aydınlık feneri ile taçlandırılmış, merkezine bir şadırvan kondurulmuş olan sofanın kible yönünde, mukarnaslı yastıklara sahip geniş bir Bursa kemeri ile sofaya açılan asıl cami bulunur. Sofanın ve caminin kubbelere geçiş prizmatik üçgenler kuşağı ile sağlanmıştır. Sofanın kuzeyine, giriş eyvanının yanlarına, bazı araştırmalarda müezzin mahfilleri, bazılarında ise devlet ricaline mahsus mahfiller olarak yorumlanan, Bursa kemerli ve düz tavanlı eyvanlar yerleştirilmiştir. Söz konusu eyvanlar ile giriş eyvanının üstünde, mihrap - taçkapı ekseninde, Bursa kemerli hünkâr mahfili, bunun yanlarına da, sofaya ve dışarı açılan pencerelere sahip, aynalı tonoz ve kubbe örtülü ikişer birim yer alır. Hünkâr mahfili ile bağlantılı bu mekânlar yapının bünyesi içinde çözümlenmiş bir tür hünkâr kasrı meydana getirmektedir. Harimin duvarlarında, mihrabında, hünkâr ve müezzin mahfillerinden ile tabhane eyvanlarında yer alan çini bezemelerde mozaik çini ve renkli sır teknikleri kullanılmıştır. Kapalı tabhanelerdeki alçı bezeme ile kalemişlerinden başka ahşap kapı ve pencere kanatlarında, geometrik ve rûmîli süslemeleri ile dikkat çeker. Ayrıca demir pencere parmaklıklarında yakın tarihte keşfedilen gümüş kakma bezemeler kendi türlerinin bilinen tek örneğidir.

Muradiye Camii (1426)

Tabhaneli / Zaviyeli yapı tipinin Bursa'daki son önemli temsilcisidir. Tabhaneli / zaviyeli cami tasarımı Muradiye Camii ile yaklaşık bir yüzyıl sonra, ilk olarak Orhan Camii'nde gözlenen ancak Murad Hüdavendigâr Cami - Medresesi ile kesintiye uğrayan hareketli kitle tasarımına ve zarif son cemaat yeri revakına tekrar kavuşur. Aynı şekilde cephelerde de almaşık örgü tercih edilmiştir. Kare planlı, aynalı tonoz ve kubbe örtülü beş birimden meydana gelen son cemaat yerinde üstyapıyı taşıyan almaşık sivri kemerler payeler ile sütunlara oturur. Revakın cephesinde kemerlerden arta kalan yüzeyler birbirinden farklı tuğla - taş geometrik bezemeler ile doldurulmuş, son cemaat yerine açılan pencerelerdeki sivri hafifletme kemerlerinin mozaik çiniler ile süslenmiş, ayrıca basık kemerli kapıyı barındıran eyvanın Bursa kemeri aynı türde çiniler ile taçlandırılmıştır. İç taksimatı Orhan Camii'ne benzeyen yapıda, sofa ile cami birimlerinin duvarları belirli bir yüksekliğe kadar çini levhalar ile kaplıdır.

Milas, Firuz Bey Camii (1396)

1394 tarihli Arapça kitabesinden Osmanlıların Menteşe valisi Fîruz Bey tarafından inşa ettirilmiş olduğu öğrenilmektedir. Halk arasında Kurşunlu Cami adıyla da tanınan cami, mavi damarlı mermer kaplamalarından dolayı Evliya Çelebi'nin Seyahatnâme'sinde Gökcamî şeklinde zikredilmiştir. Zâviyeli camilerin önemli bir örneği olup cephe düzenlemesi, teknik özellikleri, süslemeleri ve kullanılan malzeme yönünden bölgede hâkim olan Menteşe Beyliği camileriyle büyük benzerlikler gösterir. Bu yapıyı, süsleme detaylarına bakarak, tamamen Menteşeoğlu mimarisine yaklaştıran araştırmalar olsa, da plan tipi Osmanlılara aittir.

Caminin kuzey cephesini, orta bölümde bir kubbe ve yanlarda tonoz örtülü bir son cemaat yeri kaplar. Ortadaki üç kemer Bursa Orhan Camisi'ndeki gibi zigzag biçimlidir. Giriş bölümünde, birbirine üzerine oturan kareler hâlinde bindirme bir taş örtü bulunur. Bu bölümünün sağında ve solunda, mukarnaslı yivli tromplarla kubbeli birer oda vardır. En arkada ise yine tromplu kubbeli harim mekânı yer alır. Her bir birimi sekizgen kasnaklı bir kubbe örter. Son derece zengin süslemeli mermer mihrabı mukarnaslı bordürler, porfir köşe sütunları, yazı ve kandil motifi ile bezelidir. Köşelerdeki rumi ve palmetler daha sonra Bursa yapılarında da kullanılır. Mihrapta ayrıca, mimar Musa bin Abdullah ve nakkaş Musa bin Adil'in adları da yazılıdır.

Kaliteli kesme taş işçiliği, cephelerde iki katlı pencere düzenleri ve mimari mekânların dışarıdan net olarak tanımlanabilmeleri gibi özelliklerinden ötürü Bursa ve Edirne camileriyle karşılaştırılabilir. Son cemaat yerindeki zigzaglı kemerler, pencere sövelerindeki renkli taş kakma süslemeler, cephede renkli taş kullanımı yapıda Suriye üzerinden Memluk etkileri olduğunu gösterir.

Edirne, Muradiye Camii (Mevlevîhane) (1426)

Cami-mevlevîhane, imaret/aşevi ve mektepten oluşan bir külliye olarak tasarlanmıştır.

II. Murad tarafından mevlevihane olarak yaptırılan Muradiye Camii, tabhaneli/zaviyeli camilerle tarikat yapıları arasındaki plan ilişkisini gayet somut biçimde gösterir. Her ikisinde de kible yönünde, mihrabı içeren yükseltilmiş alan namaz için ayrılmış, tabhaneli camilerde kapalı avlu niteliğinde bir dağılım sofası olan aydınlık fenerli mekân mevlevihanede semahane olarak kullanılmıştır. Kuzey duvarı boyunca uzanan fevkani mahil ise gerektiğinde mutrip maksuresi (müzisyenlerin icrada bulunduğu balkon niteliğinde yükseltilmiş mekân) olarak kullanılmaktaydı.

Edirne Muradiyesi, Bursa'da inşa edilen çağdaşıyla aşağı yukarı aynı planı gösterir. Burada, Bursa Muradiyesi'nin planı köşelerdeki küçük odalar dışında daha küçük boyutlu olarak tekrar edilmiştir. Yapının güney cephesi, Mimar Koca Sinan döneminde iyice olgunlaşacak olan cephe düzenlemesinin bir öncüsüdür denilebilir. Bu cepheyi, ikili gruplar hâlinde, aşağıda dikdörtgen çerçeveli ve sivri hafifletme kemerli pencereler ve düşeyde aynı hizada yapılan alçı şebekeli üst pencereler donatır. Bu zarif cephe düzenlemesine rağmen son, Bursa Muradiyesi'yle karşılaştırıldığında son cemaat yeri revakı, -asında aynı diğer Edirne

camilerinin revakları gibi- oldukça kaba ve basit gözükür. Son cemaat yeri cephesinde görülen taş konsollar ve 'L' biçiminde demirler burada bir zamanlar ahşap saçak olduğunu gösterir.

Çini mihrabı, Bursa Yeşil Camii'nin mihrabıyla birlikte erken dönemin en görkemli üretimidir. Sözü edilen iki anıtsal mihrap da Timuri etkili, mozaik tekniğindedir. Aynı zamanda mihrap duvarını kaplayan çiniler, duvar ve kemerlerde izi kalan kalem işleri, taçkapısının mukarnaslı dolgusu ve ahşap minberiyle süsleme bakımından büyük önem arz eder. Mihrap bölümündeki altıgen şeklinde, mavi-beyaz, her biri ayrı bezemedeği türünün tek örneği çini bezeme define avcıları ya da bir meczup tarafından tahrip edilmiştir. Ayrıca, süslemeye simgesel bir katkı olarak dikkat çeken bir başka özellik de, taç kapısının sivri kemerinin bağlandığı tepe noktasında mevlevi sikkesi biçiminde kakılan kırmızı renkli taşır.

İznik, Nilüfer Hatun İmaret (1388)

İznik'te I. Murad'ın annesinin anısına yaptırdığı bu imaret ters (T) planlı cami özelliği gösterse de yapı aslında bir Ahi Zaviyesi işlevine sahiptir. Diğer bir deyişle erken dönemde aynı plan tipi cami işlevi göstermeyen farklı yapılarda da kullanılmıştır. Yapı erken dönem Osmanlı mimarlığının özelliklerini pek çok açıdan üzerinde taşır. Orhan Camii'nde ortaya çıkan her bir mimari mekânın dışarıdan rahatça okunabilmesi, almaşık örgü, kiremit kaplı kubbeler, cephede testere dişi saçaklar ve tuğla süslemeler ilk akla gelenlerdir. Girişte gayet yüksek ve gösterişli son cemaat yeri, giriş aksında kubbe, yanlarda aynalı tonoz örtülüdür. Aynı Orhan Camii'nde olduğu gibi, iki yana sivri kemerlerle açıktır. Giriş revakında orta açıklığın iki yanında, duvarla bütünleşmiş olan gotik özellikli demet payeler giriş ekseninin önemini vurgular. Bu ayrıntı, Geç Dönem Bizans mimarlığındaki demet payeye benzeyen kaval silmeleri de andırır.

Planı taç kapı-mihrap ekseninde iki birim ve ilk birime saplanan daha alçak yan kanatlardan oluşur. Yan kanatlar, orta sofa niteliğindeki mekâna birer kapıyla açılır. Bunlar yapının asıl kitlesine göre daha alçak tutulmuştur. Prizmatik üçgenlerle geçilen, aydınlık fenerli sofa kubbesinin ardından, mihrabı da barındıran iki küçük kubbeyle örtülü arka bölüme geçilir. Aydınlık kubbesinin altında bir zamanlar havuz olduğu bilinir. Yapının aşhane olarak inşa edildiğini öne sürülmesine rağmen, bu dönemde imaret sözcüğünün sadece aşhaneyi işaret etmediği, tüm yapılar için kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca içeride ateş yakacak ocak ve baca sisteminin yetersiz olması aşevi olarak kullanılmadığını, yapının bir Ahi zaviyesi olarak kullanıldığını düşündürür.

Cepheleerde rozet şeklinde dairesel süsleme, iç içe geçirilmiş daire şeklinde testere silmeler geç dönem Bizans cephe süslemelerine özgüdür.

3.2. Medreseler

Bursa ve çevresinde ilk örneklerine rastlanılan Osmanlı medreselerinin, başından beri Selçuklu dönemi medreselerinden farklı bir kimliğe meylettikleri gözlenmektedir. Selçukluların Anadolu'da en güzel örneklerini yarattığı, avlusu kubbe ile örtülü medrese tasarımı, erken dönem Osmanlı mimarisinde, biri Orhan Gazi dönemine (1340) tarihlenen Bursa'daki Lala Şahin Paşa Medresesi olmak üzere, iki uygulama dışında rağbet görmemiş,

bunun yerine ilk olarak, aynı dönemde (XIV. yüzyıl ortaları), İznik'te Süleyman Paşa Medresesi'nde Osmanlılara özgü açık avlulu ve revaklı yeni bir medrese şeması geliştirilerek XIX. yüzyıla kadar kullanılmıştır. Kapalı avlulu medrese inşasından ziyade açık avlulu medreselerin rağbet görmesinin temel nedeni, bu plan şemasında talebe odalarının arttırılma imkânı olsa gerektir. Bu örnek Tanzimat Dönemi'ne kadar Osmanlı mimarisinin prototipi olmuştur. Osmanlı medrese şemalarında avlu, bazen 'U', bazen 'L' şeklinde, bazen de dört yönden kuşatılır.

İznik, Süleyman Paşa Medresesi (1331'den hemen sonra)

İznik'in fethinden hemen sonra inşa edilen yapının Osmanlı mimarisine özgü medrese tasarımının bütün özelliklerini içerdiği söylenebilir. Plan şeması genel prensipler açısından Selçuklu açık avlulu medreselerini andırsa da pek çok açıdan farklılıklar gösterir. Osmanlı mimarisindeki açık avlulu medreselerin ilk örneğidir. Planda derslane odası kare mekânlı ve kubbelidir. Bunun etrafını U biçiminde her biri kubbeye örtülü öğrenci odaları çevirir. Odaların önünü kubbeli revak çevirir. Öğrenci hücreleri ve dershanenin, yani medresenin tüm birimlerinin dikdörtgen planlı ve beşik tonozlu değil kare ve kubbeli olması, Anadolu mimarlık tarihinde ilk defa burada görülür. Medresedeki dershaneye bağlı oda müderris odası olarak kabul edilir.

Bursa Yıldırım Medresesi (XIV. yüzyıl sonları)

Camilere ilişkin bölümde de görüldüğü üzere, Bursa Hüdavendigâr Cami-Medresesi'nde tabhaneli / zâviyeli cami şeması ile kapalı avlulu medrese şemasının ilginç bir sentezi gerçekleştirilmek istenmiş ancak Bursa'da XIV. yüzyıl sonlarında yaptırılan Yıldırım Bayezid Medresesi'nde tekrar açık avlulu ve revaklı tasarıma dönülmüş, ne var ki bu yapıda Selçuklu geleneğine bağlanan derslane eyvanı kullanılmıştır. Kesme taş örgülü kuzey (giriş) cephesi dışında almaşık örgünün kullanıldığı yapının birimleri ince uzun dikdörtgen biçiminde bir avlunun çevresinde toplanır. Avlu üç yönde (kuzey, batı ve doğu), payelere oturan sivri kemerli, beşik tonoz örtülü revaklar ile kuşatılmış, bunların gerisine yirmi adet beşik tonozlu ve ocaklı hücre yerleştirilmiştir. Kalkan duvarı şeklinde yükselen kuzey cephesinin ekseninde, sivri kemerli ve kubbeli giriş eyvanı, avlunun güney yakasında da, sivri kemerli ve kubbeli eyvan şeklinde tasarlanmış olan derslane birimi bulunmaktadır.

Bursa Yeşil Medrese (1419)

Yeşil Külliyesi'nin bünyesinde bulunan, günümüzde Türk ve İslam Eserleri Müzesi olarak kullanılan tarihli Yeşil Medresesi Yıldırım Bayezid Medresesi'nin belli başlı tasarım özelliklerini devam ettirir. Ancak burada avlunun oranları değiştirilerek daha dengeli bir dikdörtgen tercih edilmiş, revak kemerleri payeler yerine sütunlara oturtulmuş, ayrıca revak birimlerinin büyük çoğunluğu pandantifli kubbeler, hücreler ise, aynalı tonozlar ile örtülmüştür. Ayrıca Yeşil Medresesi, Osmanlı kisvesi altında Selçuklu döneminin açık avlulu ve dört eyvanlı medrese düzenini yaşatan bir yapıdır. Avludaki havuzun merkezindeki dik açı ile kesişen iki ana eksen üzerinde, güneye sivri kemerli ve kubbeli derslane eyvanı yerleştirilmiş, doğuya ve batıya, hücrelerin arasına aynalı tonoz örtülü birer küçük eyvan gizlenmiş, ancak

kuzeydeki yıldız tonozlu giriş eyvanının sivri kemeri dışarı açılmıştır. Revak birimleri içinde, yan eyvanların ve giriş eyvanının önüne isabet edenler, diğerlerinden daha geniş ve farklı (dilimli) kemerlerin yanı sıra farklı örtü birimleri (çapraz tonozlar) ile donatılarak dört eyvanlı tasarım vurgulanmıştır. Avlunun kuzeybatı ve kuzeydoğu köşelerinde, hücreler arasında yer alan merdivenler, dershane eyvanının aşırı yüksek tutulmuş olması, ayrıca cephelerde teşhis edilen bazı ayrıntılar Yeşil Medresesi'nin aslında iki katlı olarak tasarlandığını ancak üst kattaki hücrelerin hiçbir zaman inşa edilmediklerini gösterir. Doğu ve batı eyvanlarının tonozlarda, hücrelerin pencerelerini taçlandıran kemer aynalarında çini bezeme bulunmaktadır.

Bursa Muradiye Medresesi (1426)

Erken dönem Osmanlı medrese tasarımının, 1426 tarihli Muradiye Camii'nin batısında bulunan Muradiye Medresesi ile, tıpkı aynı külliyein camiinde olduğu gibi, Yıldırım Bayezid ve Yeşil Medreseleri'ndekinden çok daha tutarlı bir plan anlayışını ve oranları yakaladığı dikkati çeker. Kasetli almaşık örgünün kullanıldığı yapıda kare planlı avluyu kuzey, doğu ve batı yönlerinden kuşatan revakların tuğla örgülü sivri kemerleri, kuzeydeki iki sütun dışında tuğla örgülü payelere oturur. Kuzey kanadında dikdörtgen olan revak birimleri aynalı tonozlar, yan kanatlardaki kare birimler ise pandantifli kubbeler ile örtülüdür. Aynalı tonoz örtülü hücrelerin dikdörtgen pencereleri, testere silmeli sivri hafifletme kemerleri ile taçlandırılmış, kemerlerin aynalı dikey ve yatay tuğlalar ile doldurulmuş, aynı basit geometrik bezeme revak cephelerinde, kemerlerin üzerindeki kesimde de uygulanmıştır. Güneydeki dershane eyvanının avluya bakan cephesinde, tuğla örgülü geniş sivri kemerden arta kalan yüzey, altıgen dokulu tuğla - taş bezeme ile kaplıdır.

Merzifon, Çelebi Mehmed Medresesi (1414-1417)

Merzifon'da görkemli medresenin yapımına Çelebi Mehmed 1414'de başlamış ancak 1417'de Umur Ali Bey tarafından bitirilmiştir. Mimarı Amasya Bayezid Paşa Camii'nin de mimarı olan Şam kökenli Ebûbekir bin Muhammed Hamzat'el-Müşeymeş'tir. Yapıdaki renkli taş süslemelerin de Şam/Memluk mimarisinden geldiği düşünülür.

Kare bir avlu etrafında, bir giriş eyvanı ve diğer eksenlerde kubbeli dersaneler, bunların arasında ise öğrenci odaları sıralanmıştır. Eyvanlar 3m. kadar dışarıya taşırılmıştır. Girişin karşısındaki açık eyvanlı dershane yazlık dershane olarak kullanılır. Avluyu kesme taştan örülmüş, çift renkli kalın payelerle revak kemerleri donatır. 20 adet odaya gayet geniş bir medresedir. İki katlı, abidevi görünümlü giriş eyvanının üzerine Tanzimat döneminde saat kulesi eklenmiştir. Tüm yüzeyi geometrik geçmeler, rumi, palmetler ve yazı kuşaklarıyla yoğun olarak süslenmiş, diğer cepheler sade bırakılmıştır.

Merzifon-Gümüş, Hacı Halil Paşa Medresesi (1413-1415)

Portalindeki kitabeye göre Vezir Hacı Halil Paşa tarafından yaptırılmıştır. Kapalı avlulu plan tipindedir. Erken dönemde, sözü edilen yapı ve Bursa Lala Şahin Paşa Medresesi dışında avlusunun üstü kubbeli medrese yoktur. Yapı Selçukluların kapalı avlulu medreselerini andırır. Planda kubbeyle örtülü bir avlu, avluda simetri eksenlerinde biri giriş eyvanının karşısında açık,

diğerleri kapalı dört dershane odası açılmıştır. Dershanelerin hepsi kubbeyle örtülmüş ve bir miktar dışarıya taşırılmıştır. Yapı almasıık örgüldür.

3.3. Türbeler

Erken Osmanlı döneminde Bursa'da yoğunlaşan türbeler, Osmanlı mimarisinde, Orhan Gazi döneminden Tanzimat dönemine kadar uzayan beş asırlık bir zaman dilimi içinde bu yapı türünün gelişimini yansıtmaktadır. Özellikle Bursa, kuruluş dönemi Osmanlı padişahlarına, hanedanın diğer üyelerine, devlet adamlarına ve velilerine ait çok sayıda türbeye sahip olması ile ünlüdür. Ayrıca bu şehirdeki Muradiye Külliyesi, Semerkant'taki Şah Zinde ve İstanbul'daki Eyüp Sultan ile birlikte, Türk İslâm dünyasının sayılı türbe topluluklarından birisini bünyesinde toplar. Yukarıda değinildiği gibi hanedan, yüksek bürokrat, veli gibi pek çok önemli şahsiyetin türbelerini barındıran Bursa'da II. Murad Camii'ne bağılı haziredeki türbeler, Osmanlı hanedanından birçok kişiyi içermesi açısından ayrıcalıklıdır. Muradiye türbelerinin en eskisi, külliyenin banisi olan II. Murad'a (ö. 1451) diğerlerinin çoğu XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyılın başlarına (Fatih ve II. Bayezid devirlerine) aittir. Osmanlı tarihinin bahtsız şehzadelerinden, Fatih'in, 1454 de sürgünde (Napoli'de) ölen oğlu Cem Sultan ile Kanunî'nin 1553'te Konya / Karapınar'da öldürttüğü oğlu Şehzade Mustafa da burada gömülüdür. Her ikisi de halk tarafından sevilen ve ölümleri kamuoyunda olumsuz yankılara yol açan bu şehzadelerin başkent İstanbul yerine Bursa'da gömülmeleri manidardır.

Bu arada dikkati çeken bir husus da, Bursa'daki Yeşil Türbe dışında, bu yapıların hemen hiçbirisinde Selçuklu dönemi kümbetlerinde gözlenen kripta (mumyalık) katının bulunmaması, başka bir deyimle İslâm öncesi Türk geleneklerine bağılanan, Orta Asya kökenli kümbet geleneğinin Selçuklu hanedanının ve kültürünün çöküşünden sonra, XIV. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren, özellikle Osmanlı topraklarında terk edilmiş olmasıdır.

Türbe plan tiplerini açık ve kapalı türbeler olarak sınıflandırabiliriz.

Açık Türbeler

Çevresi açık bırakılmış kare bir taban üzerinde paye veya sütunlara oturan kemerlerin taşıdığı bir kubbe ile örtülü olan bu tür yapıların kökeni İslâm öncesi İran mimarisinde "ateşgede" olarak anılan kutsal ateş tapınaklarına kadar gider. Doğu Hıristiyan mimarisinde "kiborion", Batı Hıristiyan mimarisinde "baldaken" adını alan bu tasarım şemasının Anadolu Türk mimarisine hangi tarihte ve ne yolla intikal ettiği henüz tam olarak bilinmemekte, ancak günümüze ulaşan en eski örnekler (Sarı Saltık Türbesi ile Yakup Çelebi Türbesi) XIV. yüzyılda İznik'te karşımıza çıkmaktadır. Bursa'da Yeşil Külliyesi'nin yakınında, Meydancık semtinde, 1414'te Çelebi Sultan Mehmed tarafından annesi (Germiyanoğlu Yakup Bey'in kızı) için yaptırılan Devlet Hatun Türbesi'nde kubbe, Selçuklu kümbetlerini andıran piramit biçiminde bir külahın altına alınmış, Muradiye Külliyesi'ndeki XV. yüzyıla tarihlenen Saraylılar (Cariyeler) Türbesi'nde aynı tasarım daha basit olarak devam ettirilmiştir.

İznik, Sarı Saltuk Türbesi (1331 civ.)

Bu tür planlı bir türbenin daha önceki dönemlerde Anadolu'da olduğu bilinmiyor. Baldaken planlı açık türbelerin ilk örneği İznik'te bir makam türbesi olan Sarı Saltuk türbesidir. Türbe, testere silmeli ve almaşık örgülüdür.

Makam türbeleri, içlerinde defin olmadığı halde Ermiş niteliğindeki şahıslar adına yapılan, birden fazla yerde bulunan türbelerdir. Erken dönemde, Anadolu'dan Batı'ya doğru yapılan kolonizasyon hareketlerinin öncüsü ve Osmanlı ordusunun manevi koruyucularından kabul edilen Sarı Saltuk'un Romanya, Dobruca'da da türbesi vardır.

Kapalı Türbeler

Kapalı türbelerin çevresi duvarlar ile sınırlandırılmış, çatı örtülü bir iki mütevazı örnek dışında, büyük çoğunluğu kubbeler ile taçlandırılmıştır. Bu yapıları ayrıca kendi içlerinde "kare planlılar / altıgen planlılar / sekizgen planlılar" olarak sınıflandırmak mümkündür.

Mustafa Kemal Paşa, Lala Şahin Paşa Türbesi (vakfiyesine göre 1348)

I. Murat'ın Lalası Şahin Paşa'nın cami, zaviye ve türbeden oluşan külliyesinden geriye sadece türbe ve minare kalmıştır. Türbe son cemaat yerine bitişiktir. Kapalı türbenin girişi ve konik üst örtüsü Selçuklu devrindeki eyvan türbeleri veya kümbetleri vardır. Bunun yanında, cephe dokusu ve süslemesi ise (kare şeklinde rozetler, testere dişli silmeler ve saçak), aynı Postinpûş Baba Türbesi gibi Geç Bizans mimarlığı çevresine bağlanır. Bu yapıda kubbe kullanılmamış, kare alt yapıdan tromplarla doğrudan sekizgen piramit örtüye geçilmiştir.

İznik, Kırgızlar (Kırk Kızlar) Türbesi

Kitabesi olmadığından tarihi kesin olarak belli değildir ancak mimarlık ve süsleme özelliklerine göre Orhan Gazi dönemine tarihlendirilir. İznik surlarının hemen dışında Yenişehir Kapısı yakınındadır. Oldukça derin giriş eyvanı ve kubbeli bölümden oluşur. Eyvanın arkasındaki kare planlı asıl türbe mekânı alışılmamış yükseklikte onikigen kasnak ve üzerinde kiremit kaplı küçük bir kubbeyle örtülüdür. Yapı bu hâliyle İznik'teki geç dönem Bizans mimarisini tanıyan yerel ustalardan çokça yararlanılmış olduğunu düşündürür. Tuğla ve taş karışımından almaşık örgülüdür.

İçerisi erken dönemden günümüze gelebilmiş ender kalemişi süslemeleri barındırır. Kubbe eteğinde kiremit rengi ve sarıdan oluşan kıvrık rumi süslemeler işlenmiştir. Pencere çevrelerinde Selçuklu kökenli figürlerin yanında geç Bizans motifleri de kullanılmıştır. Bereket boynuzu, kantaras ve şakayık motiflerinin bir aradığı farklı etnik gruptan ustaların bir arada çalıştığını gösterir.

Bursa Yıldırım Bayezid Türbesi (1406)

Sayıları diğerlerinden daha fazla olan kare planlı örneklerden Yıldırım Bayezid Türbesi Bursa'da özgün mimarisini koruyabilen en eski padişah türbesidir. Adı geçen padişahın

külliyesi içinde yer almakta ve kitabesinde Yıldırım Bayezid'in oğlu Süleyman Çelebi tarafından 1406'da Ali Bin Hüseyin adlı mimari yaptırıldığı belirtilmektedir. Osmanlı türbelerinde ilk olarak bu yapının girişi sivri kemerli ve kubbeli bir revak ile donatılmıştır.

Revak kemerleri köşelerde (L) kesitli kesime taş payelere, ortada ise, köşeleri pahlı başlıklara sahip iki sütuna oturur. Sivri tromplar ve prizmatik üçgenler ile geçilen bir kubbenin örttüğü, kare planlı türbenin yan ve arka cepheleri almaşık örgülüdür. Kesme taş örgülü giriş cephesindeki sivri kemerli pencereleri taçlandırılan üç merkezli hafifletme kemerleri Memlûk mimarisini hatırlatan ayrıntılardır.

Bursa II. Murad Türbesi (1451)

Bursa'daki Muradiye Külliyesi'ndeki türbelerin en eskisi olan II. Murad Türbesi değişik tasarımı ve ilginç ayrıntıları ile dikkati çeker. Kare planlı yapının merkezinde yaralan yine kare planlı asıl türbede, II. Murad, vasiyetine uygun olarak tek başına ve son derecede sade bir kabirde yakmakta, kabri taçlandırılan ve üzerinden "rahmetin eksik olmaması için" ortası açık bırakılmış olan kubbe, köşelerde (L) kesitli payelere ve bunların arasındaki sütunlara oturan sekiz adet sivri kemer ile taşınmaktadır. Bu mekânı çepeçevre kuşatan, Kur'an okuyacak hafızlar ile ziyaretçiler ayrılmış olan bölüm beşik tonozlar ile kapatılmış, asıl türbenin, mukarnas dolgu tromplar ile donatılan kubbesi sekizgen bir kasnağa oturtulmuştur. Almaşık duvarlı türbenin sivri kemerli giriş eyvanını gölgelendiren geniş ahşap saçak erken dönem Osmanlı ahşap işçiliğinin en görkemli örneğidir. Saçağın, yıldızlı mukarnas dizileri ile sınırlandırılmış olan iç kesimi, nefis bir işçilik sergileyen geometrik bezemeleri ile göz kamaştırır. Türbenin doğu cephesine sonradan eklenen kare planlı ve kubbeli birim II. Murad'ın oğluna ait Şehzade Alâeddin Türbesi'dir.

Bursa Yeşil Türbe (1421)

Sekizgen planlı türbeler içinde, Çelebi Sultan Mehmed ile çocuklarının gömülü olduğu Bursa'daki Yeşil Türbe, yalnız Osmanlı döneminin değil Anadolu Türk mimarisinin en görkemli mezar yapısıdır. Anadolu Türk mimarisinin geleneğine ters düşen bu anıtsallık, Çelebi Sultan Mehmed döneminde ve özellikle Yeşil Külliyesi'nde gözlenen Timurlu etkilerine bağlanabileceği gibi Fetret Devri'ni sona erdiren bu padişahın, yeniden kurduğu Osmanlı Devleti'nin gücünü teşhir etme gayretinin bir göstergesi olarak da yorumlanabilir. Yeşil Cami'nin kible tarafında, merdivenler ile çıkılan bir setin üzerine yerleştirilmiş olan türbe, ait olduğu külliyenin diğer yapılarına tepeden bakmaktadır. Hacı İvaz Paşa'nın eseri olan yapı sekizgen prizma biçiminde olup dışarıdan sekizgen kasnak, içeriden prizmatik üçgenler kuşağı ile donatılan bir kubbe ile örtülmüştür. Aslında almaşık örgülü olan duvarlar dışarıdan beyaz mermerden kuşaklar ile çerçevelenmiş, ayrıca dikey kuşaklar birer sivri kemer ile birleştirilmiş, bunun altında kalan kesime ikişer pencere yerleştirilmiştir. Cephelerde, mermer kaplı yüzeylerden arta kalan kesimler, yapıya adını veren firuze çiniler ile kaplıdır. Türbenin basık kemerli girişi, oranları ve çini bezemesi ile Timurlu mimarisini çağrıştıran yarım kubbeli bir eyvanın içine alınmıştır. Söz konusu yarım kubbe mukarnaslı bir silme ile prizmatik üçgenler kuşağına oturmakta ve içbükey yivler ile zenginleştirilmiş bulunmaktadır. Alt sıradaki pencerelerin iç ve dış yüzeydeki alınlıklar, duvarların alt kesimi, basık kemerli girişi izleyen

dilimli kemer, mihrap ve lahitler, sır altı, renkli sır ve mozaik çini tekniklerinin kullanıldığı yoğun bir bezeme ile kaplanmıştır.

3.4. Hanlar

Bursa, Emir Han (1380)

Orhan Gazi emirken yaptırmıştır. Osmanlı şehir içi hanlarının bildiğimiz en eski örneğidir. Selçuklularda çok yaygın olan menzil hanlarının yerini Osmanlı'da şehre entegre olmuş hanların aldığı söylenebilir. Anadolu Selçuklularında menzil hanlarına göre son derece ender ve mütevazı yapılan şehir hanlarından Konya'da Şeker Füzuran (Şeker Satan) Hanı ve Konya'da Zazadin Hanı hatırlanabilir.

Orhan Gazi'nin çarşıdaki diğer binalarla beraber yaptırdığı han kesme taş örgülü duvarlarla kare bir avlunun etrafında kalın payeler üzerinde uzun tonozlarla örtülü iki katlı sivri kemerli revaklar ve bunların arkasında sıralanan tonozlu odalardan meydana gelmiştir. Alt kat penceresiz depo odalarına, üst kat ise tacirlerin kaldığı pencere ve ocaklı odalara ayrılmıştır. Arkada uzunlamasına bir tonozla örtülen ahır bulunur. Yapı Osmanlı hanlarına özgü han prototipi olarak kabul edilir.

3.5. Bedestenler

Bedestenler genel bir tanımla, kıymetli eşyaların alınıp satıldığı yerdir. Ayrıca yangın ve yağmaya karşı kıymetli eşyalar bedestenlerde korunurdu. Halk kendi mücevherlerini, önemli evraklarını vs. para karşılığı buradaki dükkân sahiplerine emanet ederdi. Söz konusu yapıların işlevi, alım satım fiyatlarının da belirlendiği günümüzdeki banka ve borsalara benzetilebilir. Bu yapılar yangın ve hırsızlığa karşı koyabilmek amacıyla sağır duvarlı yapılı, kapıları dua ile açılıp kapanırdı.

Bursa, Yıldırım Bedesteni (1400 civ.)

Osmanlı'nın ilk bedesteni Bursa'da Ulu Camii'nin yakınına yapılmıştır. Altı kare paye üzerinde 14 kubbeli orta bölüm, tonozlu depolar, sağır cepheyi çeviren dükkânlarla çevrilmiştir. Dış cephede sağır duvarlara çepeçevre dükkân kurulmuştur. Duvarlar almaşık örgülü ve testere saçaklıdır. Osmanlı bedestenlerinin prototipi olarak kabul edilir.

Edirne Bedesteni

Edirne Eski Camii Külliyesi'ne bağlı olarak Çelebi Sultan Mehmed'in vakfından yapılmıştır. Altı paye üzerine oturan on dört kubbeli bir mekâna sahiptir. Bursa gibi burada da sağır cephe dükkânlarla çevrilidir.

Uygulamalar

- 1) www.3dmekânlar.com adresinden Bursa Yeşil Türbe'yi sanal olarak gezebilirsiniz.

Uygulama Soruları

- 1)** Yapının mimari ve süsleme özelliklerini tarif etmeyi amaçlayan kısa bir metin hazırlayınız.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde erken dönem Osmanlı mimarlığındaki yapı tiplerinden tabhaneli-zaviyeli camiler, medreseler, türbeler, hanlar ve bedestenler anlatılmıştır.

Tabhaneli-zaviyeli camiler erken dönemin Osmanlı cami mimarlığında özgün bir yere sahip bu yapı tipi Anadolu Türk mimarisinde ilk olarak Orhan Gazi döneminde (1326 - 1362) Bursa çevresinde ortaya çıkmıştır. Çoğunlukla ters (T) biçiminde bir alanı kaplayan bu yapıları aslında tek bir kitle içinde çözümlenmiş minyatür külliye olarak değerlendirmek mümkün görünmektedir. Şöyle ki, genellikle bir son cemaat yeri ile donatılmış olan kuzey duvarının ekseninden girilen sofanın kible yönünde, zeminin sofaya göre yükseltilmiş mihrap ve minber ile donatılmış asıl cami birimi yer almakta, sofanın yanlarında bulunan, bazı örneklerde, zemini yükseltilmiş eyvanlar şeklinde sofaya açılan, bazılarında ise duvarlar ile bundan soyutlanan tabhane birimlerinde, kuruluş dönemi Osmanlı toplum hayatının hemen her boyutuna egemen bulunan Ahîliğe ilişkin faaliyetlerinin yürütüldüğü tahmin edilmektedir. Bu yapı tipine örnek olarak Bursa Orhan Camii , Bursa Hüdavendigâr Cami, Bursa Yeşil Camii verilebilir.

Erken dönem Osmanlı medreselerine örnek olarak Bursa Yeşil Medrese gösterilebilir. Yeşil Külliyesi'nin bünyesinde bulunan, günümüzde Türk ve İslam Eserleri Müzesi olarak kullanılan yapı, Selçuklu döneminin açık avlulu ve dört eyvanlı medrese düzenini yaşatan bir yapıdır.

Türbe plan tiplerini açık ve kapalı türbeler olarak sınıflandırabiliriz. Açık türbeler çevresi açık bırakılmış kare bir taban üzerinde paye veya sütunlara oturan kemerlerin taşıdığı bir kubbe ile örtülü olurlar. İznik Sarı Saltuk Türbesi bu yapı tipinin örneklerindedir. Kapalı türbelerin çevresi duvarlar ile sınırlandırılmış, çatı örtülü bir iki mütevazı örnek dışında, büyük çoğunluğu kubbeler ile taçlandırılmıştır. Bu tipteki türbelere de Bursa Yıldırım Bayezid Türbesi ve Bursa Yeşil Türbe örnek gösterilebilir.

Bölüm Soruları

1) Tabhaneli (Zaviyeli) camilerin Anadolu Türk mimarisindeki öncüleri hangi yapılardır?

a) Selçuklu döneminin, avlusu kubbe ile örtülü ve eyvanlı medreseleri ile aynı tasarım özelliklerini gösteren tarikat yapıları.

b) Kervansaraylardaki köşk mescitler

c) Eyvanlı türbeler

d) İlhanlı kümbetleri

e) Yıldız planlı hamamlar

2) Tabhaneli yapıların planı hangi sosyal/dini altyapıdan gelişmiştir?

a) St. Jean Şövalyeleri

b) Bektaşilik

c) Mevlevilik

d) Kadirilik

e) Ahilik / fütüvvet

3) Camilerin tabhane bölümü hangi amaçla kullanılır?

a) Namaz kılmak

b) Çile doldurmak

c) Helva pişirmek

d) Ahiliğe ilişkin faaliyetler

e) Tüccarların konaklaması

- 4) Tabhaneli-zaviyeli camiler hangi dönemde ortaya çıkmıştır?
- a) Yavuz Sultan Selim dönemi
 - b) Orhan Gazi dönemi
 - c) Hülagu Han dönemi
 - d) Kılıçarslan dönemi
 - e) Fatih Sultan Mehmed dönemi
- 5) Tabhaneli camilerin ilk abidevi uygulaması hangi camidedir?
- a) Hazara Camii
 - b) Şam Emeviye Camii
 - c) Mardin Kızıltepe Camii
 - d) Bursa Orhan Camii
 - e) Edirne Selimiye Camii
- 6) Hangi tabhaneli cami kendi kitlesi içinde aynı zamanda medreseyi de barındırır?
- a) Bursa Hüdavendigâr Camii
 - b) Bursa Yeşil Camii
 - c) Edirne Eski Camii
 - d) Bursa Ulu Camii
 - e) Selçuk İsa Bey Camii
- 7) Aşağıdaki yapılardan hangisi içindeki çini bezemelerle tanınır?
- a) Bursa Yıldırım Medresesi
 - b) Milas Firuz Bey Camii
 - c) Bursa Yeşil Camii
 - d) İznik Süleyman Paşa Medresesi
 - e) İznik Nilüfer Hatun İmaret

8) Hangi caminin namaz kılınan mekânı aynı zamanda mevlevihane semahanesi olarak kullanıldı?

- a) Edirne Muradiye Camii
- b) Amasya Yörgüç Paşa Camii
- c) Bursa Yeşil Camii
- d) İznik Yeşil Camii
- e) Ankara Ahi Elvan Camii

9) Aşağıdaki yapılardan hangisi ilk açık avlulu Osmanlı medresesidir?

- a) Kayseri Hacı Kılıç Medresesi
- b) İznik Süleyman Paşa Medresesi
- c) Konya Karatay Medresesi
- d) Konya İnce Minareli Medrese
- e) Çağaloğlu Rüstem Paşa Medresesi

10) Hangi türbe farklı tekniklerle kaplanmış çinileriyle tanınır?

- a) İznik Kırgızlar Türbesi
- b) Bursa Yeşil Türbe
- c) Bursa Yıldırım Türbesi
- d) Bursa II. Murad Türbesi
- e) İznik Sarı Saltuk Türbesi

Cevaplar

1) a, 2)e, 3)d, 4)b, 5)d, 6)a, 7)c, 8)a, 9)b, 10)b

4. ERKEN KLASİK DÖNEM OSMANLI MİMARLIĞINDA YAPI TİPLERİ I

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

4. Erken Klasik Dönem Osmanlı Mimarlığında Yapı Tipleri I
 - 4.1. Erken Klasik Dönem Mimarisine Giriş
 - 4.1.1. İstanbul'un iskânı
 - 4.2. Erken Klasik Dönemde Camiler ve Mescitler
 - 4.2.1. Çatılı Camiler ve Mescitler
 - 4.2.2. Tek Kubbeli Camiler
 - 4.2.3. Çok Birimli Camiler
 - 4.2.4. Tabhaneli Camiler

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) İstanbul'un fethinin ardından Osmanlılar şehirde nasıl bir yerleşim düzeni kurdular?
- 2) İstanbul'da inşa edilen ilk dini yapılar hangileridir? Nasıl mimari özellikler taşırlar?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Erken Klasik Dönem Mimarisine Giriş	Osmanlı erken klasik dönem mimarisinin genel özellikleri ve İstanbul'un fethinin ardından şehrin iskanı öğrenilecektir.	İstanbul'un fethinin ardından şehirde yaşanan mimari etkinlikler üzerine araştırma yapılması.
Erken Klasik Dönemde Camiler ve Mescitler	Osmanlı erken klasik döneminde inşa edilmiş olan tek kubbeli, çok birimli ve tabhaneli camilerin genel özellikleri, çeşitli örnekler üzerinden öğrenilecektir.	Derste anlatılan yapılardan çeşitli örneklerin ziyaret edilmesi, gezilmesi ve yerinde incelenmesi.

Anahtar Kavramlar

- İstanbul'un fethi
- İstanbul'un iskanı
- Erken Klasik Dönem

Giriş

Bu bölümde öncelikle erken klasik dönem Osmanlı mimarlığının ana hatları ve İstanbul'un fethinin ardından iskânı anlatılmıştır. Ardından, erken klasik dönem cami tipleri olan çatılı, tek kubbeli, çok birimli ve tabhaneli camiler genel özellikleri anlatılmış ve söz konusu yapı tiplerinin önemli örnekleri mimari açıdan ele alınmıştır.

4.1. Erken Klasik Dönem Mimarisine Giriş

Osmanlı mimarisinin, günümüzde “klasik” olarak adlandırılan dönemi Edirne’de Üç Şerefeli Cami (1447) ile başlamış fakat asıl gelişimini 1453’te fethedilen ve başkent olan İstanbul’da gerçekleştirmiştir. Daha önce Bursa ve Edirne gibi eski başkentlerde mimari yapıtlarını yoğunlaştıran Osmanlı mimarlığı, bundan sonra en özgün örneklerini yeni başkent İstanbul’da verecektir.

Fethinden sonra “Ebu’l Feth”, ya da Bizanslı tarihçi Halkondiles’in deyişiyle “Basileus” olarak anılan II. Mehmed’in isteğiyle, burası kısa sürede camiye dönüştürülmüştür. Fatih kentte üç hafta kalarak Edirne Sarayı’na geri dönmüş, kentin sorumluluğunu de Subaşı Bursalı Karıştıran Bey ile emrindeki 1500 yeniçeriye bırakmıştı. Yeni başkentte sağlam kalan yapılar orduya, konaklar da devlet ileri gelenlerine dağıtıldı. Dervişler de manastır ve kiliselere yerleşti. İstanbul’un fethi, Osmanlı devletinin gaza temeline dayalı unsurlarını geride bırakıp merkezi bir yönetime geçişini gerçekleştiren tarihi bir dönüm noktası oldu. Fetihden itibaren Osmanlı Devleti artık sultanın merkezi otoritesinin doruğa çıktığı bir imparatorluk hâline gelmiştir. Kısaca, Osmanlı İmparatorluğu’nun gerçek kurucusu, bu unvanı Bizans İmparatorluğu’ndan devralan Fatih Sultan Mehmed’dir. Döneminde, Topkapı Sarayı’nın giriş kapısının kitabesinde yazdığı gibi iki karanın (Rumeli - Anadolu) ve iki denizin (Akdeniz - Karadeniz) sultanı anlamında “Sultan’ul Berreyn, Sultan’ul Bahreyn” unvanıyla da anılırdı. İşte kısaca özetlenen bu atmosfer içinde, kuracağı imparatorluğun yönetim merkezi de İstanbul olacaktır.

4.1.1. İstanbul’un İskânı

Kendini Doğu Roma (Bizans) Kayserlerinin ardılı olarak gören Fatih, kenti başkent yapmaya karar verdikten sonra, burayı hem fiziksel hem de toplumsal olarak kalkındıracak projelere başladı. Fatih Sultan Mehmed her bakımdan harap bulduğu İstanbul’u ticari ve kültürel açıdan olduğu gibi şehircilik açısından da bir İmparatorluğu yansıtabilecek görünümde olmasını istedi. Anadolu ve Rumeli artık İstanbul’u merkez alan bir devlet yapısı içinde toplanacaktı. Bu amaçla kenti hızla onardı ve yeniden inşa etti. Bu inşa süreci, I. Constantinus’un şehre Romalı senatör ve soyluları çağırarak, onların binalar inşa ettirerek burada oturması evler yapılması isteğiyle karşılaştırılabilir. Bu anlamda Fatih Constantinopolis’in ikinci kurucusudur. Fatih, İstanbul’un hem devlet içinde hem de uluslararası bir ticaret ve iş merkezi olmasını sağlayan İstanbul, Galata ve Üsküdar bedestenlerini de kurdurttu. Onun en büyük gayesi burayı dünyanın siyasi ve ekonomik merkezi konumuna getirecek bir metropol olarak yeniden inşa etmek ve nüfuslandırmaktı. Önce nüfus sorununu çözmek gerekiyordu. İstanbul’un kara ve deniz surlarıyla çevrili bölümünde yaşayan nüfus savaş ve yoklukla geçen seneler içinde iyice azalmıştı. Bazı kaynaklara göre nüfus otuz bine kadar gerilemişti. Bizanslı rahip Gennadius son zamanlarda halkın fakir, kentin ise harabe şeklinde olduğundan bahseder. Fetihden sonra Galata ve Silivri’de oturanlar kente nakledildi. Fidyelerini veren veya kaçtıkları yerlerden belli bir süre içinde geri dönen Rumlara İstanbul’a yeniden yerleşmeleri için izin verildi. Bursa’nın zengin aileleri Eyüp’e yerleştirildi. Türkler İstanbul’u oldukça harap ve bakımsız bulmuşlardı. Üstelik kent fethin ilk üç günündeki yağma sırasında da iyice hırpalandı. İstanbul’un yeniden inşası için her yerden usta ve zanaatçılar getirildi. 15. yy’da fethedilen Foça, Mora, Ege Adaları ve Eğriboz’dan halk zorla İstanbul’a

getirildi. Rumların çoğu Fener'e yerleştirildi. Her kent en az 100 zanaatçı ve zengin aileyi yeni başkente yollamak zorundaydı. Örneğin Trabzon ve çevresinden 5000 aile getirilmişti. Rumlar, Ermeniler, Yahudiler ve Slavlar da getirildi. Yerleşmek isteyenler bir süre vergiden muaf tutuldu. 1496'daki Yahudi diasporasından sonra İstanbul'a göçen Yahudi nüfusu 36.000'e ulaşmıştı.

Yerleşmenin en yoğun olduğu yerler önce sur içinde, Ayasofya'dan Edirnekapı'ya kadar Haliç kıyıları ve yamaçlarındaydı. Sonra bir kısım insan Aksaray'a, Ermeniler Samatya çevresine, Rumlar Marmara kıyılarına ve Galata'ya yerleşti. Türkler fetih öncesinden Üsküdar'da yaşamaya başlamıştı. Sultanahmet meydanından başlayan Mese yolu hâlâ ana cadde işlevini görmekteydi. Türk döneminin en önemli özelliği kentin sur dışına yayılmasıdır. Rumelihisarı ve Anadoluhisarı'nda ve Baltalimanı'nda da mahalleler vardı. Kasımpaşa da tersanenin açılışından sonra şenlendirilmiştir. Bir kısım da adını top dökümhanelerinden alan Tophane'ye ve Pera'daki Galatasaray'ına yerleşti.

Yeni mahalleler çoğunlukla mescidin kurucusunun adıyla anılır. Bunlar genellikle komutanlar, din adamları, tarikat pirleri, devlet ricali vb. idi. Fatih dönemi sonunda kent nüfusunun bütünü 100 000'den fazla değildi. İlk 25 yılda 60-80.000 kişi yerleştirilmiştir. Kentin kuruluşunda birincil önemi mahalleler taşır. Her mahallerin sosyal ve fiziki sınırları vardı. Etnik ya da dini farklılıklara göre bölünseler de, özellikle ticaret bölgelerinde beraber yaşayan gruplar da bulunmaktaydı. Mahallenin çekirdeğini mescit oluşturuyordu. İmam ise mahallenin dini lideri, zaman zaman cemaatin sivil önderidir. Evler erken dönemde tek veya iki katlıydı. Gösterisiz, genellikle araziye göre planlanmış ve asimetriktiler. İstanbul'un tipik dar ve çıkmaz sokak düzeninin nedeni de buna dayanır. İstanbul'a Türk niteliğini kazandıran kentsel molekül mahalledir. Mahalle, geometrik bir kavrama dayanan bir kentsel varlık değil, kendi içinde bütünlük sahibi, belli bölgelerden taşınan insanların dini veya etnik bir bütün oluşturduğu, kentin en küçük ama en etkili toplumsal birimidir. Mahallede ev inşası önce yerleşenlerin lehine bir anlaşma dahilinde olurdu ve anlaşmazlıklar kadıyla çözüldü. Mahremiyet esastı. Kadınların kapalı yaşamları gereği evler de fiziksel olarak içe dönüktü.

Erken dönemde belediye ve hukuk işlerinde sorumlu en yüksek görevli kadıydı. Kent planlamasını daha sonra Hassa Mimarlar Ocağı ele almıştır. İstanbul'un ilk kadısı ünlü bilgin Hızır Bey'di (İstanbul Efendisi olarak da anılır.). Haslar kadılığı Eyüp ve çevresinden; Galata kadılığı, Galata ve surların dışındaki bölgelerden; Üsküdar kadılığı ise Anadolu kıyılarından sorumluydu. Sur dışındaki bu bölge **Bilad-ı Selase** (üç belde) olarak adlandırılır. Kentin oluşumunda nahiye düzeni de önemlidir. 16.yy'ın ortalarında 13 nihaye ve her birine bağlı 5-30 mahalle vardı. İlk nahiye Ayasofya'dır. Nahiyelerin merkezini külliyelerin oluşturduğu söylenebilir. (Fatih Külliyesi, Aksaray Murad Paşa Külliyesi, Koca Mustafa Paşa Külliyesi vd).

Kentin imarı fetihten on yıl sonra başlamıştır. Bizans dönemindeki Constantinus Forumu'na yakın Sadrazam Mahmud Paşa Külliyesi (1462) ilk önemli kuruluştur. Fatih külliyesi (1470), Sadrazam Murad Paşa'nın Aksaray'daki külliyesi (Bovis forumu) (1470), Sadrazam Rum Mehmed Paşa'nın Üsküdar'daki külliyesi (1471) kentin çehresini kazandıran külliyelelere örnek oluşturur.

Bu dönemin şehir planlamasına getirdiği en önemli yenilik, sultan camilerini merkez alan külliyelerle sosyal merkez tasarımının gelişmesidir. Söz konusu gelişmenin kent planlamasındaki ilk adımı Fatih külliyesinin tasarımıyla gerçekleşti. Osmanlılar genel olarak cami, medrese, şifahane vb. gibi farklı yapı türlerini belirtmek için, imar edilmiş anlamındaki “imaret” sözcüğünü kullanırlardı. Osmanlı kentleri doğrudan bu imaret kavramı çerçevesinde gelişmiş denilebilir. Ayrıca Fatih külliyesi gibi kentsel çevre yaratan yapıların aynı zamanda geniş kitleleri de çekerek kentli kimliğinin oluşumuna katkısı olduğu söylenebilir.

Osmanlı kentlerindeki mimari gelişimin temelini vakıf sistemine dayandığı söylenebilir. Fatih’in kendi vakfiyesinden bir beyitte: **“Hüner bir şehri bünyad (kurmak) etmektir. Reaya (halk) kalbin abad (şenlendirmek) etmektir”** diyerek Osmanlı kent kültüründe vakfın ne kadar önemli olduğunu belirtir. Vakıflar önemli ve temel bir kent örgütlenme biçimidir. Gerek sultan ve diğer hanedan üyeleri, gerekse yüksek askeri bürokrasinin başını çektiği ve ulema gibi diğer unsurların da katıldığı vakıf sistemi sayesinde kentin ihtiyacı olan dini ve sosyal yapılar inşa edilirdi. Vakfın kurucusu ve başta yakın akrabalarından oluşan mütevellî heyeti bu yapı ve külliyelerin finansal desteğini sağlar, kuşaktan kuşağa aktararak devamını sağlayabilirdi. Osmanlı hukuk sisteminde taşınmaz mallar da ancak bu formülle aile içinde kalabiliyordu. Bir nahiyeye içindeki vakıf sayısı oranın zenginliğini gösteren en önemli kanıttır. 1546’da Fatih nahiyesinde 41 mahalledeki vakıf 372 iken, 1596’da 681’e çıkmıştı. Eğitimden sağlığa, bina yapımından, su teminine kadar her türlü kamu hizmeti vakıf sistemi içinde işlerdi. Vakıf sistemi kentsel yapının gelişmesi ve işlemesi için asal önem taşıdılar. Bu şekilde, kentte çok sayıda insana iş, barınak ve yiyecek bulunabiliyordu. II. Bayezid’in vakıflarında 1000 kişiden fazla görevli vardı. 18. yy’da 30.000 kişiye günde iki öğün yemek verilebilmesi vakıf sisteminin yaşamsal işlevini açıklıkla gösterir.

Mimarlık tarihi yazınında Edirne Üç Şerefeli Camii’nin (1447) inşasından Mimar Sinan’ın mimarlık ocağının başına geçip ilk ürünleri verdiği döneme kadar geçen bölüme genellikle ‘Erken Klasik Dönem’ adı verilir. Bu dönemde üretilen yapıtları yapı tiplerine göre sınıflandırarak, kronolojik sıra içinde tanıtmaya çalışacağız.

4.2. Erken Klasik Dönemde Camiler ve Mescitler

4.2.1. Çatılı Camiler ve Mescitler

Osmanlı mimarisinde ilk örneklerine Orhan Gazi döneminde (1326-1359) Sakarya yöresinde rastlanan, bütünüyle ahşap mescitlerin İstanbul’da da fethin hemen sonrasında inşa edilmiş olması büyük bir olasılıktır. Ne var ki, bunlardan hiçbirisi özgün hâliyle günümüze ulaşmamış, ya tamamıyla tarihe karışmış ya da zaman içinde yenilenerek özgün niteliklerini yitirmişlerdir. Buna karşılık, kentin yeniden iskân edildiği Fatih döneminden itibaren oluşan mahallelerinin çoğunun merkezinde kâgir duvarlı ve kırma çatılı mescitler inşa edilmiş, bunların da büyük bir kısmı daha sonraki yüzyıllarda gerçekleştirilen müdahalelerle özgünlüğünü yitirmiştir. Özellikle, aslında ahşap dikmeli ve açık olan son cemaat yerlerinin, büyük boyutlu cam üretiminin yaygınlaştığı 19. yüzyıl başlarından itibaren câmekânlarla ya da pencereci ahşap duvarlarla kapatıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu yapıların büyük çoğunluğunda harim, doğu-batı doğrultusunda gelişen kareye yakın dikdörtgen biçimindedir.

Çoğunlukla moloz taş veya almaşık (tuğla-taş), bazen de kesme taş örgülü olan duvarlarda sıralanan pencereler, alttakiler dikdörtgen ve ahşap kepenkli, üsttekiler sivri kemerli ve alçı revzenli olmak üzere, iki sıra hâlinde düzenlenmiştir. Kuzey duvarı boyunca gelişen fevkâni ahşap mahfil dikmelerle taşınmakta, genellikle mihrap ekseninde yer alan bir çıkmayla donatılmaktadır. Harimin kuzeydoğu veya kuzeybatı köşesinde yükselen kesme taş minare yapının mütevazı boyutlarıyla uyum içindedir. Söz konusu mescitlerin büyük çoğunluğu, kent nüfusunun artmasına paralel olarak, 17. yüzyıldan itibaren, vakfiyeye hitabet görevinin ve harime bir minberin ilavesiyle camiye dönüştürülmüştür. Fatih döneminden günümüze pek az değişerek sadece bir iki adet çatılı mescit gelebilmiştir.

İstanbul-Eğrikapı Yatağan Mescidi

Banisi Fatih'in topçubaşısı Hacı İlyas Ağa'dır. Yapı Fatih dönemine aittir fakat vakfiyesi onun ölümünden sonraki bir tarih olan, 1494 yılına aittir. Kazancı Hacı İyas Çelebi de 1598'de minberini koydurup camiye çevirmişti. İsmi, caminin yanına bir çeşme yaptıran Yatağan Dede'den aldığı bilinir. Kare planlı cami iki sıra tuğla, bir sıra taşla inşa edilmiş ve ahşap çatıyla örtülmüştür. Mahfilin korkuluklarında ve merdivenlerinde Fatih döneminden kalma ahşap ayrıntılar ilgi çekicidir.

Bu yapı çatılı camilerin genelde 10×10 m. boyutunu aşmış, 15×15 m. boyutlarında inşa edilmiştir. Son cemaat yeri zamanında ahşap dikmeliydi, günümüzde ise kapalıdır.

İstanbul-Şehzadebaşı Burmalı Mescit

II. Bayezid döneminde inşa edilen caminin vakfiyesi 1497 tarihlidir. Banisi Mevlana Emin Nureddin Osman Efendi mescidin yanındaki hazirede gömülüdür. Yapı Mimar Sinan'ın yaptığı Şehzade Camii'nin avlusunun hemen dibinde, Bozdoğan su kemerlerinin bitişiğindedir. Harim bölümü kare planıyla istisna oluşturur. Mermer sütunlara ve devşirme başlıklara oturan sivri kemerli derin son cemaat yeri harimle aynı çatı altına alınmıştır. Duvardaki iki kemer bingisi bu bölümün daha önce üç adet tonoz ile örtülü olduğuna işaret eder. 1958 onarımları sırasında son cemaat yerinin üzeri çatalı düz bir tavanla örtülmüştür.

4.2.2. Tek Kubbeli Camiler

Fetih öncesinin Bursa ve Edirne'deki tek kubbe geleneği değişmeden devam etmiştir. Bunlarda Selçukludaki tek kubbeli mescit anlayışı devam eder. Balkanlarda fethedilen yeni topraklarda da tek kubbeli ve tek minare adeta fetih işareti olarak kodlanmıştır denilebilir. İstanbul dışındakiler genellikle Enderun'dan yetişmiş beylerbeyi ve valilere ait olup belli ölçülerde İstanbul ekolünü devam ettirirdi. Bunların bir bölümü, plan olarak değilse de üçüncü boyut, süsleme ve malzeme açısından ait olduğu bölgenin yerel özelliğini de sürdürebilirdi. Bu yerel üsluba, Bursa'da Fatih-II. Bayezid döneminde bir grup yapı ustası tarafından üretilen standartlaşmış tek kubbeli yapılar bir örnektir. Sadece Bursa'da çok sayıda, boyutları da birbirine yakın olarak yapılmışlardır. Hepsi mescit olan yapıların en ayırt edici olarak da son cemaat yerinde örtü ögesini gizleyen, yapıyı olduğundan daha yüksek gösteren kalkan duvar kullanımındır. Bu yerel plan tipini gösteren iki mescit için Bursa'da Oruç Beyin kızı, Zağanos Paşa'nın eşi Sitti Hatun'a ait Sitti Hatun (Kamberler) Mescidi (1460) ve Germiyanogulları

soyundan Edincikli Yahşi Bey'in yaptırdığı Ahmed Dai Mescidi (1471) örneklerini vermek yeterli olur.

Edirne Kasım Paşa Camii

1478'de II. Bayezid'in sadrazamlarından evliya lakabı ile tanınan Kasım Paşa tarafından yapılmıştır. Sahilde, Tunca'nın Meriç'e karıştığı yerde. Nehrin kenarında rıhtım ve suya inen basamaklar bugün yoktur. Kesme taş yapıda 11m. çapındaki kubbeye tromplarla geçilir. Dışarıda tromplar duvarla çevrilidir ve meyilli çatıyla örtülmüşlerdir. Harime giriş, ilk Konya mescitleri gibi mihrap aksından değil, soldandır. Caminin ilgi çekici mimari ögesi minarenin üçgen prizmalar ve niş sıralarıyla süslenmiş özgün kürsüsüdür.

Edirne Sitti Hatun Camii (1484)

Fatih'in ilk eşi Dulkadiroğlu Süleyman Bey'in kızı Sitti Hatun'a aittir. 1486'da bu şehirde ölen Sitti Hatun, mihrap duvarının arkasına defnedilmiştir. Kesme taştan, kare planlı yapı 13 metreyi geçen tromplu kubbeye örtülüdür. Son cemaat yeri günümüze gelememiştir ancak duvardaki kemer izlerinden üç gözlü olduğu anlaşılır. Alçı bezemeli mihrabı Selçuklu'dan gelen bezeme motiflerini devam ettirir. Mihrap mukarnaslı silme, kabaralı madalyonlar ve bir sıra çiniyle oldukça zengin ve hareketli bir süsleme programına sahiptir. Edirne'deki Darülhadis ve Şah Melek Paşa (II. Murad) yapılarıyla başlayan alçı mihrap geleneği 1420'den 16. yy.a (Klasik Dönem) kadar uzar. İstanbul'da kullanılmamalarına rağmen, Edirne, Ankara ve Balkanlarda rastlanabilirler. Kubbe kasnağının saçak altındaki küçük sağır kemer detayı Bursa Hüdavendigâr, İznik Yeşil Camii gibi yapılarda da görülmektedir.

İstanbul, Sultanahmet Firuz Ağa Camii (1490)

Cami ve sıbyan mektebi olarak bir külliye olarak tasarlanmıştı. Arapça sülüs kitabesine göre 896/1490 tarihlidir. Banisi II. Bayezid'in baş hazine-darı Firuz Ağa'dır. Kitabenin Amasya'dan gelen ünlü hattat Şeyh Hamdullah'a ait olduğu söylenir. Yapı Bizans döneminden itibaren kentin ana arteri olan ve tören yolu olması nedeniyle de en prestijli eksen sayılan Divanyolu'nun (Bizans döneminde Mese) girişindedir.

Firuz Ağa Camii'ndeki kesme taş duvarlar, tek kubbeli örtülü kübik altyapı, çokgen kasnak, pandantif veya tromplu geçişler ve üçlü gözlü, kubbeli son cemaat yeri başkent üslubundaki tek kubbeli cami tipolojisinin değişmeyecek öğelerdir denilebilir. Örneğin aynı dönemlerde Bursa'da sıkça uygulanan kalkan duvarın İstanbul'da olmaması başkent ve taşra üslubunun oluşmasına işarettir. Girişte duvarın iki yanındaki babalar, Abdülaziz devrinde şehri modernleştirme projesine ait yol genişletme çalışmaları sırasında yapılmıştır.

İstanbul Eminönü Ahi Çelebi Camii (1499)

1499'da Haliç kıyısında inşa edilen caminin banisi Ahi Çelebi lakaplı Mehmed bin Tabib Kemal Ahi Tebrizi'dir. Banisi Candaroğulları'nın hizmetinden sonra İstanbul Mahmutpaşa'da tabiplik yapar, sonra da Fatih Darüşşifa'sında hekimbaşı olur. 1524'de Hac dönüşünde Mısır'da ölmüş ve İmam Şafi türbesine gömülmüştür. Cami, Tuhfet'ul Mimarin ve

Tezkiret'ül Ebniye'de Mimar Sinan'ın yangınlardan sonra onardığı bilgisi verilerek kayıt edilmiştir. Tezkirelerde yeri “İzmir İskelesi”, “derun-u sebze hane” olarak geçer. Yapı 1539 ve 1653'de yangın, 1894'de deprem geçirmiş, su basmış ve dolgu toprak üzerinde olması yüzünden statik sorunlar yaşamıştır.

Dökülen sıvaların altından çıkan dokuya göre yapı moloz taş ve tuğladan inşa edilmiştir. Tuğladan dört kemer üzerine oturmuş basık kubbesi kare kasnak içindedir. Ölçüler dıştan dışa 17 X 24.95 metredir. Harim mekânıyla eşit boyutlarda, arka arkaya iki sıra altı birimli kubbeli ve kapalı son cemaat yeri atıptır. Son cemaat yeri, bu hâliyle ulu cami veya bedestenlerin üst yapısını andırır.

Minaresi girişin sağındadır. Kesme taştan bir kaideye sahiptir. Pabuçtan sonra yenilenmiş ve yuvarlak bir gövdeyle şerefe yapılmıştır. Mihrabı mermer plakalarla kaplanarak yenilenmiştir.

İstanbul folkloründe de Evliya Çelebi'nin rüya gördüğü mekân olarak önem taşır. Çelebi burada uykuya dalıp rüya gördüğü sırada rüyasında Hz. Muhammed'i görmüş ve “şefahat ya Resulallah” yerine, “seyahat ya Resulallah” diyerek gezginlik serüvenine başlamıştır.

Edirne Lari Çelebi Camii

1514 yılında yapılan cami, Fatih Sultan Mehmet döneminde saray hekimliği yapmış Hekim Lari adına yapılmıştır. Edirne selatin camilerinden sonra, şehrin en büyük camisidir. Çift kasnak üzerine oturan tek kubbesi pandantiflerle taşınır. Harim mekânı yaklaşık 12X12 metre ölçülerindedir. Düzgün kesme taş örgülüdür. Giriş, mihrap cephesi ve kasnakta birer yuvarlak pencere bulunur. Kare planlı camiyi, üç tarafından kare birimlere sahip ‘U’ biçiminde revak çevreler. ‘U’ biçimindeki tasarım gerek tek kubbeli cami tipolojisinde gerekse diğer yapı tiplerinde ender görülen bir uygulamadır. Benzer uygulamalar için, İstanbul'da Kasımpaşa Piyale Paşa Camii ve Üsküdar Çinili Camii'ni hatırlayabiliriz. Minaresi doğu revakının kuzey yönüne bitişiktir.

Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii (1524)

Cami, medrese, tekke, imaret, tabhane ve türbe olarak külliye şeklinde tasarlanmıştır.

1524'de inşa edilen caminin banisi Mısır Valisi Çoban Mustafa Paşa'dır. Hafise Sultan ile evlendirilerek I. Selim'in damadı da olur. 6 ay kadar Mısır'da valilik yaptıktan sonra 27 Mayıs 1523'de İstanbul'a geri dönmüştür.

Külliye Gebze'nin kuzeybatısındaki bir tepe üzerindedir. Portalindeki iki satırlık sülüs kitabeye göre külliye (930) 1523/24 yılında Çoban Mustafa Paşa tarafından tamamlandığı yazılıdır. Ahmet Usta tarafından künde kari tekniğinde yapılan kapı kanatları üzerindeki lüle taşından kakma iki satırlık kitabede de yine Mustafa'nın adı yazılmış ve fakat bu kez (929) 1522/23 tarihi verilmiştir.

Burası, İstanbul'dan Anadolu'ya kalkan kervanların uğradığı ilk durak niteliğindeki bir Menzil Külliyesi olarak inşa edilmiştir. Menzil külliyesi Selçuklu'daki kervansarayların bir

devamcısı gibi düşünülebilir. Ancak, temel fark, Selçuklu menzil külliyelerinin iki şehir arasında bir günlük mesafedeki arazide yapılmış olmaları, Osmanlı döneminde ise kente çok yakın olmalarıdır. Külliye benzerleri içerisinde camiyi merkez alan simetrik vaziyet planıyla önemlidir.

Dört tarafından yollarla çevrili olan külliyenin ölçüleri yaklaşık 120 m'ye 110 m'dir. Cami merkezli külliye diğer yapılar U şeklinde çevirir. Oldukça dengeli geometrik bir düzen gösteren külliye ana eksenini türbe, cami, şadırvan ve kervansarayın kubbeleri oluşturur. Cami, türbe, medrese ve tekkenin kendi avluları vardır. Kuzeyde kervansaray, doğuda medrese ve tekke, batıda ise imaret ve tabhane odaları yer alır.

Yapı Tezkiret-ül Bünyan'da (Mimar Sinan'ın biyografisini ve yapılarının listesini içeren kitap) geçmesine rağmen Mimar Sinan 'ın çalışması için çok erkendir. Sinan burada olasılıkla onarım ya da tamamlama işlerini yapmıştı. I. Selim'in Mısır seferinden beraberinde getirdiği Mısır sarayının baş mimarı (Goodwin'e göre Şihabeddin Ahmet'in, Aslanapa'ya göre Ahmed bin el Bedri Hasan bin el-Tuluni) bu külliyei yönettiği de olasıdır.

Cami kübik alt yapı üzerine istiridye biçiminde yivli tromplar üzerine silindir kasnak ve kubbeden ibarettir. 14 metre çapında geniş bir kubbeye sahiptir. Dışarıdan payandalarla çevrili kubbe içeriden tromplarla iki metre kalınlığındaki duvarlara oturur. Harim üç kat pencereyle aydınlatılır.

Önünde yanlardan dışarı taşkın, altı adet mukarnas başlıklı sütunla taşınan, pandantifli, beş kubbeli bir son cemaat yeri vardır. Ortadaki kubbenin içi yivlendirilerek zenginleştirilmiş ve ana eksen belirtilmiştir. 25 metrelik cephesiyle oldukça geniş son cemaat yerinin duvarları pencerelerin üst hizasına kadar Memluk üslubundaki renkli mermerlerle kaplıdır.

Harimde duvarları 3 metre yüksekliğe kadar Geç Memluk üslubundaki renkli mermer süslemeler kaplar. Caminin Memluk üslubundaki zengin mermer süslemelerini Mısır'dan deniz yoluyla Darıca'ya getirip Gebze'ye nakledilmiştir. Tarihçi İbn İlyas, Yavuz Sultan Selim Kahire'de Memluk mermer süslemelerine yakın ilgi gösterdiğini ve Kahire'deki bazı yapılardan mermer panolar söktürerek bunları İstanbul'a getirdiğini bildirir. Yavuz Kahire'deki Kansu Gavri Medresesi'ne benzeyen bir medrese yaptırmak amacındaydı. Bu medrese yapılmadı ancak bir gemi dolusu mermer farklı yerlerde kullanılmış olmalıdır.

Mihrap, minber ve müezzin mahfilinin tasarım açısından Osmanlı, ancak bezeme bakımından Osmanlı ve Mısır zevkinin karışımından yapıldığı söylenebilir.

Minaresi sağ tarafa alınmıştır. Minare girişinin etrafı farklı renkli taşlarla süslüdür.

4.2.3. Çok Birimli Camiler

Osmanlı öncesi Anadolu Türk mimarisinde oldukça yaygın olan, erken dönem Osmanlı mimarisinde de kentlerde hükümdarlar tarafından yaptırılan ulu camilerde kullanılan çok birimli cami şeması klasik dönemde - imparatorluk merkezine uzak olan ve yerel mimari gelenekleri sürdüren güney eyaletleri dışında- büyük ölçüde terk edilir. Ayrıca sayıları azalan

bu yapıların, baniler açısından da eski itibarlarını yitirdikleri dikkati çeker. Şöyle ki, İstanbul’da gözlenen iki örnek de vezirler tarafından inşa ettirilmiştir. Fatih’te, adını verdiği semtte yer alan Atik Ali Paşa Camii (vakfiye 1509) ile Mimar Sinan’ın Kasımpaşa Piyale Paşa Camii’nde (1573-74), kare planlı ve pandantifli kubbelerle örtülü altışar birim, mihrap duvarına paralel uzanan iki sıra hâlinde yerleştirilmiştir. Anadolu Selçuklu mimarisinde kullanılan daha sonra erken Osmanlı mimarlığında abidevi örneklerini veren ulu camiler şunlardır: Niğde Alâeddin Camii (1223).Amasya Burmalı Minare Camii (1240 civ.) Bu iki caminin üst yapısı ve kubbe ve tonozla örtülüdür. Erken Osmanlı döneminde ise Bursa Şehadet Camii (1366 civ.), Filibe (Plovdiv) Hüdavendigar Camii (1366 civ.), Bergama Yıldırım (Ulu) Camii (1398/99), Bursa Ulu Camii (1396-1400) ve Edirne Eski Camii ulu cami plan tipine giren örneklerdir.

Sofya Mahmud Paşa Camii

Sofya’da ayakta kalan son camilerden Mahmud Paşa Camii, Edirne Eski Camii benzeridir. Çapı yaklaşık 9.30 metre ölçülerinde 9 kubbe 4 payeye oturur. Kubbeyi taşıyan pandantiflerde ikişer prizmatik üçgen dolguludur. Duvarları kasetli tuğla içine alınmış taşlarla örüldür.

İstanbul, Zincirlikuyu Atik Ali Paşa Camii (1496 civ.)

II. Bayezid devrinde çok kubbeli cami geleneğini daha mütevazı ölçülerde devam ettirir. Muntazam iki sıra kesme taş, üç sıra tuğla duvarlar üzerine, iki kare biçimli paye üzerine basık ve sağır altı kubbe oturur.

4.2.4. Tabhaneli Camiler

İlk örneklerini 14. yüzyılın ikinci çeyreğinde Bursa-İznik ekseninde veren ve erken dönem Osmanlı mimarisinin en karakteristik yapı tipi olan tabhaneli/zaviyeli camiler, ortaya çıktıkları dönemin fütüvvet (Ahî) olgusuna öncelik tanıyan sosyoekonomik ve sosyokültürel örgütlenmesine cevap vermekteydi. Osmanlı Devleti’nin beylikten imparatorluğa geçiş sürecini tamamladığı ve II. Mehmed (Fatih) tarafından yeniden biçimlendirildiği İstanbul’un fethini izleyen dönemde, fütüvvet etkinliğinin siyasi hayattaki ağırlığını yitirmesine ve meslek teşekkülleriyle sınırlandırılmasına paralel olarak söz konusu cami tipi de “mimari hiyerarşideki” eski önemini kaybeder. Nitekim bu tipi sergileyen selâtin camii dizisi Bursa Orhan Camii (1340) ile başlar ve Bursa ile Edirne’deki Muradiye Camileri (1426) ile son bulur. Başka bir deyişle, II. Murad’dan itibaren –Rodos’taki Süleymaniye Camii (1522) gibi taşrada yer alan birkaç istisna dışında- Osmanlı hükümdarlarının adlarını taşıyan camilerde, II. Murad’ın Osmanlı mimarisi tarihinde klasik dönem çağını açan Edirne Üç Şerefeli Camii’nin (1447) başlattığı merkezi planlı şemaları kullanılacaktır. Ne var ki, tabhaneli/zaviyeli cami şeması bir anda mimarinin repertuarından dışlanmamış, İstanbul’un fethini izleyen yaklaşık yarım yüzyıl boyunca (II. Mehmed ve II. Bayezid dönemlerinde, 1453-1512) birçok vezir yapısında kullanılmıştır.

İstanbul Mahmud Paşa Camii (1462)

Bir Sırp devşirmesi olan Mahmud Paşa II. Mehmed'in yanında 1453-66 and 1472-74 sadrazamlık görevini yürütmüştü. Aynı zamanda şairdi ve ölümünde sonra halk arasında 'veli' mertebesine yükselmişti. Mahmutpaşa semtindeki külliyesi, cami, medrese, sıbyan mektebi, han, türbe ve imareten oluşur. Ancak mektep ve imaret günümüze gelememiştir.

Söz konusu yapıda geleneksel tabhane şemasının dışına çıkılarak mihrap-taçkapı ekseninde sıralanan, eşit büyüklükte kare planlı ve kubbeli iki birimle yan kanatlar arasına, bu eksene paralel uzanan tonozlu dehlizler, bunların gerisindeki birimlerin arasına da dehlizlere açılan birer kubbeli eyvan yerleştirilmiştir. Bu tür yapıların kullanım biçimi ayrıntılı olarak bilinmemekle birlikte, Mahmud Paşa Camii'nde karşılaşılan bu değişik tasarımı, külliyesinin programında varlığı tespit edilen mahkeme işlevinin cami bünyesinde çözümlenmesiyle açıklamak mümkündür. Son cemaat yerinin hemen arkasında, kubbeli mekânlara geçmeden önce narthex niteliğindeki hazırlık mekânı da ender örneklerdendir.

Camideki Türkçe kitabelerden III. Osman devrinde, 1753'de onarım olduğu anlaşılır. Bu sırada son cemaat yerindeki sütunun etrafına kesme taş paye yapılmış ve kubbelere dikiş atılmıştır.

1829'da, II. Mahmud onarımında yapıya mahfil de eklenmiştir.

İstanbul Aksaray Murad Paşa Camii (1471)

Bizans'ın son dönem hükümdar ailesi olan Paleolog'lara mensup bir Rum asili olan Vezir Has Murad Paşa'nın külliyesinin, Vatan ve Millet caddelerinin yapımı (1950) sırasında bazı birimleri yıkılmıştır. İstanbul'un Mahmud Paşa'dan sonra, ilk vezir külliyesidir. Cami, Bizans döneminin forumlarından 'Forum Bovis' meydanı üzerindedir. İki kubbeye örtülü namaz mekânı sağ ve solunda camiye birer kapıyla açılan iki tabhane mekânı vardır. Mihrap önündeki kubbe pandantifli, sonraki ise prizmatik üçgenlerle geçilmiştir. Son cemaat yeri kesme taştan, beden duvarları almasıdır.

Burada cami mekânları çok yüksek tutulmuş, tabhane birimleri ise ana kitlenin neredeyse yarısına kadar küçük bırakılmıştır. İstanbul'daki ilk binaların oranları henüz oturmamış, geçiş dönemi mimarisinin örneği olarak düşünülebilir.

Afyon Gedik Ahmed Paşa Camii (1473 civarı)

Fatih döneminin önemli komutanlarından, Anadolu ve Rumeli Beylerbeyliği ve Kaptan-ı Deryalık yapmış olan paşanın camisini 1470-73 arasında yaptırmış olduğu kabul edilir. Burada yan kanatların caminin ana mekânıyla ilişkisini tamamen kesilmiş, ortada bir eyvan ve bunun iki yanında birer birimle dışarıya açılmıştır. Diğer bir deyişle, yan mekânlar cami kitlesine yapıştırılsa da, cami mekânına açılmayarak bağımsız misafir mekânları biçiminde değerlendirilmiştir. Ortadaki eyvanlardan aynı zamanda camiye bir kapı da açılmıştır. Bunun yanında mihrabın sağ ve sol yönünün orta mekâna göre geniş tutulması da caminin atipik diğer bir unsurudur. Cephenin solundaki minarenin burmalı gövdesi ve iki yandaki açık eyvanlar

Afyon'da örnekleri bulunan Selçuklu yapılarına bir referans olarak yorumlanabilir. Yapı tamamen kesme taşla inşa edilmiştir.

Uygulamalar

1) İstanbul Mahmud Paşa Camii'ni ziyaret ediniz. (Yapıyı ziyaret etme olanağınız yoksa çevrimiçi kaynaklardan çeşitli fotoğraflarına bakınız). Yapıyı mimari açıdan inceleyiniz.

Uygulama Soruları

- 1)** Yapıda ne gibi mimari özellikler dikkatinizi çekti?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Osmanlı mimarisinin, günümüzde “klasik” olarak adlandırılan dönemi Edirne’de Üç Şerefeli Cami (1447) ile başlamış fakat asıl gelişimini 1453’te fethedilen ve başkent olan İstanbul’da gerçekleştirmiştir. Mimarlık tarihi yazınında Edirne Üç Şerefeli Camii’nin (1447) inşasından Mimar Sinan’ın mimarlık ocağının başına geçip ilk ürünleri verdiği döneme kadar geçen bölüme genellikle ‘Erken Klasik Dönem’ adı verilir.

İstanbul’un imarı, fetihten on yıl sonra başlamıştır. Bizans dönemindeki Constantinus Forumu’na yakın Sadrazam Mahmud Paşa Külliyesi (1462) ilk önemli kuruluştur. Fatih külliyesi (1470), Sadrazam Murad Paşa’nın Aksaray’daki külliyesi (Bovis forumu) (1470), Sadrazam Rum Mehmed Paşa’nın Üsküdar’daki külliyesi (1471) kentin çehresini kazandıran külliyelere örnek oluşturur. Bu dönemin şehir planlamasına getirdiği en önemli yenilik, sultan camilerini merkez alan külliyelerle sosyal merkez tasarımının gelişmesidir.

Erken klasik dönem Osmanlı mimarlığındaki Çatılı Camiler ve Mescitlerin önemli örneklerinden biri Şehzadebaşı Burmalı Mescid’dir.

Tek Kubbeli Camiler erken klasik dönemde de inşa edilmiştir. Fetih öncesinin Bursa ve Edirne’deki tek kubbe geleneği değişmeden devam etmiştir. Bunlarda Selçukludaki tek kubbeli mescit anlayışı devam eder. Erken klasik dönemde inşa edilen tek kubbeli camiler arasında Sultanahmet Firuz Ağa Camii, Eminönü Ahi Çelebi Camii ve Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii sayılabilir.

Osmanlı Devleti’nin beylikten imparatorluğa geçiş sürecini tamamladığı ve II. Mehmed (Fatih) tarafından yeniden biçimlendirildiği İstanbul’un fethini izleyen dönemde, Fütüvvet etkinliğinin siyasi hayattaki ağırlığını yitirmesine ve meslek teşekkülleriyle sınırlandırılmasına paralel olarak tabhaneli cami tipi de eski önemini kaybetmiştir. İstanbul Mahmud Paşa Camii bu yapı tipinin erken klasik dönemdeki önemli örneklerinden biridir.

Bölüm Soruları

- 1) Osmanlı mimarlığının 'klasik dönemi' hangi yapıyla başlatılır?
 - a) İznik Yeşil Camii
 - b) Bursa Yıldırım Medresesi
 - c) Fatih Camii
 - d) Edirne Üç Şerefeli Camii
 - e) Bursa Yeşil Türbe
- 2) İstanbul'un fethi üzerine Topkapı Sarayı'nın kapısındaki kitabede Fatih Sultan Mehmed hangi sıfatla anılır?
 - a) Sultan'ul Berreyn, Sultan'ul Bahreyn
 - b) Hacı Gazi
 - c) Kutb-ul arifin
 - d) Şems-ül beşer
 - e) Ekber-el gaziyan
- 3) Aşağıdakilerden hangisi İstanbul'un fethinden sonraki kent politikalarından değildir?
 - a) Tüm kiliseleri camiye çevirmek
 - b) Bedestenler kurmak
 - c) İstanbul'un Müslüman nüfusunu fazlalaştırmak
 - d) Kente yapı ustası, zanaatçı ve sanatkâr getirmek
 - e) Çekirdeğini mescitlerin oluşturduğu yeni mahalleler kurmak

4) İstanbul surlarının dışında yer alan Üsküdar, Galata ve Eyüp'e Osmanlı kaynaklarında hangi ad verilir?

- a) Sadabad
- b) Direklerarası
- c) Bilad-ı selase
- d) Şehrengiz
- e) Beyt-ül feth

5) Fetih'ten sonra mahalleler hangi kriterlere göre belirlendi?

- a) Kıyılar
- b) Düzlükler
- c) Tepeler
- d) Sur içi
- e) Etnik/dini

6) Kentte kurulan külliyeler hangi sisteme dayanır?

- a) Tımar sistemi
- b) Ekolojik sistem
- c) Vakıf sistemi
- d) Devşirme sistemi
- e) Kul sistemi

7) Aşağıdakilerden hangisi İstanbul'un Türk dönemindeki şehircilik özelliklerinden değildir?

- a) Kentin sur dışına yayılması
- b) Yeni Müslüman nüfus getirilmesi
- c) Yeni mahalleler kurulması
- d) Yeni nahiyeler kurulması
- e) Tüm kiliselerin medreseye dönüştürülmesi

8) Erken dönemde kentin belediye ve hukuk işlerinden sorumlu en yüksek görevli kimdir?

- a) Odabaşı
- b) Esnaf
- c) Kapıcıbaşı
- d) Bevvap
- e) Kadı

9) Aşağıdakilerden hangisi erken klasik dönemde ortaya çıkan yapı tiplerinden değildir?

- a) Kapalı haç planlı camiler
- b) Çatılı camiler
- c) Tek kubbeli camiler
- d) Tabhaneli camiler
- e) Çok birimli camiler

10) İstanbul'da bir sultan camisini merkez alan ilk külliye hangisidir?

- a) Orhan Gazi Külliyesi
- b) Yıldırım Bayezid Külliyesi
- c) Fatih Külliyesi
- d) Mahmud Paşa Külliyesi
- e) II. Selim Külliyesi

Cevaplar

1)d, 2)a, 3)a, 4)c, 5)e, 6)c, 7)e, 8)e, 9)a, 10)c

5. ERKEN KLASİK DÖNEM OSMANLI MİMARLIĞINDA YAPI TIPLERİ II

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

5. Erken Klasik Dönem Osmanlı Mimarlığında Yapı Tipleri II

5.1. Tek Kubbeli ve Tabhaneli Camiler

5.2. Merkezi Planlı Camiler

5.2.1. Altı Destekli Merkezi Planlı Camiler

5.2.2. Tek Yarım Kubbeli Merkezi Planlı Camiler

5.2.3. İki Yarım Kubbeli Merkezi Planlı Camiler

5.2.4. Üç Yarım Kubbeli Merkezi Planlı Camiler

5.2.5. Dört Yarım Kubbeli Merkezi Planlı Camiler

5.3. Medreseler

5.4. Sıbyan Mektepleri

5.5. Türbeler

5.6. Hamamlar

5.7. Ticaret Yapıları

5.8. Askeri Yapılar

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Osmanlı mimarlığında klasik döneme geçişi simgeleyen yapı hangisidir?
- 2) Osmanlı mimarlığında merkezi planlı camiler ne zaman ortaya çıkmıştır?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Erken Dönem Osmanlı Mimarlığında Yapı Tipleri II (Tek Kubbeli ve Tabhaneli Camiler, Merkezi Planlı Camiler)	Erken klasik dönemde inşa edilmiş tek kubbeli ve tabhaneli camiler ile merkezi planlı camilerin genel özelliklerinin ve önemli örneklerinin öğrenilmesi.	Ders notlarında belirtilmiş yapı örnekleri üzerine araştırma yapmak, farklı yapı tiplerinin planlarını karşılaştırmak.
Erken Dönem Osmanlı Mimarlığında Yapı Tipleri II (Medreseler, Sıbyan Mektepleri, Türbeler, Hamamlar, Ticaret Yapıları, Askeri Yapılar)	Erken klasik dönemde inşa edilmiş medreseler, sıbyan mektepleri, türbeler, hamamlar, ticaret yapıları ve askeri yapıların genel özelliklerinin ve önemli örneklerinin öğrenilmesi.	Ders notlarında belirtilmiş yapı örnekleri üzerine araştırma yapmak, farklı yapı tiplerinin planlarını karşılaştırmak.

Anahtar Kavramlar

- Merkezi plan
- Üç Şerefeli Camii
- Medrese
- Türbe

Giriş

Bu bölümde erken klasik dönem Osmanlı mimarlığındaki yapı tipleri olan tek kubbeli ve tabhaneli camiler ile merkezi planlı camiler genel özellikleri anlatılmış ve söz konusu yapı tiplerinin önemli örnekleri mimari özellikleri bakımından ele alınmıştır. Bunun ardından söz konusu dönemin medreseleri, sıbyan mektepleri, türbeleri, hamamları, ticaret yapıları ve askeri yapıları ile ilgili temel bilgiler verilmiştir.

5.1. Tek Kubbeli ve Tabhaneli Camiler

Cerrahpaşa Davud Paşa Camii (1485)

Fatih devrinde Beylerbeyi, II. Bayezid döneminde ise sadrazamlık görevi yapan Davud Paşa külliyesini cami, imaret, sıbyan mektebi ve kendi türbesi olarak yaptırmıştı. Tek kubbenin iki yanında biri kapalı, diğeri, Gedik Ahmed Paşa Camii'ndeki gibi eyvan biçiminde dışarı açılan iki kubbeli birim zaviye geleneğinin uzantılarıdır. Kubbeye geçişteki tromplar içine yapılmış iri mukarnaslar fetih öncesi yapılarındakini andırır. Mihrap bölümünün yarım kubbeli absis şeklinde dışarı taşması Edirne Beylerbeyi Camii ve Tire Yeşil İmaret'teki uygulamaları andırır.

Edirne Bayezid Camii (1484-1488)

II. Bayezid tarafından külliye olarak, kent merkezinin uzağında Tunca Nehri'nin kıyısındaki düzlükte yaptırılmıştır. Cami, medrese, darüşşifa, imaret ve kervansaray olarak tasarlanmıştır. Hoca Saadeddin'in *Tacü't-Tevarih*'te yazdığına göre külliyenin kuruluş amacı kentin hastane (darüşşifa) ihtiyacıydı.

Cami tek kubbeli cami tipolojisini korumuş, fakat tabhaneler dışarıya açılan bağımsız birimler olarak doğu ve batı tarafına yerleştirilmiştir. 20.55 çapındaki geniş kubbe 4 yuvarlak kemer üzerine pandantiflerle oturur. Minareler tabhanelerin köşelerine konulmuştur. Planı İstanbul Sultan Selim Camii ile hemen hemen aynıdır ancak üçüncü boyutta farklı gözükürler. Bayezid Camii Balkanlar'daki camilerin bir karakteristiği sayılabilecek şekilde, İstanbul camilerine göre yüksek boyutta yapılmıştır. Bol pencere mihrap duvarı mekâna etkili bir ışık sağlar. Tabhane birimleri bir sofa çevresinde eyvanlı ve köşe odalı planıyla, sivil mimarlığın Orta Asya ve İran'da kullanılan kadim bir plan şemasına dayanır. Yan duvarlara açılan 4 pencerenin 3'er tanesi tabhanelere açılırdı. Pencereleler, daha sonra tabhane yönünden örölüp, dolap hâline getirilince, harim ve tabhaneler arasındaki görsel ilişki bozulmuştur. Kubbeli sofasının üzerinde bir aydınlık feneri vardır. Cami, hünkâr mahfilinin en eski örneğini günümüze taşımıştır. Mahfile zamanında dışarıdaki pencereden girilebildiği ve burada bir de şahnişin bulunduğu eski resimlerden ve Gurlitt'in çizimlerinden bilinir. Revakı avlusu yapı kitlesiyle gayet iyi entegre olmuş, olgun oranlara sahiptir. Özgün cümle kapıları Edirne Müzesi'nde saklanmaktadır.

İstanbul-Sultanselim / Sultan Selim Camii (1522)

I. Süleyman (Kanuni) dönemi başlarında babası Yavuz Sultan Selim için, Hassa Başmimarı Acem Ali tarafından, Haliç'e bakan bir yamaçta tasarlanan Sultan Selim Camii (1522) söz konusu cami tipinin anıtsal boyutlu bir uygulamasıdır. Pandantifli kubbeye örtülü harimin kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerine, doğu ve batı yönlerinde bağımsız girişlerle donatılmış tabhane kanatları bitleştirilmiştir. Tabhaneler, bir karenin eşit büyüklükte dokuz kareye bölünmesiyle ortaya çıkan, konut/köşk mimarisi kökenli bir tasarım sergilerler. Hepsi pandantifli kubbelerle örtülmüş olan bu kare tabhane birimlerinden merkezdeki, aydınlık feneriyle taçlandırılmış olan bir kapalı avludur. Diğer birimlerden dördü bu avluya açılan eyvanlardır ve bunlardan biri girişe, zemini yükseltilmiş olan diğer üçü de yemek/sohbet

işlevlerine tahsis edilmiştir. Köşelerde kalan ve birer ocakla donatılan dört bölüm de barınma birimleridir. Sultan Selim Camii'nde gözlenen ve kendi türünün son örneği olan bu harim-tabhane ilişkisi daha önce kare planlı ve kubbeli Edirne Bayezid Camii (1488) ile merkezi planlı İstanbul Bayezid Camii'nde (1505) uygulanmıştır.

Son cemaat yeri pencere alınlıklarında ve harim mekânında, ilk kat pencerelerinin üzerindeki renkli sır tekniğinde (cuerda seca) çiniler bu tekniğin İstanbul camilerindeki son uygulamalarındandır.

Sultan Selim Camii'nin ibadet hacminden soyutlanmış ve tamamen konaklama işlevine ayrılmış olan tabhane mekânlarını, kendine has plan özellikleri olan tabhaneli/zaviyelerden ayırt etmek, bunların zaviye özelliklerini tamamen kaybettiğini, artık sadece plan üzerinde uzak bir benzerlikten ibaret olduğunu belirtmek gerekir.

Amasya Bayezid Camii (1486)

Kapı üzerinde Ali bin Mezit imzalı üç satırlık kitabeye göre 1486'da inşa edilmiştir.

Cami, medrese, imaret, tabhane, türbe ve sıbyan mektebinden oluşan külliye Yeşilirmak kıyısına kurulmuştur. II. Bayezid tahta çıkınca şehzadelikliğini geçirdiği Amasya'ya ilk külliyesini yaptırmıştır. Tasarım açısından özellikle fetihten sonra inşa edilen camilerle karşılaştırıldığında, modüler kurgusunun fazla gelişmiş olduğu söylenemez. Plan, tabhaneli camilerde olduğu gibi mihrap ekseninde, arkadaki büyük öndeki küçük olmak üzere iki kubbesi ve yanlarda sofa ve harim kitlesine açılan kubbeli üçer birim hâlinde dar sahnilerden oluşur. Tabhaneli camilerin tersine, orta bölümle, yan sahniler arasında kot farkı yoktur. Ancak, yan bölümler ana kubbelere göre çok alçak olduğundan tabhaneli camileri andırır. Planı, hem merkezi hem de tabhaneli tipin karışımı gibi düşünebilecek atipik bir örnektir.

Mihraptaki mozaik çinide bulunan sonsuza giden yıldızlar genellikle Selçuklu döneminin süsleme biçimini, özel olarak da Beyşehir Eşrefoğlu Camii'nin mihrap bezemesini andırır. Çok süslü mihraba karşın minber çok yalındır.

Amasya'daki camilerin payelerle taşınan son cemaat yerlerine göre, burada son cemaat yeri zarif tutulmuş, sütunların kullanılmasıyla İstanbul'daki örnekleri çağrıştırmıştır. Giriş cephesi, pencere üstlerindeki ayetli sır altı çinilerle zenginleştirilmiştir. Son cemaat yerinin iki yanındaki minarelerin boyut ve biçimi aynı olmasına karşın tasarımları farklıdır.

5.2. Merkezi Planlı Camiler

Merkezi planlı camiler, mihrap-taçkapı (portal) ekseninde yer alan, kubbeyle örtülü merkezi konumlu bir hacmin çevresinde onunla bütünleşen, küçük kubbelere veya yarım kubbelere örtülü tali hacimlerden meydana gelir. Osmanlı mimarisinde, mimarlık tarihi yazınında "klasik" olarak adlandırılacak "imparatorluk üslubunun" ve bu üslubun sembolü olan merkezi planlı camilerin ilk örneği Edirne Üç Şerefeli Camii'dir (1447). Osmanlı mimarisi bundan böyle, selâtin camilerinde daha önceki tabhaneli/zâviyeli veya çok birimli (ulu cami) şemalarından vazgeçerek yalnızca merkezi planlı şemalar kullanacak ve söz konusu cami grubu

abidevi ibadet yapıları olmanın yanı sıra “imparatorluğu temsil eden” görkemli prestij yapıları olarak algılanacaktır.

İstanbul’un fethinden (1453) beş yıl önce tamamlanan Üç Şerefeli Cami, fethi müteakip II. Mehmed (Fatih) tarafından yönetimin ve kurumların yeniden şekillendirilmesi sonucunda tam anlamıyla bir imparatorluk niteliği kazanan Osmanlı Devleti’nin geçireceği bu önemli dönüşümün mimarideki yansımasıdır. Başka bir deyimle, Osmanlı kimliğinin mimari ve siyaset düzlemlerinde geçirdiği en önemli değişimler eşzamanlı olmuştur. Üç Şerefeli Cami ile Edirne’de filizlenen klasik üslup gelişimini, Diyarbakır, Elbistan, Kahire gibi bazı kentlerdeki öncü yapılara rağmen asıl, 1453’ten sonra payitaht sıfatını Edirne’nin elinden alan İstanbul’da sürdürecektir, ancak ilginçtir ki, bu üslubun doruğu olan Selimiye Camii’ne (1574-75) ev sahipliği yapmak yine Edirne’ye nasip olacaktır.

İstanbul’da inşa edilen merkezi planlı camileri, sahip oldukları üst yapı plan şemalara göre sınıflandırarak incelemek mümkündür.

5.2.1. Altı Destekli Merkezi Planlı Camiler

Edirne Üç Şerefeli Camii (1437-1447)

Sultan yapılarının merkezi planlı inşa edilmesinin başlangıcı Üç Şerefeli Camii’yle başlamıştır. II. Murad tarafından Edirne’nin merkezine yapılan cami özellikle her biri farklı tasarlanmış dört minaresiyle şehrin silüetini belirler. Saatli Medrese ve mekteple küçük çapta bir külliye idi.

Mesleki hayatı hakkında hemen hiçbir şey bilinmeyen Üstad Muslihiddin’in tasarladığı bu yapıda ilk kez harimin önünde, çepeçevre sivri kemerli ve kubbeli revaklarla kuşatılmış şadırvan avlusu yer almakta ve bunun köşelerinde dört adet minare yükselmektedir. Dikdörtgen (60.41 x 23.90 m.) harim mekânı, merkezi mihrap-taçkapı ekseninde yer alan 24.10 m. çapında bir ana kubbe, yan kanatların üzerindeki 10.80 m. çapında ikişerden dört kubbeyle örtülmüş bulunmaktadır. Altı adet geniş kemerle taşınan merkezi kubbenin taçlandığı mekân yan kanatlarla bütünleşmiş, içerdeki bu bütünleşmeye paralel olarak harimin kitlesi, merkezi kubbenin tepe noktasına odaklanan piramidal bir görünüm kazanmıştır. Kemerler doğu ve batıdaki serbest olmak üzere altı adet payeye oturur, diğer bir deyişle taşıyıcı sistem altıgen destek esasına göre şekillenmiştir. Cami bu şekilde enine dikdörtgen planlı harim ve bundan biraz daha büyük bir avludan oluşur. Osmanlı mimarlık çizgisinde ilk defa bu camide harimin tamamı, -dönemine göre iddialı bir genişlikte- kubbeye örtülmüş bir merkezi mekânın etrafında bütünleşir. Ancak, serbest payelerin fazla geniş tutulması yan kanatlarla merkezin birbiriyle bütünleşmesini engeller.

Avlunun köşelerinde yer alan minareler birbirinden farklı yükseklikte inşa edilip, süsleme ayrıntıları da farklı şekilde tasarlanmıştır. Türk mimarlığında ilk defa bir cami dört minareli olarak tasarlanmıştır. Harim kapısının solunda yükselen ve yapıya adını veren üç şerefeli minare 67.75m. ile o tarihe kadar inşa edilen camilerin en uzun olanıdır ve Selimiye Camii’nin inşasına kadar da bu unvanı korumuştur.

Caminin avlu tasarımı Osmanlı mimarlığında özel bir yer tutar. Daha önce Anadolu'da Selçuk İsa Bey (1374) ve Manisa Ulu Camii'de (1376) karşımıza çıkan revaklı avlu tasarımı bu kez, ana kitlenin güneyini de kapsayıp son cemaat yeri oluşturacak biçimde ve anitsal boyutlarda karşımıza çıkar. Bundan sonra merkezi planlı camilerin şadırvanlı avluları hep bu düzen esasına göre tasarlanacaktır.

5.2.2. Tek Yarım Kubbeli Merkezi Planlı Camiler

İstanbul- Eski Fatih Camii (1470/71)

İstanbul'da fetihden sonra Osmanlıların yaptırdığı ilk önemli dini yapı grubu, Fatih Külliyesi'dir. Constantinus Mausoleionu ile Havariyun Kilisesi'nin bulunduğu yere kurulan ve külliyenin merkezini oluşturan caminin inşası 1470/71 yılında tamamlanmıştır. 1765'de depremde çok büyük hasar gören yapı, 1767-1771 yılları arasında Sultan III. Mustafa tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. Bugünkü cami, gerek plan gerekse üslup açısından 18. yüzyıl özelliklerine sahiptir. İlk caminin, merkezi büyük bir kubbeyi destekleyen bir yarım kubbesi olduğu, bunun sağında ve solunda üçer kubbesi bulunduğu yazılı ve resimli kaynaklardan anlaşılmaktadır. Görsel belgeler içinde Fleusburg'lu ressam Lorich'in İstanbul panoraması ve Matrakçı'nın Beyan-ı Menazil'inde geçer. Yapı bugün ise dört yarım kubbelidir. Yine de ilk Fatih Camii'nden ve süslemesinden bazı bölümler günümüze gelmiştir. Örnek vermek gerekirse, ilk akla gelenler dış avlu duvarının renkli taş kakmalı pencere alınlıklarıdır. İç avludaki çini pencere alınlığı da Fatih döneminden günümüze gelmiştir. Ayrıca, revak kemerleri, sütun ve başlıklar, avlu kapıları ve pencereler Fatih devrindedir. Fatih dönemi, mimarının yanı sıra süslemede de imparatorluk sanatına geçiş, bu nedenle de yeni teknikler ve üsluplar arama dönemidir. İç avludaki çiniler de teknikleri açısından arayış döneminin ürünü sayılabilir. Mihrap Fatih Dönemi'nin en güzel örneğidir.

Külliyenin sekiz adet medresesi gerek Osmanlı İstanbul'unun ilk kapsamlı eğitim kuruluşu olmaları, gerek cami ile birlikte planlanan simetrik dizilişleri ile yarattıkları kentsel mekân ile çok önemlidir. Külliyeyle bağlı diğer yapılar ise türbe, kütüphane, tabhane, şifahane, kervansaray, çarşı ve hamamdır. Bu hâliyle, İslam mimarlık tarihinde çok önemli bir toplumsal ve dinsel külliye örneği oluşturur.

İstanbul-Üsküdar Rum Mehmed Paşa Camii (1471/72)

Cami, türbe, medrese, hamam ve imaretten oluşan külliye, Fâtih Sultan Mehmed döneminde kısa bir süre sadrazamlık yapan Rum Mehmed Paşa tarafından 1471/72 yılında inşa ettirilmiş, günümüze yalnızca cami ile türbe ulaşmıştır.

Fetihten sonra şehirde inşa edilen ilk dinî binalardan olan Rum Mehmed Paşa Camii tabhânelidir. Ancak önemli bir farklılık olarak, merkezî kubbenin mihrap yönünde bir yarım kubbe tarafından desteklenmesi yapıyı merkezi camiler grubunda değerlendirmemize olanak verir. Binanın iki yanındaki kubbeli ikişer küçük oda tabhâne kısmını oluşturur. Tabhaneler, ana kitleden daha alçaktır. Bunlar kubbeli, ocaklı, iki sıra pencereli ve dolaplıdır. Yuvarlak formlu, sekiz pencereli kasnak üzerinde yükselen ana kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanmakta olup ağırlık dışarıya taşan geniş tuğla kemerler tarafından taşınmaktadır. Kemerlerin dışarıdan

bu şekilde algılanması ve kasnakdaki pencerelerin dışarı taşarak dalgalı bir görünüm alması, baninin kimliğiyle örtüşen geç dönem Bizans mimarlığıyla akrabalık kurmaktadır.

İstanbul-Çenberlitaş Atik Ali Paşa Camii

Tamamen kesme taştan yapılmış cami, ortada büyük kubbeli alana iki yanda ikişer küçük kubbeyle örtülü alanın, mihrap yönünde ise yarım kubbeyle örtülü bir alanın eklenmesiyle oluşmuş bir plana sahiptir. Yan mekânlar, sağda ve solda kubbeli ikişer bölmeden ibaret olup geniş kemerlerle orta mekâna açılırlar. Mihrap tarafında yarım kubbenin örttüğü dikdörtgen çıkıntıda geçiş, köşelerde çok zengin mukarnaslı pendantiflerle sağlanmıştır. Bu cami genellikle bugün mevcut olmayan ilk Fatih Camii'ne benzetilir. Caminin Osmanlı devri Türk mimarisinde önceleri zâviyeli/ tabhaneli plan tipinde olmadığı da açıkça bellidir. Nitekim Atik Ali Paşa Camii'nde yan odaların bu tip yapılardaki gibi orta mekândan birer duvarla ayrılmış olmadıkları görülmektedir. Bugün burada kemerleri taşıyan birer kalın pâyeye vardır. Ancak bu pâyelerin cami ile aynı tarihte yapılmış olmadıkları, açık barok üslûp gösterdiklerine göre 1750'lerden sonra yapıldıkları anlaşılır. Yan mekânları orta ana mekândan ayıran barok profilli pâyelerin yerlerinde başlangıçta kırmızı benekli kalın gövdeli birer sütun bulunduğu, 1553 yılında Kanûnî Sultan Süleyman'a gelen bir elçilik heyetinde bulunan Hans Dernschwam'ın (ö. 1570) seyahatnâmesinden öğrenilmektedir. Sütunlar 1648 zelzelesiyle 1633-1634 ve 1651-1652 yangınlarından zarar gördüklerinden, 1766 zelzelesinden sonra tamamen kaldırılarak yerlerine bugün görülen pâyeler yapılmış veya sütunlar yığma pâyeler içine alınmıştır. Atik Ali Paşa Camii, çifte kubbenin örttüğü ve birer sütun ile ayrılan yan kanatlarıyla enine gelişen cami tipinin bir örneğini teşkil etmekte ve Edirne'de Üç Şerefeli, Manisa'da Sultan, Amasya'da Beyazıt, İstanbul'da ilk Fâtih ve Beyazıt camilerinin gelişme zincirinin bir halkasını teşkil etmektedir.

Tek yarım kubbeli plan tipi Mimar Sinan öncesi erken klasik dönemde kullanılmış, daha sonraki yıllarda terkedilmiştir.

5.2.3. İki Yarım Kubbeli Merkezi Planlı Camiler

İstanbul-Eyüp Eski Eyüp Cami

Eyüp Camii ve etrafındaki medrese, aşhane-imaret, hamamla türbeden oluşan külliye Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul'un fethinden hemen sonra yapılan ilk külliye'dir.

Ekrem Hakkı Ayverdi 'nin araştırmalarına göre Eyüp Camii'nin ilk inşasındaki hâlinde, avulunun iki tarafında önleri revaklı medrese odaları olan bir avlu bulunuyordu. Bu avlunun içinde türbe de vardı. Medrese revakının devamı durumunda olan son cemaat yeri revakı dört sütunlu ve beş kubbeli olmalıdır. Ayverdi'ye göre cami dikdörtgen biçimde olup ortada bir kubbe, doğu batı doğrultusunda yarım kubbelerle örtülmüştü. Kible duvarından dışarıya taşan bir çıkıntı içine yerleştirilmiş olan mihrabın üstünü de bir yarım kubbe örtüyordu.

Yapı 1764 depremiyle ¹ ortadan kalkmıştır. Depremden sonra bir süre daha kullanılmıştır; ancak daha sonra statik sorunlar nedeniyle ve de zeminden dolayı yıkılması kararlaştırılmıştır. Günümüzdeki camii III. Selim tarafından sekiz destekli plan tipinde baştan yaptırılmıştır.

İstanbul Şeyh Vefa Camii (1476)

Fatih Sultan Mehmed tarafından Şeyh Ebü'l Vefa adına cami, medrese, tekke, imaret ve türbe olarak bir külliye hâlinde yaptırıldı. Sekizgen kasnak üzerinde 11m. çapında pandantifli bir kubbesi ve ona doğu-batı aksında eklenen iki yarım kubbesi bulunur. Mihrabın önünde halvethane bölümü yer almaktadır. Dışarıya çıkıntı yapan mihrabı ve bunun içinden geçilen 2.50X 2.70 ölçülerinde bir çilehanesi (halvethane) bulunur. Bunun bir benzeri 19.yy başlarına ait Kocamustafa Paşa Küçük Efendi külliyesinde tekrarlanmıştır. Tevhidhane olarak kullanılan cami, çilehane bölümü hariç ilk Eyüp Sultan Camii'ni tekrarlar.

1764 depreminden sonra harap olmuş, onarım sırasında son cemaat yeri sütunları paye içine alınıp desteklenmiştir. II. Meşrutiyetin ilk yıllarında (1908-1910) “mail-i inhidam” olduğu gerekçesiyle yeniden inşa edilme amacıyla yıkıldı fakat ancak 90'lı yıllarda vakıflar tarafından yeniden inşa edilebildi.

İstanbul Bayezid Camii (1505)

Eski Saray'ın karşısında, Bizans döneminin en büyük meydanı olan Tauri Forumu'nda, cami, medrese, sıbyan mektebi, türbeler, tabhane, imaret, han ve hamamdan oluşan bir külliye olarak inşa edildi. Fatih Külliyesi'nin belli eksenler üzerindeki simetrik yerleşiminden sonra aynı prensibin devam ettirilmediği, söz konusu külliyenin araziye dağınık yerleşiminden bellidir. II. Bayezid'in inşa ettirdiği caminin cümle kapısı üzerinde ünlü hattat Şeyh Hamdullah tarafından yazılmış kitabeye göre yapımına 1501'de başlanıp, 1505'de tamamlanmıştır. Mimarının Ya'kub Şâh bin Sultan Şâh adında bir usta olduğu, hâlifelerinin ise de Ali b. Abdullah ile Yûsuf b. Papas olduğu belirlenmiştir.

Harim, kible-taçkapı ekseninde gelişen merkezi kubbeli ve iki yarım kubbeli çekirdeğin yanlarında, geniş sivri kemerli açıklıklarla onunla kaynaştırılan yan kanatlar (tabhaneler) bir dizi küçük kubbeyle örtülüdür. Dört payeye oturan dört büyük kemerle taşınan merkezi kubbe (ç. 16.78) ve ona güney-kuzey yönünden birer yarım kubbeyle bitişen üst örtü Ayasofya'nın tekrarıdır. Bu yapıda ilk defa Ayasofya'nın üst örtü sistemi ilk defa bir sultan camisinde ciddi biçimde yorumlanmıştır denilebilir. Bayezid Camii, hariminde merkezi mekânı büyütme yönünde gözlenen bu önemli atılıma rağmen, iki tarafına eklenen tabhane kanatları ve bunların ucuna yerleştirildiği için merkezi kubbeyle uzak düşen minareleriyle “arkaik” bir dış görünüm sergiler. İlk inşa sırasında tabhane bölümleri, camiye bitişik fakat harime değil, dışarıya açılan kapılarıyla müstakil konumdaydı. Bunlar daha sonra camiye dâhil edilmiştir. Tabhane birimleri merkezde üzeri aydınlık fenerleri olan kubbeli avlu ve avluya açılan ikişer oda şeklindeydi.

¹ İstanbul'da 1509 ve 1894 depremleri de önemlidir.

Daha sonra aydınlık fenerleri kaldırılmış, tabhane bölümleri ise aradaki duvar kaldırılarak harime katılmıştır.

Avlu kapıları bu yapının en başarılı mimari detayıdır. Avluda bolca devşirme granit, porfir gibi sütun vardır. Yine de hepsi belli bir düzen içinde dizilmişlerdir. Şadırvanın ilk hâlinde üzeri açıkken, IV. Murad döneminde etrafına sütunlar dikilerek kubbe oturtulmuştur. Cami ve şadırvan avlusunu çeviren dış duvarlar günümüze ulaşmamıştır. Tabhane birimlerinin dış köşelerinde yükselen minarelerin kaideleri Osmanlı mimarlığında özgün bir yere sahiptir denilebilir. Bunların kaidesi tek başına mimari yapıt gibi ele alınmış, üzerlerinde İlhanlı-Timurlu mimarisindeki Makilî hatlı(satrançlı) süslemelerle zengin bir görünüm arz etmiştir.

İki yarım kubbeli plan şemasında yarım kubbeler Eski Eyüp ve Şeyf Vefa Camii'nde mihraba paralel kullanıldıktan sonra, Bayezid Camii'nde Ayasofyanın üst yapısını örnek alınarak, mihrap-taçkapı ekseninde dikey olarak yerleştirilmiştir. Bu plan tipi Mimar Sinan tarafından en görkemli örneğini Süleymaniye'de verdikten sonra gelişimini tamamlamış ve bir daha da kullanılmamıştır.

5.2.4. Üç Yarım Kubbeli Merkezi Planlı Camiler

Kahire Süleyman Paşa Camii

Mısır valisi Hadım Süleyman Paşa Kahire kalesinin içinde yaptırmıştır. Üç yarım kubbeli üst yapı tasarımı ilk defa Mısır'daki bu Osmanlı yapısında görülür. Cami kuzeybatı yönündeki revaklı avlu ile harem kısmından oluşmaktadır. Kuzey köşesindeki Sîdî Sâriye Türbesi'nden dolayı simetrik bir düzenleme göstermeyen avlusu kare planlıdır.

Harim genel olarak ters "T" şeklinde bir plan göstermektedir. Ortadaki kare mekânın üzerini, dört geniş kemerle taşınan büyük bir kubbe örtmektedir. Kubbeyi kuzeybatı yönü hariç üç taraftan üç yarım kubbe kuşatmaktadır. Süleyman Paşa Camii köşe kubbelerine yer verilmemesi ve mihrap önü ile yan bölümlerin orta mekâna birer eyvan biçiminde açılması sebebiyle plan açısından erken dönem eyvanlı tabhâneli (zâviyeli) camilere benzer bir düzenleme de göstermektedir.

Caminin renkli taş mozaik döşemeleri, duvarların renkli taşlarla kaplanması, kubbenin kasnaksız oluşu yerel özellikler gösterir.

Bu plan tipinin en gelişmiş şekli, Üsküdar Mihrimah Sultan Camii'nde uygulanacaktır.

5.2.5. Dört Yarım Kubbeli Merkezi Planlı Camiler

Diyarbakır Fatih Paşa Camii

Bıyıklı Mehmed Paşa Diyarbakır fethedip valisi olduktan sonra, burada 1516-1520 arasında Osmanlı döneminin ilk camisini yaptırmıştır. Planı, kare biçiminde dört payeye oturan orta kubbe, buna dört yönden bitişen yarım kubbeler ve köşelerde küçük tromplu kubbelerden ibarettir. Yarım kubbelerin de birer küçük çeyrek kubbeyle duvarlara bağlanması üst yapıya hareket getirmiştir.

Önünde yedi gözlü geniş bir son cemaat yeri ve bunun hemen arkasında, köşelerde birer küçük tabhane odası barındırır. Cephesi renkli taş kaplamalar ve kemer aynalarındaki rozetlerle Suriye Geç Memluk üslubunu devam ettirir. Ayrıca, sağ köşedeki kalın mimare gövdesi de başkent üslubuyla hiç bir bağlantı kurmayıp yerel mimarlık deneyimlerine bağlanmaktadır.

Elbistan Ulu Camii

Cami, Dulkadiroğlu Beyliği'nin Osmanlı'ya bağlı bir beylik olduğu dönemde, yaklaşık olarak 1515-20 arasında inşa edilmiştir. Aynı Diyarbakır Fatih Paşa Camii gibi üst yapı merkezi kubbe etrafını donatan dört yarım kubbeyle inşa edilmiştir. Ancak bu kez yarım kubbelerin yanındaki çeyrek kubbeler kullanılmamıştır. Tasarımı Diyarbakır Fatih Paşa Camii'ne göre daha ağır ve hantaldır.

Dört yarım kubbeli tipinin gelişim halkasında Atina Fatih/Fethiye Camii, Diyarbakır Fatih Paşa Camii ve Elbistan Ulu Camii önemli birer örnektir. Bu şema Sinan'ın ilk merkezi kubbeli camii de aynı şemada, İstanbul Şehzadebaşı Camii'nde kullanılmış, 17. yüzyılda Sultan Ahmed ve Yeni Camii'de de devam ettirilmiştir.

5.3. Medreseler

Özellikle İstanbul'daki medreselerde, avlusu kubbeyle örtülü şemayla açık avlulu ve eyvanlı şema terk edilmiş, ilk olarak İznik Süleyman Paşa Medresesi'nde (1331'den az sonra) ortaya çıkan, açık avlulu ve revaklı şemanın çeşitli türevleri kullanılmıştır. Üstü açık dikdörtgen bir avluyu iki, üç veya dört yönden kuşatan kubbeli/tonozlu revakların gerisinde kare planlı ve kubbeli/tonozlu öğrenci odaları (hücreler) sıralanmakta, bunların arasında odaların yaklaşık dört misli büyüklüğünde kare planlı ve kubbeli derslane yer almaktadır. Çoğunlukla bir mihrapla donatılan (derslane-mescit niteliğinde olan) bu mekân yatayda ve düşeyde medrese kitlesinden taşmaktadır.

Fatih Davud Paşa (1485), II. Bayezid (1506 civ.) gibi medreseler, "cami merkezli" külliyelerin bünyesinde yer alır. Bu arada, Amasya'daki II. Bayezid döneminde inşa edilen Kapağası Medresesi sekizgen avlu planıyla bir istisna oluşturur.

5.4. Sıbyan Mektepleri

Osmanlı dönemi sıbyan mektepleri içinde özgün hâliyle günümüze ulaşabilen en eski örnek Bursa'da Fatih dönemine ait Sitti Hatun Sıbyan Mektebi'dir (1459). Mektep kare planlı ve kubbeli olan biri açık diğeri kapalı iki birimden oluşur. Birbirine bitişik mekânlardan, ocaklı olanı kışlık derslane, diğeri eyvan şeklinde tasarlanmış olan ve bir sivri kemerle dışa açılan yazlık derslanedir. Kışlık derslanenin kapısı bu eyvana açılır.

İstanbul'da özgün kalabilen en eski sıbyan mektepleri II. Bayezid dönemine (1481-1512) aittir. Bunlardan özellikle Beyazıt Külliyesi'nin sıbyan mektebi (1507) önemlidir. Gerek bu yapıda gerekse de 16. ve 17. yüzyıllara ait örneklerin büyük çoğunluğunda Bursa Sitti Hatun Sıbyan Mektebi'nde kullanılan şema devam eder. Yine II. Bayezid dönemi örneklerinden Çemberlitaş Atik Ali Paşa Külliyesi'nde, Divan Yolu üzerinde sıralanan, külliyeğe ait

dükkânların üzerine yerleştirilmiş sıbyan mektebi (vakfiye 1509), “fevkâni”(yükseltilmiş) konumuyla çağdaşlarından ayrılmakta ve daha sonra 18. yüzyılda yaygınlaşacak olan bazı örneklere öncülük etmektedir.

5.5. Türbeler

Erken dönem türbelerinin önemli bir farkı olarak öncelikle selatin yapılarında Fatih Camii’nden itibaren çoğunun yaklaşık 150 yıl boyunca camilerin kible yönüne yapıldığı söylenebilir. Ayrıca bunlar ‘kılıç kuşanma törenlerinin’ yapıldığı Divan Yolu güzergâhı boyunca ziyaret edilegelmiştir. Erken Osmanlı mimarisinde terk edilen kümbet inşasına, İstanbul’da gelişen klasik dönem mimarisinde rağbet edilmemiştir. İstanbul’daki Osmanlı klasik dönem türbelerini, mimari özelliklerine göre “kapalı türbeler” ve “açık/baldaken türbeler” olarak iki ana grupta toplamak mümkündür. En kalabalık grubu kapalı türbeler oluşturur. Bu yapılarda tercih edilen en yaygın tasarım ise kubbeye örtülü sekizgen prizmadır.

En kalabalık grubu kapalı türbeler oluşturur. Bu yapılarda tercih edilen en yaygın tasarım ise kubbeye örtülü sekizgen prizmadır. Bunlara ait önemli türbeler arasında Eyüp Sultan Külliyesi Eyüp Sultan (1453’ten az sonra), Mahmud Paşa (1464), Fatih-Yenibahçe Bâli Paşa (1494-95 civ.), Davud Paşa (1499), Bayezid Külliyesi II. Bayezid (1513?), aynı külliye de Selçuk Hatun (1513?), Sultan Selim Külliyesi I. Selim (Yavuz) (1522-23) ile Şehzadeler (1522-23) türbesi sayılabilir.

Mahmud Paşa Türbesi (1464)

Kasnaksız kubbeye örtülü, sekizgen bir türbedir. Önemli özelliği cephesinin belli bir seviyeden yukarıda mozaik çiniyle kaplı olmasıdır. İstanbul’da başka bir örneği görülmez.

5.6. Hamamlar

İstanbul’da erken klasik ve klasik döneme ait hamamların sıcaklık bölümlerinde, farklı geleneklerden kaynaklanan iki tasarım şeması görülür. En yaygın olarak kullanılan şema Türk İslâm mimarisinin başından beri var olan ve kökü Horasan konutlarına dayanan, merkezi kubbeli ve dört eyvanlı şemadır. Bu tür yapılarda kubbenin altındaki sekizgen veya pahlı kare planlı merkezi mekâna göbek taşı yerleştirilmekte, buna bağlanan eyvanlardan birisi girişe ayrılmakta, zemini bir sekiyle yükseltile diğer üçüne de musluk-kurna grupları dizilmekte, eyvanlar arasına da köşe halvetleri konmaktadır. Roma hamam mimarisinden miras alınmış olan diğer şemada ise merkezde göbek taşını barındıran kubbeli mekânın çevresindeki eyvanlar ışınal düzende yerleştirilmektedir. Her iki şemada da, hamamın geriye kalan soğukluk/soyunmalık/câmekân ve ılık bölümleri birbirini izlemekte ve aşağı yukarı benzer tasarımlar sergilemektedir.

Dönemde hamam inşasına dair dikkati çeken önemli bir özellik de Fatih ve II. Bayezid dönemlerinde inşa edilmiş olan Mahmud Paşa, Gedikpaşa, Tahtakale ve II. Bayezid hamamları gibi yapıların, Osmanlı mimarisinin doruğuna ulaştığı 16. ve 17. yüzyılların hamamlarına göre çok daha anıtsal olmasıdır. Bu iddialı ve etkileyici yapılar, kenti yeni fethetmiş olan

Osmanlıların bir tür “gövde gösterisi” ya da yeni payitahtlarına vurmak istedikleri birer “damga” gibi yorumlanabilir.

İstanbul’da dört eyvanlı hamamlara Aksaray’da günümüze ulaşmayan Aksaray Murad Paşa (1465), Gedikpaşa (1474), Tahtakale (Fatih dönemi) ve II. Bayezid (16. yy. başı) hamamları örnek verilebilir.

5.7. Ticaret Yapıları

Gerek Marmara ve Haliç Limanları, gerekse kervanların önemli bir geçiş rotası olması nedeniyle İstanbul’un yüksek ticaret kapasine göre binalar inşa edilmiştir. Beyazıt’tan Haliç kıyılarına kadar uzanan, Roma ve Bizans dönemlerinden beri ticaret ve zanaat işlevlerinin yoğunlaştığı bölgeye Osmanlı devrinde damgasını vuran II. Mehmed’in (Fatih) tarafından inşa ettirilen **Sandal Bedesteni** ile **Cevahir Bedesteni**’dir. Her iki yapı da, kendi türünün ilk örneği olan **Bursa ve Edirne Bedesteni**’nde uygulanan plan özelliklerini devam ettirmekle beraber, dikdörtgen planlı Bursa ve Edirne Bedesteni’nden farklı olarak kare planlıdır ve kendi içinde eşit büyüklükte, pandantifli kubbelerin örttüğü dokuzar kare birimden oluşur. Kubbeler kalın payelere oturan kemerlerle taşınmaktadır. Yüzyıllar içinde bu iki bedestenin çevresinde, sarmal bir düzende gelişen çarşı bölgesi, Kapalı Çarşı’yı oluşturan, beşik tonozlarla örtülü arastalardan ve bunların çevresindeki hanlardan meydana gelmiştir. Perşembepazarı’nda yer alan ve çevresindeki çarşı bölgesinin nüvesi olan **Galata Bedesteni** de Fatih’in hayratındandır.

5.8. Askeri Yapılar

İstanbul ve yakın çevresinde yer alan Osmanlı askeri mimarisinin en eski örneği, I. Bayezid (Yıldırım) tarafından 1395’te Boğaz’ın en dar yerinde yaptırılan **Anadolu Hisarı**’dır. Anadolu Hisarı’nın karşısına, II. Mehmed (Fatih) tarafından 1452’de inşa ettirilen **Rumeli Hisarı**, Yıldırım’ın yarım kalan fetih projesinin yeniden canlandığını mimariye yansıtır. Yine Fatih dönemine ait, önceleri hazine olarak da kullanılan **Yedikule Hisarı**, kenti kuşatan Bizans surlarına eklenen bir iç kaledir. Bahsedilen yapıların üçü de dönemin top teknolojisi ve savaş teknikleri düşünülerek tasarlanmış burçlar ve bunları birbirine bağlayan seğirdim yollu duvarlardan oluşur. Malzeme olarak moloz taş ve tuğla kullanılmıştır. **Çanakkale, Kilitbahir, Kalesi** (1461/62) de Fatih döneminde Çanakkale Boğazı’nı kontrol amacıyla yapılan, yonca planlı önemli bir savunma yapısıdır.

Uygulamalar

- 1) Mahmud Paşa Türbesi'ni ziyaret ediniz. Yapıyı mimari açıdan inceleyiniz.

Uygulama Soruları

1) Yapıda ne gibi mimari özellikler dikkatinizi çekti? Gözlemlerinizi aktarmak için kısa bir metin hazırlayınız.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Erken klasik dönemde inşa edilmiş olan tek kubbeli tabhaneli camilerin önemli örnekleri İstanbul-Sultanselim / Sultan Selim Camii, Amasya Bayezid Camii ve Edirne Bayezid Camii'dir.

Merkezi planlı camiler, altı destekli, tek yarım kubbeli, iki yarım kubbeli, üç yarım kubbeli ve dört yarım kubbeli olarak sınıflandırılırlar. Mihrap-taçkapı (portal) ekseninde yer alan, kubbeyle örtülü merkezi konumlu bir hacmin çevresinde onunla bütünleşen, küçük kubbeler veya yarım kubbelerle örtülü tali hacimlerden meydana gelirler. Osmanlı mimarisinde, mimarlık tarihi yazınında "klasik" olarak adlandırılacak "imparatorluk üslubunun" ve bu üslubun sembolü olan merkezi planlı camilerin ilk örneği Edirne Üç Şerefeli Cami'dir. Bu yapıda ilk kez harimin önünde, çepeçevre sivri kemerli ve kubbeli revaklarla kuşatılmış şadırvan avlusu yer almakta ve bunun köşelerinde dört adet minare yükselmektedir. Cami bu şekilde enine diktörtgen planlı harim ve bundan biraz daha büyük bir avludan oluşur. Osmanlı mimarlık çizgisinde ilk defa bu camide harimin tamamı, -dönemine göre iddialı bir genişlikte- kubbeyle örtülmüş bir merkezi mekânın etrafında bütünleşir. Avlunun köşelerinde yer alan minareler birbirinden farklı yükseklikte inşa edilip, süsleme ayrıntıları da farklı şekilde tasarlanmıştır.

Erken klasik dönemde özellikle İstanbul'daki medreselerde, avlusu kubbeyle örtülü şemayla açık avlulu ve eyvanlı şema terk edilmiş, ilk olarak İznik Süleyman Paşa Medresesi'nde (1331'den az sonra) ortaya çıkan, açık avlulu ve revaklı şemanın çeşitli türevleri kullanılmıştır.

İstanbul'da erken klasik dönemde inşa edilen hamamların sıcaklık bölümlerinde, farklı geleneklerden kaynaklanan iki tasarım şeması görülür. En yaygın olarak kullanılan şema Türk İslâm mimarisinin başından beri var olan ve kökü Horasan konutlarına dayanan, merkezi kubbeli ve dört eyvanlı şemadır. Roma hamam mimarisinden miras alınmış olan diğer şemada ise merkezde göbek taşı barındıran kubbeli mekânın çevresindeki eyvanlar ışınsal düzende yerleştirilmektedir.

Bölüm Soruları

- 1) Tek kubbeli ve tabhaneli cami plan tipi hangi mimarlık evresinde görülür?
 - a) Post-klasik dönem
 - b) Lale Devri
 - c) Sinan öncesi Erken Klasik Dönem
 - d) Barok dönem
 - e) Ampir dönem
- 2) Aşağıdakilerden hangisi tek kubbeli ve tabhaneli cami plan tipine girmez?
 - a) Cerrahpaşa Davud Paşa Camii
 - b) Edirne Bayezid Camii
 - c) İstanbul Sultan Selim Camii
 - d) İstanbul Yıldız Camii
 - e) Amasya Bayezid Camii
- 3) 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nu temsil eden plan tipi hangisidir?
 - a) Merkezi plan
 - b) Tabhaneli plan
 - c) Zaviyeli plan
 - d) Çok birimli plan
 - e) Yan kanatlı plan

4) Sultanların kendi adına yaptırdıkları caminin merkezi planlı olması hangi camiden sonra başlamıştır?

- a) Süleymaniye Camii
- b) Sultanahmet Camii
- c) Eminönü Yeni Camii
- d) Edirne Üç Şerefeli Camii
- e) Dolmabahçe Camii

5) Aşağıdakilerden hangisi Edirne Üç Şerefeli Camii'nin özelliklerinden değildir?

- a) Şadırvanlı avluya sahip olması
- b) Dört adet minareye sahip olması
- c) Minarelerinden iki adedinin 3 şerefeye sahip olması
- d) 6 destekli merkezi planı olması
- e) Çatıyla örtülü olması

6) Edirne Üç Şerefeli Camii'nin mimarı kimdir?

- a) Üstad Müsliheddin
- b) Mimar Atik Sinan
- c) Mimar Koca Sinan
- d) Mimar Vedad
- e) Mimar Kemaleddin

7) Fatih Külliyesi İstanbul'da hangi tarihsel alana kurulmuştur?

- a) Ayasofya'nın avlusuna
- b) Küçük Ayasofya'nın avlusuna
- c) Hipodrom meydanına
- d) Konstantin forumuna
- e) Constantinus Mausoleionu ile Havariyun Kilisesi'nin bulunduğu yere

- 8) İstanbul'un ilk kapsamlı eğitim kuruluşu hangi külliye aittir?
- a) Fatih Külliyesi
 - b) Bayezid Külliyesi
 - c) I. Selim Külliyesi
 - d) Süleymaniye Külliyesi
 - e) Sultanahmet Külliyesi
- 9) İstanbul, Bayezid Camii örtü sisteminin ilhamını hangi yapıdan almıştır?
- a) Havariun Kilisesi
 - b) Aya Euphemia Kilisesi
 - c) Ayasofya
 - d) Manisa Ulu Camii
 - e) Bursa Ulu Camii
- 10) Bir iç kale olarak Bizans surlarına eklenerek inşa edilen, ilk zamanlarında hazine olarak kullanılan yapı hangisidir?
- a) Yedikule Hisarı
 - b) Anadolu Hisarı
 - c) Rumeli Hisarı
 - d) Kilitbahir Kalesi
 - e) Sur-u Sultani

Cevaplar

1)c, 2)d, 3)a, 4)d, 5)e, 6)a, 7)e, 8)a, 9)c, 10)a

6. KLASİK DÖNEM OSMANLI MİMARLIĞI I

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

6. Klasik Dönem Osmanlı Mimarlığı I

6.1. Mimar Sinan'ın Hayatı

6.2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanat ve Mimarlık Kurumları Hakkında Özet Bilgi

6.3. Klasik Dönem-Mimar Sinan Dönemi Yapıları

6.3.1. Ahşap Çatılı Camiler

6.3.2. Tek Kubbeli Camiler

6.3.3. Çok Kubbeli Camiler

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Mimar Sinan'ın yaşam öyküsü ve yapıları ile ilgili dönem kaynakları nelerdir?
- 2) Hassa Mimarlar Ocağı nasıl bir örgütlenmeydi?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Mimar Sinan'ın Hayatı	Mimar Sinan hakkında biyografik bilgi öğrenilecek.	Mimar Sinan'ın hayatını anlatan kısa bir metin hazırlanarak.
Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanat ve Mimarlık Kurumları Hakkında Özet	Osmanlı İmparatorluğu'nda sanat ve mimarlık kurumlarına dair temel kavramlar ve bilgiler öğrenilecek.	Ders notlarında anlatılan kurumlara dair temel kavramların kavranması ile.
Klasik Dönem-Mimar Sinan Dönemi Yapıları I	Klasik dönemde inşa edilmiş olan ahşap çatılı ve tek kubbeli camilerin öne çıkan örnekleri öğrenilecek.	Ders notlarında belirtilmiş yapı örnekleri üzerine araştırma yapmak, farklı yapı tiplerinin planlarını karşılaştırmak.

Anahtar Kavramlar

- Mimar Sinan
- Hassa Mimarlar Ocağı
- Ehl-i Hiref-i Hassa

Giriş

Klasik dönem Osmanlı mimarlığına dair olan bu ilk derste öncelikle söz konusu döneme damgasını vurmuş olan Mimar Sinan'ın hayatı üzerine bir bölüm bulunmaktadır. Bunun ardından Osmanlı İmparatorluğu'nda sanat ve mimarlık kurumları hakkında özet bilgi verilmiş; Hassa Mimarlar Ocağı ile Ehl-i Hiref-i Hassa tanıtılmıştır. Son olarak da ahşap çatılı, tek kubbeli ve çok kubbeli klasik dönem cami örnekleri anlatılmıştır.

6.1. Mimar Sinan'ın Hayatı

“Mühendislerin gözbebeği, büyük kurucuların süsü, çağının bilginlerinin ve bütün çağların ustası, kendi çağının Öklid'i, sultanın mimarı ve imparatorluğun öğretmeni”

(“Ayn-ı ayan-ı mühendisin, zeyn-i erkan-ı müessisin, üstad-ı cehabizet-üz zaman, reis-i cehabizetü'd devran, öklidis el asr-ı ve'l- evan, mimar-ı sultani ve muallim-i hakani”)

Sâi Çelebi

Sultan II. Selim zamanında Kapadokya bölgesinde, ağırlıklı olarak Rum tebaanın yaşadığı Kayseri'nin Ağırnas köyünden olasılıkla 14-15 yaşlarında devşirildi. *Risaletü'l Mi'mariye*'de ona Sinan-ı Kayseri denir. Kökeni hakkındaki en önemli bilgi, yaşarken yolladığı bir mektuba dayanır. Sinan, II. Selim'e Kıbrıs'ın 1570'de alınmasından sonra Ağırnas Köyü'ndeki zimmi (İslam devleti tebaasında olan ve haraç veren Hıristiyanlar, Yahudiler) akrabalarının oraya sürgün edilmemeleri için bir rica mektubu yollamıştır. Buradaki Hıristiyan akrabalarının bazıları Türk ve Müslüman adları taşımaktadır. İbrahim Hakkı Konyalı yayınladığı belgelerde okuduğu isimlerden köyün Hıristiyan Rumlara ait olduğu sonucu çıkarır. Sinan da olasılıkla bir Rum devşirmesidir.

Mimar Sinan'ın ismi farklı kaynaklarda farklı şekillerde geçer. Örneğin, *Tezkiretü'l Bünyan ve Ebniye*'de Sinan bin Abdülmemnan, Mimar Sinan'ın vakıflarının vakfiyelerinin birinde Sinan Ağa ibni Abdurrahman, Büyükçekmece köprüsündeki imzasında ise Amel-i Yusuf bin Abdullah ismine rastlarız.

Sinan'ın hassa başmimarı olmadan önce, bir yeniçeri iken aldığı görevlere kısaca bakarsak:

1521'de acemioğlanlıktan çıkıp yeniçeri olarak seferlere katılmaya başladı.

1521 Rodos Seferi'ne katıldı.

1521-23 Belgrad Seferi sırasında sekbanların süvari bölümüne atanır.

1526 Mohaç'tan sonra acemioğlanları yayabaşısı (bölük kumandanı derecesinde subay)

1529-32 Doğu Avrupa-Alaman seferinde zenberekçi başı. (Zenberekle silahlanmış yeniçeri ortasının başı)

1533'de İran Seferi'nde Van Gölü için gemi inşa edip kaptanlığını yaptı.

1538'de Karaboğdan Seferi'ne giderken Prut Nehri üzerine köprü inşa etti.

Uzun süre marangozluk yapan ve ordunun geçtiği yerlerde köprü yapımını üstlenen Sinan'ın ilk mimarlık görevi Ayas Paşa'nın ölümü üzerine bir türbe inşasının gereği üzerine Lütfi Paşa'nın mimarlık teklifiyle başlamıştır. 1539 yılında Osmanlı Devleti'nin başmimarı

(Hassa mimarbaşı, kaynaklarda “Reis-i Mimarın-ı Dergah-ı Ali” olarak geçer) seçilmiş ve Kanuni, II. Selim ve III. Murad’ın hükümdarlıklarında 1588’e kadar yarım yüzyıl bu görevi sürdürmüştür. Hicaz’dan Viyana kapılarına, Kıbrıs’tan Kırım’a kadar İmparatorluğunun her köşesindeki yapı etkinliklerinin baş sorumlusu olmuştur. Yeniçeriliği sırasında çıktığı seferlerde İran ve Irak’ta Büyük Selçuklu ve Moğol, Orta Avrupa’da Orta Çağ, Anadolu’da Antik, Bizans, Ermeni ve Selçuklu mimarlığını tanımıştı. Adriatik kıyılarında Rönesans yapılarından esinlenmiş mimari anıtları görmüş olması da olasıdır.

Hassa Mimarlar Ocağı’ndan değil, yeniçerilikten yetişerek 40’lı yaşların sonunda İmparatorluk mimarlığının başına geçen usta, ömrünün sonuna kadar 477 yapı ve onarımın tasarlayıcısı olmuştur. Bunların, 300 kadarı İstanbul ve çevresindedir. Daha genel bir çerçeveye, en önemli tasarımlarını Marmara havzasında, İstanbul-Edirne-İzmit kuşağında gerçekleştirdiği söylenebilir. Başında bulunduğu Hassa Mimarlar Ocağı padişah, valide sultan, şehzade, sadrazam, vezir, nişancı, kazasker, defterdar gibi devlet adamları yanında takyeci, simkeş, turşucu, kasap, kürkçübaşı gibi esnaf ve iş grupları adına yapılar inşa etmiştir. Topkapı Sarayı’nda sanat ve zanaat örgütü olan Ehl-i Hiref ile temelde mimari yapıtlar ve şehircilikten sorumlu ile Hassa Mimarlık Ocağı’nın sıkı ilişkileri olmalıydı. 1575 tarihli bir Ehl-i Hiref defterinde 898 zanaatkâr kayıtlıydı. Hassa mimarları da 43 kişiydi.

Sinan’ın iki vakfiyesi vardır. Bunlardan biri Balat’a ilişkin kadı sicilleri arasında, diğeri Vakıflar Genel Md. arşivindedir. Hayatı hakkındaki önemli bilgilerin bir bölümü de İ.H. Konyalı’nın yayınladığı Sinan’ın azadlık belgesinden öğrenilmektedir. Bu belgeden Konyalı’nın çıkardığı soyağacına göre 5 kızı, 2 oğlu; Gülruh ve Mihri adlarında iki karısı vardır. Sinan’ın vakfiyesinde taşınmaz mallarının 23 ev, 34 dükkân, 1 değirmen, 1 bostan, 1 kayıkhaneye, 2 menzil, 5 çeşme, 3 mektep ve 1 mescit olduğu yazar. Köle ve cariyelerinin öldükten sonra azad edilmelerini vasiyet etmiştir.

Daha yaşadığı dönemde mitleştirilen mimarın ölüm tarihi için Şair Sai Çelebi’nin Süleymaniye’deki mezartaşı kitabesine için düşürdüğü tarih 996/1587-88’dir. Söz konusu tarih ünlü hattat Karahisari’nin kaleminden çıkan kitabede “Giçti bu demde cihandan pir-i mimarın-ı Sinan 996 (1587/88)” olarak yazılmıştır. Sinan’ın ölüm yaşı *Risale-i Mimariye*’de 107, Evliya Çelebi’nin *Seyahatname*’sinde ise (Çelebi’nin sayılar konusundaki alışılmış abartısıyla) 170 yaşında öldüğü yazar.

Osmanlı mimarlarının hayatları ve yapıtları hakkında yazılmış ve günümüze gelebilmiş pek az bilgi vardır. Osmanlı’nın hayli hiyerarşik devlet sisteminde mimarlık alanında da mimarlardan çok yapıtların ve onları ısmarlayanların öne çıktığı, söyleyebiliriz. Bu konuda özellikle çağdaşı olduğu Rönesans kültür çevresinde üretilen mimarlığın işleniş, mekanik, estetik ve mekaniğine dair sistematik bilgi veren kitaplar da (örneğin Alberti’nin mimarlık üzerine yayınları) üretilmemiş ya da bunlar günümüze ulaşmamıştır. Aynı şekilde Vasari’nin ünlü biyografi kitapları gibi biyografilerden istisnalar dışında yoksunuz. Osmanlı devletine Kayseri’nin Ağırnas Köyü’nde devşirildiği günden ölümüne kadar hizmet etmiş ve anısı yüzyıllarca unutulmamış Sinan hakkındaki bilgiler ise onun çağdaşı ve arkadaşı Sai Çelebi’nin yazdığı biyografi sayesinde günümüze gelebilmiştir. Söz konusu biyografiler genellikle türbeden su kemerine kadar Sinan’ın inşasından sorumlu olduğu binaların dökümüyle başlar.

Yer yer Sinan'ın ağzından bazı yapıların, örneğin haklı olarak övüldüğü Selimiye Camii hakkında bilgiler ediniriz. Diğer yandan, Sai Çelebi dönemin padişahlarına övgü düzmenin yanı sıra, Sinan'ın yüce bilgisi, yeteneği ve enerjisi hakkında övgü dolu sözler sarf eder. Fakat sözü edilen risaleler de yapı dökümleri üzerinde yoğunlaşır ve anlatımı teknik ve sistematik bilgilerden çok sembolik ve şiirsel denebilecek bir düzeyde tutulmuştur. Bu kitaplar sonradan genişletilerek çoğaltılmıştır. Yine de bu risalelerden Osmanlı mimar ve bürokratının mimariye bakış açısı hakkında pek çok şey öğrenilebilir. A. Kuran'a göre bunlar arasından en güvenilir kaynak Tezkiretü'l Bünyan'dır. Risaleleri şöyle özetleyebiliriz.

1. Tuhfetü'l-Mi'mârin

Başlangıç bölümü ve yazı özellikleri diğerleriyle aynıdır. Ancak, Sinan'ın mimarlıkla ilgili temel görüşlerini anlattığı “mukaddime” ve bazı yapıların inşa özelliklerini anlattığı “hâttime” bölümü vardır. 12 bölümden oluşur.

2. Tezkiretü'l-Ebniye (Sâi Çelebi)

Yapı listesi 13 bölüm hâlinde verilir.

3. Tezkiretü'l Bünyan (Sâi Çelebi)

En uzun ve ayrıntılı yazılmış tezkireler tarihsizdir. Ancak, Sadrazam Siyavuş Paşa'nın 2. sedareti (1586-1589) sırasında yazıldıkları tahmin edilir.

4 . Adsız Risale

Topkapı Sarayı Müzesi arşivindedir. Sinan'ın kendisinin yazdığı düşünülüyor. Kısa özgeçmişi ve yazacağı kitabın fihristini içerir. 11 bölüm.

5. Risâlet'ül-Mi'mâriyye

Olasılıkla Mimar Sinan yazmış.

6.2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanat ve Mimarlık Kurumları Hakkında Özet Bilgi

Hassa Mimarlar Ocağı

“Cemaat-i Mimar-ı Hassa” adıyla anılan, saraya bağlı mimarlık örgütünde, inşaat ve onarım projeleri hazırlayıp yürütülürdü. 1831'de yerini Ebniye-i Hassa Müdüriyeti aldı. Hassa Mimarları Ocağı'nın başına, mimar ağa, hassa mimarbaşı, sermi'mârân-ı hâssa da denilir. Baş mimar bürokrat ve yönetici sınıf üyesidir. 16. yy'ın mimarlığı Avrupa'daki gibi insanların günlük yaşama mekânlarını tasarlamaktan çok, bir kamusal görkemi ve devlet çarkını döndürecek gerekleri yerine getirir.

Devletin kuruluşundan başlayarak saray ve devlet inşaatlarında mimarlara görev verildiği bilinmekle beraber Hassa Mimarları Ocağı gibi saraya bağlı, örgütlü bir kurumun

İstanbul'un fethinden sonra kurulduğu kabul edilir. Sarayın Bîrun kısmından sayılan ocak şehreminine bağlıydı. Ancak şehreminliği malzeme tedariki, masraf ve yevmiyelerin ödenmesi gibi idarî işleri görmekte olup teknik işlerin tamamı mimarlar ocağına bırakılmıştı. Bilinen en eski amiri mimarbaşı Acem Ali'dir. Ocağın başında ser mimaran-ı hassa, diğer kademelerde yer alan görevlilerden ise su yolu nazırı, İstanbul ağası, kireççibaşı, mimar-ı sani, kalfa sayılabilir. Ocakta bir kethuda, çok sayıda mimar (kalfa), minare, mermer, taş ve sıva ustası, neccar ve nakkaş bulunur. Üstad da belli bir alanda yetişmiş sanatkârlara verilen addı. Bir yandan okul işlevi gören Mimarlar Ocağı'na Acemi Ocağı, Galatasaray Ocağı ve İbrahim Paşa Sarayı Mektebi'nden acemiler alınıp, yetenekli bulunanlar şakirt olarak çalıştırılırdı.

Ocağın görev alanı ve yetkilerini belirleyen işler şöyle sıralanabilir: Saraya ve devlete ait her türlü inşaat ve tamirat için ön keşif yapmak, inşaatı ve tamiratı gerçekleştirmek, masraf defterlerini tutmak, işin bitiminde son keşfi yapıp kabul etmek; vakıflarla ilgili inşaat ve tamiratları gerçekleştirmek; gayri müslim cemaatlara ait mâbedlerin tamir veya genişletilmesinin gerekli olup olmadığına ilişkin keşifler yaparak keşif defteri düzenlemek; İstanbul'daki inşaat ve şehircilik hizmetlerini yerine getirmek; anıtların, şehir surlarının, su yolları ile ana yolların kapanmamasını sağlamak; yangın ihtimallerinin azaltılması için özel inşaatları kontrol etmek ve gerektiğinde ruhsata bağlamak; seferlerde askerinin geçeceği yolların açılması, onarılması, köprü yapılması gibi ordu hizmetlerini ifa etmek; inşaatlarda çalışan usta ve işçilerin yevmiyelerini, inşaat malzemelerinin cinsini ve fiyatlarını belirlemek; eyalet mimarlarını kontrol edip gerektiğinde bunlara ehliyet vermek; mahkemelerde bilirkişilik yapmak. Bu işleri görebilmek için mimarbaşının nezâretinde bir fen heyeti oluşturulmuştu. Topkapı Sarayı'nda birinci avlu, Yalı Köşkü ile Sepetçiler Kasrı'nda oturan bu heyetin dışında Vefa civarında "mimarbaşı kârhânesi" denilen bir atölye de bulunuyordu. Binaların resimleri (tersim-plan) ya da menazır denen modelleri yapılıyor ve keşif defteri hazırlanıyordu. İnşaat için mimarbaşı veya emrindekilerden birine görev verilir, yanına da inşaatın yönetimini alacak bina emini tayin edilir. Çıkacak keşif özetini mimarbaşı inceledikten sonra mühürleyip divana gönderir.

Mimarbaşılığa tayinler ocak içerisinde hâlifelik ve kethüdâlık mertebesine ulaşmış olanlarla suyolu nâzırı arasından yapılıyordu. Ocakta bütün tayinler ve yükselmeler mimarbaşının arzı üzerine sadrazamın onayı ile oluyordu. Mimarbaşılığa tayinler XVII. yüzyıl ortalarına kadar kaydıhayat şartıyla idi. 1054'te (1644) Kasım Ağa'nın azledilmesiyle bu sisteme son verilmiştir. Bu göreve getirilenler daha önceden kazanmış oldukları müteferrika (Osmanlılar'da hükümdarla vezirlerin maiyetinde bulunan bir tür hizmetli sınıfı) vb. unvanları da koruyorlardı. Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyun'un kuruluşunun (1795) ardından buradan mimarlar yetişince mimarbaşı tayinlerinde değişiklik yapılarak bu göreve mühendishâne hulefâsından olanların getirilmesi kararlaştırılmıştır.

Bütün ocak mensupları gibi mimarbaşılar da ulûfeli idi. XVII. yüzyılda ulûfeleri 31-45 akçe arasında değişiyordu. Ulûfe dışında başka gelirleri de vardı. Mîriye ait inşaat ve tamiratlardan "harc-ı mi'mârî" adıyla bir pay ve İstanbul'daki dükkânlarla "mîle-i selâse" denilen Rum, Ermeni ve yahudi cemaatlerine ait evlerden belirli bir rûsûm (vergi) alıyorlardı.

Mimarbaşının emrindeki hassa mimarları dairesi, saray ve İstanbul dışında mîrîye ve vakıflara ait inşaat ve tamiratları yapma görevleri dolayısıyla imparatorluk ölçüsünde iş görmekteydi.

XVII. yüzyılda Hassa Mimarları Ocağı'nda 150 mimarın kayıtlı olduğu anlaşılmaktadır. 1691'de bu sayı otuz beş-kırk kişiye kadar düşmüş, yüzyılın sonunda on bir kişi kalmıştır. 1604'te bunların yaklaşık yarısı gayri müslimlerden oluşmaktaydı. Sayıları değişen dar bir kadro ile bu işleri yürütmek mümkün olmadığı için taşrada da '**eyalet mimarlıkları**' ihdas edilmişti. Bu mimarlar mimarbaşının teklifiyle görevlendiriliyor ve mimar ocağınca kontrol ediliyordu. Eyalet mimarları, bölgelerindeki küçük çaplı işleri görmekle ve özellikle sınır boylarındaki kalelerin tamiratıyla görevlendirilmişti. İçlerinden bir kısmı ulûfeli, bir kısmı tımarlı idi. Sayıları arttığında bunlara baş olan kişinin de mimarbaşı olarak anıldığı görülmektedir. Ancak kural olarak bu ünvan Hassa Mimarları Ocağı'nın başına aitti.

II. Mahmud döneminde önce şehreminliğiyle mimarbaşılık Ebniye-i Hâssa Müdürlüğü adıyla birleştirilmişti (1831). Daha sonra Meclis-i Umûr-ı Nâfia (Bayındırlık İşleri) (1836) ve arkasından Umûr-ı Ticaret ve Nâfia Nezâreti (1839) kurulunca mimarbaşılığın içinde bulunduğu birimler buraya bağlanmıştır.

Ehl-i Hiref-i Hassa

Genel olarak esnaf birlikleri Ehl-i hiref olarak anılırdı. Hirfet sanat, meslek anlamındadır, hiref ise hirfet sözcüğünün çoğuludur. Sarayın sanatçı ve zanaatçı bölükleriyle, uzmanlık gerektiren bölüklerini içeren örgüt ise ehl-i hirefi-i hassa olarak tanınır. Sarayın birun (kapıkulu) halkı arasında yer alırlar. Amirleri Enderun Ağalarından Hazinedarbaşıydı. Bu ücretli saray esnafından her bir zümrenin ayrı ustabaşısı, kalfası ve şâkird denilen çırakları olurdu. Saraya mensup diğer sanatkârlar arasında kitap müstensihleri, hattat, mücellit, keçeci, sîmkeş, nakkaş, kazzâz, saatçi, sorguççu, kalemkâr, zırhçı, okçu, yaycı, dülger, zamkçı, camcı, çizmecî, debbâğ, abacı, kandilci gibi sınıflar da vardı.

Osmanlı arşivlerinde, saraya alınan sanat erbabının dökümünü veren ve aldıkları maaşları gösteren birçok ehl-i hiref defteri vardır. Ehl-i Hiref mevacicp (maaş) defterlerinden öğrendiğimize göre örgütteki bölüklerin sayısı 40 ile 49 arasında değişirdi. Ehl-i hiref'in nüfusu 16 yy. başında 360 iken, 1575'de 898'dir. 16.yy. sonlarında 1500 kişiye maaş ödendiği tesbit edilmiştir. Örgüt Kanuni döneminde biçimlenmiştir. Atölyelerin bir kısmı Topkapı Sarayı'nın birinci avlusunda, diğerleri saray dışı atölyelerde yer alır.

Tüm sanatçı ve zanaatçılar bu örgütten değildi. Padişaha ait hil'at ve kaftan diken saray terzileri, padişah ve saray için koşum takımları yapan saraçlar vs. hasahır teşkilatına bağlı diğer bir ehl-i hirefi oluşturur.

6.3. Klasik Dönem-Mimar Sinan Dönemi Yapıları

6.3.1. Ahşap Çatılı Camiler

XVI. yüzyılda çatılı camiler genellikle harim bölümü, son cemaat yeri ve minareden oluşuyordu. Enine dikdörtgen harimin duvarları genellikle taş ve tuğla, minare genellikle taş,

son cemaat yeri ise daima ahşaptı. Yapı dört yüzeyli çatıyla örtülüp (çarpušta), üzeri kurşun kaplanıyordu. Ahşap çatı duvarların üzerine taşmadan oturur ve üç yönde geniş saçaklar oluşur.

16. yüzyıl ortalarından itibaren varlığına tanık olunan bir grup yapı mescit-tekke ya da cami-tekke olarak tasarlanmıştır. İçinde, namaz vakitleri dışında tarikat ayinlerinin de icra edildiği, başka bir deyişle aynı zamanda tevhidhane olarak da kullanılan harim bölümleri diğer çatılı mescitlerle aynı özellikleri paylaşır. Söz konusu çift işlevli yapıların bir ortak özelliği de çoğunun harim bölümünde aslında çatı altında gizlenen ahşap iskeletli bir kubbenin varlığıdır. Benzerlerine köşk, kasır ve yalılarda bol miktarda rastlanır ve Osmanlı kaynaklarında “çarpušta kubbe” olarak geçerler.

Takkeci Camii (1591-92)

Yukarıda sözü edilen ahşap kubbelerden günümüze sadece Topkapı surlarının dışındaki Takkeci Camii’nde bulunur. Caminin kuzeyindeki şadırvan avlusunu kuşatan ve tarikat işlevine ayrılmış birimler (derviş hücreleri, selâmlık, mutfak, kiler vs.) 1925’te tekkelerin kapatılmasını müteakip ortadan kalkmıştır. Cami duvarını kaplayan İznik çinileriyle de önem kazanır.

6.3.2. Tek Kubbeli Camiler

Sinan’ın Hassa Başmimarı olduğu dönemde (1538-1588) bu cami şeması İstanbul’da **Haseki Camii** (1538-39), Silivrikapı **Hadım İbrahim Paşa Camii** (1551), Edirnekapı **Mihrimah Sultan Camii** (1565?), Eyüp **Zal Mahmud Paşa Camii** (1580 civ.), Üsküdar **Şemsi Ahmed Paşa Camii** (1580-81) gibi birçok yapıda kullanılmış, ancak tromplu bir kubbeyle örtülü Haseki Camii dışındaki örneklerde bazı yenilikler ortaya konmuştur. Örneğin, Hadım İbrahim Paşa Camii’nde kubbenin ağırlığı, trompların beden duvarlarına oturduğu noktalarda yer alan ve tromp kemerlerinin eşi olan sivri kemerler aracılığıyla sekiz adet duvar payesine intikal eder. Bu cami, taşıyıcı sistemiyle, daha sonra aynı mimarın tasarlayacağı sekiz destekli İstanbul Rüstem Paşa (1562?) ve Edirne Selimiye Camilerinin (1574-75) öncüsü konumundadır.

Haseki Camii (1538)

Avratpazarı’nın kuzeyinde, vaktiyle merkezinde kız taşı bulunan Arkadius forumundadır (5. yy’ın ilk yarısı, Tauri Forumu’nun benzeri olduğu düşünülür (Eyice, İSTA). Başlangıçta cami olarak tasarlanmış, bir yıl sonra medrese ve sıbyan mektebi, daha sonra imaret ve darüşşifanın eklenmesiyle bir külliyeeye dönüşmüştür. Aslı 11.30 m çapında tek kubbeli olan cami, Çinili Köşk’de saklanan renkli sırlı çini kitabesine göre Haseki Hürrem Sultan tarafından 1538/39 yılında Mimar Sinan’a inşa ettirilmiştir. (Haseki Medresesi’nin avlu ve dersane kapısı üzerindeki içi büyük sivri kemer içindeki renkli sır tekniğinde çini pano bugün Çinili Köşk’te sergileniyor.) Bu bölgede Nevbahar Sultan dâhil pekçok kadının küçük camii ve mescidi bulunuyordu. Ancak en geniş kapsamlı külliye Hürrem Sultan’a aittir.

Hürrem 1534 yılında Süleyman’ın eşi olduktan kısa bir süre sonra burayı yaptırmıştır. Mimar Sinan’ın tasarladığı ilk kâgir kubbeli camidir. Beden duvarları kesme küfeki taşından ve tuğla hatıllıdır.

Genellikle Sinan'dan önceki mimar Acem Alisi'nin inşa ettiği Gebze Çoban Mustafa Camii'nin (1522-23) planını tekrarladığı söylenmiştir. Ancak Haseki Camii ona göre daha küçük boyutlardadır. Beden duvarları alternatif olarak bir sıra taş bir sıra tuğla olarak dizilmiştir. Günümüzde Haseki Sultan Camii birbirine bitişik iki eş kubbeli bir yapıdır. Cami cemaate dar geldiğinden 1612 yılında doğusuna bir kubbe daha eklenerek enlemesine genişletilmiştir. Kubbeler içleri yivli tromplar üzerine oturur. Silindir biçimindeki yüksek kasnaklara oturan kubbeler dışarıda, her köşede kemerli payandayla desteklenmiştir. Mukarnaslı mihrabı giriş ekseninde bulunuyordu, ancak ikinci bölüm eklenince, birleşme noktalarına sütunun hemen önüne taşınmıştır.

Hürrem'in külliyesindeki bahçelerde yetişen meyve ve çiçekler vakfa gelir getirmek amacıyla satılıyordu.

Halep Hüsrev Paşa (Husreviye) Camii (Medrese, Tabhane) (1546)

Deli lakaplı Bosnalı Hüsrev Paşa Diyarbakır, Şam, Rumeli ve Mısır Beylerbeyliği yaptı. II. vezirliğe kadar yükseldi. Enderun'da yetişmişti. Lala Mustafa Paşa'nın ağabeyidir. Yenibahçe'de Sinan'ın yaptığı bir türbede yatar. Diyarbakır'da medrese-mescid, Kahire'de sebiliküttap, Halep'de Hüsreviye külliyesi var.

Hüsrev Paşa'nın Diyarbakırdaki görevi sırasında Bıyıklı Mehmed Paşa'nın tabhaneli camini görmüştür. Dolayısıyla, bu camii Hüsrev Paşa Camii'nin planına esin kaynağı olmuştur.

Hüsrev Paşa'nın 1545'de ölümünden hemen sonra yapıldı. Halep Ulu Camii'nden sonra en geniş ve en görkemli camisidir. Şehir kapılarının hemen önündeki, Memluk döneminde at pazarı, Osmanlı döneminde ise haftalık pazar olan geniş alana inşa edilmiş. Sinan döneminde Halep Levant'ın Venedik, Fransız ve İngilizlerin ticari kurumlarının da bulunduğu önemli bir ticaret yolu merkeziydi. Tarihçi İbn-al-Hanbali'ye göre, inşaatı azatlı kölesi Ferruh bin Abdülmennan Rumi adında biri yönetmiş. Memluk mimarlığının genellikle medrese vd. merkezli mimarlığının aksine, oldukça büyük kubbesiyle merkezini caminin oluşturduğu bu külliye Halep'in kent dokusuna farklılık getirir. Küçük kubbeli Memluk yapılarının yanında alçak çevre duvarlarıyla çevrelenmiş hâldeki cami görkemiyle o bölgeyi domine eder.

Beş kubbeli son cemaat yeri, tek kubbeli bir harim ve bunun iki yanında birer tabhane odasından oluşur. Kubbeye geçiş tromplar altında bir sıra mukarnas dizisiyledir. Son cemaat yeri revakı tabhane odalarını gizler. Minare batıdaki tabhanenin yanında yükselir. Mukarnaslı şerefesinin altında mavi-beyaz çini kuşağı dolaşır. Yarım yuvarlak kubbesinin (18 m) silindirik kasnağının her köşesini Sinan'ın çok kullandığı kemerli payandalar destekler. Külliyyede 953 tarihli bir kitabe bulunur. (Kuran, Mimar Sinan, 281)

Hadım İbrahim Paşa Camii (1551)

Silivrikapı'daki caminin banisi Kanuni'nin (1520-1566) kubbe vezirlerinden Bosnalı Akhadım İbrahim Paşa'dır (ö.1562). Tamamlanış tarihi olan 1551 caminin kible kapısı üzerindeki kitabede ve avlunun iki kapısında yer alır. Yalnız *Tuhfet-ül Mi'marin*'de geçtiği için kesinlikle Sinan'ın yapısıdır denemez. Sinan'ın vezirler için yaptığı camilerde bir hiyerarşi

gözlenir. Sadrazam camilerinde yenilikçi baldaken altyapılar, galeriler ve değerli sütunlar bulunur. İkinci dereceden vezirlerin ise daha basit plan şemaları denenmiştir.

İbrahim Paşa'nın civarda diğer vakıf eserlerinin de bulunması, şehrin Hıristiyan yoğunluklu kenar noktalarının (varoşlarının) İslamlaştırılmasıyla ilgili olmalıdır.

Tasarımı Mimar Sinan'a ait cami kare planlı ve tek kubbelidir. Beden duvarları kesme taş ve tuğladan, son cemaat yeri ise kesme taştan yapılmıştır. 12 m. çapındaki yuvarlak kasnaklı kubbe dışarıdan destek kemerleriyle kuşatılmıştır. İçeriden alttan mukarnaslı konsollarla desteklenen istiridye kabuğu şeklinde dolgulanmış tromplara oturur. Tromplar doğrudan duvarlara dayanmayıp yapıyı üç yönden kuşatan payandalar üzerine oturtulmuştur. Mihrap duvarında payanda bulunmaz bunun yerine 90cm kalın tutulmuştur. Payandaların arasında hacimler (maksure) oluşturularak mekân derinlik kazanmıştır. Bu tasarım ilk olarak M. Sinan'ın doğrudan duvarlara değil, payandalara oturan tromp sistemiyle sekiz dayanaklı bir strüktürü denemesi açısından önemlidir. Ancak yapı, "sekiz dayanaklı" bir cami olarak nitelendirilmekten çok, tromplu sistemden sekiz dayanaklı sisteme bir geçişte bir bağ olarak değerlendirilebilir. Fatih Bali Paşa Camii (1504), payandaların arasında yer alan derin nişlerin iç mekâna katkısı açısından İbrahim Paşa Camii'ne örnek durumundadır. Diyarbakır Behram Paşa Camii de (1572) dört duvarda derinlemesine açılan nişlerle benzer plana sahiptir.

Batıda yer alan minare tamamen kesme küfeki taşındandır ve geçirdiği depremlerden sonra yeniden inşa edilmiştir. Caminin üç tarafı kesme taş ve tuğla örgülü olmasına rağmen son cemaat yeri kesme taştandır. Vaktiyle son cemaat yerinde pencere alınlıklarını süsleyen çiniler günümüzde İst. İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesinde'dir. Sinan, daha önce inşa ettiği Hürrem Sultan Camii, Şehzade Mehmed Camii ve Kara Ahmed Paşa Camii'nde renkli sır kullanırken ilk defa burada sır altı çinilere yer vermiş, bundan sonra renkli sırlı çini tekniği neredeyse hiç kullanılmamıştır. Çinilerde sülüs hattın yanı sıra yarı-naturalist lale, karanfil gibi çiçekler de kullanılmıştır.

Şam Süleymaniye Külliyesi (1555)

Sultan Selim 1516'da Halep'i aldıktan sonra Şam'a girerek burada Salahiye'nin kenarında İbn-al Arabi'nin türbesi yanında bir cami ve imareten oluşan bir külliye kurmuştu. Halep'te ilk önce Sultan Baybars'ın kentin batısında, sur dışındaki (extra-muros), bir zaman Memluk atlılarının polo oynadığı Gök Meydan'da (Hipodrom), Ablak Sarayı'nda kamp kurdu.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Barada kıyısında Ablak Sarayı'nın kalıntıları üzerinde Tekkiye/Tekke denilen Şam Süleymaniye Külliyesi haç kafilelerine hizmet için tasarlandı. Bugün caminin tam karşısında aşhane, iki yanında ikiz kervansaray, caminin iki yanında ise tabhane odaları bulunur. Olasılıkla Sinan'ın bir kalfası tarafından yapıldı. A. Kuran Sinan'ın denetleyemediği uzak bölgelerde akılcı bir tutumla sadeliği yeğlediği yorumunu yapar. (Kuran, Mimar Sinan, 72). II. Selim döneminde külliye yanına bir medrese eklenir ve iki külliye birbirine geçişini bir suq (çarşı) sağlar. Aynı yıllarda İstanbul'da Süleymaniye külliyesi inşa edilmekteydi.

Kare planlı caminin önünde ortada aynalı tonoz, yanlarda kubbeli üç kubbeli bir son cemaat yeri bulunur. Önünde geniş bir sakıfla çift revaklı bir camidir. Revakları taşıyan mukarnaslı sütunlar mermer ve granittir. Başlıkları baklavalı ve mukarnaslıdır. Minarelere çıkış son cemaat yerinin iki yanından duvarların içindedir. Kubbenin yuvarlak kasnağı köşelerde ikiz payanda kemerlerle desteklenmiştir. Duvarların içinden çıkan dört adet paye üzerinde taşınan kubbe 16 m çapındadır. Külliye yapıları kible tarafına kuzeydoğu-güneybatı yönünde sıralanmıştır.

Siyah beyaz çift renkli duvar dokusu ve bazı yerel bezeme özellikleri dışında Osmanlı mimarlığı özelliklerini yansıtır.

Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii (1560'lar, 1568-69?)

Kanuni ile Hürrem Sultan'ın kızı, Rüstem Paşa'nın eşi Mihrimah Sultan'ın (1522-1578) inşa ettirdiği külliye cami, medrese, mektep, çifte hamam, dükkânlar ve Güzelce Ahmed Paşa'nın türbesinden oluşur. Tahtakale'de kocasının camii ile aynı zamanda tasarlandı.

Cami'nin hemen yanına inşa edildiği Edirnekapı, İstanbul surlarının (Teodosios surları) on büyük kapısından biridir. Bizans döneminde İmparatorların, sefere giderken ya da dönerken bu kapıdan geçtiği ve kapının Mese yolu üzerinde olduğu bilinir. Osmanlı döneminde de ana kapılardan biri, bir merasim kapısı olmuş, yabancı elçiler şehre bu kapıdan girmişlerdir. Yapı ayrıca kılıç kuşanma törenine giden padişah ve alayının geçtiği Edirnekapı'dan Eyüp'e giden hat üzerinde olduğundan önemlidir. Avrupa fütühatı için İstanbul'dan son çıkış olması yer seçiminin stratejik ve sembolik değerini de artırır.

Camiyi annesi ve kocası öldükten sonra yaptırır. Sinan bu sırada şehir dışında 1563'de yıkılan Büyükçekmece köprüsünü (1565/68) ve Moğlova Su kemerini (1563-65) onarıyordu. Mihrimah Sultan'ın buradaki Hagia Georgios kilisesinin üzerine camisini yaptırdığı söylentileri de vardır. Her halükarda burada cami inşa etmek gayrimüslim yoğunluğu olan bölgenin İslamlaştırılmasına hizmet ediyordu. Burada avlunun içindeki fetih sırasında şehit düşen iki gazi Gülzar Dede ve Zambak Dede'nin mezarları da İslami gaza anılarını hatırlatıp, nüfusun İslamlaşma sürecinin meşruiyet zeminini de hazırlıyor olmalıydı. (Necipoğlu, Sinan, 314)

Yapıya ait hiçbir kitabe bulunmamasına rağmen, kaynaklara dayanarak genel olarak 1560'lı yıllarda inşa edildiği kabul edilir. İstanbul'un Haliç'ten izlenen silüetinin son noktasında, bir teras üzerinde yükselir. Sinan'ın mimarisindeki plastik tasarım gücünü en iyi ifade eden yapılarıdır. Evliya Çelebi bu tasarımı "Sair selâtin camilerinin kasrı makamındandır" diye nitelendirir.

Çarşı 1950'lerdeki yol yapımı sırasında ortadan kalkmıştır. Pervitich'in 1930 yılındaki haritasında görülür. Arkada, avludaki türbe Rüstem Paşa'nın damadı Güzel Ahmed Paşa'nındır.

20 m. çapındaki orta kubbe yerden 25m yüksekliğinde başlar, 35m'ye yükselir. Sinan'ın o güne kadar hanedandan bir kadın için yaptığı en büyük çaplı kubbe, aynı zamanda hanım sultanların devlet ve aile hiyerarşisindeki eriştiği konuma da işaret eder. Merkezdeki kubbenin oldukça aşağısından başlayan yan kubbe 6.00m çapındadır. Bunları başlıkları mukarnaslı

kırmızı granit sütunlar taşır. Söz konusu granit payelerin Hebdomon'daki Vaftizci Yahya kilisesinden getirildiği düşünülür. Sinan bu yapıda kubbeyi sadece kasnakla değil, aynı zamanda bütün taşıyıcı kemer sistemiyle birlikte yapının bütünü içinden yükseltmiştir. Orta kubbeyi yapının dışına kadar izlenebilen dört büyük ayak üzerinde pandantifler taşır. Payeler dışarıdan soğan kubbeyle örtülüdür. Kare kütlelerin tüm cepheleri ağırlıktan arındırılarak, bol pencereyle bezenerek adeta geç dönem Gotik mimarlığının perde duvar sistemini hatırlatır. Askı kemerleri ve bol ışıklı iç mekânıyla 19.yy'ın ikinci yarısının camilerinin bir arketipi sayılabilir. Sinan burada, merkezi kubbeleri camilerinde, yukarıdan aşağıda doğru birbirine bağlanarak alçalan piramidal sistemden uzaklaşarak, tek kubbenin egemen olduğu bir yapı silueti yaratmıştır. Yedi kubbeli revakın önünde daha önce ikinci bir revak vardı (2015 onarımları sırasında tekrar yapılmıştır).

Valide sultanlar ve kızları için yapılan camilerin iki minareli olması geleneği bu yapıda bozulmuştur.

Eyüp Zal Mahmud Paşa - Şahsultan Camii (1589-90)

Evliya Çelebi "İrem bağı gibi bir bahçe içinde vezir camilerinin en nurlusu"

Eyüp'te Haliç'ten başlayarak doğuya yükselen yamaçta, Defterdar Caddesi ile Zal Paşa Caddesi arasındadır. Zal Mahmud Paşa bu külliye II. Selim'in kızı Şahsultan ile beraber, bölgedeki saraylarının yakınlarına yaptırmıştı. Külliye kitabe olmadığı ve baninin ölüm tarihleri hakkında çelişkili bilgiler olduğu için, caminin tarihi tartışma konusu olmuş, ancak külliye kitabesi ve bir hatt-ı hümayundan bitiriliş tarihinin 998/1589-90 olduğu kabul edilmiştir. (Necipoğlu, Sinan, 498)

Kubbeli orta alanının doğu, batı ve kuzeyi mahfillerle çevrili, dikdörtgen kitleli, tek minareli, beş göz revaklı, fevkani bir camidir. Kübik kütleli, tuğla hatıllı kesme taş duvarları ve dört katlı pencereleriyle bir saray görünümündedir. Yapı tek kubbeli tipe girer. Ancak, kubbe (12.40m) ile tanımlanan orta mekân üç yöne açılan mahfillerle derinlik kazanır. Aynı zamanda da, mahfiller merkezi kitleden taşan bölümlere aktararak kubbeli orta mekânın bütünlüğünü bozmadan dışarı çıkarılmıştır. İçerideki U şekilli mahfiller için Doğu Roma mimarlığı özellikle de Ayasofya hatırlanabilir.

Evliya Çelebi Manisa Muradiye Camii (1583-87) ile olan benzerliğine dikkat çeker. Necipoğlu üst üste katmanlaşan pencere katmanlarıyla, bu camiye Şahsultan'ın annesi Nurbanu Sultan'ın Venedik ile olan ilişkisinden doğan bir ilhama bağlama eğilimindedir. Cephenin Venedik Palazzo'larını andırdığını belirtir. (Necipoğlu, Sinan, 504)

Üsküdar Şemsi Paşa Camii (1580)

III. Murad ve II. Selim'in müsahibi Şemsi Ahmed Paşa'nın cami, türbe, darülhadis ve medreseden oluşan külliyesi ancak ölümünden sonra bitirilmiştir. Cami yakınındaki kasrı yerine III. Ahmed döneminde Şerefabad Kasrı yapılmıştır. Sinan'ın en küçük külliyesi yaklaşık 1400m karelik dar bir alana yayılır. Girişlerinin biri güneydoğuda kara tarafında diğeri de kuzeyde deniz tarafındadır. Ön avluda Şemsi Ahmed Paşa'nın yakınlarına ait mezarlar bulunur.

Kale planlı cami 8X8 m. ölçülerindedir. Halk arasında Kuşkonmaz Camii olarak da bilinir. Türbe ile bitişik tasarlanan kesme küfeki taşından caminin kapısında şair Ulvi'nin sülüs hatlı kitabesinde 988 (1580) tarihi okunur. Yapı 1938-40 arasında mimar Süreyya Yücel tarafından onarılmıştır. Cami türbeye yekpare tunçtan bir parmaklıkla açılır. Bu uygulama evliya türbelerinin özelliğidir. 16. yüzyıldan bir örnek Yahya Efendi Tekkesi gösterilebilir. Şemsi Paşa'nın soyunu, soylu hanedan şeceresinin yanı sıra, -düzmece de olsa- Hz. Muhammed'in eshabından Halid b. Velid'e dayandırması, türbe aracılığıyla da kendini velilik derecesiyle onurlandırdığını düşündürür. (Necipoglu, Sinan, 663)

Eremya Çelebi (d.1637-ö.1695), kubbenin aleminin baninin mahlasına uygun olarak bir güneş şeklinde olduğunu söyler.

6.3.3. Çok Birimli Camiler

Kasımpaşa Piyale Paşa Camii (Tersane Camii) (Vakfiyesine Göre 1573)

Macaristan'dan devşirilen bir Hırvat olan Piyale Paşa Cezair ve Tunus'ta Turgud Reis'le fetihlerde bulunmuş, İspanyollardan Cerba Adası'nı, Cenevizlilerden Sakız Adası'nı almış ve 1570'de Kıbrıs'ın fethinde bulunmuş önemli bir Kaptan-ı Derya ve aynı zamanda II. Selim'in damatlarından biridir.

Haliç'in kuzeyinde, Kasımpaşa tersanesinin arkasında, Piri Paşa Deresi'nin oluşturduğu vadinin derinliklerinde, Okmeydanı'nın eteklerinde inşa ettirdiği külliyyeden günümüze cami ve türbe kalmış; medrese, tekke, hazire, sıbyan mektebi, sebil, çarşı ve hamam yok olmuştur.

Caminin, Mimar Koca Sinan'ın eserlerinin dökümünü içeren kaynaklardan yalnızca *Tubfetü'l-Mimarın* 'de belirtilmesi, ayrıca yapının, inşa edildiği dönemine merkezi kubbeyle tanımlanan klasik Osmanlı üslubu ile hiç bağdaşmayan "arkaik" tasarımı mimarının bir başkası olduğu tartışmalarını çıkarmıştır. Mimar Sinan'ın devletin yapı faaliyetlerinin başında bulunduğu bir dönemde, padişah damadı ve kaptan-ı derya olan önemli bir asker-bürokratın başkentte inşa ettirdiği bir caminin ancak Sinan'a, ya da en azından onun denetimindeki mimarlardan birine sipariş edilebileceğini kabul etmek makul gözükmemektedir.

Evliya Çelebi'ye göre, Kanuni, tarihi yarımadada sur içine sıkışan nüfus yoğunlaşmasını dağıtmak amacıyla bazı devlet adamlarına yakınlarda yeni yerleşim bölgeleri oluşturmayı emretmiştir. Piyale Paşa külliyesini sur dışında, daha önce tersane yaptırdığı bu arazide yaptırır. Tersane ile deniz arasındaki bağlantı bir kanal ile sağlıyordu. Bundan sonra kanal külliyyeyi Kasımpaşa'nın merkezine ve Haliç aracılığıyla İstanbul'un diğer bölgelerine bağlayacaktı. Fakat Paşa'nın ölümünden sonra kanal alüvyonla dolarak bu bağlantı kapanmıştır.

Dikdörtgen (55x45 m) bir alana yayılan camide duvarların bir kısmı (cephelerde sıvanmadan bırakılacak olan kesimleri) ile payeler kesme küfeki taşı ile, bir kısım duvarlar da moloz taşla örülmüş, üst yapıyı teşkil eden kubbe ve tonozlarda tuğla kullanılmıştır. Harim bölümü kible eksenine dik gelişen dikdörtgen (30,50x 19,70 m) bir plan arz eder. Harimin üzeri eşit büyüklükte (yaklaşık 9 m çapında) altı adet kubbe ile örtülüdür. Pandantiflerle donatılan kubbelerin ağırlığı sivri kemerler aracılığı ile ortada iki adet yekpare granit sütuna, çevrede de,

harim duvarları ile kaynaştırılmış kalın payelere intikal eder. Kible duvarına gömülü olan payeler içeri doğru pek az çıkıntı yapmakta, bunların gerisinde, cephede çıkıntı teşkil eden payandalar bulunmaktadır. Yukarı doğru hafifçe daralan bu payandalar, kubbeleri taşıyan kemerlerin üzenği hattından itibaren, çokgen gövdeli ve soğan kubbeli ağırlık kuleleri ile taçlandırılmıştır.

Doğu, batı ve kuzey duvarındaki payandalar ise bütünüyle iç mekâna taşmakta, payelerin arasında kalan girintiler, batı ve doğu duvarlarında iki katlı mahfiller şeklinde değerlendirilmiş bulunmaktadır.

Harimin kuzey duvarında, duvar payelerinin meydana getirdiği üç girintiden ortadakinde, normal olarak taçkapının bulunması gereken mihrap ekseninde minare yükselmektedir. Minarenin bu alışılmadık konumundan ötürü harime giriş, yanlardaki birimlerin ekseninde bulunan iki kapı ile sağlanmıştır, içerde, minare kaidesinin bulunduğu orta girintiye müezzin mahfili yerleştirilmiştir.

Minarenin konumundan başka, caminin diğer bir çarpıcı yönü de harimin yanlardan iki katlı galerilerle kuşatılmış olmasıdır. Caminin kuzey cephesi ve bu cephenin önünde son cemaat yeri niteliği kazanan galeriler çok daha karmaşık bir düzen arz eder. Son cemaat yerinde, Sinan döneminde ilk uygulamalarına tanık olunan çift revaklı tasarımın, bu yapıdaki birçok başka hususta olduğu gibi, tamamen kendine özgü bir varyantı tercih edilmiştir.

Piyale Paşa Camii'nin, mihrap ekseninde yükselen minaresi ve iki katlı galerileri ile şaşırtıcı olan dış görünümü yapının tasarımında denizci olan banisinin etkisi olduğu, caminin, güverteleri ve seren direği ile bir gemiye benzetilmek istendiği fikrini doğurmuştur. Aslında gerek minarenin konumu gerekse de galerilerin varlığı caminin dış görünümüne ilişkin estetik kaygılarla da açıklanabilir. Şöyle ki, çok birimli olan harimin masif ve durağan kitlesi, doğu ve batı yönlerinde çift katlı galerilerle, kuzeyde, bağımsız sakıflara sahip iki son cemaat yeri revakı ile, güneyde de cepheden taşan, ağırlık kuleli payelerle oldukça hareketli bir görünüm kazanmıştır.

Caminin, dış görünümünde, inşa edildiği dönemin Osmanlı mimarisine egemen olan fonksiyonel yaklaşıma ters düşen birtakım zorlamaların bulunmasına karşılık, içinde, çok birimli tasarımdan beklenmeyecek derecede aydınlık, ferah ve yekpare bir ibadet mekânı yaratılabilmektedir. Bunun başlıca iki sebebi, mekânın ortasındaki iki taşıyıcıda paye yerine ince uzun sütunların kullanılmış olması ve üst yapının mümkün olduğunca yüksek tutulmasıdır.

Caminin barındırdığı süslemeler arasında, bütünüyle çini kaplanan mihrap özellikle dikkati çeker. Mihrap kavсарası, özel olarak imal edilmiş sıraltı tekniğiyle çini mukarnaslarla dolgulanmıştır. Harimde bulunan diğer önemli bir çini bezeme ögesi, kubbeyi taşıyan kemerlerin üzenği hizasında dolaşan, lacivert zemin üzerine beyaz renkli celi sülüs harflerden oluşan ayet kuşağıdır. Batı, güney ve kuzey duvarları boyunca kesintisiz devam eden bu görkemli hat kompozisyonu dönemin en büyük hattatı, Ahmed Karahisarî'nin (ö. 1556) manevi oğlu ve öğrencisi Çerkez Hasan Çelebi'ye aittir.

Uygulamalar

1) Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii'ni ziyaret ediniz. Yapıyı mimari açıdan inceleyiniz.

Uygulama Soruları

- 1) Yapıda ne gibi mimari özellikler dikkatinizi çekti?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Mimar Sinan, Sultan II. Selim zamanında Kayseri'nin Ağırnas köyünden olasılıkla 14-15 yaşlarında devşirilmiştir. Uzun süre marangozluk yapan ve ordunun geçtiği yerlerde köprü yapımını üstlenen Sinan'ın ilk mimarlık görevi Ayas Paşa'nın ölümü üzerine bir türbe inşasının gereği üzerine Lütfi Paşa'nın mimarlık teklifiyle başlamıştır. 1539 yılında Osmanlı Devleti'nin başmimarı seçilmiş ve Kanuni, II. Selim ve III. Murad'ın hükümdarlıklarında 1588'e kadar yarım yüzyıl bu görevi sürdürmüştür. Hassa Mimarlar Ocağı'ndan değil, yeniçerilikten yetişerek 40'lı yaşların sonunda İmparatorluk mimarlığının başına geçen usta, ömrünün sonuna kadar 477 yapı ve onarımın tasarlayıcısı olmuştur.

Hassa Mimarlar Ocağı "Cemaat-i Mimar-ı Hassa" adıyla anılan saraya bağlı mimarlık örgütünde, inşaat ve onarım projeleri hazırlayıp yürütülürdü. Genel olarak esnaf birlikleri ise Ehl-i hiref olarak anılırdı. Sarayın sanatçı ve zanaatçı bölükleriyle, uzmanlık gerektiren bölüklerini içeren örgüt ise Ehl-i Hirefi-i Hassa olarak tanınırdı.

Sinan'ın Hassa Başmimarı olduğu dönemde (1538-1588) tek kubbeli cami şeması İstanbul'da Haseki Camii, Silivrikapı Hadım İbrahim Paşa Camii, Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii, Eyüp Zal Mahmud Paşa Camii, Üsküdar Şemsi Ahmed Paşa Camii gibi birçok yapıda kullanılmıştır. Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii örnekler arasında öne çıkar. Kanuni ile Hürrem Sultan'ın Kızı, Rüstem Paşa'nın eşi Mihrimah Sultan'ın (1522-1578) inşa ettirdiği külliye cami, medrese, mektep, çifte hamam, dükâanlar ve Güzelce Ahmed Paşa'nın türbesinden oluşmaktadır. Kasımpaşa Piyale Paşa Camii ise bu dönemde inşa edilmiş olan çok birimli cami örneğidir. Haliç'in kuzeyinde inşa edilmiş olan yapının harimi, çeşitli büyüklüklerdeki dokuz adet kubbe ile örtülüdür.

Bölüm Soruları

- 1) Mimar Sinan'ın doğum yeri hangisidir?
 - a) Tokat/Zile
 - b) Konya / Debbağlar
 - c) Kayseri/Ağırnas
 - d) Bursa/Hüdavendigâr
 - e) Edirne/Sarayıcı
- 2) Mimar Sinan, döneminde hangi mimari kültür ortamından esinlenmiş olamaz?
 - a) Büyük Selçuklu ve Moğol
 - b) Karolenj
 - c) Bizans
 - d) Anadolu Selçuklu
 - e) Orta Avrupa-Orta Çağ
- 3) Aşağıdakilerden hangisi Mimar Sinan'ın otobiyografilerinin bir versiyonu değildir?
 - a) Tezkiretü'l-Ebniye
 - b) Tezkiretü'l Bünyan
 - c) Adsız Risale
 - d) Risâlet'ül-Mi'mâriyye
 - e) Kamus-u Turki
- 4) Osmanlı İmparatorluğu'nun inşaat ve onarım işlerini yöneten kurum hangisidir?
 - a) Cemiyet-el neccaran
 - b) Cemaat-el hîrfet
 - c) Hassa Mimarlar Ocağı
 - d) Ehl-i hîref
 - e) Baltacılar Ocağı

- 5) Aşağıdakilerden hangisi baş mimarın görevlerinden değildir?
- a) İnşaat ve şehircilik hizmetleri
 - b) Su yolları inşası
 - c) Yol ve köprü inşası
 - d) İnşaat malzemesi ve fiyatları belirlemek
 - e) Vergi toplamak
- 6) Sarayın sanatçı ve zanaatçı bölüklerine hangi ad verilir?
- a) Hassa sarrafları
 - b) Hassa kuyumcuları
 - c) Zenaat bölükleri
 - d) Şakirdan-ı ars
 - e) Ehl-i hiref-i hassa
- 7) Şam Süleymaniye Külliyesinin tasarım amacı neydi?
- a) Haç kafilelerine hizmet
 - b) Ticaret merkezi
 - c) Eğitim merkezi
 - d) Sağlık merkezi
 - e) Ziyaret merkezi
- 8) Aşağıdakilerden hangisi Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii'nin bulunduğu yerin önemini belirtmez?
- a) Surların 10 büyük kapısından birisi olması
 - b) Mese Yolu üzerinde olması
 - c) Yabancı elçilerin Edirnekapı'dan girmesi
 - d) Kılıç kuşanma töreni hattı üzerinde olması
 - e) Ramazan eğlencelerinin yapılması

9) Kaptan-ı Derya Piyale Paşa Camisi'ni neden Kasımpaşa'ya inşa ettirmiş olabilir?

- a) Tersaneye yakın olması ve suriçindeki kalabalık nedeniyle
- b) Okmeydanı'na yakınlığı nedeniyle
- c) Suriçi'nde olması nedeniyle
- d) Mesire yeri olması nedeniyle
- e) Spor meydanı olması nedeniyle

10) Piyale Paşa Camii'nin tasarımını dönemine göre farklı kılan unsur hangisidir?

- a) Merkezi planlı olması
- b) Taş malzemeyle inşası
- c) Mihrabının çini kaplı olması
- d) Kapılarının mihrap doğrultusunda olmaması, minarenin tam mihrap doğrultusunda olması.
- e) Kubbelerin payelerle taşınması.

Cevaplar

1)c, 2)b, 3)e, 4)c, 5)e, 6)e, 7)a, 8)e, 9)a, 10)d

7. KLASİK DÖNEM OSMANLI MİMARLIĞINDA MERKEZİ PLANLI CAMİLERİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

7. Klasik Dönem Osmanlı Mimarlığında Merkezi Planlı Camiler I
- 7.1. Tek Yarım Kubbeli Camiler
- 7.2. İki Yarım Kubbeli Camiler
- 7.3. Üç Yarım Kubbeli Camiler
- 7.4. Dört Yarım Kubbeli Camiler

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Süleymaniye Camii'nin konumunun seçilmesinde ne gibi sebepler rol oynamış olabilir?
- 2) Şehzade Mehmed'in ölümünün üzerine inşa ettirilmiş olan Şehzade Camii ne gibi mimari özellikler taşımaktadır?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Klasik Dönem Osmanlı Mimarlığında Merkezi Planlı Camiler (Tek Yarım Kubbeli, İki Yarım Kubbeli, Üç Yarım Kubbeli, Dört Yarım Kubbeli)	Klasik dönem Osmanlı mimarlığında merkezi planlı camilerin gelişimi ve önemli örnekleri öğrenilecektir.	Ders notlarında yer alan cami örneklerinin plan tiplerini birbirleriyle karşılaştırarak, farklı ve benzer özellikleri tespit etmeye çalışarak.

Anahtar Kavramlar

- Merkezi plan
- Süleymaniye Camii
- Şehzade Camii

Giriş

Bu bölüm klasik dönemde inşa edilmiş olan merkezi planlı camileri konu almaktadır. Merkezi planlı camiler tek yarım kubbeli, iki yarım kubbeli, üç yarım kubbeli ve dört yarım kubbeli olmak üzere dörde ayrılarak anlatılmıştır. Süleymaniye Camii ve Şehzade Camii gibi Osmanlı mimarlığının öne çıkan mimari örnekleri Mimar Sinan tarafından inşa edilmiş merkezi planlı yapılar olup, bu bölümde incelenecek olan yapılar arasındadır.

7.1. Tek Yarım Kubbeli Camiler

Tek yarım kubbeli merkezi planlı camilerin ilk uygulamaları arasında II. Mehmed'in (Fatih) inşa ettirdiği, 1764 depreminde yıkılan **Eski Fatih Camii**'dir Fatih döneminde merkezi kubbeyle kible yönündeki yarım kubbeden oluşan örtü sistemi, yanlardan tabhane birimleriyle kuşatılmış olan Üsküdar **Rum Mehmed Paşa Camii**'nde (1471-72) de karşımıza çıkar. II. Bayezid dönemine ait Çemberlitaş **Atik Ali Paşa Camii**'nde (1496-97) ise güneybatı ve güneydoğu köşelerindeki kare birimler kaldırılarak yapı (⊥) biçiminde tasarlanmıştır.

Kırım/Gözleve, Tatar Han Camii (1552)

Camii, Kırım Yarımadası'nın güneybatı kıyısında, surlar içine alınmış önemli bir ticari liman kenti olan Gözleve'dedir. Rüstem Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne özel bir statüyle bağlı olan Kırım Hanlığı'na, Sahib Giray yerine Osmanlı Sarayı'nda rehin olan Devlet Giray'ın geçmesi için Kanuni'yi ikna etmiş, bunun üzerine Devlet Giray bir darbeyle Kırım'a geri dönmüştür. I. Devlet Giray Han'ın (1551-1577) banisi olduğu cami, Kanuni Sultan Süleyman'ın yardımıyla geri aldığı Kırım'da bir zafer sembolü olarak inşa edilmişti.

Mimar Sinan dört paye üzerinde bir merkezi kubbe, mihrap yönünde aynı çapta bir yarım kubbe ve yanlarda üçer küçük kubbe ile, İstanbul Eski Fatih Camii'nin planını avlusuz olarak, beş kubbeli bir son cemaat yeri ile tekrarlamıştır. Dıştan kareye yakın kalın duvarlar ve ancak 6 m. çapına varan orta kubbesi ile Fatih Camii'nin boyutlarına göre çok mütevazıdır. Harimde, doğu ve batı yönündeki çift katlı mahfili üç adet kubbe örter. İki adet minaresi, tam simetrik olmayacak şekilde yan duvarlara, birisi doğu kapısı kenarına, birisi batı kapısının biraz kuzeyine dayalıdır. Son cemaat yeri iki yana kapalı olmak üzere, beş kemerli olarak tasarlanmıştır.

7.2. İki Yarım Kubbeli Camiler

Merkezi kubbeyi diklemesine kuşatan yarım kubbeli üst örtü şemasının en kadim ve önemli esin kaynağı kuşkusuz Ayasofya'dır. Osmanlı mimarisinin bu yöndeki ilk denemesi 1486'da kiliseden çevrilen ve üstyapısı tamamen yenilenen Koca Mustafa Paşa Camii'nde gerçekleştirilmiştir. Fakat söz konusu örtü sistemi anıtsal boyutlarda ilk kez Bayezid Camii'nde (1505), daha sonra Süleymaniye Camii'nde (1557) uygulanmıştır.

İstanbul Süleymaniye Camii (1550-1557)

Kanuni Sultan Süleyman, İstanbul'da Marmara denizi ve Haliç manzarasına hâkim bir tepede imparatorluğun görkemini yansıtabilecek bir külliye inşa ettirdi. Bölge, Haliç limanına inen, etrafı hanlarla çevrili bir ticaret alanıydı. Burası bir yandan Osmanlı ordusunun esas gücünü oluşturan yeniçerilerin yönetim merkezi olan Yeniçeri Kapısına, diğer yandan tahttan inen sultanların kadınları ve kızlarını barındıran ve İstanbul'daki ilk saray olan Eski Saray'a komşu olmasıyla da önemli bir yerdi. Büyük bir arazi elde etmek için yapılan istimlak çalışmaları sırasında Eski Saray'ın bahçelerinden bir bölümü de Süleymaniye Külliyesi'nin arazisine katılmıştı.

Caminin kitabesine göre inşasına 1550 yılında başlanıp, 1557 yılında bitirilen bu yapılar topluluğu 5.5 hektarlık alanı kaplar. Seyyah Dernschwam külliyesinin boyutlarının Macaristan-Bratislava kentinden daha geniş ve neredeyse Belgrad'a yaklaşan boyutlarından bahseder.

Dört adet medrese, tıp medresesi, darülhadis medresesi, darülkurra, sıbyan mektebi, hastane, imaret, tabhane, kervansaray, hamam, iki adet türbeden oluşan devasa külliyesinin merkezini Süleymaniye Camii taçlandırır. Caminin kuzeydoğusunda ise bu külliye tasarlaman Mimar Koca Sinan'ın türbesi, çeşmesi ve oturduğu ev bulunmaktadır.

Evlıya Çelebi, Belgrad, Rodos ve Malta seferlerinin (oysa Malta henüz fethedilmemişti) gelirleriyle yapıldığını söyler. İlk inşaat 13 Haziran 1550'de Şeyhülislam Ebu Suud Efendi'nin mihraba temel koymasıyla başladı. Kitabeler Ahmed Karahisari'nin evlatlığı Hasan Çelebi'nindir ve cümle kapısının sol yanındaki kitabede "Ketebe bin Ahmed el-Karahisari" imzası vardır.

Süleymaniye Camii, Osmanlı devletinin en geniş ve zengin çağını simgeleyecek biçimde imparatorluğun farklı yerlerinden getirilen malzemelerle inşa edildi. Caminin sütunları Baalbek, İskenderiye, Alanya, Silifke, İzmit ve İznik gibi farklı antik Yunan ve Roma kentlerinden gelen değerli taşlardı. Demir ve kurşun ise Bulgaristan'dan gelmişti.

Caminin dört büyük paye ve kemerler üzerinde taşınan 26.20m. çapındaki pandantifli kubbesi 49.50m. yüksekliğine ulaşır. Caminin üst yapısında uygulanan model, daha önce İstanbul'un en ünlü yapısı olan Ayasofya'da kullanılmıştı. Daha sonra ise, 1505 yılında Sultan II. Bayezid'in adına yapılan camide denendi. Süleymaniye Camii'nin merkezdeki kubbesine kible ekseninde iki yarım kubbe bağlanır, bunların etekleri de birer çeyrek kubbeyle (eksedra) desteklenir. Yan sahnlar da bir büyük bir küçük olarak alternatif olarak yan yana dizilmiş beşer adet kubbeyle kapatılmıştır. Fil payelerin arasında, mihrap yönündekiler vişneçürüğü renginde somaki, diğerleri ise beyaz renkli dört adet mermer sütun dikilidir. Bunlar mukarnaslı başlıklarının kemerlere bağlandığı yere kadar 10.20 metre yüksekliğindedir. Sütunlardan duvara gömülü payeler yönüne kemerler atılmış, bunların üzerinde kalan alanlar mahfil olarak değerlendirilmiştir. İçerideki taşıyıcı sistem (kemer, payanda ve sütunlar) caminin dış cephesinden tamamıyla izlenecek biçimde tasarlanmıştır. Payeler arasında kalan üçlü kemerler, dışarıya içlerine pencere grupları açılmış biçimde yansır. Dört taşıyıcı paye ise, dışarıda, kubbenin dört köşesindeki ufak kubbeli ağırlık kuleleri olarak ifade bulur. Süleymaniye Camii, aynı dönemde Rönesans mimarlarının da üzerinde çalıştığı merkezi kubbeli mimarlığın doğu dünyasındaki en önemli örneklerinden biri kabul edilir.

Merkezi kubbenin içine 7 kat olarak, ağızlarının açıklığı 1.5-2 cm açıklıkta 224 adet küp kakıdır. Bunların akustığı zenginleştirmek için yapıp yapılmadığı kesin olmasa da kubbeyi hafifletmeye yaradığı düşünülüyor.

Caminin önünde ise mermer zeminden dolayı beyaz harem olarak anılan, dört köşesinde dört minarenin yükseldiği ve tam merkezinde bir şadırvanın yer aldığı geniş ve ferah revaklı avlu yer alır. Enine dikdörtgen biçimli avlunun etrafı kubbeli revakla çevrilmiş, tam merkezine ise bir şadırvan yerleştirilmiştir. Sinan şadırvanı abdest işlevinden ziyade avlunun merkezini

taçlandıran bir süs havuzu gibi tasarlanmış, abdest musluklarını ise -ilk uygulaması burada olmak üzere- yan cephelere eklediği revaklı mahfillerin altına dizmiştir. Avluya giriş kapısı, avlu duvarlarından 1/3 oranında yükselerek, Osmanlı mimarlığında daha önce uygulanmamış ve uygulanmayacak bir ölçekte yapılmıştır. İçinde üç kat barındıran bu abidevi kapı daha çok Memluk medreselerinin girişlerini andırır.

76 metre uzunluğundaki, üç şerefeli iki minare giriş cephesinin avluyla birleştiği yerlere ustaca yerleştirilmiştir. Diğer ikisi ise şadırvanlı avlunun girişindeki köşelerde yer alır. Bunlar 56 metre uzunluğunda ve iki şerefelidir. Farklı yükseklikte tasarlanmış minarelere farklı açılardan bakıldığında derin bir perspektif hissi verir. Zarif minarelerin şerefelerinin üstleri bir dizi firuze çiniyle çevrilidir.

Sultanın maiyetiyle birlikte gelip cemaatten ayrı olarak namaz kıldığı, değerli ve zarif sütunlarla yükseltilmiş hünkâr mahfili mihraba göre sol köşededir.

Külliyeye ibadet, eğitim, tıp, barınma, doyurma gibi farklı ihtiyaçları bir arada cevap verebilecek, dini ve sosyal bir çerçevede tasarlanmıştı. Camiyi çevreleyen medreseler, o dönemin en yükseköğrenim kurumlarıydı. Buralarda, özellikle Osmanlı hukuğunun belkemiğini oluşturan şeriat, bunun yanında matematik, geometri, tıp gibi bilimler öğretiliyordu. Tıp medresesinde okuyan öğrenciler hemen yanına inşa edilen Darüşşifa’da uygulama yapıyorlardı. Tabhane ve imaret de yanyana yerleştirilerek beslenme ve barınma işlevleri bir araya getirilmiştir. Kuzey yönündeki medreselerin hemen önündeki dükkânlarda ilaç yapılacak bitkiler satılıyor ve külliye gelir sağlanıyordu.

Caminin mihrap duvarının Kanuni Sultan Süleyman ve karısı Hürrem Sultan’ın, içleri İznik çinileriyle süslü türbeleri bulunmaktadır. Ayrıca, türbelerin etrafında, 18. yüzyıldan itibaren gelişen ve içinde Osmanlı toplumunun elitlerini barındıran bir hazire de vardır. Mezartaşları ve lahitlerde Osmanlı taş yontuculuğunun ve hat sanatının seçkin örnekleri görülür.

Tophane Kılıç Ali Paşa Camii (1580-81)

Kılıç Ali Paşa büyük bir faciayla sonuçlanan İnebahtı deniz savaşında gösterdiği yararlılıktan sonra kaptan-ı deryalık görevine getirildi (1572-1587). Bu rütbedeki askerlerin İstanbul’da şehrin başlıca iskelelerinin başlarına bir cami ve bir sebil yaptırması bir gelenek hâline gelmişti. Kılıç Ali Paşa da Galata’nın önemli limanlarından biri olan Tophane İskelesi’ne cami, sebil, medrese, türbe ve hamamdan ibaret külliyesini yaptırdı.

Caminin üst örtüsü, merkezi kubeye mihrap ekseninde eklemelenmiş birer yarım kubbeden ibarettir. Yarım kubbeler de, bir alt seviyede yanlarına bağlanan çeyrek kubbelerle genişlemiş, ayrıca dışarıya dikdörtgen bir çıkıntıyla taşan mihrap duvarı da bir yarım kubbeyle örtülmüştür. Böylece derinlemesine dikdörtgen plan şeması iyice vurgulanır. 12.70 çapındaki pandantifli kubbesi yuvarlak fil ayaklar üzerinde taşınır. Harimi üç yönden mahfiller kuşatır.

Evliya Çelebi bu camii için “Ayasofya-i kebir tarzında bina olunmuştur” yorumunu yapar. Mimar gerçekten de Ayasofya’nın planını küçük ölçekte yorumlamıştır. Burada sadece

örtü sisteminin benzerliğinde değil strüktürel kuruluşa ilişkin bir akrabalıktan söz edilebilir. Mimar Koca Sinan, yan sahnaları sütun ve kemerlerle orta bölümden koparıp, üç yanı saran mahfilleri çok sütunlu cepheyle düzenleyerek, Aya Sofya'nın ağır ve keskin köşeli kubbe sistemini tekrarlamıştır. Bu camide Şehzade Camii'nden başlayıp Selimiye'ye kadar uzanan merkezi plan uğraşlarının bir kenara bırakılıp, yan sahnaları merkeze katmayan loş mekânlı Aya Sofya'nın planına dönülmesi bazı mimarlık tarihçilerince kuşkuyla karşılanmıştır. Mihrap çıkıntısı sayılmazsa bu şema Bayezid ve Süleymaniye Camii'nde de kullanılmıştır. Ancak, özellikle Süleymaniye Camii'nde yan sahnaların orta bölümle bütünleşerek merkezi plan fikri başarılı biçimde gerçekleştirilir. Oysa yukarıda değinildiği gibi Kılıç Ali Paşa Camii'nde mahfiller payelere kadar çekilip yan alanlar adeta perdelenerek orta bölümden koparılmış, aydınlık ve yan sahnaları mümkün olduğunca merkezi alana katarak merkezi kubbe altını genişleten mekân ideali askıya alınmıştır.

Mihrap, minber ve müezzin mahfili mermerdendir. Mihrabın yan yüzleri tepe pencerelerine kadar çini kaplıdır. Mihrap çıkıntısının iki yanındaki dört pencerenin üzerinde ise lacivert zemin üzerine beyaz olarak Besmele ve Fatıha suresi yazılmıştır.

Caminin önünde iki bölümlü revak yer alır. Harim kapısı da köşelerindeki sütunlar dışında mermerdir. 1958'de çevre duvarı buna bitişen dükkânlar yıkılıp geri çekilirken şadırvanlı avlusu da ufalmıştır.

Ayasofya'ya ve Tophane Camii'ne eklenen 8'er büyük kaligrafik madalyon Sultan Abdülmecid tarafından yaptırılmıştır.

7.3. Üç Yarım Kubbeli Camiler

Osmanlı mimarisinde ilk kez Kahire Süleyman Paşa Camii'nde (1528) uygulanan bu şemada merkezi kubbe mihrap (güney), doğu ve batı yönlerinde üç yarım kubbeyle kuşatılır.

Üsküdar Mihrimah Sultan Camii (İskele Camii) (1543/44 - 1548)

Külliyeyi cami, medrese, imaret (yok), tabhane (yok), kervansaray (yok), hamam, sıbyan mektebi, türbe ve çeşme oluşturur.

Süleyman ile Hürrem'in tek ve gelmiş geçmiş sultanlar arasındaki en ayrıcalıklı kızı Mihrimah Sultan'ın bahçeli sarayı Salacak tepelerinden kıyıya kadar iniyordu. İnşa ettirdiği külliye buraya yakındır. Daha önce padişah kızları çok daha alçak gönüllü binalar inşa ettirdiler. Bunlar genellikle tek kubbeli ve tek minareliydi. Örneğin Fatih'in kızı Ayşe Hatun Edirne'de tek kubbeli, tek minareli bir cami yaptırdı. Bu cami başkentte, sur dışında da olsa, bir prenses tarafından inşa ettirilen ilk abidevi yapıdır. Yapı inşa edilirken Mihrimah Sultan Rüstem Paşa'nın sadrazamlığa yüksediği günlerde (1544) 20'li yaşlarda genç bir kadındı. Son derece iyi eğitilmiş bir kadın olarak, aynı zamanda Polonya Kralı II. Sigismund'a tahta çıkışını kutlayacak bir mektup yollayacak kadar da diplomasıyla iç içeydi. Camisi Şehzade Camii ile aynı zamanlarda inşa edildi. Rüstem Paşa karısının camisinin inşaatıyla yakından ilgilenmişti.

Kapı girişindeki kitabede 1548'de I. Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan tarafından yapıldığı yazılıdır. Peçevi ise külliyenin Kanuni tarafından kızı için yaptırıldığını yazar. Vakfiyesinde yapının üslubunu tanımlayan 'ber vaz-ı sade-i sultani' (sade sultani üslupta) ibaresi ilgi çekicidir. Aynı zamanda bitirilen Şehzade Camii planının yerine burada girişteki kubbe kaldırılmıştır. 11.4m. çaptaki, 24.2m. yükseklikteki orta kubbe üç taraftan yarım kubbelerle çevrilidir. Bu plan tasarımı, doğrudan kubbe altına girerek tüm mekânda en etkili mimari öğenin kubbe olmasını sağlamasının yanı sıra, doğu ve batı yönündeki yarım kubbeler de harim mekânını enine dikdörtgen yaparak namaz sırasında safların oluşması açısından da ideal bir duruma getirmiştir. Buna rağmen, harim mekânının enine gelişmesine olanak veren plan tipi devam etmemiştir.

Orta kubbeye pandantif, yarım kubbelerde mukarnas süslü tromplar kullanılmıştır. Harimdeki iki fil ayağı yonca biçimindedir. Yapının planı müezzin mahfilini giriş kapısının üzerine yapılmasını gerektirmiştir.

Kubbenin ağır görünümü biraz da kubbe kasnağından ileri gelir. Burada örneğin Şehzade Camii gibi ağırlık kuleleri kullanılmamıştır. Kubbenin itme gücü pandantiflerin arkası kalın kasnakla doldurularak karşılanmıştır. Aya Sofya'dan miras kalan bu sistem İstanbul Sultan Selim Camii, II. Bayezid Camii ve Üsküdar Mihrimah Sultan Camii'nde uygulanmıştır.

Yapının en etkili bölümü son cemaat yerini çevreleyen geniş sundurma ve denize doğru çıkan şadırvanlı köşküdür. Çift revaklı giriş Sinan tarafından başkente ilk defa burada uygulanmıştır. Cassas'ın gravürlerinde şadırvanın etrafının ağaçlarla çevrili bir asma bahçe gibi yapıldığı görülüyor. Revakların ilki mukarnaslı sütunlarla, ikincisi ise baklavalı başlıklı sütunlarla donatılmıştır. Çift revaklı planı Şam Süleymaniye Camii'nden, Trikkala Osman Şah Camii'ne kadar geniş bir coğrafyada kullandı. Çift revak Mihrimah Sultan'ın iki camiinde kullanıldığı gibi aynı zamanda Rüstem Paşa'nın Tahtakale ve Rodosçuk camilerinde de kullanılmıştır.

Cami özgün hâlinde kıyıda yükselen istinat duvarları üzerinde yer alıyordu.

Kible tarafındaki hazirede Kaptan-ı Derya Sinan Paşa'nın sandukası bulunur. Mihrimah Sultan Süleymaniye'de babasının türbesinin içinde yatar.

Manisa Muradiye Camii (1586-87?)

Sinan'ın tezkerelerinde bulunmasına rağmen başka mimarlarca yapılmıştır. III. Murad külliyenin sorumluluğunu önce Mimar Mahmud Ağa'ya, onun ölümü üzerine de Mimar Mehmed Ağa'ya vermiştir. Manisa Emni'ne ve Kadısına yollanan 1583 tarihli fermanda Mimar Sinan'ın adı geçmekle beraber, tasarımında Mahmud Ağa etkili olmuştur. Aynı arazide ilk cami III. Murad'ın şehzadeligi sırasında yapılmıştı. Önce cami ve aşhane olarak tasarlanmış ve medrese olasılıkla mimarbaşı Davud Ağa döneminde cami ve aşhane arasına sıkıştırılmıştır. Yapılar Manisa dağının eteklerinde arazinin eğrilerini izleyen çizgisel bir düzende yanyana dizilmişlerdir. A. Kuran'a göre külliyenin arazide yer alışı mimari aksaklıklarla dolu.

Merkezi kubbeyi kible, doğu ve batı yönünden çapraz tekne tonozlar kuşatır. Kubbe çapı 10.60 metredir. Girişte müezzin mahfili ve güney doğu köşesinde hünkâr mahfili bulunur. Dar alana bu öğeler sıkıştırıldığından ferahlığı sağlamak amacıyla duvarlar yüksek tutulmuş olmalıdır. Beş gözlü son cemaat yerinin iki yanına minareler yerleştirilmiştir. Doğuda ve batıda dış galeriler yer alır. Bunlar Şehzadeye kıyasla alçak ve zayıf kalırlar ve ana yapıyla bütünleşemezler. Hünkâr mahfilinin altında kalem işleri için İstanbul'dan Mehmed Kalfa adlı nakkaş ile 12 çırağı gönderilmiş.

Üst yapıda kuzey cepedeki basamaklı timpanum kemeri Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii'ne, tonozların kesintisiz pencere dizisi ise -Evliya Çelebi tarafından da- Zal Mahmud Paşa Camii'ne benzetilir.

Güneydoğu köşesindeki sekizgen kütüphane 19. yy'a aittir.

7.4. Dört Yarım Kubbeli Camiler

16. yüzyılın ilk çeyreğine ait yanları tabhaneli Diyarbakır Fatih Paşa (1515-20) ve Elbistan Ulu Camileriyle Osmanlı mimarisinin repertuarına giren, kare planlı harimin merkezinde dört payeye oturan kemerlerin taşıdığı kubbenin dört yönde birer yarım kubbeyle kuşatıldığı, köşelerin de, yarım kubbelerin yarıçapına eşit çapta küçük kubbelerle örtüldüğü şema İstanbul'da Sinan tarafından Şehzade Camii'nde (1548) anıtsal boyutlarda uygulanmıştır.

İstanbul Şehzade Camii (1544-1548)

Külliyeye medrese, kervansaray, imaret, tabhane, sıbyan mektebi ve türbelerden oluşur.

Bizans döneminde kentin anayolu Mese'nin biri bugünkü Edirnekapı'ya, diğeri güneyde Altınkapı'ya uzanan iki yolunun kavşak noktasında, Valens su kemerlerinin ve Eski Yeniçeri Odaları'nın bitişiğindedir. Bazı araştırmacılar bu noktanın Bizans dönemindeki Filadelfion olduğunu, diğerleri ise Filadelfion'un Laleli Camii'nin yerinde olduğunu iddia eder. Törenselle geçişler (alaylar) bu cadde üzerinde yapıldığından, külliye'nin yer seçimi de bu yolun önemiyle doğru orantılıdır. Caminin batı yönünde yeniçeri (acemioğlanlar) kışlaları bulunması da konumunun önemini belirleyen diğer bir unsurdur. Evliya Çelebi bu caminin Osmanlı İstanbul'un tam merkezinde olduğunu yazar, gerçekten de Osmanlı İstanbul'unun tam merkezinde Marmara'yı ve Haliç'i görececek şekilde inşa edilmiştir.

Hürrem ve Kanuni'nin oğlu Şehzade Mehmed, Şehzade Mustafa'nın gölgesinde kalmış en büyük oğludur. Şehzade Mehmed başkente daha yakın Manisa'ya, şehzade Mustafa ise Amasya'ya sancak beyi olarak gönderildi. Başkente yakın sancak beyliği, Mehmed'in aslında tahta daha yakın bir aday olduğunu düşündürür. Ancak şehzade Mehmed, Mustafa'nın boğularak ölümünden kısa bir süre sonra hastalanarak ölmüştür. Beklenmedik ölüm üzerine Kanuni Sultan Süleyman oğlu adına bir külliye yaptırmaya karar vermiştir. Bu döneme kadar genellikle haseki sultanlar için şehzadelerine sancaklarda cami yaptırma geleneği de kırılmıştır.

İnşası Farsça kitabesine göre 1548 Ağustos'unda tamamlanmıştır. Peçevi tarihine göre, genç yaşta ölen Mehmed, temeli yer üstüne çıkmış caminin kible tarafına getirilip gömülmüş

ve sonra cami Şehzade Mehmed adına tamamlanmıştır. *Tezkiretü'l Bünyan* şehzade için Haziran 1543'te yapıldığını yazar. Şehzade 1543 sonbaharında öldü, türbesi 1544 baharında bitti. Türbe, külliye'nin en erken tamamlanan yapısıdır. İnşaat sürecini şehzade Mehmed'in dul karısıyla evlendirilen Yeniçeriğası Pertev Ağa ve bina emini Hüseyin Çalebi yürüttü.

Sinan'ın "çıraklık eserim" dediği yapıdır. Mimar Sinan'ın ilk sultan külliyesidir. Camii daha önce yapılan Fatih, Bayezid ve Selim camileriyle yarışacak düzeydeydi. Yine de kubbe çapı ve kırmızı granit sütunların kullanılmamasıyla hiyerarşik olarak geridedir. *Tuhfe*'de estetik olarak daha önce Ayasofya tarzında yapılan üç selatin caminin üzerinde olduğu belirtilir.

A. Kuran, Şehzade Camii'nin kitle düzenlemesinde II. Bayezid Camii'nin etkili olduğunu vurgular. Sinan ilk büyük çaplı merkezi kubbe uygulamasını bu camide denemiştir. Dört büyük paye üzerinde pandantiflere oturan kubbe dört yönden yarım kubbelerle kuşatılarak ideal bir merkezi plan şeması elde edilmiştir. Yarım kubbeler de çeyrek kubbelerle (eksedra) desteklenmiş, böylece harim mekânının hacminin iyice genişlemesi sağlanmıştır. Kubbe çapı 18.75, zeminden kilit taşına kadar yüksekliği ise 37m.dir. Sinan, bu ideal merkezi plan şemasını sonraki yapılarında kullanmamış, ancak bu şema İstanbul'un içinde ve dışında, 17. yüzyıldan itibaren (Sultan Ahmed Camii, Yeni Camii) günümüze kadar yaygın biçimde kullanılmıştır.

Merkezi kubbenin kare kasnağa oturması Osmanlı mimarlarına Ayasofya'dan geçmiştir. Eski Fatih Camii (bugün yoktur), Bayezid Camii ve Üsküdar Mihrimah Sultan Camii'nde bu uygulama vardır. İçteki pandantif dıştan görülmez. Ancak Şehzade'de üst yapı, özellikle kasnak bölümü kübik bir görüntü sergilemez, yumuşak kıvrımlarla piramidal bir akış gösterir. Aynı şekilde minarelerin kitleyle uyumu da, örneğin kitesinden ayrı tutulmuş Bayezid camisine göre yeniliktir.

Şehzade Camii merkezi kubbeli camiler içinde ilk kez uygulanan bazı yenilikler taşır. Ayasofya'nın Bayezid Camii'nde uygulanmayan yarım kubbe-eksedra sistemi ilk defa burada denenmiştir. Bu yapıda ilk defa yan cephelerde payandalar arasına galeriler konularak, bu cephelerin hantal görüntüleri yumuşatılmıştır. İç avlu duvarlarında aynı söve içinde ve de hem yatay hem de dikey ekseninde ikiz pencere uygulaması da ilk defa bu yapıda karşımıza çıkmaktadır. Köşe kulelerinin önceki benzerlerine göre daha büyük boyutlarda vurgulanması, yan revakların dışarıya yansıyan payelerin içine alınarak buradaki masif görünümü aynı zamanda gölge-ışık etkisi yaratarak da yumuşatması, minarelerin oran ve tasarımları Sultan Selim ve Bayezid Camii'lerinden daha ileri atılmış ve 16. yüzyıl Sinan mimarlığının temel prensiplerini oluşturmuş adımlardır.

Sinan'ın erken dönem yapılarından olan Şehzade Camii'nin cephesi köfeki taşının yanında kırmızı terrakota kullanılarak süslenmiştir. İç avluda da alçı, kalemişi ve terrakota ile bezelidir. Minarelerin üzerinde kırmızı renkli taştan, kabartma tekniğinde kandil biçiminde süslemeler yapılarak, kandil geceleri şerefelere takılan kandillerin imgesi burada taşla işlenmiştir. Sinan bu camiden sonra, dış cephede bu kadar renk ve bezeme kullanmamıştır.

Kuzeybatı ayağına ilişen 12 Bursa kemeri üzerindeki müezzin mahfili de Selimiye Camii'nin tam merkezindeki mahfili önceler.

Sülüs ve muhakkak kitabeler Ahmet Karahisari'ye atfedilir (ö. 1556). Merkezi kubbede Fatiha suresi yazılıdır. Dört yarım kubbede ise Bakara suresi dolaşır.

Uygulamalar

1) Süleymaniye Camii'ni ziyaret ediniz. (Yapıyı ziyaret etme olanağınız yoksa çevrimiçi kaynaklardan çeşitli fotoğraflarına bakınız). Yapıyı mimari açıdan inceleyiniz.

Uygulama Soruları

1) Yapıda ne gibi mimari özellikler dikkatinizi çekti? Gözlemlerinizi içeren kısa bir metin hazırlayınız.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu derste klasik dönemde inşa edilmiş olan tek yarım kubbeli, iki yarım kubbeli, üç yarım kubbeli ve dört yarım kubbeli merkezi planlı camiler incelenmiştir.

İki yarım kubbeli üst örtü şemasının en kadim ve önemli esin kaynağı kuşkusuz Ayasofya'dır. Osmanlı mimarlığında söz konusu örtü sistemi anıtsal boyutlarda ilk kez Bayezid Camii'nde (1505), daha sonra Süleymaniye Camii'nde (1557) uygulanmıştır. Süleymaniye Camii, Kanuni Sultan Süleyman tarafından İstanbul'da Marmara denizi ve Haliç manzarasına hâkim bir tepeye inşa ettirilmiştir. Caminin dört büyük paye ve kemerler üzerinde taşınan 26.20 m. çapındaki pandantifli kubbesi 49.50m. yüksekliğine ulaşır. İçerideki taşıyıcı sistem (kemer, payanda ve sütunlar) caminin dış cephesinden tamamıyla izlenecek biçimde tasarlanmıştır. Caminin mihrap duvarının Kanuni Sultan Süleyman ve karısı Hürrem Sultan'ın, içleri İznik çinileriyle süslü türbeleri bulunmaktadır.

Üç yarım kubbeli tasarıma örnek olarak ise Üsküdar Mihrimah Sultan Camii gösterilebilir. Yapının plan tasarımı, doğrudan kubbe altına girerek tüm mekânda en etkili mimari öğenin kubbe olmasını sağlamasının yanı sıra, doğu ve batı yönündeki yarım kubbeler de harim mekânını enine dikdörtgen yaparak namaz sırasında safların oluşması açısından da ideal bir duruma getirmiştir.

Dört yarım kubbeli olan Şehzade Camii'nde ise dört büyük paye üzerinde pandantiflere oturan kubbe dört yönden yarım kubbelerle kuşatılarak ideal bir merkezi plan şeması elde edilmiştir. Yarım kubbeler de çeyrek kubbelerle (eksedra) desteklenmiş, böylece harim mekânının hacminin iyice genişlemesi sağlanmıştır.

Bölüm Soruları

- 1) Merkezi planlı-iki yarım kubbeli cami tasarımı hangi yapıda uygulanmamıştır?
 - a) İstanbul, Ayasofya
 - b) İstanbul Koca Mustafa Paşa Camii
 - c) İstanbul Bayezid Camii
 - d) Konya Alaaddin Camii
 - e) İstanbul Süleymaniye Camii
- 2) Süleymaniye Camii inşası için hangi arazinin bir bölümü kullanıldı?
 - a) Eski Saray'ın bahçelerinin bir bölümü
 - b) Defterdarlık arazisi
 - c) Atmeydanı'nın bir bölümü
 - d) Aksaray Kadınlar Pazarı'nın bir bölümü
 - e) Acemioğlanlar Ocağı'nın bir bölümü
- 3) Süleymaniye Camii'nin kitabeleri hangi hattata aittir?
 - a) Mustafa Rakım Efendi
 - b) Fuzuli
 - c) Ahmed Karahisari'nin evlatlığı Hasan Çelebi
 - d) Baykan bin Bedri
 - e) Ebussuud Efendi
- 4) Süleymaniye Camii'nin değerli sütunları nereden getirildi?
 - a) Karagümrük depolarından
 - b) Baalbek, İskenderiye, Alanya ve Silifke'den
 - c) Paris ve Nantes'dan
 - d) Londra ve Liverpool'dan
 - e) Viyana ve Berlin'den

- 5) Süleymaniye Camii'nin dönemi içindeki mimari önemi nedir?
- a) En geniş avluya sahip olması
- b) Doğu Akdeniz mimarlığı içinde merkezi kubbenin gelişmiş bir seviyeye ulaşması
- c) En kalın mimareye sahip olması
- d) En büyük mihraba sahip olması
- e) Çok kubbeli üst yapısının gelişmiş oranları
- 6) Aynı zamanda İskele Camii olarak anılan cami hangisidir?
- a) Mihrimah Sultan Cami
- b) Zal Mahmud Paşa Camii
- c) Molla Çelebi Camii
- d) Piyale Paşa Camii
- e) Hacı Evhad Camii
- 7) Şehzade Camii'nin yeri neresidir?
- a) Eyüp Bostan İskelesi'nde
- b) Eski Saray'ın bahçesinde
- c) Valens su kemerleri ve Yeniçeri Odaları'nın bitişiğinde
- d) Tahtakale çarşı bölgesinde
- e) Üsküdar İskelesi'nin hemen arkasında
- 8) Şehzade Camii'nin üst yapısı nasıl tanımlanır?
- a) Çok kubbeli
- b) Ahşap çatılı
- c) Beşik tonozlu
- d) Aynalı tonozlu
- e) Merkezi kubbeli /Dört yarım kubbeli

- 9) Şehzade Camii için aşağıdakilerden hangisi doğrudur?
- a) Sinan'ın 'çıraklık eserim' dediği ilk sultan yapısıdır.
 - b) Sinan'ın ölümünden önceki son eseridir.
 - c) Sinan'ın öğrencilerinden Davud Ağa'nın eseridir.
 - d) Mimar Sedefkar Mehmed Ağa'nın başyapıtıdır.
 - e) Sinan'ın şadırvanlı avlulu son tasarımıdır.
- 10) Şehzade Camii'nin üst yapısı, 17. yüzyılda hangi camilerde kullanıldı?
- a) Hacı Mimi ve Konya Aziziye Camii
 - b) Ortaköy ve Dolmabahçe Camii
 - c) Aksaray Valide Sultan ve Laleli Cami
 - d) Sultanahmet ve Eminönü Yeni Camii
 - e) Firuz Ağa ve Lari Çelebi Camii

Cevaplar

1)d, 2)a, 3)c, 4)b, 5)b, 6)a, 7)c, 8)e, 9)a, 10)d.

8. KLASİK DÖNEM OSMANLI MİMARLIĞINDA MERKEZİ PLANLI CAMİLER II

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

8. Klasik Dönem Osmanlı Mimarlığında Merkezi Planlı Camiler II

8.1. Altı Dayanaklı Camiler

8.2. Sekiz Dayanaklı Camiler

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Edirne Selimiye Camii'nin mimari özellikleri nelerdir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Altı Dayanaklı Camiler	Klasik dönemde inşa edilen altı dayanaklı merkezi planlı camilerin genel özellikleri ve önemli örnekleri öğrenilecektir.	Örnek olarak anlatılan altı dayanaklı yapıların plan şemaları ve fotoğrafları incelenerek geliştirilebilir.
Sekiz Dayanaklı Camiler	Klasik dönemde inşa edilen sekiz dayanaklı merkezi planlı camilerin genel özellikleri ve önemli örnekleri öğrenilecektir.	Örnek olarak anlatılan sekiz dayanaklı yapıların plan şemaları ve fotoğrafları incelenerek geliştirilebilir.

Anahtar Kavramlar

- Mimar Sinan
- Merkezi plan
- Altı dayanaklı camiler
- Sekiz dayanaklı camiler
- Selimiye Camii

Giriş

Bu bölüm klasik dönemde inşa edilmiş olan merkezi planlı camileri konu almaktadır ve kendisinden önceki bölümün devamı niteliğindedir. Merkezi planlı camilerin altı dayanaklı ve sekiz dayanaklı örnekleri ele alınmıştır. Osmanlı mimarlığının önemli kabul edilen Edirne Selimiye Camii ve Eminönü Rüstem Paşa Camii, Mimar Sinan tarafından inşa edilmiş merkezi planlı yapılar olup, bu bölümde incelenecek olan örnekler arasındadır.

8.1. Altı Dayanaklı Camiler

Klasik dönemin ilk ürünü olarak kabul edilen Edirne Üç Şerefeli Cami'deki altı destekli şema İstanbul'da Sinan tarafından tekrar ele alınmış ve diğer merkezi planlı şemalara oranla daha fazla ve özellikle vezir yapılarında uygulanmıştır. Söz konusu şemanın esasını, mihrap duvarından kuzey duvarına kadar uzanan ve altı desteğe oturan kemerlerin taşıdığı bir kubbeyle örtülü merkezi birim oluşturur. İbadet mekânı yanlara (doğu ve batıya) doğru kare planlı ve kubbeli ikişer birimden oluşan kanatlarla genişletilmekte, bu kanatlarla merkezdeki altıgenin arasında kalan üçgen alanlar, Osmanlı kaynaklarında "koltuk kubbesi" denilen küçük kubbelerle kapatılmaktadır. Bu şemanın yaygın biçimde uygulanması belki de, ibadet mekânının Kible duvarına paralel olarak gelişmesinden dolayı namaz saflarının geniş olabilmesiyle açıklanabilir.

Beşiktaş Sinan Paşa Külliyesi

Külliye, cami, medrese, çifte hamam ve zaviyeden meydana gelir. İki satırlık Arapça inşa kitabesi 1555/56 tarihini verir. Kaptan-ı derya Sinan Paşa'nın 1554 yılındaki ölümünden sonra kardeşi Rüstem Paşa tamamlattır. Camide biri cümle kapısının üzerinde, diğeri avludaki şadırvanına hakkedilmiş olarak ebced hesabıyla tarih düşürülmüş iki adet kitabesi vardır.

Vasiyetine göre caminin inşası kethudası Keyvan Kethuda ve abisi Rüstem Paşa'nın denetiminde yapıldı. Burada daha önce Deli Birader lakaplı bir şair olan Mehmed b. Durmuş'un mescit ve zaviyesi vardı.

Sinan, altıgen çardaklı plan şemalı türünün ve aynı avluyu paylaşan cami-medresenin payitahttaki ilk denemesini yapmıştır. Mimarbaşı, daha önce camii ile 'U' biçimli medreseyi birleştiren bir şemayı Sofya Sofu Mehmed Paşa Külliyesi'nde denemişti. Altı destekle taşınan 12.60m. çapındaki orta kubbesi beylerbeyi ve vezir kubbelerinin ölçülerine yakındır. Yan kanatlarla orta sahin arasında kalan üçgen bölümler kubbeli tonozla örtülüdür. Üç Şerefeli Camii'ne göre filayaklar daha narin ve yüksek tutulsa da iç mekânın bütünleşmesinin gerçekleştirildiğini söyleyemeyiz. Burada Üç Şerefeli'nin minareleri bire düşürülmüş, ölçek küçülmüş, kubbeli avlu da düz çatılı medrese odalarına dönüşmüştür.

Büyük tutulan harim her sene sefere çıkan donanmanın toplu hâlde namaz kılması için tasarlanmıştır.

Beden duvarları üç sıra tuğla hatıllı küfekidendir. Kuzeyindeki narteksi andıran bölüm, özgün hâlde son cemaat yeri revakıyken içeri alınıp aradaki duvarlar kemerlerle açılmıştır. Bugünkü derin sakıf eskiden burada çift revak olduğunu gösterir. Bu değişiklik Hammer'in notlarına göre 1749'da olmuştur.

Topkapı Kara Ahmed Paşa Cami-Medresesi (yaklaşık 1571-72)

Külliye cami, medrese, türbe, sıbyan mektebinden meydana gelir. Enderundan yetişme bir Arnavut devşirmesi olan Kara Ahmed Paşa I. Selim'in kızı Fatma Sultan'la evliydi. 1553-55 arasında Rüstem Paşa'nın yerine geçerek sadrazamlık görevini yürütmüştür.

Caminin vakfiyesi 1555 yılında düzenlenmişti ancak sadrazamın aynı yıldaki idamı üzerine yapımı padişah tarafından 1563'e kadar yasaklandı. Ancak belgelerden anlaşıldığına göre Sinan bu yapıyı ilk olarak 1555 yılında tasarlamıştı. Külliye genel kanılardan çok sonra 1571-72'ye kadar tamamlanmıştır.

Beşiktaş Sinan Paşa Camii ile aynı altyapıyı tekrarlar. Ancak, bu kez yanlardaki ikişer kubbe kullanılmamıştır. Kubbe 6 adet somaki (kırmızı granit) sütundan oluşan bir baldaken üzerine oturur. Her payenin karşısına bir sütun gelmiştir. Doğu ve batı yönündeki sütunlar duvarlardan 4.80 m içeri çekilerek harim enlemesine genişlemiştir. Yan sütunların gerisinde derin payeler yer alır. Bunlar saçak seviyesinde tepelerine yerleştirilen ağırlık kuleleriyle de vurgulanmıştır. Yarım kubbelerle derin payelerin arası mahfilli hacimler olarak değerlendirilmiştir. Kible duvarında dışarı taşan payeler doğu ve batıda harime doğru taşmıştır. Bunların içinde merdivenler yerleştirilmiştir. Dışarıdan da hafifçe taşırılarak üzerileri de ağırlık kuleleriyle vurgulanmıştır. Bir sütunun minberin arkasında kalması da iyi çözümlenememiş bir mimari sorun olarak kalmıştır. Somaki sütunların boyutları kubbenin pek yüksek olmamasına neden olmuştur. Bu nedenle merkezi altıgenin yan sahınlarla başarılı şekilde bütünleşmemesinden söz edilebilir.

Son cemaat yeri duvarındaki lokma parmaklıkları çok geniş pencerelerin benzerleri Tahtakale Rüstem Paşa Camii'nde de vardır. Kuzey cephede açılan aşırı büyük pencerelerin bir sebebi burada ikinci bir revak yapılma planının ertelenmesi sonucunda olabilir. Kara Ahmed Paşa Camii Rüstem Paşa ve Edirnekapı Mihrimah Sultan camileri gibi mukarnassız ve kitabesiz basit kemerli bir portale sahiptir. Bu camilerin başka ortak özellikleri de vardır. Üçünde de doğu ve batıda revaklı yan girişler vardır. Ayrıca, içeride küçük sütunlar üzerinde taşınan doğu ve batı mahfilleri ve harim kapısının sağında ve solunda balkon şeklinde ikiz müezzin mahfillerinin bulunması da ortak özellikler arasındadır.

Cami tamamen kesme küfeki taşından, medrese yer yer taş ve tuğla, çoğunlukla kaba yonu taş örgülüdür. Camide kuzey duvarındaki içi raflı nişlerin sivri hafifletme kemerlerinin aynasında ve mihrap duvarındaki pencerelerin üzerindeki dikdörtgen şekilli panolarda renkli sır tekniğinde çiniler kullanılmıştır. Müezzin mahfillerinin birinin tahta tavanındaki özgün kalemişi de caminin önemli bir süsleme unsurudur. Merkezdeki salbekli şemse süsleme cilt kapakları ve Uşak halılarını hatırlatmaktadır.

Gabriel ve Gurlitt dikdörtgen içine çizilmiş altıgen planın en iyi biçimde bu yapıda çözümlendiği fikrinde birleşir (Kuban, Sinan'ın Sanatı, 98).

İstanbul, Fındıklı Molla Çelebi Camii (1570-1584 dolayları)

Külliye cami ve günümüze gelemeyen mektep ve çifte hamamdan oluşur.

Banisi Muhibe Mollası lakaplı, Anadolu Kazaskeri Mehmed Vusuli Efendi'dir.

Canfeda Bahçesi (harem kethudası Canfeda Hatun) yakınındaki Fındıklı bölgesinde saraydan harem kadınlarının ve Ebu Suud Efendi gibi ulemaların bahçeli konakları vardı. Bu durumda, hem Molla Çelebi'nin kaynanasının saray kadınlarından olması, hem de kendisinin ulemalık yönü Fındıklı'yı neden seçtiğini açıklar.

Cami 1584 tarihli Arapça vakfiyesine göre en geç 1584'te tamamlanmış olmalıdır. Burada altı dayanaklı stüktür üzerinde dört yerine, mihrap çıkıntısına eklenenle birlikte beş yarım kubbe yer alır. 11.80m çapındaki kubbe 12 köşeli bir kasnak üzerine oturur ve dört ağırlık kulesiyle desteklenir. Kuzeydeki serbest payeler dışarıya aksettirilmemiştir. Kasnaksız yarım kubbelerin dalgalı ve revzenli yapımı da geç Sinan yapılarının özelliklerindedir. Bu kasnaksız yarım kubbelerin içine açılan yuvarlak tonozlu pencereler Sinan'ın Kılıç Ali Paşa, Sultan Selim Türbesi ve Nurbanu Valide Sultan Camileri'nde de görülür. Aynı altı dayanaklı alt yapıyı Valide Nurbanu Sultan Camii'nin ilk hâlinde ve Babaeski Semiz Ali Paşa Camii'nde de uygulamıştır. Mihrap çıkıntısını örten kubbe diğerlerine göre daha derindir (4. 60m).

Son cemaat yeri 1723 ve 1724 yangınından sonra ahşap revaklı bir sundurmaya çevrilmişti. Şimdiki baklavalı mermer sütunlu revak 1958'de yapılmıştır.

İstanbul, Kadirga Sokollu Mehmed Paşa –İsmihan Sultan Külliyesi

Bosnalı Sırp devşirmesi olan Mehmed Paşa, 1566'da Avusturya'ya karşı açılan savaşta yaşlı Kanuni'nin yerine o yürütmüştü. 1562'de II. Vezirken, II. Selim'in kızı İsmihan Sultan'la evlenerek damat paşa unvanını aldı. 1565-1579 arası sadrazamlık görevini sürdürdü. Sokollu, Sinan'ın en büyük işverenlerinden biriydi. Balkanlardan Hicaz'a kadar, çoğu hac ve ticaret yolları üzerinde vakıf binaları yaptırdı.

Mimar Sinan Kadirga külliyesini inşa ederken, aynı zamanda, Sokollu Mehmed Paşa da eşi İsmihan Sultan sarayıyla birlikte, Ayasofya yakınlarında ve Hippodrom'dan sahile inen yamaç üzerinde birer saray yaptırmıştı. Ayasofya Sarayı sadece resmi işlere ayrılan bir selamlık, Kadirga sahil sarayı ise İsmihan Sultan ve Kapıkullarına ayrılmış bir saray. Saraylar, 16. yy'dan kalan Topkapı Sarayı ve İbrahim Paşa Sarayı gibi 3 avlulu düzende idi. İsmihan Sultan'ın sarayında 300 adet ipek giysiler içinde cariye yaşardı. Sokollu'nun Sarayı'nda ise 200 içoğlanı ve 100 hizmetlisi vardı. 1000 kadar da kürek esiri emrindeydi. Peçevi'ye göre babası İsmihan'a Hipodrom'daki yeni saray için 100.000 altın veriyor, fakat Sokollu sarayı kendi cebinden karısına hediye olarak yaptırıyor. Sinan'ın tezkirelerinde Kadırgalimanı, Ayasofya'nın yakınında Ahırkapı (Hipodrom) sarayı ve Üsküdar ve Halkalı'da iki yazlık saraydan bahsediliyor.

Kadirga Sokollu Mehmed Paşa –İsmihan Sultan Külliyesi

Sokollu Mehmed Paşa külliyesini Ayasofya yakınlarında ve Hipodrom'dan sahile inen yamaç üzerindeki sarayının yakınına yaptırmıştı. Oldukça eğimli bir arazi üzerine inşa edilen külliye merkezde camii, hemen arkasında bir Halveti Tekkesi ve önünde ise aynı avluyu paylaştığı bir medreseden ibarettir. Medresenin dershanesinin altından çıkılan merdivenlerle

avlu kotu arasında 5 m., avlu kotu ile tekkenin avlu kotu arasında 4 m. vardır. Şadırvan avlusuna 3 kapıdan girilir. Kapılardan ikisi yanlardadır ve bunların üzerinde kayyum ve müezzin odaları konmuştur.

İstanbul'un camilerini derleyen *Hadika't-ül Cevami* adlı kitapta kiliseden çevrilme olduğu yazılsa da giriş kapısının üzerindeki kitabeden kilisenin yıkılmasından sonra inşa edildiği yazılıdır. Aynı kitapta, caminin İsmihan vakfından olduğunu, paşanın buna şadırvanlı avlu etrafında bir medrese ve bir de tekke eklettiğini söyler.

Altı dayanaklı olması, şadırvanlı avlunun çevresindeki medrese odaları ve kuzeyindeki dershaneye Topkapı Kara Ahmed ile karşılaştırılır. Fakat avlusunun mermer kaplamaları Kara Ahmed'in toprak avlusuna göre çok daha sultan camilerine yakındır. Son cemaat yeri altı mermer sütun üzerindeki sivri kemerlerin üzerine 3.80 m çapında 7 kubbe yer alır.

15.30X18.80 ölçülerindeki harim mekânı, altı adet payeyle desteklenen 13 m. çapındaki bir kubbeye örtülüdür. Merkezdek kubbenin etrafını çeviren yarım kubbelerin altında da mukarnas dolgulu pandantifler yer almaktadır. Burada altıgeni oluşturan tüm payeler yüksek tutulmuş ve duvarların içine yedirilmiştir. Bu yüksek payeler sayesinde kubbe iyice yükselmiş ve yan mekânlar da merkeze daha da yaklaşmıştır. Yan payeler alt seviyede mahfiller arasında gizlenerek harimin bütünlüğünü korur. Cümle kapısının üzerindeki mahfil olasılıkla Sokollu ile erkek maiyetine ayrılmıştı. Ana kubbeyi taşıyan kubbenin pandantifleri ise çiniyle kaplıdır. Sinan'ın daha önceki 6 dayanaklı camilerine göre, kubbeden dikdöğren zemin planına geçiş çok iyi çözümlenmiştir.

Kadırga Sokollu Camii, mukarnaslı kavsaralı cümle kapısı ve 7 gözlü abidevi son cemaat yerinin azametiyle Rüstem Paşa, Kara Ahmed Paşa ve Mihrimah Sultan Camii'lerinden ayrılır. Buna karşılık kubbe çapı konusunda sultani camilere göre çok daha alçakgönüllü boyuttadır. Aynı tutum Paşanın Azapkapı'daki camisinde daha da küçük boyutta gözlenir. Bunlara karşılık Rüstem Paşa Camii'nin kubbe boyutu 15,20m. ile çok daha büyük tutulmuştur.

Harimdeki çini ve kalemîşi süslemesindeki oran ve uyum Sinan'ın en iyi örneklerinden biri sayılabilir. "Hacer-ül Esved" parçalarının (Kâbe'nin siyah taşı) mihrapta mukarnasların altına, minber kapısı ve külahında ve portale kakılı olması da önemli bir özelliktir.

Mihraptan pandantiflere kadar olan duvar yüzeyi, ayrıca mihrabın külahı ve pencere alınlıkları çini kaplıdır. Çinilerin mimariyle uyumlu, kararında ve ölçülü sayısıyla mimariyi ezmeyen dağılımı Rüstem Paşa Camii'nin mimariyle rekabete girecek kadar bol çini kullanımıyla tezat hâlidir.

Kalemîşi nakışlar avlunun kuzeyindeki merdivenli giriş kapısı, caminin cümle kapısının girişindeki tavan ve müezzin ve yan mahfillerdedir.

Atik Valide Camii ve Külliyesi (1571- bitişi 1579 Dolayları)

İstanbul'un Fatih ve Süleymaniye külliyelerinden sonra en kapsamlı külliyesi olarak Toptaşı'nda Valideiatik mahallesindedir. Burası Üsküdar'ın dış sınırlarında yeni kurulan bir

mahalleydi. Külliye'nin bulunduğu tepenin eteklerinde Atpazarı bulunurdu. Geleneksel olarak kentin dış kesiminde bulunan debbağhaneler burada da mevcuttu. Ayrıca hemen pazarın yanındaki meydan 'Tabaklar Meydanı' olarak anılırdı.

Kurucusu III. Murad'ın annesi Nurbanu Sultan (ö. 1583) hanedan tarihinde Hürrem Sultan dışında Haseki Sultan unvanıyla padişahın nikâhlı zevcesi olan tek cariye'dir. Ayrıca, kocası II. Selim'den uzun yaşaması sebebiyle 'Valide Sultan' unvanını alan ilk padişah annesidir.

Cami 18.yy'da Üsküdar sahiline yakın inşa edilen Gülnuş Valide Sultan'dan sonra eski/atik valide olarak anıldı. Bazı kaynaklarda konumuna atfen orta Valide olarak geçer.

Külliye cami, medrese, mektep, tekke, darülkurra, darülhadis, imaret(aşhane- tabhane-kervansaray), çiftelhamamdan oluşur. Araziye dört kademeli bir düzende yerleştirilmiştir. En üstte cami, bir kat altında Hankah, medrese, mektep, Darülhadis ve Darülkurra, daha aşağıda darüzziyafe, tabhane ve darüşşifa, en altta da kervansaray. Cami ve medrese merkezli külliye'nin medrese dâhil olmak üzere diğer yapıları da arazinin eğimine uygun olarak kademelidir.

Caminin özgün planı üç aşamada değişmiştir:

1. 1571-79 arasında inşa edilen ve kesinlikle Sinan'a ait olan plan altıgen şemaya sahip orta bölümdür. 1577-78'de tek şerefeli ikinci minare eklenir ve son cemaat yerinin önü dış revakla genişletilir. 12.7 m. çapındaki kubbenin etrafını altı dayanaklı altyapı sistemi üzerinde, giriş yönü hariç ve biri mihrap arkasındaki çıkıntıyı örtecek şekilde 5 adet kubbe çevreler. Kubbe güney ve kuzeyde ikişer duvar payesine, batı ve doğuda ise kahverengi somakiden birer sütuna oturan altı sivri kemerle taşınır. Sütunlar kemerlerle arkalarındaki duvar payelerine bağlanır.

2. Sinan'ın planı, ikişer kubbeli sahnalar eklenerek 1584-86 yılları arasında bir olasılıkla Davud Ağa tarafından Edirne Üç Şerefeli Cami'nin planına dönüştürülüyor. Bu sırada kubbeli revaklı bir şadırvan avlusuna sahip olması da önemlidir. Şadırvanlı avluya her yönde bir kapı açılmıştır. Doğu ve batı kapılarının üzerinde bevapların bulunduğu kare planlı ve kubbeli odalar yerleştirilmiştir. Bu uygulama sonucunda revaklar doğu ve batı duvarına kadar uzamış ancak minareler Osmanlı (İstanbul) yapı geleneğine ters biçimde binanın kitlesi içinde kalmıştır. İkinci bir minarenin eklenmesi olasılıkla Haseki'likten Valide Sultan'lığa geçişin ayrıcalık kazandıran konumuyla ilgiliydi.

3. 3. aşamada II. Mahmud döneminde 1834-35'de güney batı köşesine hünkâr kasrı ve mahfili eklenmiştir.

8.2. Sekiz Dayanaklı Camiler

İslâm mimarisinin en eski yapılarından olan Kudüs'teki Kubbetüssahra'nın (691) yanı sıra Anadolu Beylikleri döneminde merkezi planlı camilere giden basamak olarak değerlendirilen Manisa Ulu Camii (1374) 16. yüzyılda olgun örneklerini veren merkezi kubbeli ve sekiz destekli şemanın öncülleri olarak kabul edilir. Esin kaynaklarından biri de, erken altıncı

yüzyıldan sekiz dayanaklı ve dışa taşkın absisli İstanbul, Sergios Bacchos kilisesi olmalıdır. Bu plan şeması İstanbul'da Sinan tarafından önce Eminönü Rüstem Paşa Camii'nde (1562?), sonra Azapkapı Sokollu Mehmed Paşa Camii'nde (1577-78) uygulanmış, ancak, en abidevi örneği Edirne Selimiye Camii'nde (1575) vermiştir.

Eminönü, Rüstem Paşa Camii (Vakfiyesi 1562 tarihli.)

Boşnak asıllı Rüstem Paşa 1544-1553 ve 1555-1561 arasında Sadrazamlık görevini yürüttü. 1539'da vezirliğe tâyin edilen Rüstem Paşa, aynı yıl Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultanla evlendi. Kendinden önceki vezirlerin hepsinden çok vakıf binası inşa ettirdi. Bunların çoğu aynı Hürrem Sultan'ıninkiler gibi görüntüde alçak gönüllü, fonksiyonda yoğun. Bunlar içinde tek ayrıksı bina Tahtakale'deki camisidir.

Camisini Bizans döneminde Venedik kolonisinin yoğun olduğu ticaret bölgesi olduğu Tahtakale'de Roma dönemine kadar inen çarşı bölgesinin en eski sokağı olan Uzunçarşı'nın sonunda Haliç'e nazır inşa ettirdi. Burası yukarıda Divan yoluna, kıyıda sahile bağlanır. Avrupa çapında bir ticaret ehli olan Rüstem Paşa'nın camisi için seçilen yer de önemli bir ticaret merkezinin içindeydi.

Rüstem Paşa Camii, baninin vezirliğinin ve hayatının son yılında, vasiliğini Mihrimah Sultan yaptığı hâlde tasarlandı. Kitabesi yoktur, vakfiyesine göre tarihi 1562'dir. Sinan, camiye çarşı kotununun bir kat üzerinde, tonozlar üzerinde yükseltiyle kıyı silüetine hâkim kılmıştır. Hadika'ya göre yerinde Hacı Halil Mescidi vardı. Mescit bir Bizans kilisesinin yerine yapılmıştı ve Kenise Mescidi olarak da anılırdı.

Cami yaklaşık 40x40 ölçülerinde bir platform üzerinde yükselir. Çapraz tonozlu mahzenler ve arkasındaki beşik tonozlu mekân ardiye olarak yapılmıştır. Uzunçarşı caddesi üzerindeki cephesi ortada çeşme iki yanında dörder dükkânla donatılmıştır. Kubbe 15.50m. çapında, 22.80m. yüksekliğindedir. Sekizgen kesitli payeler, hem kubbeyi hem de yan sahnaları taşıdıklarından kalın ve ağırdır. Beden duvarları ile kubbe kasnağı arasındaki sekizgen geçiş bölümü yüksek tutulmuştur ve sekizgenin köşelerinde tromp yuvarlakları dışarıdan görülür. Tromp yuvarlakları kitlenin bir parçası hâline gelmiştir. İstanbul'da bir sadrazam için inşa edilen en geniş çaplı kubbedir. Rüstem Paşa'nın sekizgen çardağı enine gelişen bir düzleme oturtulmuştur. Bu yüzden harim alanı Azapkapı Sokollu Cami'nin sekiz destekli altyapısından çok Edirnekapı Mihrimah Sultan C'ne yaklaşır. Sekizgen baldaken taşıyıcı için genellikle Küçük Ayasofya Kilisesi referans verilse de, kilise 'U' biçimli galerisi ve çıkıntılı absis bölümüyle Edirne Selimiye Camii'nde daha iyi yorumlanmıştır.

Çevresinde de istimlakler yapılmıştır. 1660'daki büyük yangında zarar görmüş. 1766 depreminde minaresi yıkılmış ve kubbesi çökmüş. Kuban'a göre, kubbe kasnağının ondüleli üst sınırı, düzensiz pencere oranları III. Mustafa (1757-1774) dönemindeki depremden sonraki onarımların sonucu olabilir. Ancak Necipoğlu Rüstem Paşa'nın sekizgen türbesinin de dalgalı bir taçla dolandırıldığını söyleyerek, o dönemde kullanılan bir tasarım olduğunu vurgular. Kubbe çevresindeki küçük payandaların kubbe konstrüksiyonuyla ilişkisiz olduğu restorasyonlar sonucunda ortaya çıkmıştır. Kible duvarının ve yan cephelerde örtü altındaki

büyük kemerlerin içleri tamamen boş bırakılarak ışıklı bir perde hâline getirilmiştir. Sinan yapılarında bu kemerlerin içi genellikle üçlü pencerelerle doldurulur. Sinan'da bu yan cephe uygulamasının öncesi ve sonrası yoktur. Ayrıca, caminin yan sahnalarının tamamının beşik tonoz örtülü olmasına rağmen, dışarıya sadece ortadakiler yansır. Diğerlerinin üzerine kubbe yapılmıştır.

Yapı iç mekânda taşıyıcı sistem dahi tüm duvarların İznik çinileriyle kaplanmasıyla tanınır. Ş. Yetkin'e göre İznik fırınlarının yetersiz kalması nedeniyle Kütahya'da özel bir çini atölyesi açılmıştı. Ayrıca, son cemaat yeri cephesi de tamamen çini kaplıdır.

Edirne Selimiye Camii (1575)

Araştırmacılarca II. Selim'in kendi adına yaptırdığı camiyi, fetihten itibaren neden bütün selatin camilerini bünyesine toplayan payitaht İstanbul'a değil de Edirne'ye yaptırdığı sorulagelmıştır. Bunun cevabını belgelerde kesin olarak bulunmasa da bazı tahminleri sıralayabiliriz: Kanuni İran Seferine giderken Selim'i Edirne Sarayı'nda bırakmıştı. İki yıl burada valilik yapan Selim Edirne'yi çok sevmiş, hatta tahta çıktığında yabancı elçileri burada ağırlamıştı. Ayrıca, İstanbul'a döndükten sonra Edirne'yle bağını hiç koparmamış, avlanmak için sık sık buraya dönmüştü. İstanbul'da inşa edilmemesinin daha rasyonel bir açıklama da başkentteki sıkışık arazi sorunu ve bunun ekonomik gideri olabilir. Artık, Haliç'e hâkim tepelerin hepsi sultan camileriyle dolmuş, bu kapsam ve görkemde bir camiyi taşıyacak bir arazi kalmamıştı. Geniş istimlakler için de hazineden bol para harcamak gerekiyordu.

Diğer yandan Selimiye'nin yer seçimi, Avrupa ve Balkanlardan gelenlerin karşılaştıkları ilk büyük sultan yapısı olarak gayet stratejiktir. Kervanlar ve elçi heyetlerinin Balkan eyaletlerinin doğal sınırı olan Edirne'de, tüm kente hâkim bir tepeye inşa edilen, hem hanedanın hem de İslam'ı simgeleyen bir yapıyla karşılaşmaları etkileyici olmalıydı. Nitekim 20. yüzyıl başının ünlü mimarı Le Corbusier kente girerken, her yönden görülebilen yapıyı 'kent tacı' olarak nitelendirir. Kapı kitabesindeki Edirneli Sofizade Dai Efendi'nin yazdığı söylenen kitabesinden ebced hesabıyla 969/1568-69'da başladığı 1574-75'te bittiği anlaşılır. II. Selim inşaatın bittiğini görememişti.

Külliyeye caminin mihrap yönüne simetrik olarak yerleşen, biri darülhadis olarak kullanılan ikiz medreselerden oluşur. Külliye'nin üzerine oturduğu arazi, Edirne'de Kavak Meydanı olarak anılan, Yıldırım Bayezid'in, üzerine Edirne'nin ilk sarayını yaptırdığı alanıydı. Önündeki engebeli araziye yapılan arasta ise III. Murad zamanında gelir amacıyla mimar Davud Ağa'ya yaptırılmış olmalıdır.

Mimar Sinan'ın 'ustalık eserim' olarak nitelendirdiği yapı sekiz dayanaklı camiler grubuna girer. Merkezi kubbe ikisi mihrap duvarına bağlı toplam sekiz adet yivlenmiş payeyle taşınır. Kubbenin etrafını dört adet çeyrek kubbe örter. Mihrap dışarı taşırılmış, üzeri yarım kubbeye örtülmüştür. Kubbeyi taşıyan sekiz filayağı da başkentteki Ayasofya'nın izinden giden kare baldakenli sultan camilerinin şemasından ayrılır; daha önce Şehzade Mehmed ve Süleymaniye Camileri'nde geliştirilen, yarım kubbelerin ve çeyrek kubbelerin piramidal silüetinin yerine, tüm dikkatler tek parça bir merkezi kubbeye toplanmıştır. Caminin

köşelerinden yükselen 4 yivli minare dikey vurguyu iyice pekiştirir. Yuvarlak kasmağın üzerindeki ince uzun pencereler ve herbir payenin üzerine denk gelen sivri kubbeli ağırlık kuleleri dikey görünümü güçlendiren diğer unsurlardır. Kubbenin altında, kademelenmiş dış duvarların kornişlerle çevrelenmiş düz çatılarla çevrelenmesi de yatay-dikey karşıtlığı yaratarak üst yapının egemenliğini bir kez daha pekiştirir. Sekiz payeden yarım ve çeyrek kubbeye, İstanbul'daki selatin camilerindekiler gibi Roma-Bizans geleneğinden gelen pandantifler yerine "İslami" mukarnaslı tromplarla geçilmiştir. Sai, 6. yy'da Prokopius'un Ayasofya'nın kubbelerini havada asılı betimlediği gibi, Selimiye Camii'ni de benzer metaforla açıklayarak (Direksiz (gök) kubbenin altında el-hakk/O kubbe oldu bir top-ı muallak) kubbenin havada bir top gibi asılı olduğunu söyler. Gerçekten de Ayasofyanın kubbe çapına çok yaklaşan kubbelerinin 31.30m'lik çapı, yaklaşık 45x36 m'lik alanı örterek neredeyse kesintisiz bir merkezi mekân yaratır. Sinan, tezkiyesinde Ayasofya'nın kubbe çapıyla yarıştığını ve onu geçmekle de Hristiyanlığa üstünlük gösterdiğini belirtir. 8 dayanakla taşınan tromplu kubbe İran'dan Hind'e abidevi İslam yapılarında kullanılmıştı. Sinan 1534'de İlhanlı yapısı sekizgen planlı Sultaniye Olcayto Türbesi'ni (erken 14.yy) görmüş olmalıydı. Olcayto, 25m'lik kubbe çapıyla İslam dünyasının en geniş kubbeleriydi. Ayrıca, Selimiye'nin kubbelerini Sai Çelebi Kudüs'teki sekizgen planlı Kubbetü's-Sahra ile karşılaştırarak, Osmanlı mimarlığının geçmiş İslam mimarlığının abidevi örnekleriyle girişilen rekabete de gönderme yapar.

Ana kitlede avlu tarafı hariç, üç yönünde dışarı taşan payelerin aralarına revaklar yerleştirilerek, hantal görüntü engellenmiş, söz konusu cepheler hareketli görünüm kazanmıştır.

70.89m. ölçüsündeki 3 şerefeli 4 minare, zeminden alem ucuna birbirine eş yüksekliktedir. Öndekilerin şerefelerine sarmal biçimde tasarlanmış üçer merdivenle çıkılır. Sinan: "ol eskiden bina olunan Üç Şerefeli bir kule gibidir. Ama bunun minaresi hem nazik hem üçer yollu olmakla gayet müşkil olduğu ukalaya malumdur". diyerek, uzun yıllar Edirne'de en uzun minarelere sahip olan Üç Şerefeli Camii'yle rekabetini dile getirir.

Şadırvan avlusu üç değişik kubbe çapıyla hareketlilik gösterir. Revaklar büyük boy granit ve daha küçük ak mermerlerden yapılmış, zeminleri kesme taşla döşenmiştir, avlu ise tamamen mermerden yapılmıştır. Merkezdeki şadırvan da ak mermerdendir. Bu şadırvanın planının, caminin merkezine yerleşen müezzin mahfilinin altındaki havuzda simgesel olarak tekrarlanması da sadece bu camiye has bir özelliktir.

Harimde tam merkeze yerleştirilen müezzin mahfili, Kubbetü's-Sahra'nın merkezindeki taş gibi -yeryüzünün göbeğini (omphalos) işaretlediğine inanılan kaya parçası, burada da yatayda ve düşeyde eksenini vurgulayarak bir 'axis mundi' oluşturur. Kare içinde sekizgen havuz, üzerinde de daire içindeki çarkı felek adeta cami planının geometrik şemasını yansıtır. İlk defa burada uygulanan mahfilin tam merkeze inşa edilmesi, daha sonra da görülmeyecektir. Camide mihrabın sol tarafına yerleştirilen L biçimli hünkâr mahfili, natüralist üsluptaki İznik çinileriyle dikkat çeker.

Azapkapı Sokollu Camii (1577)

Cami Galata surlarının hemen dışında ve Sokollu'nun kaptan-ı deryalığı sırasında, 1546-1549 arasında yenilediği Kasımpaşa tersanesinin yanındadır. Tersaneyi İnebahtı deniz savaşı bozgununun ardından 1572'de tekrar yenilemişti. Kitabesinde de darü's-sana'a (tersane)nin yanında inşa edildiği geçer.

Yapı Tahtakale Rüstem Paşa'nın dikdörtgene yakın, yatay gelişen planına göre kareye yakın ve daha merkezi bir plan gösterir. Orta kubbe sekiz ayağa oturur ve 11.80m.'lik kubbenin tabanı sekiz yanda da kubbelerle çevrelenmiştir. Kubbe çevresindeki sekiz ağırlık kulesi ve dışarı taşkın mihrap duvarıyla Selimiye Camii'ni daha küçük ölçekte devam ettirir. Güney-kuzey yarım kubbeleri derin, doğu-batı eksenindekiler daha sığ, çaprazdakiler daha küçük ve alçaktır. Sinan'ın Kılıçalı Paşa, Muradiye, Mesih Mehmed gibi bazı geç dönem camilerinde olduğu gibi, alçı silme tüm iç mekânı dolaşarak, görsel olarak alt yapıyı üst yapıdan ayırır. Bol pencereleli perde duvarları klasik-sonrası üslubun öncüsü sayılabilir. Yüksek yan cepheleri iç düzeni yansıtmaz. Pencereleli pilastrlara benzeyen payandalarla dikdörtgen alanlara bölünmüştür.

Tamamen dışarıya kapalı son cemaat yeri Sinan'ın başka bir camisinde görülmez. Son cemaat yerinin iki yanındaki dükkânlar günümüzde örülmüştür. Buraya iki yandan merdivenlele çıkılır. Fevkani bina mahzenle üzerine inşa edilmiştir. Vakfiyesine göre kemerlele yükseltile bölümler 11 depo ve 3 dükkâna ayrılmıştı. Zemin yükseltildiği ve yol açıldığı için yapıya bağlı dükkânlar yok olmuştur. Rüstem Paşa Camii gibi, burada da çevre duvarı yoktu, yapı kalabalık dükkânlar içinde yükselirdi. Rüstem Paşa'nın dikdörtgene yaklaşan altyapısına kıyasla, kareye yakın altyapısıyla daha merkezi planlıdır. Kaidesine bir de çeşme iliştirilen minaresi, olasılıkla zemin sorunları nedeniyle daha sağlam olan kara tarafına alınmış ve bir kemerle yapıya bağlanmıştır. Minare ile beden duvarı arasındaki kemerin üzerinde müezzinle için kubbeli bir oda bulunur.

Uygulamalar

- 1) Örnekler arasından seçtiğiniz bir yapıyı ziyaret ediniz ve mimari açıdan inceleyiniz.

Uygulama Soruları

1) Yapıda ne gibi mimari özellikler dikkatinizi çekti? Gözlemlerinizi içeren kısa bir metin hazırlayınız.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu derste klasik dönemde inşa edilmiş olan altı dayanaklı ve sekiz dayanaklı merkezi planlı camiler incelenmiştir.

Klasik dönemin ilk ürünü olarak kabul edilen Edirne Üç Şerefeli Cami'deki altı destekli şema İstanbul'da Sinan tarafından tekrar ele alınmıştır. Söz konusu şemanın esasını, mihrap duvarından kuzey duvarına kadar uzanan ve altı desteğe oturan kemerlerin taşıdığı bir kubbeyle örtülü merkezi birim oluşturur.

Kaptan-ı derya Sinan Paşa'nın 1554 yılındaki ölümünden sonra kardeşi Rüstem Paşa tarafından tamamlatılan Beşiktaş Sinan Paşa Külliyesi'nde Mimar Sinan, altıgen çardaklı plan şemalı türünün ve aynı avluyu paylaşan cami-medresenin payitahttaki ilk denemesini yapmıştır. Bu yapı tipine örnek olarak Fındıklı Molla Çelebi Camii ile Atik Valide Camii ve Külliyesi de verilebilir.

İslâm mimarisinin en eski yapılarından olan Kudüs'teki Kubbetüssahra'nın yanı sıra Anadolu Beylikleri döneminde merkezi planlı camilere giden basamak olarak değerlendirilen Manisa Ulu Camii 16. yüzyılda olgun örneklerin veren merkezi kubbeli ve sekiz destekli şemanın gibi öncülere kabul edilir. Bu plan şeması İstanbul'da Sinan tarafından önce Eminönü Rüstem Paşa Camii'nde sonra Azapkapı Sokollu Mehmed Paşa Camii'nde uygulanmıştır. Sekiz dayanaklı merkezi planlı camilerin en abidevi örneği ise Edirne Selimiye Camii'dir. Selimiye Camii'nin merkezi kubbesi, ikisi mihrap duvarına bağlı toplam sekiz adet yivlenmiş payeyle taşınır. Kubbenin etrafını dört adet çeyrek kubbe örter. Mihrap dışarı taşırılmış, üzeri yarım kubbeyle örtülmüştür. Daha önce Şehzade Mehmed ve Süleymaniye Camileri'nde geliştirilen, yarım kubbelerin ve çeyrek kubbelerin piramidal silüetinin yerine, tüm dikkatler tek parça bir merkezi kubbeye toplanmıştır. Caminin köşelerinden yükselen 4 yivli minare dikey vurguyu iyice pekiştirir.

Bölüm Soruları

- 1) Mimar Sinan dönemindeki altı dayanaklı camilerin ilham kaynağı hangisidir?
 - a) Bursa Ulu Camii
 - b) Edirne Ulu Camii
 - c) İznik Hacı Özbek Camii
 - d) Edirne Üç Şerefeli Camii
 - e) İznik Yeşil Camii
- 2) Mimar Sinan, başkentte Beşiktaş Sinan Paşa Külliyesi inşasında hangi yeniliği yaptı?
 - a) İstanbul'da ilk defa bir avlu etrafında cami ve medreseyi birleştirdi.
 - b) İlk defa kubbeli cami yaptı.
 - c) İlk defa minareli cami yaptı.
 - d) İlk defa avluya bir şadırvan yerleştirdi.
 - e) İlk defa avluya bir türbe yerleştirdi.
- 3) Aşağıdakilerden hangisi altı destekli camilerden değildir?
 - a) Şam Emeviye Camii
 - b) Beşiktaş Sinan Paşa Camii
 - c) Topkapı Kara Ahmed Paşa Camii
 - d) Kadırğa Sokollu Camii
 - e) Beşiktaş Molla Çelebi Camii
- 4) Kadırğa Sokollu Külliyesi hangi yapılardan oluşur?
 - a) Türbe, çeşme, kümbet
 - b) Sıbyan mektebi, muvakkithane, çeşme
 - c) Köşk, kasır, nakkaşhane
 - d) Cami, medrese, tekke
 - e) Hünkâr mahfili, hünkâr köşkü, çeşme

5) Kadırğa Sokollu Camii'nin mihrap duvarı hakkında aşağıdaki bilgilerden hangisi doğrudur?

- a) Vitrayla kaplıdır.
 - b) Kalemîşiyle kaplıdır.
 - c) İznik çinileriyle kaplıdır.
 - d) Ahşap kaplıdır.
 - e) Tuğla kaplıdır.
- 6) Atik Valide Camii'nin kurucusu kimdir?

- a) IV. Murad
- b) Dila Sultan
- c) Mimar Mehmed Bahaeddin
- d) Agah Bey
- e) Nurbanu Sultan

7) Atik Valide Sultan Camii ile ilgili aşağıdakilerden hangisi doğrudur?

- a) Minareler yükseltilmiştir.
- b) Dört minare eklenmiştir.
- c) Özgün planı ikişer kubbeli sahnlar eklenerek büyütülerek değişmiştir.
- d) Kubbesi kaldırılarak ahşap çatıyla örtülmüştür.
- e) Başka mahalleye taşınmıştır.

8) Eminönü Rüstem Paşa Camii hangi yönüyle Sinan'ın diğer yapılarından ayrılır?

- a) En uzun minarelere sahip olması
- b) En geniş kubbeye sahip olması
- c) Deniz kıyısına yapılması
- d) Avlusunun çok geniş olması
- e) İç mekânın ve cephesinin tamamen İznik çinileriyle kaplı olması

9) Edirne Selimiye Camii hakkında aşağıdaki bilgilerden hangisi doğrudur?

- a) Sinan'ın en büyük kubbeli camidir.
- b) inileri en yoğun camidir.
- c) Manzarası en güzel camidir.
- d) Edirne'deki ilk camidir.
- e) Edirne'deki son camidir.

10) Edirne Selimiye'sinin müezzin mahfili için aşağıdakilerden hangisi söylenbilir?

- a) Kubbeli baldaken biçimindedir.
- b) Sinan'ın diğer mahfillerinden farklı olarak merkezi kubbenin tam altındadır.
- c) Avlunun tam merkezindedir.
- d) Mihrap duvarına bitişiktir.
- e) Tamamen ahşaptır.

Cevaplar

1)d, 2)a, 3)a, 4)d, 5)c, 6)e, 7)c, 8)e, 9)a, 10)b

9. GEÇ KLASİK DÖNEM OSMANLI MİMARLIĞI

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

9. Geç Klasik Dönem Osmanlı Mimarlığı (1588-1730)

9.1. Geç Klasik Dönem Osmanlı Mimarlığına Giriş

9.2. Lale Devri Mimarlığı(1718-1730)

9.2.1. Meydan Çeşmeleri

9.3. Barok ve Rokoko Dönemi

9.3.1. Camiler

9.3.2. Türbeler

9.3.3. Çeşme ve Sebiller

9.3.4. Kütüphaneler

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Meydan çeşmeleri hangi dönemde ortaya çıkmıştır?
- 2) Osmanlı mimarlığında barok etkiler ilk olarak hangi yapılarda görülür?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Geç Klasik Dönem Osmanlı Mimarlığına Giriş	Geç klasik dönem Osmanlı mimarlığının ana hatları öğrenilecektir.	Dönemin tarihsel bağlamını kavramak için çeşitli ek okumalar yapılabilir.
Lale Devri Mimarlığı	Lale Devri'nin simge yapıları olan meydan çeşmelerinin tasarım özellikleri ve örnekleri öğrenilecektir.	Ders notlarında anlatılan örneklerin incelenmesi, birbirleriyle karşılaştırılması ve benzer/farklı özelliklerinin tespit edilmesi yoluyla.
Barok ve Rokoko Dönemi	Osmanlı mimarlığında barok ve rokoko üslupların etkilerinin görüldüğü yapı örnekleri öğrenilecektir.	Ders notlarında anlatılan örneklerin incelenmesi, birbirleriyle karşılaştırılması ve benzer/farklı özelliklerinin tespit edilmesi yoluyla.

Anahtar Kavramlar

- Geç Klasik Dönem
- Lale Devri
- Barok
- Rokoko

Giriş

Bu bölüm geç klasik dönem Osmanlı mimarlığının temel özelliklerini anlatan bir giriş ile başlamaktadır. Bunun ardından Lale Devri mimarlığı anlatılmış, dönemin simge yapıları olan meydan çeşmeleri örnekleri incelenmiştir. Son olarak barok ve rokoko etkilerin görüldüğü camiler, türbeler, çeşmeler, sebiller ve kütüphaneler ele alınmıştır.

9.1. Geç Klasik Dönem Osmanlı Mimarlığına Giriş

Türkiye sanat ve mimarlık tarihi yazınında, 14. ve 15. yüzyılın oluşum safhasından sonra olgunluk dönemine eriştiği 16. yüzyıla ‘Klasik’ dönem adı verildiği genel kabul görür. 17. yüzyıl ise gerek mimari gerekse diğer sanat kolları için klasik dönemin benzer bir yorumu olmaktan ileri gitmez. Klasik dönemde mimari tasarım ve süsleme kodlanarak, kendine özgü belirli bir görsel dil ve mekân algısı oluşturmuştur. Bu dönemde Mimar Sinan’ın geliştirip çeşitlendirdiği merkezi plan şeması, ardılları tarafından devam ettirilir. Bunlardan zellikle Mimar Sinan’ın şehzade Camii’de tasarladığı merkezi kubbe etrafında 4 kubbeli planı revaç bulmuş, bu plan **Sultan Ahmed ve Eminönü Yeni Valide Camii** gibi 17. yüzyılın simge yapılarında tekrar yorumlanmıştır. Mimar Sedefkar Mehmed Ağa’ya yaptırılan Sultan Ahmed Cami ve kllyesi ile Klasik Dönem’in son büyük eserini ortaya koymuştu. Cami aynı zamanda içindeki görülmemiş yoğunluktaki ini bezemeyle de tanınır. Eminönü Yeni Valide Camii, XVI. yy.’ın sonlarına doğru planlanmış ve yapımına başlanmış olmakla beraber, yapımı yarım kalarak ve uzun süre atıl bekletilmiştir. Sultan İbrahim’in eşi ve IV. Mehmed’in annesi Turhan Sultan tarafından 1663’de tamamlatılan Yeni Valide Camii ile 17. yüzyılın, klasik dönemi temsil eden son büyük eseridir. 17. yüzyılın yeniliği olarak camilere eklenen gösterişli hünkâr kasırları belirtilmelidir.

9.2. Lale Devri Mimarlığı(1718-1730)

18. yüzyıl gerideki 150 senede iyice belirginleşen mimari kodların kırıldığı, mekân tasarımında değilse bile bezeme konusunda yeni denemelerin alan bulduğu dönemdir. 18. yüzyılın bir bölümünü ifade eden bu dönem Yahya Kemal Beyatlı’nın (1884-1958) yakıştırmasıyla "Lale Devri" olarak adlandırılmıştır. nl tarih yazarı Ahmet Refik Altınay (1880-1937) ise "Lale Devri" başlıklı kitabı ile bu ara dönemi tarih terminolojisine sokar.

Lale Devri, III. Ahmed ve Sadrazam Damad İbrahim Paşa’nın hükümdarlığı sırasında geçen belirli bir döneme işaret eder. Saray hayatının görece daha seküler hâle geldiği, kamuoyu-saray arasındaki ilişkilerin farklılaştığı dönemin en çok altı çizilen vakası Yirmisekiz Mehmed elebi ve beraberindekilerin Fransa ziyareti ve bu ziyaretten toplanan bilgilerin çizim ve metin olarak İstanbul’a getirilmesidir. Bu ziyaretin sonucunda Osmanlı sanatının Batılı biçimlerle daha yakından tanıştığı genel kabul görür. Ancak son araştırmalarda bu dönemin süsleme sanatında gcl İran-Hint etkilerin de bulunduğu anlaşılmıştır. Dönemde medrese merkezli vakıf kllyelerinin çoğalması, meydan eşmeleri, müstakil kütüphaneler, Haliç kıyılarının yanı sıra Boğaz kıyılarına inşa edilmeye başlanan yalı ve saraylar Osmanlı mimarlığının kazandığı yeni boyutlara işaret eder.

9.2.1. Meydan eşmeleri

III. Ahmed Meydan eşmesi

Osmanlı mimarlığı, kent tasarımı ve sosyal yaşantısına büyük bir katkı da dönemin ‘icadı’ olan meydan eşmelerinden gelir. Ayasofya meydanında **III. Ahmed’in** yaptırdığı yaklaşık kare kp biçimli, dört cephede eşme ve sebilleri bulunan bu abidevi yapı aynı zamanda bulunduğu meydanı ve bu meydanda oluşan dışa dönük, yeni bir sosyal yaşam

biçimini de tanımlar. Çeşmenin bütünü çok geniş saçaklı bir çatı ile örtülmüş bunun üstüne de kubbecikler yerleştirilmiştir. Çeşme'nin meydanı belirleyen kütleli varlığının yanısıra, cephesinde saçak hizasından temel kotuna kadar çeşitli tekniklerde süslemeler ile kaplanması da klasik dönemin düz hatlı ve kısıtlı süsleme içeren çeşmelerden farklı bir tutumla tasarlandığını gösterir. Sultan III. Ahmed çeşmesi, Türk sanatında yeni bir akımın başlamış olduğunu farketiren önemli bir örnektir.

Üsküdar Meydan Çeşmesi

Bu geçiş döneminin büyük meydan çeşmelerinden bir tanesi de **Üsküdar'da iskele başında** bulunmaktadır. Burada dört cephede akan çeşmeler olmakla beraber köşelerde sebiller yoktur fakat bunların yerine insan boyu yüksekliğinde su içme muslukları konulmuştur.

Azapkapı Valide Saliha Sultan Çeşmesi

I. Mahmud'un Galata-Taksim hattında yeni kurduğu su şebekesinin önemli anıtlarından biri de **Azapkapı Valide Saliha Sultan Çeşmesi'dir** (1732). Burada çeşmenin sadece bir cephesinin ortasına ileriye taşkın bir sebil yerleştirilmiş bunun iki yanı pahlanarak, birer çeşme yapılmıştır. Diğer cepheler ise düz yüzeylerden ibarettir. Tüm cephe baştan aşağıya kabartma ve oyma motiflerle süslüdür.

Tophane Meydan Çeşmesi

Sultan I. Mahmud'un 1732 tarihinde yaptırdığı **Tophane meydan çeşmesi** anıtsallığı ve yüksek kabartma süslemeleriyle dönemin tüm özelliklerini barındırır. Burada da sebiller yoktur ve dört cephenin hepsi de mermere işlenmiş zengin bezemeler ile kaplanmıştır. Bunların aslında boyandığı renkli bir görünümünün olduğu bilinir. Hava tesirleri bu renkleri ve boyaları tamamen silmiştir. I. Mahmud çeşmesi Tophane'de meydanın adeta çekirdeğini oluşturmuş ve etrafında kurulan pazarla sosyal bir çevre oluşturarak bir kent anıtı niteliğine bürünmüştür.

Nevşehirli İbrahim Paşa Sebili ve Külliyesi

Lale Devri'nde vezirler tarafından kurulan küçük külliyelerinden önemli bir tanesi Şehzade Külliyesi'ne komşu, acemi oğlanlar kışlasının tam karşısındaki **Nevşehirli İbrahim Paşa Külliyesi'dir**. Burada kubbeli küçük bir cami ve yarım yuvarlak biçimde sokağın köşesini kaplayan gösterişli bir sebil bulunmaktadır. Burada, medrese odaları ve avlusu cami ile birlikte arkadaki alandadır. Medresenin dışında ve cadde kenarında ise arasta dükkânları sıralanıyordu. Bu dükkânların diğerlerinden farklı özelliği antik çağda olduğu gibi önlerinde sütunlu bir revakın bulunmasıdır. Aynı biçimdeki sıra dükkânların bir zamanlar caddenin karşı tarafında da bulunduğu bir belgeden öğrenilir. Bu bölge, kent tarihine özellikle Ramazan gecelerindeki eğlenceleri, meddah oyunları ve tiyatro kumpanyalarıyla tanınan 'Direklerarası' olarak geçmiştir.

9.3. Barok ve Rokoko Dönemi

Lale Devri 1730 yılına kadar sürdü ve bu ara dönem Patrona Halil Ayaklanması'nın bastırılması ile sona erdi. Sultan I. Mahmud'un (1730-1754) hükümdarlığının ilk yıllarında klasik dönemin mimari özelliklerinin bir kısmı ve buna katılan yeni unsurların kaynaşma süreci devam etti. Bu sırada, barok ve rokoko üslupları önce Avrupa'nın bütün ülkelerine yayılmış, bunu takiben Amerika kıtasında özellikle Meksika ve Orta Amerika'nın uç bölgelerine kadar yayılarak evrensel bir üslup hâline gelmiştir. Söz konusu evrensel üslup, Asya kıtasının uzak topraklarında dahi etkili oldu. Misyonerlerin uğraşı ve gelişen ticaret ağları sayesinde Çin'de, Pekin yakınında barok mimarisine uygun yapılar inşa edilmişti. I. Mahmud'un saltanatı yıllarında barok sanatı ve estetiğinin başta İstanbul olmak üzere Osmanlı topraklarına yerleşmesi bu durumun doğal bir uzantısıdır. Sonuçta, 18. yüzyılın ortalarına doğru klasik sanatın prensipleri, dereceli olarak zayıflamış, özellikle bezeme sanatında bazı küçük ayrıntılar dışında tamamen terk edilmiştir.

Osmanlı bezeme repertuarının batılı biçimlere dönüşme sürecinde, mimari tasarımda büyük ölçüde geleneksel Osmanlı planları uygulanır. Ancak oval planlar, dalgalı cepheler, zengin silme grupları, ikili-üçlü sütun kullanımı tamamen Avrupa'dan ithal fikirlerdir. Sivri kemerlerin yerini dairesel kemerler almış, 'S' ve 'C' eğrileri, kartuşlar, istiridye kabukları, akant yaprakları vb. 'ağırbaşlı' ve yalın klasik dönem süslemesinin yerini almıştır.

Krikor Balyan Kalfa (1764-1831) 19. yüzyıl Osmanlı mimarisine beş kuşak boyunca damgasını vuran mimar ailesinin ilk bireyidir. Balyan ailesi Batılı form ve zevki XIX. yüzyılın yapılarında uygulamışlardır. Türk/Osmanlı baroğu olarak da anılan bu üslup XIX. yüzyıl başlarına kadar gelişmesini sürdürmüş ve süreç içinde Rokoko üslubuyla karışmıştır. Rokoko, Fransa'da XV. Louis Dönem'inde özellikle iç süslemede altın yıldızın hâkim olduğu, bol kıvrımlı ve kabartmalı zengin bir bezeme zevkine dönüşmüştür.

9.3.1. Camiler

Nur-u Osmaniye Camii

Bu dönemde, barok üslubun bir sultan yapısında uygulanışı ilk defa Nur-u Osmaniye Camii'ndedir. Külliye'nin merkezini oluşturan caminin dış avlusunda medreseler, türbe, camiye bitişik bir kütüphane ve dış avlu girişinin yanında bir sebil bulunmaktadır. Bütün bu unsurlarda barok çizgilerin hâkimiyeti görülür. Caminin yapımı sürerken I. Mahmud'un vefatı üzerine, III. Osman yapıyı 1755'te tamamlattır. Yerli Hıristiyan ustaların ve bu arada Simion usta adlı bir Ermeni mimarın çalıştığı bilinmektedir. Yapı bir bodrum üzerine yükselmiş, kubbesi dört payenin taşıdığı dört ana kemere bindirilmiştir. Mihrap, kiliselerde olduğu gibi apsis şeklinde dışa taşkın bir çokken çıkmanın içindedir. Bütün kemerler, kapı kavsaraları ve pencere biçimlerinde, Barok çizgilerin uygulandığı dikkati çeker. Buradaki barok uygulamanın en ilgi çekici özelliklerinden biri de daha önceki uygulamalardan tamamen farklı tasarlanan avlusunun kare veya dikdörtgen biçimde değil, yarım daire şeklinde yapılmış olmasıdır.

Laleli Camii

Nuruosmaniye Camii'nden sonra, Sultan III. Mustafa'nın (1757-74) Mimar Mehmed Tahir Ağa'ya Aksaray'dan Bayezid'a uzanan ana caddenin kenarına yaptırdığı Laleli Camii ve külliyesinin barok karakter barındırmakla beraber, hâlâ klasik üsluba bağlı olduğu gözlenir. Cami ve külliyesinin yapımına 1759'da başlanmış, inşaat 1763'te bitirilmiştir. Cami adını, daha önce burada bulunan Laleli Baba adlı bir yatırdan almıştır. İnşaatı henüz yeni bitmişken 1766'da meydana gelen büyük depremde Laleli Camii de hasara uğramış, sonra binayı desteklemek için altındaki bodrum tamamen toprak doldurulmuştur. Cadde kenarındaki büyük avlu duvarı da yıkıldığından tekrar tamir edilmiştir. 1956'da bodrum temizlenerek çarşı hâline getirilmiş cadde kenarındaki dış avlu duvarı da bir dizi dükkân hâlinde aslında olmayan bir arastaya dönüştürülmüştür. Caminin harimi sekiz dayanak üzerinde oturan bir kubbe ile örtülüdür. Bu yönüyle klasik dönemin Osmanlı mimarlık şemasını tekrar eder. Barok üslup dış hatlardan çok, iç ayrıntılarda belirleyicidir. Mermer mihrap ve kullanılan sütun başlıkları tamamen Barok üslubu yansıtır. Dış avludan harim avlusuna çıkışı sağlayan merdivenler de barok zevke uygun olarak kavisli yapılmıştır. Külliyesinin avlu kapısına komşu barok üslupta bir sebili ve başka bir yüzü caddeye bakan kurucusunun türbesi bulunmaktadır.

(Yeni) Fatih Camii

Yukarıda sözü edilen 1766 depreminde II. Mehmed'in Fatih'te kendi adına yaptırdığı büyük külliyesinin merkezi olan cami de büyük zarar görmüştü. Depremde kubbesinin tamamen çökmesi ve duvarlarının onarılmayacak derecede çatlaması yüzünden cami 1771'de yeni bir plana göre inşa edildi. Mimar Sinan'ın Şehzadebaşı Camii'nde tasarladığı, merkezi kubbenin dört taraftan yarım kubbeler ile desteklediği üst yapı sistemi, Sultanahmed ve Eminönü Yeni Valide camilerinde de uygulanmıştı. Aynı plan şeması bu kez barok ayrıntılarıyla Fatih Camii'nde tekrarlandı. Eski camiden giriş cephesi ve mihrap gibi bazı yerler korunmuş fakat içeride bütün statik düzenleme yeni plana göre yapılmış, kubbeyi destekleyen unsurlar barok profillerle donatılmıştır.

Üsküdar Ayazma Camii

1761'de Sultan III. Mustafa'nın Üsküdar/Salacak'da denize nazır yazlık sarayının (Ayazma Kasrı) yerinde yapılmıştır. Anadolu yakasında, Marmara ve Boğaz'ın girişine hâkim yüksekçe bir yere yapılan cami, bu yakanın silüetini oluşturan önemli bir etkidir.

Dört kemere oturan bir kubbe ile örtülü basit bir mekândan oluşan caminin en ilgi çekici tarafı kısmen çıkma konsollara oturan bir köşk biçimindeki Hünkâr Kasrı'dır. Caminin kitlesinin düşey vurgusu başta olmak üzere Barok etkileri kuvvetle göstermesine rağmen, pencerelerde hâlâ Osmanlı kemerlerinin kullanılmış olması eski mimari alışkanlıkların tamamen terk edilmediğini gösterir.

Beylerbeyi Camii

Sultan I. Abdülhamid (1777-78) Anadolu yakasında Beylerbeyi'nde kendi adına bir camiye küçük bir külliyesinin merkezine inşa ettirmiştir. Külliye cami, sıbyan mektebi, hamam,

muvakkithane ve iki çeşmeden oluşmaktadır. Mimarının Tahir Ağa olduğu düşünülür. Önüne bir rıhtımla yanaşan caminin denizle ilişkisi ancak bir yalıya benzetilebilir. Beylerbeyi Camii'nde Barok üslup, mimari elemanların ayrıntılarında ve özellikle iç süslemede belirgindir.

İç mekânda duvarların bir kısmı depodan çıkan klasik dönem çinileriyle kaplanmış, bunların dışında geç dönem Osmanlı çinileri ve Avrupa'dan ithal çiniler birarada kullanılarak karma bir kompozisyon oluşmuştur. Bu son devir yapılarında yapı kitlesinin yüksek olmasına önem gösterildiği burada da dikkati çeker. Bitişindeki bir yalıda 1983'te çıkan bir yangının camiye de atlamasından tahribatta büyük bir kısmı çöken kubbenin sanıldığı gibi kargir değil ahşaptan olduğu görülmüştür. Plan bakımından bina bu dönemde yapılan camilerin çoğu gibi dört kemerin taşıdığı bir kubbe ile örtülmüştür. Mihrap bir çıkıntı şeklinde dışarı taşırılmıştır.

Üsküdar Selimiye Camii

III. Selim'in Üsküdar'da Selimiye Kışlası'na bağlı yaptırdığı Selimiye Camii (1805) kitlesine batı yönünden bitişen abidevi hünkâr kasrı ve ayaklar üzerinde doğu yönünden bitişen konutla birlikte önemlidir. Caminin iki yanına eklenen bu sivil binalar, 19. yüzyıl camilerinin hemen girişine yapılan yapı kütlelerinin öncüsüdür denilebilir. Bu cami de Nur-u Osmaniye ve Beylerbeyi Camii gibi dört payenin desteklediği, tek kubbeli plan tipindedir.

9.3.2. Türbeler

Barok mimarlık özellikle türbe ve sebillerin gerek kütle tasarımlarında, gerekse bezemelerinde en ilgi çekici örneklerini vermiştir denilebilir. Bu yapılarde görülen cephe dalgalanmaları camilere kıyasla çok daha belirgindir.

Eyüp Mihrişah Valide Sultan Türbesi

Haliç kıyısında Eyüp/Bostan İskelesi'nde Sultan III. Selim'in annesi Mihrişah Valide Sultan (ö. 1792) için yapılan türbe, aşhane, sebil, çeşmeler ile hazireden oluşan bir külliye'nin ana yapısıdır. Ortası kubbeli revaklı geniş bir girişe bitişen türbe daireye yakın bir onikigen plana sahiptir. Barok üslubun prensiplerine uygun olarak kasnak dahil her cephe, dışarı kavilidir. İki sıra hâlindeki, Barok kemerli pencereler sütunceler ile ayrılmıştır. Gerek girişteki mermer işlemler, gerek üst sıra pencerelerin alçı motifleri, dışarıdaki çeşitli ayrıntılar ve içerideki kubbe içini kaplayan kalem işi nakışlar, Barok üslubun İstanbul'daki önemli örneklerindedir.

Eyüp Şah Sultan Türbesi

Eyüp'deki diğer Barok tasarım da, Haliç kıyısında, Defterdar caddesinde, bulunan Şah Sultan Türbesi ile sıbyan mektebi ve sebilidir. Mihrişah Sultan'ın kızı ve III. Selim'in kızkardeşlerinden biri olan Şah Sultan için 1800/01 tarihinde yaptırılan yuvarlak planlı türbe ve sebilde dalgalı cepheler, eliptik pencereler Barok üslubu yansıtır.

Fatih Nakşidil Sultan Türbesi

Fatih külliyesinin güneyinde, Sultan II. Mahmud'un (1808-1839) annesi Nakşidil Sultan için bir sebil ile birlikte 1817/18'de yapılan türbe ise, dalgalı cephe ve saçakları, dışarıdan dilimli büyük kubbesi, oval pencereleri yaprak biçimindeki kabartma süsleriyle Barok üslubunun Türk türbe mimarisindeki başarılı bir örneğidir.

9.3.3. Çeşme ve Sebiller

Çeşme ve sebiller -bir kent mobilyası niteliğinde- kent duvarlarına dayanarak, çevreye gerek fonksiyon gerekse estetik açıdan belki de dünyada görülmemiş biçimde katkı sunarlar. Özellikle rokoko süsleme açısından en zengin örneklerin I. Abdülhamid ve III. Selim dönemlerinde üretildiği söylenebilir.

Dolmabahçe Mehmed Ağa Sebili Rokoko süsleme biçimlerinin ve barok kesitli biçimlerin yorumlandığı erken bir örnektir.

Nuruosmaniye Külliyesine bağlı çeşme ve sebiller

Nuruosmaniye Camii'nin Kapalıçarşı çıkışının iki yanında yer alan çeşme ve sebiller, yüksek plastik bezemeleri açısından ender eserlerdir. Kalabalık plast grupları, aplikler, ve dalgalı saçakları ile güçlü Barok karakterin İstanbul'daki ilk ve en zengin temsilcileri durumundadırlar.

I. Abdülhamid çeşme ve sebili

1777'de padişahın Sirkeci'deki imaretine bağlı yapılmış, daha sonra Zeynep Sultan Camii'nin köşesine taşınmıştır. Zengin profiller, çeşme aynalarındaki iri kartuşlar, yarım daire biçiminde geniş saçak İstanbul'daki zengin ve önemli barok örneklerdendir.

9.3.4. Kütüphaneler

17. yüzyıla kadar ayrı kütüphane yapıları inşa edilmiyor, kitaplar bir odanın içinde toplanıyordu. İlk bağımsız kütüphane, Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa'nın İstanbul/Divanyolu'nda Köprülü külliyesinin bir birimi olarak inşa ettirdiği yapıdır. Osmanlı döneminde kitaplıklar, kurucunun vakfına bağlı olurdu. Bunlar hem rutubete karşı, hem de daha çok ışık alabilmesi için bodrum gibi yükseltilmiş bir zemin üzerine inşa edilirdi. Genellikle tek kubbeli mekânlar zaman zaman eyvanlarla genişletilebilirdi. Bazen tek odaya kitap dolapları bir çevre koridoru yaratacak şekilde dizilirdi. Kitaplar genellikle nişler içindeki dolaplara yerleştirilirdi. Bazılarında okuma odası ve mahzen-i kütüp, yani, kitap deposu olurdu. 18. ve 19. yüzyılda yaygınlaşan kütüphane binaları bazı istisnalar dışında tuğla-taş örgülüydü.

18. yüzyılın hemen başında Topkapı Sarayı'nın Enderun avlusunun merkezine kurulan mermer kütüphane 18. yüzyılda yaygınlaşacak müstakil kütüphane binalarının öncüsüdür denilebilir.

Atıf Efendi Kütüphanesi

Defterdar Atıf Efendi'nin vakfı olarak 1741'de yapıldı. Yapı Osmanlı tarihinde barok üslubun uygulanmış ilk plan şeması olarak kabul edilir. Osmanlı mimarları için son derece alışılmadık plan şemasına sahiptir. Planda, bir yarım ovalin konturları içinde tasarlanan poligonal bir dış küleyle, dikdörtgen prizma biçiminde bir sofa ve kitap deposuyla birleştirilmiştir. Yarım oval okuma bölümündeki okuma nişleri, duvarlara açılan iki sıra geniş pencereden bol ışık alır. Tüm birimler 18. yüzyılda yaygınlaşan aynalı tonozla örtülmüştür.

I. Mahmud Kütüphanesi

1740 yılında Fatih külliyesine ek olarak yapılmıştır. Topkapı Sarayı/III. Ahmed Kütüphanesinin planını tamamen simetrik hâle getirerek tekrarlar. Ancak, buraya iki dikdörtgen hacimden ibaret giriş sofası eklenmiştir.

Koca Ragıp Paşa Kütüphanesi

Döneminde ünlü bir bürokrat ve aydın olan sadrazamın Laleli'deki külliyesinin bir parçasıdır. Planı ortasında dört sütunun bulunduğu kare mekânlar hâlinindedir.

Uygulamalar

1) Nur-u Osmaniye Camii'ni ziyaret ediniz (yapıyı ziyaret etme şansınız yoksa çevrimiçi kaynaklardan görselleri araştırınız). Yapının mimari özelliklerini inceleyiniz.

Uygulama Soruları

1) Yapıda ne gibi mimari özellikler dikkatinizi çekti? Gözlemlerinizi içeren kısa bir metin hazırlayınız.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Lale Devri ve onu takip eden dönem, mimari açıdan ele alındığında, gerideki 150 senede iyice belirginleşen mimari kodların kırıldığı, mekân tasarımında değilse bile bezeme konusunda yeni denemelerin alan bulduğu dönemdir. Dönemde medrese merkezli vakıf külliyelerinin çoğalması, meydan çeşmeleri, müstakil kütüphaneler, Haliç kıyılarının yanı sıra Boğaz kıyılarına inşa edilmeye başlanan yalı ve saraylar Osmanlı mimarlığının kazandığı yeni boyutlara işaret eder. Osmanlı mimarlığı, kent tasarımı ve sosyal yaşantısına büyük bir katkı da dönemin 'icadı' olan meydan çeşmelerinden gelir. III. Ahmed Meydan Çeşmesi, Üsküdar Meydan Çeşmesi, Azapkapı Valide Saliha Sultan Çeşmesi ve Tophane Meydan Çeşmesi bu yapı tipinin örnekleridir.

Lale Devri'nin sona ermesiyle, I. Mahmud'un saltanatı yıllarında barok sanatı ve estetiğinin başta İstanbul olmak üzere Osmanlı topraklarına yerleşir. 18. yüzyılın ortalarına doğru klasik sanatın prensipleri, dereceli olarak zayıflamış, özellikle bezeme sanatında bazı küçük ayrıntılar dışında tamamen terk edilir. Türk/Osmanlı baroku olarak da anılan yeni üslup XIX. yüzyıl başlarına kadar gelişmesini sürdürmüş ve süreç içinde Rokoko üslubuyla karışmıştır. Barok üslubun bir sultan yapısında uygulanışı ilk defa Nur-u Osmaniye Camii'ndedir. Camiler dışında türbe, çeşme, sebil ve kütüphanelerde de barok-rokoko üsluplarının etkileri görülür. Barok mimarlık özellikle türbe ve sebillerin gerek kütle tasarımlarında, gerekse bezemelerinde en ilgi çekici örneklerini vermiştir. Kütüphaneler arasında ise 1714 tarihli Atıf Efendi Kütüphanesi, Osmanlı tarihinde barok üslubun uygulanmış ilk plan şeması olarak kabul edilmesi bakımından önemlidir. Yapının planında, bir yarım ovalin konturları içinde tasarlanan poligonal bir dış kütleyle, dikdörtgen prizma biçiminde bir sofa ve kitap deposuyla birleştirilmiştir. Yarım oval okuma bölümündeki okuma nişleri, duvarlara açılan iki sıra geniş pencereden bol ışık alır.

Bölüm Soruları

- 1) Geç Klasik döneme damgasını vuran ve içindeki çinilerle ünlü yapı hangisidir?
 - a) Edirne Rüstem Paşa Kervansarayı
 - b) İstanbul Bayezid Camii
 - c) Amasya Bayezid Camii
 - d) Sultanahmed Camii
 - e) Ragıp Paşa Kütüphanesi
- 2) 1718-1730 arasındaki döneme 'Lale Devri' ismini hangi yazar vermiştir?
 - a) Orhan Pamuk
 - b) Refik Halid Karay
 - c) Abdülhak Şinasi Hisar
 - d) Ahmed Refik Altınay
 - e) Tevfik Fikret
- 3) Lale Devri, hangi padişah ve sadrazamın dönemini tanımlar?
 - a) Fatih Sultan Mehmed-Mahmud Paşa
 - b) Kanuni Sultan Süleyman-Rüstem Paşa
 - c) Kanuni Sultan Süleyman-Damad İbrahim Paşa
 - d) III. Selim-Güzelce Ahmed Paşa
 - e) III. Ahmed-Damad İbrahim Paşa
- 4) Lale Devri'nde değişen mimari anlayış genel kabul gören temel dinamiği nedir?
 - a) Damad İbrahim Paşa'nın mimarlık sanatına yakın ilgisi
 - b) Memluk sanatından gelen etkiler
 - c) Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Fransa'dan çizimlerle dönmesi ve bunun Osmanlı mimarisine yansımaları
 - d) Dönemde gotik mimarlığa duyulan yakın ilgi
 - e) Matbaada yayınlanan mimarlık risaleleri

- 5) Lale Devri'nin icadı sayılabilecek yapı tipi hangisidir?
- a) Kervansaraylar
 - b) Burmalı minareler
 - c) Meydan çeşmeleri
 - d) Sıbyan mektepleri
 - e) Medreseler
- 6) Aşağıdakilerden hangisi Lale Devri'nin mimari özelliklerinden değildir?
- a) Medrese merkezli vakıf külliyelerinin çoğalması
 - b) Sultan camilerinin inşası
 - c) Meydan çeşmeleri
 - d) Müstakil kütüphaneler
 - e) Boğaz kıyılarında yoğunlaşan yalı ve saraylar
- 7) Lale Devri'nin ardından Osmanlı mimarlığına hangi üsluplar girmiştir?
- a) Barok ve rokoko
 - b) Gotik ve yüksek gotik
 - c) Rönesans ve Manyerizm
 - d) Neo Klasik
 - e) Art Nouveau ve Art Deco
- 8) 18. ve 19. yüzyıla damgasını vuran mimar aile hangisidir?
- a) Balyan ailesi
 - b) D'aronco Ailesi
 - c) Aldülhalim Bey ailesi
 - d) Mimar Davud ailesi
 - e) Nişanyan ailesi

- 9) Barok dönemin başlangıcını simgeleyen cami hangisidir?
- a) Beylerbeyi Camii
b) Kuşkonmaz Camii
c) Hamidiye Camii
d) Kocatepe Camii
e) Nuruosmaniye Camii
- 10) Laleli Camii hakkında aşağıda verilen bilgilerden hangisi doğrudur?
- a) Gotik üslubun temsilcisidir.
b) Oryantalist mimarlığın İstanbul'daki tek örneğidir.
c) Ampir üslubun temsilcisidir.
d) Barok üslubun yanında klasik üsluba bağlı kalmıştır.
e) Özgün hâlinde mevlevihaneydi.

Cevaplar

1)d, 2)d, 3)e, 4)c, 5)c, 6)b, 7)a, 8)a, 9)e, 10)a

**10. TANZİMAT'TAN II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NE KADAR
OSMANLI MİMARLIĞI**

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

10. Tanzimat'tan II. Meşrutiyet Dönemi'ne kadar Osmanlı Mimarlığı

10.1. Tanzimat Dönemi Mimarlığına Giriş

10.2. Öne Çıkan Figüleri

10.2.1. Balyan Ailesi

10.2.2. Fossati Kardeşler

10.2.3. Alexandre Vallaury

10.3. Üsluplar ve Yapı Örnekleri

10.3.1. Ampir

10.3.2. Oryantalizm

10.3.3. Eklektisizm

10.3.4. Art Nouveau

10.4. Dolmabahçe ve Yıldız Sarayları

10.4.1. Dolmabahçe Sarayı

10.4.2. Yıldız Sarayı

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Tanzimat'ın ilanının ardından Osmanlı mimarlık ortamında ne gibi değişiklikler yaşanmıştır?
- 2) İlk kapsamlı Ayasofya restorasyonu hangi dönemde gerçekleştirilmiştir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Tanzimat Dönemi Mimarlığına Giriş	Tanzimat Dönemi'nden II. Meşrutiyet Dönemi'ne kadar Osmanlı mimarlık ortamı hakkında genel bilgilerin öğrenilmesi.	Kayakçada verilen eserlerden Tanzimat Dönemi üzerine olanların incelenmesi yoluyla.
Öne Çıkan Figürler	Söz konusu dönemde öne çıkan mimarlar öğrenilecektir.	Dönem mimarlarının eserleri ve üslupları üzerine çalışılarak.
Üsluplar ve Yapı Örnekleri	Söz konusu dönemde etkili olmuş mimari üsluplar ve yapı örnekleri öğrenilecektir.	Yapı örneklerinin birbirleri ile karşılaştırılması, üslupların ayırt edici özelliklerinin tespit edilmesi yoluyla.
Dolmabahçe ve Yıldız Sarayları	Dolmabahçe ve Yıldız saraylarının mimari özellikleri öğrenilecektir.	Yapıların fotoğrafları ve planlarının incelenmesi yoluyla.

Anahtar Kavramlar

- Tanzimat Dönemi
- Eklektisizm
- Oryantalizm
- Art Nouveau
- Ampir

Giriş

Bu bölümde Tanzimat Dönemi'nden II. Meşrutiyet'in ilanına kadar Osmanlı'da, özel olarak İstanbul'da yaşanan mimari gelişmeleri anlatmaktadır. Söz konusu dönemde öne çıkan mimarlar (Balyan Ailesi, Fossati Kardeşler, Alexandre Vallaury) tanıtılmış, etkili olan üsluplar ve mimari eğilimler (Ampir, Oryantalizm, Eklektisizm, Art Nouveau), yapı örnekleri ile birlikte anlatılmıştır.

10.1. Tanzimat Dönemi Mimarlığına Giriş

Tanzimat'ın ilanı ile II. Meşrutiyet'in ilanı arasında hüküm süren padişahlar Abdülmecid (1839-1861), Abdülaziz (1861-1876) ve II. Abdülhamid'dir (1876-1909). 1839 yılında Tanzimat'ın ilanının ardından, birçok alanda olduğu gibi mimarlık alanında da yeni örgütlenme modelleri ve yasal düzenlemeler meydana getirilir. Mimarlık örgütlenmesindeki değişimler, II. Mahmud dönemine başlamış, 1831 yılında Ebniye-i Hassa Müdürlüğü kurulmuştur. Bu kurumun öncesinde etkin olan Hassa Mimarlar Ocağı dağıtılmıştır. Tanzimat ile II. Meşrutiyet arasında kalan sürede, başta İstanbul olmak üzere büyük kentlerde birçok mimari yatırım gerçekleştirilmiş, büyük ölçekli yapılar inşa edilmiştir. Özellikle II. Abdülhamid döneminde İstanbul'da sistemli olarak birçok kamu yapısı inşa edilmiştir. Tanzimat'ın ilanını izleyen süreçte meydana gelen bürokratik kurumlaşma ile beraber düşünülmesi gereken yatırımlar aşağıdaki gibi gruplanabilir:

- 1) Askeri Yapılar (Gümüşsuyu Kışlası, Taksim Topçu Kışlası vb...)
- 2) Resmi Binalar (Babiali yapıları, Defter-i Hakani Nezareti, Fossati tarafından inşa edilen arşiv binası vb.)
- 3) Okullar (Darülfünun binası, Harbiye ve Kuleli Askeri Okulları vb..)
- 4) Hastaneler ve Sağlık Yapıları (Hamidiye Etfal Hastanesi, Darülaceze)
- 5) Tiyatrolar (Dolmabahçe Saray Tiyatrosu, Naum Tiyatrosu vb..)

10.2. Öne Çıkan Figürler

10.2.1. Balyan Ailesi

19. yüzyıl İstanbul'undaki birçok anıtsal yapıya imza atmışlardır. Aile üyelerinden II. Mahmud saltanatında eserler vermiş olan **Krikor Amira Balyan**'ın (1764-1831) en önemli eserlerinden biri Nusretiye Camii'dir. **Garabet Amira Balyan** (1800-66) ise Dolmabahçe Sarayı'nın mimarıdır. II. Mahmud Türbesi ile Gümüşsuyu Kışlası diğer önemli yapılarındandır. **Sarkis Bey Baylan** (1831-99) başmimar olarak görev yapmıştır. Beylerbeyi Sarayı, Çırağan Sarayı ve saray mensupları için çeşitli köşk ve kasırlar tasarlamıştır. Bunların yanı sıra, eklektik üslubun örneklerinden Akaretler konutlarının da mimarıdır. Sarkis Bey Balyan'a 1878 yılında II. Abdülhamid tarafından 'Ser-mimar-ı devlet' unvanı verilmiştir. Sarkis Bey Balyan'ın kardeşi **Nikogos Balyan** ise Dolmabahçe Sarayı'nın yapımında babası Garabet Amira Balyan ile çalışmıştır. Ortaköy (Büyük Mecidiye) Camii, Tophane ve Dolmabahçe saat kuleleri, İhlamur ve Göksu kasırlarının mimarıdır.

10.2.2. Fossati Kardeşler

İtalya'da eğitim görmüş olan Gaspare Fossati (1809-83) ve Giuseppe Fossati (1822-91), Abdülmecid döneminde İstanbul'da çalışmış iki mimardır. Gaspare Fossati, Pera'da konumlanan yeni Rus Sefareti'nin inşası için 1837 yılında İstanbul'a gelmiştir. Neoklasik üsluptaki Rus Sefareti'nin inşasının ardından, Fossati kardeşler Osmanlı hükümeti için çeşitli

yapılar tasarlamışlardır. Bunlar arasında öne çıkan yapı, inşası uzun zamana yayılan ve ancak 1862 yılında tamamlanabilmiş olan Darülfünun binasıdır. Ayasofya ile Sultanahmed Camii arasında bulunan yapı 'U' şeklindeki büyük bir küteden meydana gelmekteydi ve Ayasofya'ya açılan büyük bir avlusu vardı. Eğitim yapısı olması planlanan bina, öğrenci sayısının azlığı sebebiyle bir süre sonra Maliye Nezareti'ne verilmiş, ardından da İstanbul Adliyesi olarak kullanılmıştır. Yapı, 1912 yılında İshak Paşa yangınının sonucunda yok olmuş ve günümüze gelememiştir. Fossati Kardeşlerin üstlendikleri bir diğer dikkat çekici görev ise, 1847-49 yılları arasında gerçekleştirilen Ayasofya restorasyonudur.

10.2.3. Alexandre Vallaury

Son dönem Osmanlı mimarlığının önemli temsilcilerinden biri olan Alexandre Vallaury (1850-1921), Fransız kökenli bir ailenin çocuğu olarak İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Paris Ecole des Beaux Arts'ta eğitim görmüştür. Osman Hamdi Bey ile beraber Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kurucularındandır ve aynı kurumda hocalık yapmıştır. Neoklasik tasarımlarına bir örnek olarak Gülhane'de bulunan İstanbul Arkeoloji Müzesi gösterilebilir. Yapının neoklasik cephesi, Arkeoloji Müzesi koleksiyonunda bulunan 'Ağlayan Kadınlar' lahitlerinden esinlenerek tasarlanmıştır.- Vallaury ağırlıklı olarak eklektik yapılar tasarlamıştır. Mimarın öne çıkan eklektik yapıları arasında Pera Palas, Düyun-ı Umumiye Binası ve Osmanlı Bankası sayılabilir. Haydarpaşa'da bulunan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin tasarımını D'Aranco ile birlikte üstlenmiştir. Cağaloğlu'nda bulunan ve günümüzde İstanbul Erkek Lisesi olarak kullanılan Düyun-ı Umumiye Binası ise, mimarın önemli eserlerinden biridir. Yapı, Düyun-ı Umumiye kurumunun idare binası olarak yapılmış ve 1897 yılında kullanıma açılmıştır. Söz konusu yapının cephe tasarımındaki geniş saçaklar ve Selçuklu Mimarisine atıf yapan süsleme öğeleri vb. sebebiyle Vallaury'nin Ulusal Mimarlık üslubunun (Neo-Osmanlı) hazırlayıcısı olduğu öne sürülmektedir.

10.3. Üsluplar ve Yapı Örnekleri

10.3.1. Ampir

Ampir, I. Napoleon'un iktidarında (1804-1814) ortaya çıkmış, etkisini mimaride ve dekoratif sanatlarda göstermiştir. Temel olarak Antik Yunan ve Roma biçimlerini sadeleştirerek kullanılmasına dayanır. Ampir üsluptaki yapıların insan ölçeğinin çok üzerinde olan görkemli ve simetrik tasarımları dikkat çeker. Bezeme unsurlarının sınırlı tutulmakla beraber; çatılmış silahlar, kasklar, bayrak demetleri, davullar, balta ve zırh gibi öğeler kullanılır. Bu üslubun Türkiye'deki etkileri sonucunda oluşan üsluba ise Türk Ampiri adı verilir. II. Mahmud döneminde daha yoğun olmakla birlikte, Abdülmecid iktidarında da etkili olmuştur. Öne çıkan örnekler Cevri Kalfa Sıbyan Mektebi, Nusretiye Camii ve II. Mahmud Türbesi olarak sıralanabilir.

Tophane'de bulunan **Nusretiye Camii**, 1823-26 yılları arasında inşa edilmiştir ve mimarı Krikor Amira Balyan'dır. Yapı 'zafer' anlamına gelen 'Nusretiye' adını 'Vak'a-i Hayriye'nin (yeniçeri ocaklarının ortadan kaldırılmasının) ardından almıştır. Tophane-i Amire ile günümüzde mevcut olmayan Arabacılar Kışlası'nın karşısında yer alır. Bu yönüyle hem bir kışla camisi olarak, hem de bir sultan camisi olarak değerlendirilebilir. Barok özellikleri ağır

basamakla birlikte, ampir öğeler de taşıyan bir yapıdır. 19. yüzyılda İstanbul'da inşa edilmiş olan birçok cami gibi, ön cephesinde konumlanan bir hünkâr dairesine sahiptir. Hünkâr kasrının bezeme bakımından oldukça sade olması, yuvarlak kemer kullanımı gibi özellikleri ampir üsluba işaret etmektedir. Nusretiye Camii, bir subasman ile zeminden üç metre kadar yükseltilmiştir. Yapının iki farklı girişi vardır; ana giriş kuzey cephesinde bulunan son cemaat yerindedir. Sultana mahsus olan ikinci giriş, deniz cephesinde bulunur. Korint düzende pilastırları ve bezeme unsurları ile ampir üslup özellikleri taşımaktadır. Üzerini örten dalgalı saçak ise barok bir etki barındırmaktadır. Yapının harim kısmı tek kubbeli olup, dışa doğru çıkıntı yapan mihrap bir yarım kubbe ile, son cemaat yeri ise üç ufak kubbe ile örtülüdür. Harim cepheleri üzerindeki en belirgin eleman, kasnağın oturduğu yuvarlak silmeli askı kemerleridir. Soğan biçimli ağırlık kuleleri, kasnak penceleri arasında bulunan ve her biri birer alem ile taçlandırılmış pilastırlar, sebil ve muvakkithane yapıdaki barok etkilere örnek olarak gösterilebilir. Caminin iç yazıları, II. Mahmud'un da hat hocası olan, dönemin ünlü hattatı Mustafa Rakım Efendi'nin eseri olmaları bakımından önemlidir.

II. Mahmud Türbesi Çemberlitaş'ta, Divanyolu üzerinde yer alır. Sultan Abdülmecid tarafından Ebniye-i Hümayun kalfalarından Ohannes Dadyan ve Boğos Dadyan'a yaptırılmış ve 1840 yılında tamamlanmıştır. Türbede II. Mahmud, Abdülaziz ve II. Abdülhamid'in mezarları bulunur, bununla beraber hazirede 140 kadar mezar daha bulunmaktadır. Yapının Divanyolu üzerindeki cephesine merdivenler ile ulaşılan iki cümle kapısı vardır. Güney ve doğu cephelerinin kesiştiği noktada, türbe ile beraber tasarlanmış olan ve üzerine mermer bir küre bulunan çeşme yer alır. Avlu ve mezarlığı caddeden ayıran duvar ampir üslupta tasarlanmıştır: üstte sade bir silme ile donatılmıştır ve boydan boya yuvarlak pencereci kemerler barındırmaktadır. Sekiz köşeli bir planı olan türbenin her cephesinde geniş ve yüksek dört pencere bulunur. Pencereci iki yanına ise birer adet korint düzende pilastr yerleştirilmiştir. Mermer kaplı olan cephenin ortasında sade bir silme yer alır. Yapı tek bir kubbe ile örtülüdür, kubbenin içi Roma Panteon'u gibi kasetli alçı kaplamalarla süslüdür ve ortasında bir avize yer alır.

10.3.2. Oryantalizm

Oryantalizm, 19. yüzyılda Avrupa'da mimari ve görsel sanatlarda etkili olmuş bir moda olarak değerlendirilir. Biçimsel kaynaklarını genellikle Endülüs, Hindistan ve Mısır'daki sanat eserlerinden almıştır. İspanya'da yedi yüz yıl yaşamış olan Arap ve Kuzey Afrikalı Müslümanların mimari mirası, özellikle de Elhamra Sarayı, oryantalizm modasında belirleyici bir rol oynamıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da, Elhamra Sarayı'nın çeşitli bölümlerinden ilham alınarak tasarlanmış çeşitli fuar ve eğlence yapıları mevcuttur. Doğan Kuban, mimarideki oryantalist modanın Osmanlı'da bir tür İslam'a dönüş havasında algılandığını ifade eder.

Osmanlı mimarlığındaki oryantalist yapılara örnek olarak Aziziye (Sadabad) Camii, Taksim Topçu Kışlası, Sirkeci Garı, Harbiye Nezareti'nin (günümüzde İstanbul Üniversitesi) Kemerli Kapısı ve Köşklere verilebilir.

Taksim Topçu Kışlası'nın inşası III. Selim döneminde, 1806 yılında tamamlanmıştır. Albülaziz döneminde ise kapsamlı bir inşaatla büyük değişime uğramıştır. Oryantalist düzenlemelerin bu dönüşüm sırasında uygulanmış olduğu öne sürülmektedir. Topçu Kışlası, ortada dikdörtgen bir avlu ve bunu çevreleyen yan kanatlardan meydana gelir. Köşeler yüksek tutularak belirginleştirilmiş, yan kanatların ortası ise anıtsal kapılarla vurgulanmıştır. Bezemenin en fazla yoğunlaştığı bölüm, yapının anıtsal girişidir. Kademeli bir alınlıkla taçlandırılan kapısı ve yanlarındaki sekizgen kuleleri ile bu bölüm, cephe düzleminde öne doğru taşar. Zemin kat ile birinci katı birbirinden ayıran mukarnaslı korniş, birinci katın geometrik bezemeli korkulukları, sekizgen köşe kulelerin soğan kubbeleri, kapının üzerinde yer alan kademeli alınlık, atnalı kemerler giriş cephesindeki başlıca oryantalist öğelerdir. Söz konusu cephe tasarımında birbiriyle organik bütünlük içinde olmayan çeşitli oryantalist öğeler yanyana getirilmiştir.

Beyazıt'ta bulunan ve günümüzde İstanbul Üniversitesi Beyazıt Kampüsü'ne dahil olan **Harbiye Nezareti**, 1864 yılında Abdülaziz tarafından inşa ettirilmiştir. Kapı ve ikiz köşkler Fransız mimar Bourgeois tarafından tasarlanmıştır. Kemerli kapı, ortada biri yüksek, iki yandakiler daha alçak olmak üzere kapı açıklıklarının bulunduğu kütle ve iki yanında simetrik burçlardan meydana gelir. Ortadaki hafif sivri ve at nalı biçimli kemer, pembe ve beyaz renkli taşların alternatif dizilişiyle örülmüş olması, iki yanında basık kemerli açıklıkların üzerinde yer alan ağ bezeme, sütunların mukarnaslı başlıkları, burçlarda bulunan sivri ve at nalı kemerler yapıda öne çıkan oryantalist öğelerdir. Sözü edilen öğeler özellikle Magrib-Endülüs mimarisine işaret etmekte; Elhamra Sarayı'na ve Sevilla'da bulunan Giralda'ya referans vermektedir. Giriş kapısının iki yanında birer adet köşk bulunmaktadır. Günümüzde bu köşklere doğuda olan Profesörler Evi, batıda olan ise Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü olarak kullanılmaktadır. Giriş kapısına benzer biçimde bezeme öğeleri, sütun başlıkları ve kemer biçimleri köşklere tasarımında da kullanılmıştır. Turgut Saner, köşklere barındırdığı oryantalist yorumun dışında bir 15. yüzyıl yapısı olan Çinili Köşk'ün tekrarlamaları bakımından da önemli olduğunu belirtir. Arazideki kot farkından yararlanarak binanın yerleştirilmesi, yarım sekizgen çıkmalar, Çinili Köşk ile yapının ortak kütle özellikleridir. Pencere ve kapı çerçevelenmesi ve kemer biçimleri de benzer cephe özellikleri olarak sayılabilir.

10.3.3. Eklektisizm

Eklektisizm ya da seçmecilik, farklı sanatsal dizgelerden alınan öğelerin yeni bir dizge içinde kullanılması olarak tanımlanır. Eklektik yapılarda, farklı dönem ve üsluplardan seçilen öğeler, yeni bir tasarım oluşturmak için yeniden ele alınırlar. Bu yönelim, 19. yüzyılda Avrupa'da çok yaygın biçimde görülür. 19. yüzyıl Osmanlı mimarlığında da eklektisist yönelimle tasarlanmış birçok yapı bulunmaktadır.

Abdülaziz'in annesi için yaptırdığı 1871 tarihli **Pertevniyal Valide Sultan Camii**, İstanbul'da bulunan en çarpıcı eklektisizm örneklerinden biridir. Aksaray'da bulunan yapının mimarının kim olduğu tartışmalıdır; Montani Efendi ile Agop Balyan iki farklı olasılık olarak görülmektedir. Yapıda Batılı ve Doğulu biçimler ile düzenlemeler, aynı bünye içinde beraberce kullanılmıştır. Turgut Saner, yapıda Doğu etkilerinin ağırlıklı olduğunu, yerel mimari motiflerin yanı sıra Osmanlı olmayan İslam mimarlığı biçimlerinin de kullanıldığını vurgular.

Yani yapıda oryantalizmin ağır bastığı eklektisist bir tavır söz konusudur. Yapı, köşeleri vurgulanmış kare bir ana hacim ve buna ekli son cemaat yeri ile hünkâr dairesinden meydana gelir. Ana cephe kısmen, diğer üç cephe ise tamamen aynı biçimde düzenlemiştir; bu cephelerde altı pencereyi içine alan orta bölüm öne doğru taşar ve bezemeli üçgen bir alınlıkla son bulur. Öne doğru çıkan bölümlerdeki pencerelerde neo-gotik etkiler görülür. Cephedeki süslemelerde mukarnas dizileri, Magrib unsurları ve gotik detaylar bir arada kullanılmıştır. Bezeme, yapının simetrisini vurgulayan köşe kulelelerinde yoğunlaşmıştır. Bu kulelerde yer alan başlıca bezeme öğeleri mukarnaslı ya da düz nişler, köşe pilastrları ve yıldız motifleri olarak sıralanabilir. Caminin kubbesi de, yapıdaki düşey etkiyi arttıran çokgen ve yüksek bir kasnağa oturmaktadır. İleriki bölümde ele alınacak olan **Yıldız Sarayı**'nın da birçok yapısı eklektisist tutum ile tasarlanmıştır.

10.3.4. Art Nouveau

Art Nouveau 19. yüzyılın sonundan I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde, birçok coğrafyada farklı isimler alarak (Secession, Jugendstil, Liberty vs.) etkili olmuş bir üsluptur. Art Nouveau üslubunda tasarlanmış yapılarda, kaynağını naturel -genellikle bitkisel- formlardan alan zarif süsleme öğeler, eğrisel ve kıvrımlı hatlar dikkat çeker. Üslubun İstanbul'daki öne çıkan örnekleri ise İtalyan mimar **Raimondo D'Aronco** (1857-1932) tarafından tasarlanmıştır. Raimondo D'Aronco II. Abdülhamid'in davet üzerine İstanbul'a gelmiş ve çalışmıştır. Botter Apartmanı, Yıldız Sarayı için çeşitli ek binalar (çini fabrikası, kış bahçesi, vs.), Nazime Sultan Yalısı, Şeyh Zafir Türbesi öne çıkan mimari eserleridir. Pera Caddesi'nde konumlanan ve 1900-01 yıllarına tarihlenen **Botter Apartmanı**, II. Abdülhamid'in terzisi Jean Botter için yapılmıştır. Yapının zemin ve birinci katları atölye, üst katları da konut olarak tasarlanmıştır. Yapının giriş cephesinde kullanılan zengin taş bezeme ile eğrisel desenlere sahip demir döküm parmaklıkları Art Nouveau üslubunun öne çıkan özellikleridir. Abdülaziz'in kızı Nazime Sultan'ın Kuruçeşme'de bulunan yalısı, da 1902 yıllarına tarihlenir. Yapı günümüze ulaşamamıştır. **Şeyh Zafir Türbesi** Beşiktaş Serencebey'de bulunan, 1905-6 yıllarında inşa edilmiş, küçük ölçekli bir yapıdır. II. Abdülhamid'in Trablusgarplı Şeyh Hamza Zafir için yaptırdığı türbe, iki yanındaki çeşme ve kitaplıkla beraber tasarlanmıştır. Yapı, arkasında yer alan Ertuğrul Tekkesi ve Camisi (1903) ile beraber, küçük bir külliye oluşturur.

İstanbul'da Art Nouveau üslubunda örneklerin tasarımına 1930'lara kadar devam edilmiştir. Doğan Kuban, Art Nouveau'nun diğer akımlara göre daha benimsenmiş ve yaygın görülen bezemesel karakterinin İstanbul'da Lale Devri'nden bu yana gelen uygulamalarda dayanabileceği bir temel bulmuş olduğunu öne sürer. Lale Devri'nin ya da Rokoko'nun çeşmeleri, sebilleri süsleyen alçak kabartma desenleri, Baroksu eğri modası, Art Nouveau üslubunun benimsenmesine bir zemin hazırlamış olabileceğini belirtir.

10.4. Dolmabahçe ve Yıldız Sarayları

10.4.1. Dolmabahçe Sarayı

Dolmabahçe Sarayı, Sultan Abdülmecid döneminde, 1842-56 yılları arasında inşa edilmiştir. Sarayın inşasının tamamlanması ile köklü bir değişim gerçekleşir; imparatorluk ikametgâhı Topkapı Sarayı'ndan Dolmabahçe Sarayı'na taşınır. Dolmabahçe Sarayı, Avrupa

tarzı mimarının saltanat cephesinde tercih edilir olduğunun somut bir ifadesi olarak değerlendirilir.

Yapının mimarı, hassa mimarlarından Garabet Amira Balyan olarak bilinmektedir; oğlu Nikogos Balyan da kendisi ile beraber çalışmıştır. Sarayın ana kütleleri 'L' biçimindedir: cephesi 300 metre civarında olan denize paralel bir kütle ile, doğu-batı yönünde uzanan, cephesi 125 metre olan bir başka kütle ile birleşiminden meydana gelir. Doğan Kuban Dolmabahçe Sarayı'nı üslup ve boyut açısından gelenekle ilgisi olmayan bir yapı olarak tanımlar.

Yapının denize bakan cephesi, mermer bir rıhtım ve demir korkuluklu bir duvar ile denizden ayrılır. Sarayın ek yapıları olan Dolmabahçe Saat Kulesi, İstabl-ı Amire (has ahırlar) ve Saray Tiyatrosu ise saray ile cami arasındaki alana (günümüzde stadyum olarak kullanılan alanı da içine katacak biçimde) yayılmıştır.

Dolmabahçe Sarayı temel olarak Mabeyn, Muayede Salonu ve Harem bölümlerinden meydana gelir. Sultanın resmi işlerini sürdürdüğü Mabeyn bölümü ile özel yaşantısını sürdürdüğü harem bölümü, ortadaki anıtsal Muayede Salonu ile birbirinden ayrılır.

Muayede Salonu olarak adlandırılan, törenlerin ve bayramlaşmaların gerçekleştirildiği görkemli salon, yapı içinde haç planlı ve kubbe ile örtülü bir merkezi mekâna göre kurulmuştur. Söz konusu haç formu, giriş aksına paralel koridorlarla boyuna gelişmiş ve bir salona dönüştürülmüştür. Muayede Salonu'nun denize bakan cephesinin tasarımı, pencere aralarına yerleştirilmiş çifte sütunlar ve bezeme öğeleri ile dikkat çekicidir. Doğan Kuban, bağımsız bir mega strüktür olarak düşünülen ve diğer bölümlerin ölçü ve oranlarına yabancı Muayede Salonu'nun, Boğaz'daki bütün mimari gelenekleri dışladığını öne sürmüştür.

Harem bölümü ile mabeyn bölümlerinin deniz cepheleri birbirine simetrik olarak tasarlanmıştır. Harem bloğu, kendisine dik olan blok ile bütünleşerek, uzun sofalar ve merdiven evleri çevresinde çok sayıda bağımsız daireyi birbirine bağlar.

Garabet Balyan tarafından tasarlanmış olan ve Dolmabahçe Sarayı ile aynı zamanda inşa edilen Dolmabahçe Camii, sarayın güney kapısının karşısında konumlanır. Caminin cephe tasarımındaki ampir ayrıntılar, sarayın süslemeleri ile uyum içerisindedir.

10.4.2. Yıldız Sarayı

II. Abdülhamid'in ikamet etmiş olduğu Yıldız Sarayı, Dolmabahçe ve Çırağan saraylarından farklı olarak, monoblok bir yapı olarak tasarlanmamıştır. Yıldız Sarayı, Yıldız tepesinde eğimli bir arazi üzerine dağınık olarak inşa edilmiş müstakil yapılardan meydana gelir. Bu yönüyle, Topkapı Sarayı'nın yerleşim geleneği ile benzerlik taşıdığı öne sürülebilir. Şehir ile ilişkisi de bu bakımdan kendisinden önce inşa edilen iki saraydan ayrılır; dışarıdan sadece anıtsal girişi ve yüksek duvarları algılanabilmektedir. Beşiktaş ile Ortaköy arasında sahilden başlayarak Beşiktaş tepelerine kadar uzanan bir bahçe ve koruluk içine yerleştirilmiş olan yapıların inşası uzun bir zamana yayılmakla beraber 19. yüzyılın ikinci yarısında yoğunlaşmıştır. Saray alanında ilk olarak III. Selim döneminde bir kasır ve bir çeşme inşa edilmiştir. Abdülaziz döneminde ise, sarayın önemli yapıları olarak kabul edilebilecek Büyük

Mabeyn Köşkü, Çit Kasrı, Malta ve Çadır köşkleri inşa edilmiştir. Bugünkü saray kompleksini oluşturan yapıların çoğu ise, II. Abdülhamid'in Dolmabahçe Sarayı'ndan ayrılıp Yıldız Sarayı'na taşınmasını takip eden süreçte inşa edilmiştir. Bu yapılar Küçük Mabeyn Köşkü, harem binaları, Cariyeler Dairesi, Kızlarağası Köşkü, Şale Köşkü, Yıldız Hamidiye Camii, tiyatro, marangozhane, eczahane, tamirhane, kilithane, çini atölyesi, kütüphane ve şehzade köşkleridir. Sarayın dört ana kapısı bulunur, bunlar; Koltuk Kapısı, Valide Sultan Kapısı, Saltanat Kapısı ve Mecidiye Kapısı'dır.

Saray arazisi, resmi bölüm (resmi daireler, saray hizmet binaları), özel bölüm (harem ve pasışaha ait saraylar, köşkler ve Hasbahçe), dış bahçe (büyük gezinti parkı ve köşkler) olarak düşünülebilir.

Yıldız Sarayı'nda görülen üslup çeşitliliğinin sebebi, birçok farklı mimarın yapı tasarımlarında görev almış olmasıdır. Bu mimarların tamamının ismi bilinmemekle beraber, üçü, önceki bölümde bahsedilen Sarkis Balyan, Agop Balyan ve d'Aranco'dur. Büyük Mabeyn, Malta Köşkü ve Çadır Köşkü Sarkis Balyan ile Agop Balyan tarafından tasarlanmıştır. Arşiv Binası, Kış Bahçesi ve seralar, Yaverler Köşkü ve Çini Fabrikası ise d'Aranco tarafından tasarlanmıştır.

Uygulamalar

1) Günümüzde İstanbul Üniversitesi Beyazıt Kampüsü'ne dâhil olan Harbiye Nezareti'ni ziyaret ediniz. (Yapıyı ziyaret etme olanağınız yoksa çevrimiçi kaynaklardan çeşitli fotoğraflarına bakınız). Yapıyı mimari açıdan inceleyiniz.

Uygulama Soruları

- 1) Yapıdaki oryantalist öğeleri tespit edebiliyor musunuz?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Tanzimat ile II. Meşrutiyet arasında kalan sürede, başta İstanbul olmak üzere büyük kentlerde birçok mimari yatırım gerçekleştirilmiş, büyük ölçekli yapılar inşa edilmiştir. Özellikle II. Abdülhamid döneminde İstanbul'da sistemli olarak birçok kamu yapısı inşa edilmiştir.

Dönemin öne çıkan figürleri, 19. yüzyıl İstanbul'undaki birçok anıtsal yapıya imza atmış (Beylerbeyi Sarayı, Dolmabahçe Sarayı, Nusretiye Camii vb.) Balyan Ailesi, Darülfünun binasının mimarları olan Fossati Kardeşler, eklektik yaklaşımı ile dikkat çeken Alexandre Vallaury'dir.

Simetrik düzenlemelerin tercih edildiği ampir yapılarda bezeme unsurlarının sınırlı tutulur. Çatılmış silahlar, kasklar, bayrak demetleri, davullar, balta ve zırh gibi öğeler kullanılır. Bu üslubun Türkiye'deki etkileri sonucunda oluşan üsluba Türk Ampiri adı verilir. II. Mahmud döneminde daha yoğun olmakla birlikte, Abdülmecid iktidarında da etkili olmuştur. Cevri Kalfa Sıbyan Mektebi, Nusretiye Camii ve II. Mahmud Türbesi Türk ampirinin örnekleri arasında sayılabilir.

Oryantalizm, 19. yüzyılda Avrupa'da mimari ve görsel sanatlarda etkili olmuş bir moda olarak değerlendirilir. Biçimsel kaynaklarını genellikle Endülüs, Hindistan ve Mısır'daki sanat eserlerinden almıştır. Taksim Topçu Kışlası, Sirkeci Garı, Harbiye Nezareti'nin (günümüzde İstanbul Üniversitesi) Kemerli Kapısı ve Köşkeri oryantalist yaklaşımın izlenebildiği yapılarıdır.

Eklektisizm ya da seçmecilik, farklı sanatsal dizgelerden alınan öğelerin yeni bir dizge içinde kullanılması olarak tanımlanabilir. Sanatta farklı dönem ve üsluplardan seçilen öğelerin, yeni bir tasarım oluşturmak için ele alınması olgusunu ifade eder. Bu yönelim, 19. yüzyılda Avrupa'da çok yaygın biçimde görülür. 19. yüzyıl Osmanlı mimarlığında da eklektisist yönelimle tasarlanmış birçok yapı bulunmaktadır.

Art Nouveau 19. yüzyılın sonundan I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde, birçok coğrafyada farklı isimler alarak (Secession, Jugendstil, Liberty vs.) etkili olmuş bir üsluptur. Üslubun İstanbul'daki öne çıkan örnekleri ise İtalyan mimar Raimondo D'Aronco (1857-1932) tarafından tasarlanmıştır.

Dolmabahçe Sarayı, Sultan Abdülmecid döneminde inşa edilmiştir. Yapının mimarı, hassa mimarlarından Garabet Amira Balyan olarak bilinmektedir. Dolmabahçe Sarayı temel olarak Mabeyn, Muayede Salonu ve Harem bölümlerinden meydana gelir. II. Abdülhamid'in ikamet etmiş olduğu Yıldız Sarayı, Dolmabahçe ve Çırağan Saraylarından farklı olarak, monoblok bir yapı olarak tasarlanmamıştır. Yıldız Sarayı, Yıldız tepesinde eğimli bir arazi üzerine dağınık olarak inşa edilmiş müstakil yapılardan meydana gelir. Yıldız Sarayı'nda görülen üslup çeşitliliğinin sebebi, birçok farklı mimarın yapı tasarımlarında görev almış olmasıdır.

Bölüm Soruları

- 1) Dolmabahçe Sarayı'nın mimarı aşağıdakilerden hangisidir?
 - a) Garabet Amira Balyan
 - b) Mimar Kemaleddin
 - c) Fossati Kardeşler
 - d) Alexandre Vallaury
 - e) Raimando D'Aronco
- 2) II. Abdülhamid tarafından 'ser-mimar-ı devlet' unvanı verilen mimar aşağıdakilerden hangisidir?
 - a) Alexandre Vallaury
 - b) Mimar Sinan
 - c) Mimar Vedad
 - d) Sarkis Bey Balyan
 - e) Raimando D'Aronco
- 3) 1847-49 yılları arasında gerçekleştirilen Ayasofya restorasyonunda hangi mimar/mimarlar görev almıştır?
 - a) Sarkis Bey Balyan
 - b) Raimando D'Aranco
 - c) Fossati Kardeşler
 - d) Alexandre Vallaury
 - e) Mimar Kemaleddin

- 4) II. Mahmud Türbesi aşağıdaki hangi mimari üslupta tasarlanmıştır?
- a) Barok
 - b) Rokoko
 - c) Art Nouveau
 - d) Ampir
 - e) Oryantalizm
- 5) Aşağıdakilerden hangisinin oryantalist üslupta tasarlanmış bir yapıda yer alması beklenmez?
- a) At nalı kemerler
 - b) Ağ bezeme
 - c) Mukarnaslı başlık
 - d) Soğan kubbe
 - e) Korint başlık
- 6) Taksim Topçu Kışlası ve Harbiye Nezareti'nin ortak noktası nedir?
- a) Oryantalist üslupta olmaları.
 - b) Ampir üslupta olmaları.
 - c) Aynı mimar tarafından tasarlanmış olmaları.
 - d) II. Abdülhamid tarafından yaptırılmış olmaları.
 - e) Soğan kubbelerin kullanılmış olması.
- 7) Pertevniyal Valide Sultan Camii ile ilgili aşağıdaki bilgilerden hangisi yanlıştır?
- a) Abdülaziz tarafından annesi için yaptırılmıştır.
 - b) Oryantalist öğelerin ağır bastığı eklektik bir yapıdır.
 - c) Neo-gotik etkili pencerelere sahiptir.
 - d) Ampir üsluptadır.
 - e) Cephesinde mukarnas dizileri bulunmaktadır.

- 8) Botter Apartmanı ile ilgili aşağıdaki bilgilerden hangisi yanlıştır?
- a) II. Abdülhamid döneminde inşa edilmiştir.
 - b) Art Nouveau üslubundadır.
 - c) II. Abdülhamid'in terzisi için yapılmıştır.
 - d) Mimarı Raimando D'Aranco'dur.
 - e) Mukarnaslı sütun başlıklarına sahiptir.
- 9) Dolmabahçe Sarayı'nda bayramlaşmaların ve törenlerin gerçekleştirildiği bölüm hangisidir?
- a) Muayede Salonu
 - b) Harem
 - c) Mabeyn
 - d) İstabl-ı Amire
 - e) Saray Tiyatrosu
- 10) Aşağıdakilerden hangisi Yıldız Sarayı bünyesindeki yapılardan biri değildir?
- a) Çit Kasrı
 - b) Perili Köşk
 - c) Malta Köşkü
 - d) Şale Köşkü
 - e) Küçük Mabeyn Köşkü

Cevaplar

1)a, 2)d, 3)c, 4)d, 5)e, 6)a, 7)d, 8)e, 9)a, 10)e

11. I. ULUSAL MİMARLIK DÖNEMİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

11. I. Ulusal Mimarlık Dönemi

11.1. I. Ulusal Mimarlık Dönemine Giriş

11.2. I. Ulusal Mimarlık Dönemi Mimarları

11.1.1. Kemaleddin Bey

11.1.2. Vedad Bey

11.1.3. Giulio Mongeri

11.1.4. Ali Talat Bey

11.3. Ulusal Mimarlık Dönemi Yapıları

11.4 I. Ulusal Mimarlık Dönemi ve Ankara

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Milli Mimari Rönesansı nedir?
- 2) 20. yüzyılın başındaki milliyetçilik hareketleri mimari alanda nasıl yansıma bulmuştur?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
I. Ulusal Mimarlık Dönemine Giriş	I. Ulusal Mimarlık Dönemini hazırlayan siyasi, sosyal ve kültürel gelişmeler öğrenilecektir.	Dönemin siyasi, sosyal ve kültürel koşulları üzerine araştırma yapılabilir.
I. Ulusal Mimarlık Dönemi Mimarları	Kemaleddin Bey, Vedat Bey, Ali Talat Bey ve Mongeri'nin yaşam öyküleri ana hatlarıyla öğrenilecektir.	Mimarların biyografileri üzerine kaynakçada yer alan yayınlardan daha detaylı okumalar yapılabilir.
Ulusal Mimarlık Dönemi Yapıları	I. Ulusal Mimarlık üslubundaki çeşitli yapı örneklerinin mimari özellikleri öğrenilecektir.	Yapılar ziyaret edilebilir.
I. Ulusal Mimarlık Dönemi ve Ankara	Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Ankara'da I. Ulusal Mimarlık üslubunun nasıl bir seyir izlediği öğrenilecektir.	Kaynakçada yer alan kaynaklardan konu ile ilgili olanları incelenebilir.

Anahtar Kavramlar

- Milyetçilik
- II. Meşrutiyet
- Mimar Kemaleddin
- Mimar Vedad

Giriş

Bu bölüm Osmanlı mimarlığının son örneklerini barındıran I. Ulusal Mimarlık üslubunu konu almaktadır. Öncelikle söz konusu mimari hareketin ortaya çıkmasında etkili olan siyasi, sosyal ve kültürel ortam özetlenmiştir. Bunun ardından dönemin mimarlarından Mimar Kemaleddin, Mimar Vedad, Ali Talat Bey ve Mongeri'nin yaşam öyküleri kısaca anlatılmıştır. Son olarak, dönemin çeşitli yapı örnekleri incelenmiştir.

11.1. I. Ulusal Mimarlık Dönemine Giriş

1908 yılında İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle, Jön Türk hareketinin askeri ve siyasi örgütü olan İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetime geçer. Bir yıl sonra Sultan II. Abdülhamid tahttan indirilir, Sultan V. Mehmed Reşad şeklen tahta geçer ama ülke Birinci Dünya Savaşı'na kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından yönetilir. 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren Avrupa'da etkili olan milliyetçilik akımları, söz konusu süreçte Osmanlı Devleti'nde de etkisini göstermeye başlar.

Milliyetçilik hareketleri ile paralel olarak 1908'de Türk Derneği, 1911'de Türk Yurdu Cemiyeti, 1912'de Türk Ocağı kurulur ve *Türk Yurdu* dergisi yayınlanmaya başlar. İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile yoğunlaşan milliyetçilik hareketlerinin öne çıkan figürü Ziya Gökalp'tir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Diyarbakır şubelerini kuran, Cumhuriyet'in ilanından sonra da mecliste Diyarbakır milletvekili olarak yer alan Ziya Gökalp, çalışmalarında Türk milliyetçiliğinin ana ilkelerini sistemli bir biçimde saptamaya ve açıklamaya çalışmıştır. Söz konusu milliyetçilik hareketleri, dönemin mimari tutumunu da etkilemiş ve Birinci Ulusal Mimarlık olarak adlandırılan mimari hareketin oluşumundaki temel faktörlerden biri olmuştur. Sibel Bozdoğan Jön Türklerin Osmanlı kurumları ve binalarını modernleştirme çabaları ile 20. yüzyılın ilk yirmi yılında Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışının el ele gittiğini vurgular. Günkut Akın da, ulus-devlete yönelme süreci ve ona refakat eden ulusçuluk söyleminin, Birinci Ulusal Mimarlık üslubunu anlamlandırmak için kullanılan temel çerçeve olduğunu belirtir. Ziya Gökalp, mezarını 1. Ulusal Mimarlık akımının uygulayıcılarından mimar Arif Hikmet Koyunoğlu'nun, söz konusu üslup doğrultusunda tasarlamasını vasiyet etmiştir. Gökalp'in bu vasiyeti, dönemin mimari hareketi ve milliyetçi söylem arasındaki bağa dair çarpıcı bir örnektir. Koyunoğlu tarafından tasarlanan mezar taşı II. Mahmud Türbesi Haziresi'nde bulunmaktadır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetiminde olduğu dönemde, kentlerin modernleşmesi ve ulaşım sistemleri alanlarında üretilen çeşitli projeler çerçevesinde inşa edilen kamu binaları, iskele ve tren garları, Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi'nin ilk örnekleridir. Söz konusu dönemde 'Milli Mimari Rönesansı' diye adlandırılan, sonradan Birinci Ulusal Mimarlık adını alan mimari harekette, temel olarak Selçuklu ve klasik Osmanlı mimarilerinden alınan öğeler ile yeni inşaat tekniklerinin beraber kullanılması amaçlanır. Böylece Selçuklu ve klasik Osmanlı mimarlığındaki sivri kemer, dekoratif kubbe, geniş saçak, mukarnas, taş süsleme ve kalem işinde geometrik geçmeler, lotus-palmet kullanımı gibi uygulamalar yeniden gündeme gelir.

1873 Viyana Uluslararası Sergisi için hazırlanmış olan Usul-i Mimar-i Osmani, Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi süsleme programlarının temel kaynaklarından biridir. Söz konusu yayın hazırlanırken Osmanlı mimarlığından çeşitli yapılar sistematik bir biçimde incelenmiş, dekoratif öğeler sınıflandırılmıştır. Çinilerden, ahşap ürünlerden vs soyutlanan motifler böylece Osmanlı canlandırmacısı binaların süsleme programlarında kullanılabilecek hâle getirilmişlerdir.

19 yüzyılda Avrupa'da gelişen ve mimarlık tarihinin seyrini değiştiren betonarme, cam ve çelik malzemeyi kombine ederek geniş alanlarda kullanılması gibi uygulamaların, İstanbul

başta olmak üzere, Osmanlı coğrafyasında denenmesine, Ulusal Mimarlık Dönemi'nde başlanmıştır. İstanbul'da doğan ve İtalya'da mimarlık eğitimi gören Mongeri'nin 1906 yılında inşa ettiği Neo-Gotik üslubundaki Saint Antoino Kilisesi, İstanbul'da inşa edilen ilk betonarme strüktürlü yapılarıdır. Vedat Bey'in tasarladığı Sirkeci Merkez Postanesi, teknik dönüşümü yansıtan çarpıcı bir örnektir. 1908 tarihli yapının merkez salonunda betonarme ve demir kırıli bir yapı sistemi kullanılmıştır ve söz konusu salon cam bir çatı ile örtülmüştür. Uğur Tanyeli, Büyük Postane binasının Ankara'daki bakanlık yapılarının hepsinden daha yüksek bir teknik içeriğe sahip olduğunu öne sürer.

11.2. I. Ulusal Mimarlık Dönemi Mimarları

Birinci Ulusal Mimarlık döneminin iki öncü figürü Kemaleddin Bey ve Vedat Bey (Tek) olarak kabul edilir; Giulio Mongeri, Arif Hikmet Koyunoğlu, Ali Talat Bey de öne çıkan mimarlar arasında sayılabilir.

11.1.1. Kemaleddin Bey

1870-1927 yılları arasında yaşamış olan Kemaleddin Bey, Hendese-i Mülkiye'de (Mühendis Mektebi) eğitim görmüştür. Alman mimar Jasmund'un öğrencisi olmuş, mezuniyetinin ardından da kendisinin asistanlığını yapmıştır. 1895 yılında devlet tarafından eğitim amacıyla Charlottenburg Technische Hochschule'ye gönderilmiştir. Dönüşünün ardından Mühendis Mektebi'nde hocalık yapmıştır. 1909'da Evkaf Nezareti İnşaat ve Tamirat Heyet-i Fenniyesi'ne atanmıştır. Kariyerindeki bir önemli nokta da Mescid-i Aksa'nın onarımı için görevlendirilmiş olmasıdır. I. Ulusal Mimarlık Dönemi'nin en tanınan mimarlarından olan Kemaleddin Bey, evkaf bünyesinde çalıştığı sürece birçok yapıya (cami, han, türbe, konut) imza atmıştır. Ankara Evkaf Apartmanı, V. Mehmed Reşad Türbesi, Bebek Camii, Edirne Garı ve Dördüncü Vakıf Han, eserlerinden bazılarıdır.

11.1.2. Vedat Bey

Vedat Bey (Tek) 1873-1942 yılları arasında yaşamıştır. Galatasaray Mekteb-i Sultanisi'nin ardından Paris'te, Beaux-Arts'ta eğitim görmüştür fakat mezun olmamıştır. 1899 yılından itibaren Sanayi-i Nefise'de (Güzel Sanatlar Akademisi) hocalık yapmıştır. Posta ve Telgraf Nezareti mimarlığı yaptığı dönemde Sirkeci'de bulunan Büyük Postane'yi tasarlamıştır. Bu görevin ardından, V. Mehmed Reşad döneminde sermimarlık görevi yapmıştır. Hanedana bağlı yapıların onarım ve bakımlarını üstlendiği sermimarlık yıllarında ağırlıklı olarak Dolmabahçe, Topkapı, Yıldız Sarayları üzerinde çalışmıştır. Çeşitli memuriyet görevlerine paralel olarak serbest mimarlık da yapmıştır. Öne çıkan yapıları arasında Kastamonu Hükümet Konağı, Posta ve Telgraf Nezareti Binası (Büyük Postane), Haydarpaşa İskele Binası, Tayyare Şehitleri Anıtı, II. TBMM binası sayılabilir.

11.1.3. Giulio Mongeri

1873-1953 yılları arasında yaşamış olan Giulio Mongeri, İstanbul'da doğmuş bir Levanten'dir. Mimarlık eğitimini Milano'da Accademia di Brera'da görmüştür. Mezuniyetinin ardından İstanbul'a dönmüş ve mimar olarak çalışmıştır. 1910 yılından itibaren Sanayi-i Nefise'de (Güzel Sanatlar Akademisi) hocalık yapmıştır. Aynı yıllarda Osmanlı Bankası'nın

resmi mimarı olarak çalışmıştır. Beyoğlu'nda bulunan neo-gotik Saint Antoine Kilisesi Mongeri'nin tasarımıdır. Maçka Palas, Karaköy Palas gibi büyük ölçekli yapılara imza atmıştır. I. Ulusal Mimarlık çerçevesinde ele alınabilecek eserleri cumhuriyetin ilanını takip eden dönemde tasarlamıştır. Bunlara örnek olarak Taksim Cumhuriyet Anıtı Kaidesi, Ankara İş Bankası ve Osmanlı Bankası şubeleri verilebilir.

11.1.4. Ali Talat Bey

Birinci Ulusal Mimarlık döneminin mimarlarından Ali Talat Bey 1869-1922 yılları arasında yaşamıştır. Mühendis Mektebi'nde eğitim görmüştür. Betonarme strüktürün erken örnekleri olan Beşiktaş, Kuzguncuk ve Büyükdere vapur iskelelerini tasarlamıştır. Ali Talat Bey 1922 yılında öldüğünde, Mimar Sinan Türbesi haziresine gömülür. Ulusal mimari kimliğinin oluşturulma sürecinde ortaya çıkan yeni değerler sadece mimari öğeler değil aynı zamanda Mimar Sinan gibi figürlerdir. Sinan'ın baş mimar olduğu dönem (1538-1588), Osmanlı mimarlık tarihinin en parlak dönemi olarak vurgulanır, Mimar Sinan 20. yüzyılın başında Osmanlı mimarlığının öncü figürü olarak öne çıkarılır. Söz konusu dönemdeki ulusal mimari kimlik oluşturma çabası ve bu çaba içinde Mimar Sinan'a biçilen rol düşünüldüğünde, Ali Talat Bey'in gömülme yeri anlam kazanır.

11.3. Ulusal Mimarlık Dönemi Yapıları

Büyük Postane'nin (Posta Telgraf Nezareti Binası) inşasına II. Abdülhamid'in isteği üzerine başlanmıştır. Binanın yapımı 1900 yılının sonlarında gündeme gelmiş ve inşasına 1903 yılında başlanmıştır. Yapının mimarı, henüz otuzlu yaşlarının başında olan Vedad Bey'dir. Yapının inşası beş yıl sürmüştür. Merkez Postane, 90m x 40m boyutlarındadır. Dönemi için teknik yenilikler sunan yapının orta salonu metal bir strüktüre ve cam bir çatıya sahiptir. Posta Nezareti'ne ve posta merkezine ait birimler, söz konusu salonun etrafında konumlanır. Yapının girişinde bulunan uzun koridorun iki ucunda görkemli mermer merdivenler yer alır. Merdivenin korkuluklarında, Selçuklu mimarisinde sıkça karşılaşılan altı köşeli üçgenler kullanılmıştır.

Yapının girişi için turuncu-beyaz taşların alternatif örülmüş sivri kemerli beş açıklık tasarlanmıştır. Köşe kulelerin olduğu iki uçta ise, yine aynı taşlardan örülmüş birer basık kemer yer alır. Anıtsal bir sütun dizisinin hâkim olduğu cephede, mukarnaslı sütun başlıkları, Selçuklu üçgenleri, çini panolar gibi Selçuklu ve Osmanlı mimarilerinden öğeler kullanılmıştır. Dış cephenin iki köşesinde yer alan kuleli çıkmalardan dikkat çekicidir. Bu çıkmalar iki katlı olup sivri kemerlerle çervelenmiştir. Sivri kemerlerin içinde çini süslemeler, üçlü pencere grupları, sekizgen üçgenli korkuluklar yer almaktadır. Bununla beraber, cephede yer alan kitabede kufi yazı kullanılmıştır. Selçuklu ve erken dönem Osmanlı mimarlıklarında kullanılan kufi yazı, I. Ulusal Mimarlık Dönemi'nde, söz konusu kullanımlara atıf yapar biçimde yeniden kullanılmıştır.

Afife Batur Vedad Bey'in hem Beaux-Arts'da öğrendiği kuralları gerçekleştirmek, hem Türk bir mimardan beklenen kimlik işaretlerini vermek, hem de 20. yüzyıla giren bir dünyada kendisi olma arayışlarında olduğunu öne sürer. Batur görüşünü, yapının plan organizasyonunun okunaklılığı, elemanların kuralcı etüdü, proporsiyonların Beaux-Arts eğitimine uygunluğu ile destekler.

Mimarı Vedad Bey olan **Defter-i Hakani Binası** 1908 yılında tamamlanmış ve kullanıma açılmıştır. Yapının simetrik kitlesinde, Vedad Bey'in Beaux-Arts'da aldığı eğitim ile paralel olarak neo-klasik düzen belirgindir. Dört katlı olan yapının cephesi, kornişlerle üçe bölünür. İlk katta basık kemerler kullanılmıştır. İki korniş hattının arasında kalan bölümde iki kat yer alır. Üstte sivri, altta basık veya düz kemerler kullanılmıştır. Tasarımdaki simetri merkez aksındaki ve köşelerdeki öğelerin farklılaştırılmasıyla vurgulanmıştır. Afife Batur, tasarımdaki akademik kurgunun yukarıdaki özelliklerde kendini hissettirdiğini fakat kullanılan eliböğründeli geniş saçaklar ile bu yönelimden sapıldığını öne sürer. Saçak ve eliböğründeler, akslarda yükseltılarak simetrik kurguya katılırlar da, tasarımı yerelleştirmişlerdir. Sivri kemer ve çini kullanımı da bu etkiyi pekiştirmektedir.

Haydarpaşa İskele Binası'nın bir dönüştürme projesi olduğu tahmin edilmektedir. Haydarpaşa Garı'nın eski fotoğraflarında, yapının önünde oryantaist özellikler taşıyan bir iskele görülür. Soğan kubbeli üst örtüsü ve dalgalı saçaklarıyla yapı, Vedad Bey tarafından tasarlanan iskele binası ile aynı kitle ve hacim ölçülene sahiptir. Vedad Bey'in müdahalesinin ardından soğan kubbe ve saçaklar kaldırılmış, cephedeki kemerler sivri kemerler ile değiştirilmiş ve geniş bir saçak eklenmiştir. Yapı kırma çatı ile örtülmüştür. Kemer araları ve saçak kornişleri çini bezeme ile süslenmiştir.

IV. Vakıf Han Kemaleddin Bey'in evkaf için çalıştığı dönemde tasarladığı yapının inşaatına 1912 yılında başlanmıştır. Yedi kalı olan yapının zemin katında, dükkân olarak kullanılması tasarlanan birimler bulunur. Geri kalan katların da ofis olarak kullanılması planlanmıştır. Yapının üst örtüsünde iki kubbeli birim dikkat çekmektedir. I. Ulusal Mimarlık üslubunda sıkça karşımıza çıkan kubbeler, Osmanlı ve İslam mimarlığına bir atıf niteliği taşır. Yapının ön cephesinde sivri kemerler, mukarnaslı silmeler ve rumi motifleri, çini süslemeler, Türk üçgenleri gibi öğeler I. Ulusal Mimarlık üslubundaki yapıları da sıkça kullanılan süsleme öğeleridir.

Beşiktaş İskelesi Şirket-i Hayriye tarafından Ali Talat Bey'e yaptırılmıştır. İki katlı olan yapının köşe kuleleri (özgün tasarımında deniz tarafındaki iki köşe kulesi kubbe ile örtülüyken, ilerleyen yıllarda kubbeler kaldırılmış ve kuleler kırma çatı ile örtülmüştür), cephesinde yer alan sivri kemerler, çini süslemeler, iç mekândaki mukarnas sıraları I. Ulusal Mimarlık üslubunu yansıtmaktadır.

11.4. I. Ulusal Mimarlık Dönemi ve Ankara

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki mimari üretim de Ulusal Mimarlık hareketi etkisinde devam eder. Yaklaşık 20.000 nüfuslu küçük bir Orta Anadolu kenti olan Ankara, bir dönem Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın merkezi olarak işlev gördükten sonra, 13 Ekim 1923'te başkent ilan edilir ve yoğun bir yapılaşmaya sahne olur. Yeni başkent Ankara'nın ilk anıtsal yapıları I. Ulusal Mimarlık üslubunda inşa edilmiş, İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde öne çıkmış olan mimarlar faaliyetlerine Cumhuriyetin ilanından sonra da devam etmişlerdir. Cumhuriyet döneminin ilk yapılarından Ankara Palas, milletvekilleri için sosyal tesis ve resmi konuklar için de konukevi işlevi görmesi amacıyla, 1924-1927 arasında inşa edilmiştir. Yapı Vedat Tek tarafından tasarlanmaya başlanmıştır, fakat ücretinin ödenmemesi sebebiyle bir süre sonra

görevini bırakan Vedat Tek'in ardından yapının tasarımı ve inşası Mimar Kemaleddin Bey tarafından tamamlanmıştır. Yapının Cumhuriyet Caddesi'ne bakan simetrik tasarımlı giriş cephesi dışındaki cepheleri oldukça sadedir. Yapıya simetri ekseninde sivri kemerli ve eyvan biçiminde anıtsal bir kapıyla girilir. Söz konusu girişin üzerini dekoratif bir soğan kubbe örtmektedir. Ön cephesinin köşelerinde kule görünümlü geniş saçaklı ve çatı örtülü kütleler bulunur. Cumhuriyetin ilk yıllarının dikkat çekici etkinliklerinden olan Cumhuriyet Baloları'nın mekânı olan Ankara Palas, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde şehrin siyasal ve sosyal yaşamında önemli yer tutmuştur. Arif Hikmet Koyunoğlu tarafından tasarlanmış ve uygulanmış olan Türk Ocakları Binası, I. Ulusal Mimarlık üslubunda inşa edilen son anıtsal yapılarından biridir. 23 Nisan 1930'de kullanıma açılan yapı, aynı üsluptaki öteki kamu yapıları gibi simetrik bir ana cepheye ve bina kütesinin hem öne hem de yukarıya taşan orta ve köşe bölümlerine sahiptir.

Cumhuriyet devriminin ardından yapılan inkılapların ve yürürlüğe giren yasaların en önemli amaçlarından biri de yeni bir 'görsel bir modernlik kültürü'nün yaratılmasıdır. 1930'ların başında, Ulusal Mimarlık Dönemi üretimleri, yaratılmaya çalışılan yeni ve Batılı görsel kimliğe uygun görülmemeye başlanır. Modernizm ise, tarihsel referanslar barındırmayan anlatım dili ile ideolojik açıdan uygun bir alternatif olarak ön plana çıkar.

Uygulamalar

1) Sirkeci Merkez Postane'yi geziniz (gezme imkânınız yoksa çeşitli fotoğraflarını inceleyiniz) ve mimari gözlemlerde bulununuz.

Uygulama Soruları

- 1) Yapıdaki I. Ulusal Mimarlık Dönemi süsleme özelliklerini sıralayınız.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Milliyetçilik hareketlerine paralel olarak 1908 yılından itibaren Türk Derneği, Türk Yurdu Cemiyeti, Türk Ocağı kurulmuştur. Söz konusu milliyetçilik hareketleri, dönemin mimari tutumunu da etkilemiş ve Birinci Ulusal Mimarlık olarak adlandırılan mimari hareketin oluşumundaki temel faktörlerden biri olmuştur. Döneminde ‘Milli Mimari Rönesansı’ diye adlandırılan, sonradan Birinci Ulusal Mimarlık adını alan mimari harekette, temel olarak Selçuklu ve klasik Osmanlı mimarilerinden alınan öğeler ile yeni inşaat tekniklerinin beraber kullanılması amaçlanmıştır. Böylece Selçuklu ve klasik Osmanlı mimarlığındaki sivri kemer, dekoratif kubbe, geniş saçak, mukarnas, taş süslemede ve kalem işinde geometrik geçmeler, lotus-palmet kullanımı gibi uygulamalar yeniden gündeme gelmiştir.

Birinci Ulusal Mimarlık döneminin iki öncü figürü Kemaleddin Bey ve Vedad Bey (Tek) olarak kabul edilir. Kemaleddin Bey, evkaf bünyesinde çalıştığı sürece birçok yapıya (cami, han, türbe, konut) imza atmıştır. Ankara Evkaf Apartmanı, V. Mehmed Reşad Türbesi, Bebek Camii, Edirne Garı ve Dördüncü Vakıf Han, eserlerinden bazılarıdır. Vedad Bey ise Posta ve Telgraf Nezareti mimarlığı ve sermimarlık gibi görevlerinin yanı sıra, serbest mimar olarak da çalışmıştır. Öne çıkan yapıları arasında Posta ve Telgraf Nezareti Binası (Büyük Postane), Haydarpaşa İskele Binası, Tayyare Şehitleri Anıtı, II. TBMM binası sayılabilir.

Bölüm Soruları

- 1) I. Ulusal Mimarlık üslubu hangi dönemde etkili olmuştur?
 - a) Lale Devri
 - b) Klasik Dönem
 - c) II. Meşrutiyet Dönemi
 - d) Tanzimat Dönemi
 - e) Erken Klasik Dönem
- 2) Aşağıdakilerden hangisi I. Ulusal Mimarlık üslubunun özelliklerinden değildir?
 - a) Döneminde 'Milli Mimari Rönesansı' olarak adlandırılmıştır.
 - b) Selçuklu dönemi mimarisinden çeşitli öğeler kullanılmıştır.
 - c) Klasik dönem Osmanlı mimarisinden çeşitli öğeler kullanılmıştır.
 - d) Milliyetçilik hareketleri ile ilişkili olarak ortaya çıkmıştır.
 - e) Abdülmecid döneminde ortaya çıkmıştır.
- 3) Aşağıdaki mimarlardan hangisi I. Ulusal Mimarlık üslubunda eserler vermemiştir?
 - a) Vedad Bey
 - b) Kemaleddin Bey
 - c) D'Aranco
 - d) Ali Talat Bey
 - e) Mongeri
- 4) Vedad Bey ile ilgili aşağıdaki bilgilerden hangisi yanlıştır?
 - a) V. Mehmed Reşad döneminde sermimarlık yapmıştır.
 - b) Sanayi-i Nefise'de mimarlık eğitimi almıştır.
 - c) Sirkeci'de bulunan Merkez Postane'nin mimarıdır.
 - d) Haydarpaşa İskele Binası'nın mimarıdır.
 - e) Sanayi-i Nefise'de hocalık yapmıştır.

- 5) Beşiktaş İskelesi'nin mimarı aşağıdakilerden hangisidir?
- a) Ali Talat Bey
 - b) Kemaleddin Bey
 - c) Mongeri
 - d) Vedad Bey
 - e) Vallaury
- 6) IV. Vakıf Han hakkında aşağıdakilerden hangisi yanlıştır?
- a) Kemaleddin Bey tarafından tasarlanmıştır.
 - b) Sirkeci'de yer alır.
 - c) Ön cephesinde sivri kemerler, mukarnaslı silmeler, çini süslemeler kullanılmıştır.
 - d) II. Meşrutiyet Dönemi'nde inşa edilmiştir.
 - e) Dalgalı saçakları vardır.
- 7) Aşağıdakilerden hangisinin I. Ulusal Mimarlık üslubundaki yapılarda kullanılması beklenmez?
- a) Köşe kuleleri
 - b) Mukarnaslı silmeler
 - c) Bezemede çatılmış silahlar, davullar, balta ve zırh gibi öğeler
 - d) Çini panolar
 - e) Dekoratif kubbeler
- 8) Mescid-i Aksa'nın onarımında görev yapan mimar aşağıdakilerden hangisidir?
- a) Mimar Kemaleddin
 - b) Mimar Vedad
 - c) Ali Talat Bey
 - d) D'Aranco
 - e) Mongeri

- 9) Posta Telgraf Nezareti Binası ile ilgili aşağıdaki bilgilerden hangisi yanlıştır?
- a) Abdülmecid döneminde inşa edilmiştir.
 - b) Mimar Vedad Bey'in tasarımıdır.
 - c) Sirkeci'de yer alır.
 - d) Cephesinde kufi yazı kullanılmıştır.
 - e) Dönemine göre teknik açıdan ileri bir yapıdır.
- 10) Aşağıdaki yapılardan hangisi I. Ulusal Mimarlık Dönemi'nde inşa edilmiştir?
- a) Dolmabahçe Sarayı
 - b) Çırağan Sarayı
 - c) Beşiktaş İskelesi
 - d) Botter Apartmanı
 - e) Büyük Mecidiye Camii

Cevaplar

1)d, 2)e, 3)c, 4)b, 5)a, 6)e, 7)c, 8)a, 9)a, 10)c

12. OSMANLI DÖNEMİNDE SARAYLARI

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

12. Osmanlı Döneminde Saraylar I

12.1. Osmanlı Dönemi Saray Mimarlığına Giriş

12.2. Osmanlı Dönemi Sarayları

12.2.1. Bursa Sarayı (Bey Sarayı)

12.2.2. Edirne Eski Sarayı (Sarayı-1 Atik, Kavak Sarayı)

12.2.3. Edirne Sarayı (Sarayı-1 Cedid-i Amire, Yeni Saray)

12.2.4. İstanbul, Sarayı-1 Atik (Eski Saray)

12.2.5. Üsküdar Sarayı

12.2.6. Aynalıkavak Sarayı (Tersane Sarayı)

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) İlk Osmanlı sarayları nasıl mimari özellikler taşıyorlardı?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Osmanlı Dönemi Saray Mimarlığına Giriş	Osmanlı saraylarının genel gelişimi öğrenilecektir.	Kaynakçada bulunan saray mimarlığı üzerine yayınların incelenmesi yoluyla.
Osmanlı Dönemi Sarayları	Bursa Sarayı, Edirne Eski Sarayı, Edirne Sarayı, İstanbul Saray-ı Atik, Üsküdar Sarayı ve Aynalıkavak Sarayı'na dair tarihsel bilgi ve yapıların mimari özellikleri öğrenilecektir.	Kaynakçada bulunan saray mimarlığı üzerine yayınların incelenmesi yoluyla.

Anahtar Kavramlar

- Saray
- Tören
- Köşk
- Kasır

Giriş

Bu bölüm Osmanlı saray mimarlığı üzerine ilk ders olup, Osmanlı saray mimarisini tanıtıcı bir giriş ile başlamaktadır. Bunun ardından Bursa Sarayı (Bey Sarayı), Edirne Eski Sarayı (Sarayı-ı Atik, Kavak Sarayı), Edirne Sarayı (Sarayı-ı Cedid-i Amire, Yeni Saray), İstanbul, Sarayı-ı Atik (Eski Saray), Üsküdar Sarayı ve Aynalıkavak Sarayı (Tersane Sarayı) tarihsel bağlamları içinde tanıtılmış, mimari özellikleri incelenmiştir.

12.1. Osmanlı Dönemi Saray Mimarlığına Giriş

İstanbul'un fethinden itibaren vakıf külliyelerinin inşası kente İslami bir görüntü vermiş, bunun yanında sultani camiler tepeleri taçlandırarak kentin silüetini belirlemiş ve zaman içinde Osmanlı hanedanının kimliği kent imgesiyle bütünleşmiştir. En azından 18. yüzyıla kadar hanedanın prestij yapılarını kapsamlı külliyelerin merkezini oluşturan camilerin oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bunların yanı sıra, 17. yüzyılın ortalarından itibaren önce Haliç kıyılarında, sonra da Boğaz kıyılarında inşa edilen saray ve yalılar İstanbul'un kent kimliğine eklenen simgesel öğeler hâline gelmiştir. Fethi takip eden ilk yıllarda inşa edilen Topkapı Sarayı, Marmara ve Haliç'e hâkim Sarayburnu tepesindeki konumuyla bu gidişatın ilk basamağıdır. Saraylar mimari tasarım, kent ile ilişkileri, toplumsal yaşama katkıları, anlam, ikonografi ve törenler kapsamında önem arz eder.

Farsça kökenli 'saray' sözcüğü, tek başına kullanıldığında devlet idaresinin merkezi olan sultanın sarayını belirtir. Saray-ı Atik (Eski Saray), Saray-ı Cedid (Yeni Saray), Dolmabahçe Sarayı ve Yıldız Sarayı hem hükümetin idare edildiği, hem de sultanın haremiyle birlikte yaşadığı büyük saraylardır. Padişaha ait her sarayın idari bir merkez olması gerekmezdi. Bunlar gerektiğinde yabancı elçilerin kabul edilip, uluslararası antlaşma imzalabilen mekânlar da olsa tam teşekküllü sayılmazdı. Sözü edilen türde saraylar 'Çırağan Sarayı, Beşiktaş Sarayı, Beylerbeyi Sarayı, Sadabad Sarayı, Kavak Sarayı' gibi bulunduğu mevkiye göre adlandırılırdı. Konut mimarlığı terminolojisi karışıktır. Saray ve kasır sıklıkla birbirinin yerine kullanıldığı gibi, köşk ve kasır da birbirine alternatif olarak kullanılabilir.

Padişaha ait, saray özelliklerini taşıyan fakat nispeten daha küçük boyutlu yapı toplulukları köşk ve kasır olarak tanımlanır. Aynalıkavak Kasrı, Küçüksu Kasrı ve Göksü Kasrı bu tip örneklerdir. Resmi saraylar dışındaki şehir ve periferisinde mevsime göre kullanılan saraylar da vardır. Bunlar tam ve eksik teşkilatlı olarak ikiye ayrılırdı. Teşkilat saray bendegânını yani hizmetlilerini betimliyordu. Sarayın tüm hizmetlileri olmadığında darüssaade ağası, haremağaları ve cariyeler için mutlaka yer bulunurdu. Padişahın kişisel hizmetini gören Hasodalılar da ilk yer edinenlerdendi. Örneğin Ata tarihinde, III. Ahmed döneminde Beşiktaş Sarayı'nın tam kapasitede olduğu belirtilir. Nitekim bunun yerine yapılacak Dolmabahçe Sarayı da Topkapı Sarayı'nın yerini alacaktır.

Saraylar mevsimine göre 3-4 ay süreyle açık kalıyordu. Bunların 1 günlük veya 3-4 saatlik yakınında 'biniş' köşk veya kasırları vardı. Biniş köşklere padişahın kısıtlı zaman geçireceği, eklentileri kısıtlı mekânlardı. Bunlar kullanılmadığı zaman Bostancılar denen bir takım tarafından korunur, biniş zamanlarında perdeleri çekilir, döşeme takımları vs. yerleştirilir ve kullanıma açılırdı. 19. yy ortalarına kadar duvarla çevrili bahçe ve avluların içinde ayrı ayrı köşk ve kasırlardan oluşan saraylara hadika-i hassa (kısaca hadika) denirdi. Saraylarda her bir köşk birimi adeta odaların yerini tutuyordu. Adalet Kasrı, Alay Köşkü, Revan Köşkü gibi yapılar farklı işlevler için kullanılıyor ve sonra kapatılıyordu.

Hünkâr köşklere binalara eklenen, tören veya Cuma namazlarından önce veya sonra padişahın maiyetiyle birlikte vakit geçireceği köşklere verilen isimdir. Dini binalarda ve kışlalar gibi sivil binalarda da, genellikle birkaç odadan ibaret Hünkâr köşklere bulunabiliyordu. 17.

yüzyılın başından itibaren sultani yapılara hünkâr köşkleri eklendi. Örneğin Sultanahmet Camii, Yeni Cami, Nuru Osmaniye Camii bunlardandır. Askeri ve mülki binalardan en eski örnek örnek ise Mehterhane Kasrı'dır. Kışla ve askeri mektepler arasında Humbarahane Kasrı, Galatasaray Kasrı vd. hatırlanabilir. Baruthaneler ve su bendlerinde de hünkâr köşkleri olabilirdi. Tombak, cirit, güreş gibi spor gösterileri için önünde çayırılık ya da geniş arazi olan köşkler yapılmıştı. Topkapı Sarayı'ndaki Çinili köşk ilk seyir köşklerindendir. Ok meydanlarında da Tirendazan Tekkesi Kasrı gibi sofa veya köşkler vardı.

Köşkler yıkıldığında bahçeler yine miride kalır yerine kışla gibi yapılar inşa edilebilirdi. Örneğin Kuleli yapısı, yıkılan köşkün bahçesine inşa edilmişti. Kandilli, Beylerbeyi, Emirgan veya Üsküdar Sarayı gibi saray topluluklarının yerine mahalleler de kurulabilirdi.

Fatih Sultan Mehmed'den IV. Murad'a kadar kâgir dolayısıyla pahalı ve dayanıklı köşkler yapıldı. Kâgir malzemenin dayanıklılığı ve pahalı inşaat yüzünden fazlaca yıkılmadılar. Avcı Mehmed döneminde köşk inşa sayısı çok arttı. Bunların çoğu dolama ve çatma tekniğinde ahşap malzemeyle yapılan kolay ve hızlı inşa edilen binalardı. İnşaat padişahın zamanının çoğunu Edirne Sarayı'nda geçirmesi sebebiyle Edirne ve Trakya'da yoğunlaşmıştı. III. Ahmed döneminde ise daha da hafif bir teknikle İstanbul'da özellikle Boğaziçi'nde köşler inşa edildi. Bundan sonra II. Mahmud devrinde de köşk sayısı arttı. Abdülmecid ve özellikle Abdülaziz'den sonra ise kâgir bina yapımına geri dönülür. Bu yüzden ahşap köşkerin çoğu yıkılmıştır.

12.2. Osmanlı Dönemi Sarayları

12.2.1. Bursa Sarayı (Bey Sarayı)

Bir Osmanlı sarayına ait bilinen en erken iz Yenişehir'deki hamam kalıntılarıdır. Hisar'ın iç kalesindeki Bursa Sarayı ise Orhan Gazi dönemine tarihlenir. Tasarım özellikleri hakkında fazla bilgi yoktur ancak kaynaklardan zaman içinde ek yapılarla büyüdüğü bilinmektedir. Hisar'ın iç kalesinde kurulmuştur. Bey Sarayı Şehadet Camii'sinin tam karşısına denk gelir. 1861 yılından kalan bir haritada saray arazisinde çebehane, havuz ve bahçeler görülmektedir. Olasılıkla Tekfur Sarayı da buradaydı. Yıldırım'ın Germiyanogulları'nın kızıyla düğünü burada olmuştur. Fatih'ten sonra pek ilgi görmemekle birlikte IV. Mehmed divanhaneler inşa etmiş ve hademe koğuşları için yolun karşı tarafına geçmiştir. 1671'de Has oda, hamam, 6 ahır, hassa saraçları odası vd. eklenmiştir.

12.2.2. Edirne Eski Sarayı (Sarayı Atik, Kavak Sarayı)

Edirne I. Murad'ın (Hüdavendigâr) 1361 yılındaki fethinden sonra, Osmanlı Devleti'nin idare merkezi oldu. Kentte, ilk saray I. Murad tarafından, Kavak meydanında yaptırılmıştı. Bu alan günümüzde Selimiye Camii'nin bulunduğu bölge ve bunun çevresidir. II. Murad kısa süre sonra yeni bir saray yaptıranı kadar burası Sarayı Cedid (Yeni Saray) olarak tanınıyordu. Yeni saray hizmete açıldıktan sonra ise Sarayı Atik yani Eski Saray olarak farklı işlevler için bir süre daha kullanıldı. Evliya Çelebi'ye göre Eski Saray iki farklı padişahın döneminde etraflıca elden geçirildi. Yıldırım Bayezid'in oğlu Musa Çelebi burayı genişletip ertafını çeviren duvarı yükseltti. Kanuni döneminde ise, I. Murad döneminden itibaren yeni sarayda görev yapacakları eğiten merkezlerden biri olan sarayın eğitim kapasitesi iyice genişletildi. Enderun'un ilk defa

burada kurulduğu varsayılır. Kanuni döneminde saraydaki divanhaneler, has oda vd. hâlâ yerindeydi. Saray kentin merkezinde kaldığından gerektiğinde yeni binaların da yapılabileceği bağ ve bahçesi yoktu. II. Selim binaların bir kısmını yıktırdı ve bu alana Selimiye Camii inşa edildi. Saray caminin kuzeydoğusuna yayılıyordu.

1617 yılında IV. Murad'ın kızı Hadice Sultan bu sarayda kalırken, yapılar hâlâ iyi durumdaydı. Ancak elli yıl kadar sonra III. Ahmed döneminde burası yoğun bir tamire muhtac hâle düşmüştü. Bu dönemden itibaren iyice terkedilen ve harabeye dönüşen saray sonunda özel ikamete geçti. 1880 yılına kadar terk edilmiş hâlde bırakılan arazi 1880 yılında yandı. Bu tarihten sonra arazinin sahibi Sıdika Hanım, dönemin valisi Hurşid Paşa'ya bir askeri okul yapması için burayı bağışladı. Saraya ait tek kalıntı Yıldırım'ın yaptırdığı, saray hamamı olarak adlandırılan bir hamamdır.

12.2.3. Edirne Sarayı (Sarayı-ı Cedid-i Amire, Yeni Saray)

Kavak Meydanı'nda yapılan ilk saraydan sonra, günümüzde eski şehrin 1 km kadar kuzeydoğusunda, Tunca Nehri'nin kıyısında, Sarayıçi olarak anılan yerde kalıntıları bulunan saray 'Sarayı Cedid-i Amire' olarak adlandırıldı. Topkapı Sarayı'nın yaklaşık yarısına yakın bir alana (300-350.000 m²) kurulmuş olan sarayın yapımına, -kimi kaynaklara göre- 1450'de II. Murad döneminde başlamıştır. Hekim Beşir Çelebi'nin *Tarih-i Edirne* risalesine göre, bu alanda daha önce Sultan II. Murad'a ait bir köşk vardı. Padişahın ölümü üzerine ara verilen saray inşası, Fatih Sultan Mehmed döneminde 1475'te tamamlanmıştır. Ancak E. Hakkı Ayverdi, yeni sarayın inşasının II. Murad döneminde başlatılmış olsa da, özgün planının Fatih döneminde oluştuğuna işaret eder. Sonuç olarak, Edirne Sarayı'nın iki avlu etrafında (ve ikinci avluya bitişik harem bölümü) gelişen planının Fatih döneminde inşa edilmiş olarak kabul edilmelidir. Saray bu plan şemasıyla, inşasına Fatih döneminde başlanan Topkapı Sarayı'nın öncüsü kabul edilir.

E. Hakkı Ayverdi yeni sarayın inşa nedenlerini şöyle açıklar:

1. Kavak meydanına bakan saray şehrin içinde kaldığından çevreye yayılmaya pek imkân yoktu. Tunca Nehri çevresindeki geniş araziye yayılmaya uygun bir saray inşasına başlandı.

2. Eski Saray'ın sahası küçüktü, avlu ve bahçe kıtlığı vardı.

3. Kavak Meydanı yüksek ve kuzeye baktığı için soğuk ve rüzgârlıydı. Oysa Tunca kıyıları için "iklim-i vasat" (ılıman iklim) denirdi, dolayısıyla yerleşime daha uygundu.

Saray birbirine bitişik iki avlu içinde toplanan yapılar, bunlara ikinci avlu yönünden bitişen harem daireleri ve zaman içinde saray arazisine yayılan köşk, kasır ve köprü gibi diğer yapılardan oluşuyordu.

Edirne Sarayı üzerine ilk kapsamlı çalışmayı yaparak sarayın tahmini planlarını çizen Rif'at Osman Bey'e göre avlular içindeki mimari birimlerin dağılımı şöyleydi;

I. Avlu (Alay Meydanı). Topkapı'da Bab-ı Hümayun'la girilen 1. avlu burada yoktur. Saraya Topkapı Sarayı'nın ikinci kapısına karşılık gelen Babüselam'dan girilir. Babüselam'ın açıldığı avlunun girişinde kapıcıbaşı ve kapıbaşlarına ait odalar vardır. Bunun dışında mutfaklar ve onlara bağlı helvahane, şerbethane ve aşçı koğuşları bulunur. Duvarlar boyunca uzanan sundurmalar onları birbirine bağlardı.

II. Avlu: Babüssaade'den girilen 2. avluda akağalar dairesi, arz odası, Kum Kasrı ve hamamı, Cihannüma (Kasr-ı Padişahi), avlunun arkasında Enderun-u Hümayun bölümünde, kılamlı, seferli, hazine koğuşları, silahtar ağa dairesi, mescit ve hazine-i hümayun vardır. Arz odası aynı Topkapı Sarayı gibi Babüssaade'nin tam karşısındaydı.

II. avlunun kuzeybatısına harem dairesi yerleştirilmişti. Bu bölümde valde sultan dairesi, kızlar ağası köşkü, harem ağaları Koğuşu, Kuşhane mutfığı, hamamlar, iç avlular ve taşlıklar bulunur. 1830'da Rus istilası sırasında kuleden yapılan bir gravürde harem yapılarının kubbeli değil, çatılı oldukları anlaşılır.

Saray, yukarıda değinildiği gibi avlular içindeki köşklere ve bunlara bitişik harem dairesiyle Topkapı Sarayı'na örnek olmuştur. Sarayın etrafı yaklaşık 3m. yüksekliğinde sade bir duvarla çevriliydi.

Fatih Sultan Mehmet tarafından inşa ettirilen, taht-ı hümayun, has oda veya Cihannüma Kasrı olarak anılan kasır sarayın ana yapısıdır. Fotoğraflarda görüldüğü ve kaynaklardan anlaşıldığına göre yedi katlıdır. En üst katta, Cihannüma konumunda sekiz köşeli bir odası vardır. Cihannüma Kasrı; yediler odası, sancak-ı şerif dairesi, kütüphane-i hümayun ve sancak-ı şerif mescidi ve dairelerinden meydana gelmiştir. Yüzyıllarca tamir ve ilaveler görmüş, Abdülaziz zamanındaki onarımlarda dışarıdan merdivenler eklenmiştir.

Cihannüma Kasrı'nın güneyinde birbirine bitişik olarak IV. Mehmed, II. Mustafa ve III. Ahmed daireleri inşa edilmiştir. Bu sultan dairelerinin devamında Valide Sultan, baş, ikinci üçüncü ve dördüncü kadınlar, şehzadeler, cariye daireleri, gedikli daireleri, hastalar koğuşu, ağalar daireleri ile Cihannüma Kasrı'nın batısında Arz Odası sarayın bütünlüğünü oluşturmuştur. Arz Odasının önünde Bab'üs Sa'ade (Ak Ağalar Kapısı) yer almaktadır.

II. Murad zamanında başlayan saray yapılaşması zaman içinde sürdürülmeye devam etmiştir. II. Bayezid Tunca yatağını taşla kaplatmış, yanlarına da yüksek istinat duvarları ördürerek, kendi camisinden saraya kayıkla gidilebilecek yol yaptırmıştır.

Kanuni Sultan Süleyman ve Mimar Sinan döneminde Edirne Sarayı ikinci yapılaşma sürecine girmiştir. Bu dönemde, saray yeniden planlanmış, topoğrafyası düzenlenmiş, su ile ilgili problemleri çözülmüştür. Mimar Sinan, Edirne'ye getirdiği Taşlımüsellim suyunun bir kolunu saraya bağlamıştır. Saray yapılarını su taşkınlarından korumak için, Tunca yatağına gelen bu suyun önemli bir kısmı bir yay biçiminde açılan kanalla saray alanından uzaklaştırılmış ve Saraçhane köprüsü yanından Tunca'ya bağlanmıştır. Bu da saray alanını doğu - güney -batı yönünde ikinci bir su yoluyla çevirmiş böylece nehir ile kanal yatağı arasındaki alanda Hasbahçe oluşmuş sarayın sur duvarı olmadan korunması sağlanmıştır. Kanuni bu kanal

üzerinde, Tunca üzerindeki Fatih Köprüsü ekseninde yeni bir köprü inşa ettirerek, sarayın ana girişini tekrar belirlemiştir. Terazî Kasrı (su kulesi) ve hazine içeren Adalet Kasrı (Kulesi) ve batısındaki Hünkâr sofasını yaptırmıştır. Günümüzde Kırkpınar Yağlı Güreşlerinin düzenlendiği Sarayıçi alanda bulunan Adalet Kasrı'nda Kanuni'nin kanunlarını yazdırdığı söylenir. Kasrın önünde iki taş vardır. Bunlardan sağdaki, seng-i arz, halkın dilekçelerini değerlendirilmek için üzerine bıraktığı taşı. Soldaki, seng-i ibrette ise ölüm cezasına çarptırılanların kelleleri sergilenirdi.

Kanuni döneminden 18. yüzyılın başına kadar saray sürekli tamir görmüş ve yeni yapılar eklenmiştir. Özellikle 17. yüzyıl padişahları burada uzun zaman geçirmişlerdi. III. Ahmed'in 1718 yılında İstanbul'a dönmesinden sonra, 1768 yılında III. Mustafa'ya kadar hiçbir padişah Edirne'ye gelmemiş, aradaki bu yarım asırlık süreç tahribatın başlangıcı olmuştur. 1752'deki büyük deprem ve 1776 yılındaki yangınla tahribat süreci devam etmiştir. 1827'de II. Mahmut zamanında sarayın bir kısmı tamir edilmiştir. 1829 yılında Edirne'yi işgal eden Ruslar, sarayı bir ordugâh olarak kullanmışlar ve büyük zarar vermişlerdir. 1868'de Vali Hurşit Paşa'yla başlayıp, Hacı İzzet Paşa'nın 1873'teki valiliğine kadar süren tamirat döneminde birçok yapı kurtarılmıştır.

1876-77 Rus Savaşı'nda düşmanın şehre yaklaşması nedeniyle Vali Cemil Paşa ile Edirne kumandanı Ahmet Eyüp Paşa'nın anlaşamamaları üzerine Bab'üs Sa'âde civarında yığılan cephanenin patlatılması yüzünden sarayın birçok yapısı yıkılmıştır. Bundan sonra yağma başlamış ve saraya ait kalıntılar başka yapılarda kullanılmıştır.

Günümüze saraydan geriye kalan pek az yapı var. Bunların bazıları 2000 yılında başlayan çalışmalarla restore edildi veya sağlamlaştırıldı. Bunlar Kum Kasrı'nın hamamı, su maksemi, mutfaklar ve Adalet Kasrı'dır.

12.2.4. İstanbul, Saray-ı Atik (Eski Saray)

Osmanlı döneminde İstanbul'da inşa edilen ilk saray, Altın Kapı'da Yedikule ile aynı yılda inşa edilen Eski Saray'dır. Evliya Çelebi fetihten hemen sonra, 1454'de başlanıp, 1458'de tamamlandığını bildirir. Tarihçi Ruhi Edrenevi'ye göre, sarayın mimarı Üç Şerefeli Camii ve Edirne Sarayı'nın mimarı Musliheddin'dir. Saray hakkındaki en erken tarihli bilgiler tarihçi Kritovoulos, Dukas ve Tursun Bey tarafından verilmiştir. IV. yy imparatoru Theodosius'un döneminden itibaren Tauri Forum'unda (günümüzde Beyazıt Meydanı) bulunan Bizans manastırının sınırları içinde yer alır. Saray yaklaşık olarak Beyazıt Meydanı, İstanbul Üniversitesi ve Süleymaniye Külliyesi'nin bulunduğu alanı kaplıyordu. Yüzölçümü Ekrem Hakkı Ayverdi'nin hesabına göre, yaklaşık 320-360 bin m²'dir. Saray esas olarak bir iç avlu etrafındaki yapıların ilerleyen zaman içinde bahçelerle ve mustahkem olmayan bir duvarla çevrilmesiyle oluşmuştu. Evliya Çelebi etrafını çeviren duvarın hendeksiz, burçsuz ve bedensiz olduğunu bildirir.

Fatih döneminde yaşayan tarihçi Tursun Bey, Fatih'in iki karaya ve iki denize bakan bir yer seçtiğini, buraya dört köşeli sağlam bir saray yaptırdığını, bir bölümünü kendi ve içoğlanları için ayırdığını, bir bölümüne Harem-i Has'ın yerleştirildiğini ayrıca kasır ve köşkler

yapıldığını, bazı yerlerin divan ve taht için ayrıldığını, geniş bir bölümün de vahşi hayvanların ve kuşların bulunduğu avlak olarak düzenlediğini söyler. Ayrıca arazide I. Theodosius'un diktirdiği bir dikilitaşın bulunduğunu da yazar. (Forumun ortasında İmparator I. Theodosius'un onuruna dikilmiş, çevresinde barbaralara karşı yaptığı savaşlardaki başarısına atfen kabartma tasvirlerin bulunduğu bir sütun bulunurdu. Sütunun zirvesinde kendi heykeli dikiliydi. Ziyaretçiler içerideki spiral bir merdiven aracılığıyla sütunun tepesine çıkabiliyordu. Orta Bizans dönemine kadar, hayatlarını bu tarz sütunların tepesinde dua ve ibadete vakfetmiş ruhbanların (stylite) sütunun tepesinde oturduğu bilinir. 15. yüzyılın sonuna kadar kısmen ayakta kalmıştır. Bazı parçaları II. Bayezid hamamında kullanılmak üzere ayrılmıştır.) Sarayda Tepebaşı olarak bilinen alanda spor seyri için köşkler inşa edilmiştir. Meydan Köşkü, Kasrı-ı Cedid, Cirit Kasrı bunlardan bazılarıdır.

Sarayda yaşayan iç oğlanı Menavino, sarayın etrafını 1 m yüksekliğinde bir duvarın çevirdiğini söyler ve üzerinde 25 kapı sayar. Evliya ise doğuda Divan Kapısı, batıda Süleymaniye Kapısı, güneyde Bayezid kapısı olarak üç ana giriş sayar. Farklı kaynaklarda ise çevre duvarının 1 ya da 2 mil uzunlukta olduğu ve bu duvarda 4 ana kapı olduğu bildirilir.

Eski sarayı tasvir eden en erken tarihli görsel belge 15. yüzyılda Venedikli Vavassore'nin tarihi yarımada'yı tasvir ettiği gravürdür. Burada saray bir iç, bir dış duvarla çevrilmiş, ana yapılar iç duvarın içinde kalmıştır. Diğer önemli görsel belgeler arasında Matrakçı Nasuh'un Irak Seferi'ni konu eden *Beyan-ı menazil-i sefer-i Irakeyn* (1537) yazmasındaki minyatürler, Lorich (1559), Loos ve Gouffier'nin (1776-1780) gravürleri sayılabilir.

Sarayın tamamlanmasından çok kısa bir süre sonra Fatih buradan vazgeçerek Topkapı Sarayı'nın temellerini atmıştı. Bunun nedenleri üzerine, İbn Kemal ve Gelibolulu Ali gibi 16. yüzyıl yazarları bazı fikirler öne sürerler. Onlara göre sarayın şehrin tam merkezinde olması geleneklere uygun değildir ve hükümdarın şehrin dışında yaşaması gerekir.

Topkapı Sarayı'nın ilk inşasında buraya ait harem bölümü sadece seçkinlerden oluşan küçük bir topluluğu. Harem halkının asıl nüfusu ise Eski Saray'da ikamet ediyordu. Eski Saray'da 1551'de çıkan yangından sonra harem halkı Topkapı Sarayı'na taşındı. Ancak, Eski Saray işlevini kaybetmedi. 18. yüzyılın sonuna kadar buraya yaşlı ve gözden düşmüş cariyeler ve ölen padişahın kadınları ve kızları naklediliyordu. Padişahlar buraya ziyarete giderlerdi ve eğlenceler düzenlerlerdi. Burada, sıklıkla valide alayları, beşik alayları ve bayram ziyaretleri gibi törenler düzenlenirdi. Dini bayramların 3. günü padişahla harem halkı burada bayramlaşırdı. Sarayda yaşayan zengin ve güzel kadınlar buradan çıkmak için devlet ricaliyle yeniden evlendirilirdi. Kanuni'den sonra padişah kızlarının düğünleri burada yapılmıştır. Padişah bazen bütün hanesiyle eski saraya taşınırdı. Devlet adamları ve dini erkân da haremleriyle birlikte resmi kabule tabiydi.

Eski Saray 1550 ve 1715'te yanıp tekrar yapıldı. 1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırılınca sarayın işlevi değişti. Sarayda yaşayan kadınlar ise Eyüp'te Çifte Saraylara nakledildi. Bu alan Bab-ı Seraskeriye olarak kullanılmaya başlandı.

12.2.5. Üsküdar Sarayı

Saray Üsküdar'da Harem ve Salacak arasındaydı. İlk yapıların 16. yy'da Kanuni döneminin başlarında yapıldığı düşünülür.

Üsküdar Sarayı'nın yapılar topluluğu olarak görüldüğü ilk çizili belge 1581 tarihli Lokmân b. Hüseyin tarafından yapılan *Şehinşehnâme* adlı minyatür albümündeki İstanbul planıdır. Bu planda biri sivri külâhlı olarak çizilen beş yapı Üsküdar Sarayı'nın genel planı hakkında bir fikir verir. Mimar Sinan *Tezkiretü'l-ebniye*'de inşa edilen sarayları sayarken Saray-ı Atık, Saray-ı Cedîd-i Hümâyun'dan sonra üçüncü sırada Üsküdar Sarayı'nı saymaktadır. Sarayın yeri Piri Reis haritasında, üç boyutlu bir çizim olarak belirtilmiştir.

Kaynaklardan Mimar Sinan'ın II. Selim ve III. Murad için birer köşk ve üç hamam yaptığı, I. Ahmed döneminde de bir mescit inşa ettiği bilinir. IV. Murad döneminde onarım ve eklemelerle genişletildi. Bu devirde aynı Topkapı Sarayı'nda olduğu gibi burada da bir Revan Köşkü, ahırlar yapıldı. Burası haremde has oda, divanhane, denize nazır köşkler, darüssaade ağasına ait odalar, havuz vs ile tam teşekküllü bir saraydı. 1732'de burada bir arz merasimi yapıldığı bilinse de, Boğaziçi'nin Rumeli sahillerine giderek artan ilgi üzerine iyice ihmal edilerek tamamen bakımsız bırakılmıştı. Saray III. Selim zamanında 1794 yılında yıktırılıp yerine bir kışla yapılmış, onun tahttan indirilmesi sırasında bu da yıkılmış ve II. Mahmud döneminde günümüzdeki kışla ve çevre binalar inşa edilmiştir. Burası bir idare merkezi değil, yazlık saraydır. İran seferlerinin başlangıç noktası olarak kabul edilir.

12.2.6. Aynalıkavak Sarayı (Tersane Sarayı)

I. Selim tarafından Haliç'in kuzey yakasına Kasımpaşa/Hasköy'e kurulan Tersane-i Amire geniş bir bahçe içinde yer alıyordu. Bahçe Haliç kıyısından Okmeydanı'na kadar uzayan Kasımpaşa sırtlarını bir koru biçiminde kaplamıştı. Bu kıyıya inşa edilen Tersane Sarayı, Topkapı, Üsküdar ve Beşiktaş saraylarından sonra Osmanlı hanedanının İstanbul'da inşa ettirdiği dördüncü büyük saraydır. Tersane Sarayı ve Aynalıkavak Kasrı'nın 1613 öncesi tarihine dair açık bir bilgi yoktur. Bu nedenle 19. yy başına kadar sarayın yerleşim şeması hakkında bilgi edinmek mümkün olmamıştır. I. Ahmed döneminden (1603-1617), III. Selim dönemine (1789-1808) kadar olan süre içinde, çeşitli onarımlarla yenilenen ve eklerle genişleyen saray, XVII. yüzyıl ortalarından itibaren bir sahilsaray kompleksine dönüşmüştür. Topkapı Sarayı'nın surların kuşanmış peşpeşe avlulardan oluşan yerleşim düzeni ilk olarak Tersane Sarayı'nda terk edilmiş, sarayın ana binası Haliç kıyısı boyunca yayılmıştır. Tersane Sarayı'nın bu yönüyle daha sonra asıl gelişimini Boğaz kıyılarında gerçekleştirecek olan sahilsaraylarının ve yalılarının tasarımına öncülük ettiği söylenebilir.

Sarayın günümüze ulaşan ve müzeye çevrilen yegâne yapısı, aynı zamanda saraya adını da veren Aynalıkavak Kasrı'dır. Şair Vehbi'nin yazdığı ve Nakkaş Levni'nin resimlediği, III. Ahmed'in şehzadelerinin sünnet düğününü anlatan manzum eserin minyatürlü kopyalarında Aynalıkavak Sarayı sıklıkla resmedilmiştir. Bu resimlerden birinde kasrın yanındaki bir kavak ağacının üstüne çerçeve içinde bir ayna asılmış olduğu ve üzerine de 'aynalı kavak' yazıldığı görülmektedir.

Aynalıkavak Kasrı, III. Selim, II. Mahmud ve II. Abdülhamid zamanlarında tersaneye yapılan eklemeler sırasında denizden koparak içeride kalmıştır. Bugünkü Aynalıkavak Kasrı'nın ön cephesi kara tarafındadır ve iki katlıdır. Arazinin eğiminden faydalanan Haliç yönündeki cephe ise üç katlıdır. Kasrın planı, uzunlamasına dikdörtgen bir planın iki tarafında yer alan salonlarla örülmüştür. Güney cephesinde ortası hafif bir bombe ile yükseltilmiş, sade bir örtüsü olan sahanlıktan yapıya girilir. Hemen karşıya gelen giriş holü ile merdivenlerin yer aldığı bölümün altında, arazinin eğiminden yararlanılarak, hizmet odalarının bulunduğu bir alt kat inşa edilmiştir. Giriş holünün sol taraftan açıldığı yan odalar ve servis hacimleriyle de bağlantılı iki eyvanlı bir yer vardır. Haliç yönünde bulunan eyvan daha az derinliklidir. Bu salonun iki tarafında simetrik olmayan dört oda bulunmaktadır. Burası kasrın harem bölümüdür. Giriş holünün sağında bir köşe kapısıyla ulaşılan kasrın diğer bölümü, üç eyvanlı bir divanhane ile ona bağlı bir arzodasından oluşur. Kasrın en önemli mekânları bu odalardır. Divanhane kubbeye örtülü olmasına rağmen bu kubbe içeriden algılanmaz. Divanhanenin pencereleri üzerinde Yesarizade'nin ta'lik hat ile yazdığı Enderuni Fazıl'ın Aynalıkavak Kasrı'nı öven şiiri bulunmaktadır. Divanhaneden arzodasına geçilmektedir. Bu odanın pencereleri üzerinde gene Yesarizade'nin ta'lik hatla yazdığı, Şeyh Galib'in III. Selim'i öven şiiri bulunmaktadır. Kasrın selamlık bölümü olan bu bölüm, bezemelerinin yoğunluğu ve kendi içindeki şematik bütünlüğüyle ilgi çekicidir.

Uygulamalar

1) Aynalıkavak Sarayı'nı ziyaret ediniz. (Yapıyı ziyaret etme olanağınız yoksa çevrimiçi kaynaklardan çeşitli fotoğraflarına bakınız). Yapıyı mimari açıdan inceleyiniz.

Uygulama Soruları

- 1)** Yapıda ne gibi mimari özellikler dikkatinizi çekti?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Edirne'nin I. Murad'ın (Hüdavendigâr) 1361 yılındaki fethinden sonra, Osmanlı Devleti'nin idare merkezi olmasının ardından Kavak Meydanı'na (günümüzde Selimiye Camii'nin bulunduğu alan) Edirne Eski Sarayı inşa edilmiştir. II. Murad kısa süre sonra yeni bir saray yaptırmıştır. Saray-ı Cedid-i Amire (Yeni Saray, Edirne Sarayı) olarak adlandırılan yapı, Tunca Nehri'nin kıyısında, Sarayıçi olarak anılan yerde konumlanmaktaydı. Edirne Sarayı'nın iki avlu etrafında (ve ikinci avluya bitişik harem bölümü) gelişen planının Fatih döneminde inşa edilmiş olarak kabul edilmelidir. Saray bu plan şemasıyla, inşasına Fatih döneminde başlanan Topkapı Sarayı'nın öncüsü kabul edilir. Saray birbirine bitişik iki avlu içinde toplanan yapılar, bunlara ikinci avlu yönünden bitişen harem daireleri ve zaman içinde saray arazisine yayılan köşk, kasır ve köprü gibi diğer yapılardan oluşuyordu.

Osmanlı döneminde İstanbul'da inşa edilen ilk saray, Altın Kapı'da Yedikule ile aynı yılda inşa edilen Eski Saray'dır (Saray-ı Atik). Sarayın tamamlanmasından çok kısa bir süre sonra Topkapı Sarayı'nın temelleri atılmıştır. Eski Saray yaklaşık olarak Beyazıt Meydanı, İstanbul Üniversitesi ve Süleymaniye Külliyesi'nin bulunduğu alanı kaplıyordu ve esas olarak bir iç avlu etrafındaki yapıların ilerleyen zaman içinde bahçelerle ve mustahkem olmayan bir duvarla çevrilmesiyle oluşmuştu.

Üsküdar Sarayı Üsküdar'da Harem ve Salacak arasındaydı. İlk yapıların 16. yy'da Kanuni döneminin başlarında yapıldığı düşünülür. Mimar Sinan'ın II. Selim ve III. Murad için birer köşk ve üç hamam yaptığı, I. Ahmed döneminde de bir mescit inşa ettiği bilinir. Burası bir idare merkezi değil, yazlık saraydır.

I. Selim tarafından Haliç'in kuzey yakasına Kasımpaşa/Hasköy'e kurulan Tersane-i Amire geniş bir bahçe içinde yer alıyordu. Bahçe Haliç kıyısından Okmeydanı'na kadar uzayan Kasımpaşa sınırlarını bir koru biçiminde kaplamıştı. Ayvalıkavak Sarayı bu kıyıya inşa edilmiştir. Bugünkü Aynalıkavak Kasrı'nın ön cephesi kara tarafındadır ve iki katlıdır. Arazinin eğiminden faydalanan Haliç yönündeki cephe ise üç katlıdır. Kasrın planı, uzunlamasına dikdörtgen bir planın iki tarafında yer alan salonlarla örülmüştür.

Bölüm Soruları

1) Aşağıdakilerden hangisi hem hükümetin idare edildiği, hem de sultanın haremiyle birlikte yaşadığı saraylardan değildir?

- a) Saray-ı Atik (Eski Saray)
- b) Saray-ı Cedid (Yeni Saray)
- c) Dolmabahçe Sarayı
- d) Yıldız Sarayı
- e) İbrahim Paşa Sarayı

2) Hangisi köşk ve kasırın tanımıdır?

- a) Sadrazama ait yapı toplulukları
- b) Padişaha ait, saray özelliklerini taşıyan fakat nispeten daha küçük boyutlu yapı toplulukları
- c) Padişaha ait idari yapı toplulukları
- d) Hanım sultanlara ait yapı toplulukları
- e) Damad paşalara ait yapı toplulukları

3) Topkapı Sarayı'ndan sonra devletin idari sarayı hangisi olmuştur?

- a) Aynalıkavak Sarayı
- b) Dolmabahçe Sarayı
- c) Siyavuş Paşa Sarayı
- d) Beylerbeyi Sarayı
- e) Edirne Sarayı

- 4) Biniş köşkü nedir?
- a) 3-4 saatlik mesafede padişahın kısıtlı zaman geçireceği mekânlar.
- b) Padişahın elçi kabul ettiği oda
- c) Ziyafet mekânları
- d) Padişahın ata bindiği mekân
- e) Padişahın spor yaptığı mekân
- 5) Hünkâr köşkü nedir?
- a) Binalara eklenen, tören veya Cuma namazlarından önce veya sonra padişahın maiyetiyle birlikte vakit geçireceği köşkler
- b) Padişahın tek başına yemek yediği köşk.
- c) Padişahın müzik dinlediği köşk
- d) Padişahın elçi kabul ettiği köşk
- e) Padişahın av köşkü
- 6) Bursa Sarayı hangi padişahın dönemine tarihlenir?
- a) III. Selim
- b) II. Mahmud
- c) Orhan Gazi
- d) I. Abdülhamid
- e) II. Abdülhamid
- 7) İlk Edirne Sarayı'nın ilk inşa mevkii neresidir?
- a) Eski Camii'nin yerinde
- b) Rüstem Paşa Kervansarayı'nın yerinde
- c) Muradiye Külliyesi'nin yerinde
- d) Kavak Meydanı'nda (günümüzde Selimiye Camii'nin bulunduğu bölge)
- e) Bizans kulesinin yerinde

- 8) Edirne Sarayı hakkında aşağıdaki bilgilerden hangisi doğrudur?
- a) İlk Osmanlı sarayıdır.
 - b) Son Osmanlı sarayıdır.
 - c) Yazlık sarayıdır.
 - d) Sadece kadınlara ayrılmıştır.
 - e) Edirne'nin fethinden sonra, Osmanlı Devleti'nin idare merkezidir.
- 9) İstanbul Sarayı-ı Atik (Eski Saray) hakkında aşağıdakilerden hangisi doğrudur?
- a) Fatih-Aksaray eksenindeydi.
 - b) Dolmabahçe-Ortaköy arasında denize paralel yerleştirilmişti.
 - c) Beyazıt Meydanı, İstanbul Üniversitesi ve Süleymaniye Külliyesi'nin bulunduğu alanı kaplıyordu
 - d) Sarayburnu ve tepelerine yerleştirilmişti.
 - e) Cağaloğlu bölgesindeydi.
- 10) Aynalıkavak Sarayı nereye kurulmuştur?
- a) Beyazıt Meydanı ve İstanbul Üniversitesi alanına
 - b) Aksaray Meydanı'na
 - c) Beşiktaş sahiline
 - d) Tophane sahiline
 - e) Kasımpaşa Tersanesi sınırları içine

Cevaplar

1)e, 2)b, 3)b, 4)a, 5)a, 6)c, 7)d, 8)e, 9)c, 10)e

13. OSMANLI DÖNEMİNDE SARAYLAR II

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

13. Osmanlı Döneminde Saraylar II

13.1. Topkapı Sarayı

13.1.2. Birun (Dış hizmetler) Bölümü

13.1.2. Enderun Bölümü

13.1.3. Harem Bölümü

13.1.4. Topkapı Sarayı Çevresindeki Köşk ve Kasırlar

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1) Osmanlı hanedanının en uzun süre ikamet etmiş olduğu saray olma özelliğini taşıyan Topkapı Sarayı ne gibi mimari özelliklere sahiptir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Osmanlı Dönemi Sarayları II: Topkapı Sarayı	Topkapı Sarayı'nın tarihsel gelişimi öğrenilecek. Birun (Dış hizmetler) Bölümü, Enderun Bölümü, Harem Bölümü, Topkapı Sarayı çevresindeki köşk ve kasırların mimari özellikleri öğrenilecektir.	Kaynakçada yer alan Topkapı Sarayı üzerine yayınların incelenmesi yoluyla.

Anahtar Kavramlar

- Topkapı Sarayı
- Birun
- Enderun
- Harem

Giriş

Bu bölüm Osmanlı sarayları arasında hanedanın en uzun süre ikamet ettiği saray olma özelliği ile öne çıkan Topkapı Sarayı'na odaklanmaktadır. Birun (Dış hizmetler), Enderun ve Harem bölümlerinin içinde bulunan yapılar tek tek tanıtılmış, mimari özellikleri anlatılmıştır.

13.1. Topkapı Sarayı

İstanbul'da II. Mehmed döneminden 19. yüzyıl ortasına kadar imparatorluğun asıl yönetim merkezi olan saray özgün adı “Sarayı Cedid-i Âmire” olan Topkapı Sarayı’dır. Topkapı adını Sarayburnu’nda inşa edilen fakat günümüze gelemeyen Topkapısı Sahilsarayı’ndan almıştır. Sarayın yerleşim düzeni ve bazı asal birimlerin genel hatlarıyla II. Mehmed döneminde belirlenmiştir. Kanuni döneminde bir kez daha ele alınarak genişlemiş, 19. yüzyıl ortasına kadar farklı tarihlerde eklenen yapılarla yığılımlı bir binalar topluluğu hâline gelmiştir. Tarihi yarımada’nın uç kısmında, “sur-u sultani” denilen duvarla çevrilen ve “kent içinde kent” görünümü arz eden Topkapı Sarayı’nın genel planı kırık bir eksen üzerinde birbirini izleyen dört avlu çevresinde gelişmiştir.

13.1.2. Birun (Dış hizmetler) Bölümü

I. Avlu (Alay Meydanı)

Etrafındaki yapıların işlevleri genelden (birun) özele doğru (enderun) devinen bu avlulardan “Alay Meydanı” denilen ilkinde II. Mehmed dönemindeki tasarımını koruyan Bâb-ı Hümayun’dan girilir. Halkın belirli günler girip Bâb-ı Hümayun’un solundaki Deavi Kasrı’na arzuhallerini teslim ettikleri bu avlu adını ortasındaki yoldan geçen alaylardan almaktaydı. Alay Meydanı’nın sol (Haliç) kesiminde önce cebehane, sonra müze olarak kullanılan Aya İrini Kilisesi, odun ambarı, anbarı-ı amire (inşaat malzemeleri için), hasırcılar ocağı, koz bekçileri ocağı ve geç tarihli darphane; ayrıca ehl-i hiref ve hassa mimarlık ocağı birimleri sağ (Marmara) kesiminde ise Enderûn Hastanesi, Hasfırın, Dolap Ocağı ve Cellat Çeşmesi yer almaktaydı.

II. Avlu (Divan veya Adalet Meydanı)

Bâbüsselâm ile girilen, “Divan Meydanı” ya da “Adalet Meydanı” olarak anılan ikinci avlu devlet yönetiminde ve saray teşrifatında önemli yere sahip birimlerle kuşatılmıştır. Yeniçerilere ulufe dağıtımı, elçi kabulü, cülus (tahta oturma), muayede (bayramlaşma) gibi önemli törenler bu avluda cereyan ederdi. II. Mehmed döneminde Bâbüssaade’nin gerisinde yer alan, divan toplantılarının yapıldığı eski divan yeri I. Süleyman (Kanuni) döneminde avlunun soluna, bugünkü yerinde Mimarbaşı Alaüddin (Acem Alisi) tarafından yeniden inşa edilmiştir. **Kubbealtı ya da Divan-ı Hümayun** olarak (kaynaklarda Eyvan-ı divan-ı adl, Saha-i adalet olarak da geçer) anılan ve arkadan hareme bitişen bu bölüm, kare planlı ve kubbeli iki mekândan oluşur. Avlu tarafındaki kubbeli ilk mekân Divan-ı Hümayun, odaya geniş bir açıklıkla bağlı olan diğer mekân ise Divan-ı Hümayûn Kalemidir. Yapının cephesi III. Selim (1789-1807) ve II. Mahmud (1808-1839) dönemlerinde 1792, 1819 yıllarında yapılan onarımları belirten manzum kitabelerle donatılmış ve kemer açıklıkları, dönemin zevkine uygun rokoko üslubunda altın yaldızlı demir parmaklıklarla kaplanmıştır.

Çepeçevre sivri kemerli revaklarla kuşatılmış olan ikinci avlunun sol tarafında, Kubbealtı’nın yanında harem girişini, Kubbealtı’na bitişik, hâlen Silah Seksiyonu olan **Divan-ı Hümayun Hazinesi**, bu yöndeki duvarın gerisinde, düşük kotlu küçük avluda ise **Hacı Beşir Ağa Camii**, **Has Ahırlar** ve **Zülüflü Baltacılar Ocağı** yer almıştır. Avlunun sağ tarafındaki duvarın gerisinde de, günümüzde porselenlerin koleksiyonlarını barındıran **Matbah-ı Amire**

(saray mutfakları), helvahane ve şerbethane gibi yeme-içmeyle ilgili birimler sıralanır. Bunlar yanyana sıralanmış kubbeli mekânlardır. Mutfak birimleri sarayın en geniş yapısıdır. Marmara yönünden bakıldığında, kubbeleri ve yüksek bacalarıyla sarayın en geniş ve görkemli cephesini sergiler. İkinci avluyu üçüncü avluya bağlayan ve 18. yüzyılın ikinci yarısında bugünkü hâlini alan **Bâbüssaade** (Akağalar Kapısı) kubbeli ve direklerle taşınan geniş saçaklı bir kapıdır. Önündeki saçığın altında, cülus, muayede, ayak divanı gibi önemli tören ve toplantılar yapılırdı.

13.1.2. Enderun Bölümü

III. Avlu

Enderûn Avlusu olarak da anılan üçüncü avlu padişah ve hizmetindeki saray ağaları ile akağaların yaşadığı, saray eğitimi yapılan koğuşların bulunduğu mekânlardan oluşur. Bâbüssaade'den girildiğinde, avlunun ilk yapısı elçilerin hünkârın huzuruna çıktıkları **Arz Odası**'dır. Cephesindeki hünkâr penceresinden(*maruzat penceresi*) elçilik hediyeleri, savaş ganimetleri ve kesik düşman başları tahtta oturan sultana sergilenirdi. Yeni devşirilgen gençler de bu pencerenin önünden geçerek padişaha gösterilir. Arz Odası'nın içindeki baldaken tahtın tavanında bir ejder ile Zümrüt-ü Anka kuşunun savaşı işlenmiştir. II. Mehmed döneminde inşa edilen, 16. yüzyılda son şeklini alan Arz Odası, çepeçevre dolanan sivri kemerli ve geniş saçaklı dış galerisiyle dikkati çeker.

Arz odasının hemen arkasında, bir zamanlar orada bulunan havuzlu köşkün yerine yapılan kesme taştan, eyvanlı sofalı **III. Ahmed Kütüphanesi** yer alır. Kütüphanenin cephesindeki çeşme Lale Devri'nde değişen sanat zevkini yansıtır.

Üçüncü avluyu kuşatan çeşitli birimler farklı tarihlerde inşa edildiği için bunların önlerinde yer alan ve avluyu kuşatan revaklar da bütünlük arz etmezler. Avlunun sağ kanadında, günümüzde Padişah Elbiseleri Koğuşu olan **Seferli Koğuşu** ile sarayın en eski birimlerinden, hâlen Hazine Seksiyonu olarak kullanılan **Fatih Köşkü** (1462-63) vardır. Fatih Köşkü, saraydaki padişahlara ait diğer yapılar gibi dört odalı mekân düzenine sahiptir. Marmara Denizi'ne bakan üç odanın Boğaziçi yönünde, kemerlerle deniz manzarasına açılan bir mermer terasla bağlanmasından oluşmuştur. Teras Venedik 'loggia'larını andırır. Avluya bakan cephesinin önünde yuvarlak kemerli revak anıtsal görünümündedir. Gerek revak, gerekse teras bölümünün dönemin Rönesans mimarlığına gönderme yaptığı düşünülür. Köşkün alt yapısını masif duvarlı ve tonozlu iki büyük mahzen oluşturur. Mahzen enderun hazinesi olarak kullanılırdı.

Enderun avlusunun sol kanadında, kütüphaneye dönüşmüş olan **Ağalar Camii** ile sonradan Mukaddes Emanetler Dairesi olan Hasoda, bunların arasında da Hazine Koğuşu ile idari birimleri barındıran Kilerli Koğuşu yer alır. **Has Oda**, Fatih döneminde Enderun avlusunda padişahın özel dairesi olarak yapılmıştı. Girişteki ilk mekân şadırvanlı sofa, girişin sağındaki Arzhane, köşede ikinci oda ise saltanat tahtının bulunduğu Has Oda'dır. Has Oda, I.Selim'in Mısır Seferi'nin ardından Mukaddes Emanetler ve Hazine'ye tahsis edilmiştir. Haliç

ve sofa-i hümayun cephesi, bel hizasına kadar Mısır Seferinden gelen Memluk mermerleriyle kaplıdır.

IV. Avlu

Dördüncü avlunun Haliç tarafında, Hasoda'nın gerisinde, zemini yükseltilmiş ve fiskiyeli bir havuzla donatılmış olan **Sofa-i Hümayun**, bunun da çevresinde 17. yüzyılda Sünnet, Bağdat ve Revan Köşkleri ile İftariye Kameriyesi, söz konusu sofanın Marmara yönünde de Kara Mustafa Paşa Köşkü, Hekimbaşı Kulesi ve sarayın en son eklerinden Mecidiye Köşkleri bulunmaktadır.

Revan Köşkü, Hırka-i Saadet bölümünün önünde, havuzun yanındadır. IV. Murad'ın Revan'ı fethetmesinin anısı için 1636'da yapılan köşk, Sofa-i Hümayûn'da II. Mehmed döneminden beri var olan havuzun küçültülmesi, biçim değiştirmesi ile kazanılan alanda, teras üstüne yapılmıştır. Mimarının Kasım Ağa olduğu düşünülür. Kubbeli bir orta mekâna açılan 3 eyvanlı sekizgen plan şemasına sahiptir. İçerisi ve dışarı, yaklaşık kapı seviyesinden itibaren XVII. yy çinileriyle kaplıdır.

Bağdat Köşkü, IV. Murad'ın Bağdat fethini anıtsallaştırmak için 1639 yılında yaptırılmıştır. Yüksek tonozlar üzerinde, Haliç'e ve Boğaz'a hâkim bir manzaraya karşı bir konumlandırılmıştır. Dört eyvanlı sofada tombak ocak ve kubbede malakari süsleme dikkat çeker. Revan Köşkü gibi burada da cephe alt pencerelerin üzerinden itibaren çini kaplıdır.

Haliç yönünde bir çıkma yapan, tonozlu bir çardak biçimindeki **İftariye Kameriyesi** 1640'da Sultan I. İbrahim tarafından yaptırılmıştır. Bayramlarda burası döşenir ve padişahla bayramlaşırdı. Yaz aylarına denk gelen Ramazan aylarında burada iftar açıldığı söylenir.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Köşkü (Sofa Köşkü, Merdivenbaşı Köşkü) IV. Mehmed döneminde (1648-1687) inşa edilmiştir. 18. yüzyılda mimarisi tamamen değişmiştir. Divanhane ve Şerbet Odası olarak anılan iki bağımsız birimden oluşur. Söz konusu birimler bir taraftan direklerle taşınarak iki farklı bahçeye bakacak biçimde yerleştirilmiştir. 18. yüzyıl köşklerinin günümüze gelebilen ender örneklerindedir. Bugünkü rokoko süslemeleri III. Ahmed (1703-1730) ve I. Mahmud (1730-1754) dönemlerindeki onarımlar sonrasında almıştır.

Mecidiye Köşkü ve Esvap Odası (1859), Abdülmecid döneminde, Mimar Sarkis Balyan tarafından avlunun Marmara Denizi yönünde inşa edilen sarayın son yapılarıdır. Padişahlar Dolmabahçe ve Yıldız'da ikamet etmeye başladıktan sonra Topkapı Sarayı içerisinde yer alan Hanedan Hazinesi de korumaya alınmıştır. Ramazan ayında padişah ve ailesi tarafından ziyaret edilen Mukaddes Emanetler Dairesi'nin ilk defa adeta bir müzeymiş gibi ziyarete açılması da Abdülmecid zamanına rastlar. O dönemin İngiliz elçisine Topkapı Sarayı Hazinesi'ndeki eşyalar gösterilir. Bundan sonra Topkapı Sarayı Hazinesi'ndeki eski eserleri yabancılara göstermek gelenek hâline gelir. Örneğin İngiliz elçisi ve saray yakınlarının Hazine Odaları ve Seferli koğuşundaki Çin porselenlerini gezdiği bilinmektedir.

3 Nisan 1924 tarihinde Atatürk'ün emriyle halkın ziyaretine açılmak üzere İstanbul Âsâr-ı Atika Müzeleri Müdürlüğü'ne bağlanan Topkapı Sarayı önce Hazine Kethüdalığı, sonra Hazine Müdüriyeti adıyla hizmet vermeye başlamış ve sonra günümüzdeki hâlini almıştır.

13.1.3. Harem Bölümü

Topkapı Sarayı'nın geniş bir alana yayılan ve yüzyıllar içinde yapılan ekler ve tadilatlar sonucunda bir labirent görünümü kazanmış olan harem dairesinde, harem iç düzenindeki hiyerarşiyi yansıtan bir yerleşim düzeni dikkati çeker. “Valide Sultan Taşlığı”, “Karaağalar Taşlığı” “Gözdeler Taşlığı”, “Cariyeler Taşlığı” olarak anılan revaklı avlular çevresinde birbirine eklenen dairelerde, özellikle Osmanlı konut mimarisinin ve bezeme sanatlarının yüzyıllar içinde geçirdiği evrim izlenebilir. Karaağalar Koğuşu, Cariyeler Hastanesi vb. hizmet birimleri bunların çevresinde yer alır. Kalabalık yapılar topluluğunun her birini tanıtmak yerine bazı örnekleri tanıtmaya çalışmak daha verimli görünüyor.

III. Murad Has Odası

Harem'in ilk has odası 1579'da Mimar Sinan tarafından inşa edilen **III. Murad Odası**'dır. III. Murad yatak odası kubbeli bir kasır olarak tasarlanmış, padişahların resmi ve özel dairesi olarak kullanılmıştır. Harem'de 16. yy çinilerinin korunduğu tek yapıdır. İki katlı köşk, havuzlu tonozlu bir alt kat ve onun üzerindeki kubbeli kare oda ve giriş mekânından oluşur. İki yıl sonra yanına Hünkâr Sofası (taht odası) eklenmiştir. Odaya yatak odasındaki çeşmenin sol yanından açılan bir kapıdan girilirdi. Yatak odasının özgün hâli aydınlık fenerliydi ve ortasından bir top sallanırdı. Burası L biçiminde mermer sütunlu revakla erkekler bölümündeki has odaya bağlanıyordu. Bunun önüne büyük bir avlu ve Şimşirlik bahçesine bakan mermer sofa yapıldı. Has odanın ilk inşasında üç tarafı manzaraya açıktı. 1608'de yatak odasının batı cephesine, pencereden geçilerek girilen I. Ahmed için köşk eklenmiş, girişin bir bölümünü de Çifte Kasırlar kaplamıştır.

Hünkâr Sofası (Taht Odası)

Has Odaya eklenen **Hünkâr Sofası (Taht Odası)** sarayın en büyük kubbesine sahiptir. Payeli ve kemerli bir alt yapı üzerine alışılmadık biçimde ahşap bir kubbe yapılmıştır. Taht odası padişahların tören ve kabul salonu olarak kullanılırdı. Hanedanın eğlencesi, bayramlaşma ve düğün törenleri burada yapılırdı. İçeride, kemer üzengileri hizasındaki çini kuşağı 1665 yangınından sonraya, barok-rokoko süsleme ve Hollanda çinileri ise 18. yy'ın ortalarına aittir. Burası hemen yakınındaki hünkâr hamamından gelen hypocoust sistemiyle (içinden sıcak su geçen künklerle zeminden ısıtma) ısıtılırdı. Sofanın vaktiyle ocaklı ve çinili olduğu bilinir. Bugün odada ocak yerine çeşmeler bulunmaktadır. İçeride, padişahın tahtı ve kadınların oturduğu ve müzik icra edilen galeriler bulunur. Galeri katına ayna içinden gizli bir merdivenle çıkılır.

Muayede salonu işlevi gören bu sofa, Dolmabahçe Sarayı'nda aynı işlev ve ayrıntılarla tekrar edilmiştir.

Valide Sultan Dairesi

Haremin en geniş ve en önemli bölümüdür denilebilir. Valide Sultan taşlığından harem bahçesine kadar olan bir alanı kaplar. Bir tarafında Cariyeler Dairesi, diğer yanında hamam koridoruna bitişik uzun aralık vardır. Bu koridor aynı zamanda Has Oda'yla bağlantıyı sağlar. Hünkâr ve Valide Sultan'ın hünkâr hamamı koridoruyla birbirine yakından bağlantılı olması, hanedan hiyerarşisi içinde –özellikle 17. yüzyılda- giderek güçlenen valide sultan ve padişah ilişkisini de mimari plana yansıtır. Bu dairenin merkezinde kubbeli ve büyük sofa ve yatak odası vardır. 16. yy'ın sonunda valide sultanların Topkapı'ya taşınmalarıyla birlikte yapılmış daire 1665 yangınından sonra yenilenmiştir. Bu oda, 17. yy. Osmanlı çinileri ve 19. yy'ın duvar resimleriyle süslüdür. Alt katlarında cariye koğuşları, üst katlarında ise valide sultan ve kalfalarına ait odalar vardır. Bu bölüm, Valide Hamamı'nın önünden geçen bir koridorla padişah dairelerine bağlanır. Planı 16.yy'da has odalara uygulanan eyvanlı ve kubbeli sofalı planı yansıtır. Burası ayrıca pek çok yan mekânı da içerir. Sofada bir ocak ve bir çeşme vardır. 1789'da bu dairenin eyvanının üzerine Mihrişah Valide Sultan Sofası ve oturma odası oturmuştur.

III. Osman Taşlığı ve Köşkü

III. Osman Taşlığı ve Köşkü'nü 1750'lerde I. Mahmud başlatıp III. Osman bitirmiştir. Yüksek payeli bir teras üzerine yapılmıştır. Bu yapı harem duvarına kadar uzanıp hasbahçeye bağlanır. Taşlıkta çiçek tarhları ve mermer bir masa vardır. Ahşap yapının planı Haliç yönüne çıkma yapan bir baş oda ve ona iki yandan açılan eyvan biçiminde odalardan ibarettir. II. Mahmud devrinde bağdadi bir saçak eklenmiş ve cephede kalemişi tekniğinde ampir süslemeler hâkim olmuştur. İçeride bolca rokoko süsleme kullanılmıştır. II. Mahmud döneminde köşkü taşlığın kenarından bir koridorla Harem'e bağlayan tonozlu bir koridor yapılmıştır.

III. Selim (1789-1807) Has Odası

1789'da harem bahçesinden yükselen payeler üzerinde inşa edilmiştir. Odanın girişi I. Abdülhamid odasından bir koridorladır. Tamamen rokoko süslemelidir. Nişli anıtsal ocak bir duvarı kaplayacak biçimde yerleştirilmiştir. İçinde Hollanda çinileri vardır. Koltuk silmelerinde manzara resimleri vardır. Bir duvarında III. Osman Köşkü'ne geçiş koridoru yapılmıştır.

Mabeyn ve İkballer (Gözdeler) Dairesi

Harem bölümü, 18. yy'da **Mabeyn ve İkballer (Gözdeler) Dairesi** yapılarak genişletildi. Genişletilen alan, 18. yüzyıla kadar I. Selim'e atfedilen Hamamlı Kule ve Şimşirlik yapılarından (Tebdil kasrı ve ahşap şehzade daireleri) ibaret selamlık ve mabeyn alanıydı. 18.yy'da değiştirilerek kadınlara tahsis edildi. III. Osman zamanında, Has Oda'ya bitişik olan ilk devir kulesinin bir kısmı yıkılarak yerine Mabeyn Dairesi yapıldı. I. Abdülhamid devrinde ise Altınyol revakı değiştirilerek üzerine kadınefendilerin ikameti için İkballer Dairesi inşa edilmiştir. Mabeyn Dairesi ve İkballer Dairesi birbirine bağlantılıdır. Altınyol bir yandan Sofai Hümayun taşlığına çıkarken, diğer yandan Mabeyn Dairesi'ne ulaşarak Has Oda'yla bağlantıyı sağlar.

Karaağalar Taşlığı

Karaağalar Taşlığı ve etrafındaki yapıların 16.yy'ın ortalarında haremın kurumlaşması sırasında inşa edildiği düşünülür. Avluya açılan mekânlar şunlardır: Revakların arkasında Harem Ağaları Koğuşu, Darüssade Ağası Dairesi, Şehzadeler Mektebi, Musahipler Dairesi, Nöbet yeri.

Kadınefendiler Taşlığı

Kadınefendiler Taşlığı'nın Fatih döneminden beri mevcut olduğu düşünülür. 16.yy'da Haremağaları Taşlığı'yla beraber inşa edildi. Koridordaki taş tezgâhlara yemekler konurdu. Revaklı avluyu hamam, çamaşır çeşmesi, çamaşırhane, mutfak, koğuş ve kadınefendi daireleri kuşatır. Burası Haliç cephesine kadınefendi daireleri yapılmadan önce Haliç manzarasına açılırdı.

Altınyol

Harem Dairesi'nin başlangıcındaki Karaağalar Taşlığı'ndan başlayarak, Has Oda'nın çıkışına kadar uzayan yol "**Altınyol**" olarak adlandırılır. Bu yol, Harem ve Enderun avlusu arasındaki duvarın hareme bakan bölümünde sırasıyla Karaağalar Taşlığı, Valide Taşlığı, Hasekiler Dairesi, Mabeyn Taşlığı ve Harem bahçesine sınır oluşturur. Bu koridor ayrıca, Sofa-i Humayun yoluyla Enderun avlusundaki Has Odaları da Harem'e bağlamaktadır. Bir başka deyişle, Sofa-i Hümayun terasına Mabeyn Dairesi'nden bir kapıyla açılmak suretiyle padişahları Enderun'daki Has Oda'ya ulaştırmaktadır. Bu geçiş II. Selim döneminde İznik çinileriyle süslenmiştir.

Bu koridor Fatih döneminde inşa edilen Harem'in ilk eksenin oluşturuyordu. Yukarıda da değinildiği üzere padişah harem bölümlerinin yanı sıra, Has Oda ve Sofa-i Hümayun terasına geçmek için bu yolu kullanırdı. Altınyol aynı zamanda at rampasına bağlanarak sultanların Hasbahçeye ve şehre çıkışlarına da geçit veriyordu. Uzun koridorun belli başlı yerlerindeki kapılar kapandıgında Harem'de yaşayanlar diğer bölümlerden tamamıyla ayrı kalırdı.

Adalet Kulesi

Haremın, günümüzde **Adalet Kulesi** olarak tanınan sarayın en yüksek kulesi, ikinci avluda Divanhane'nin hemen bitişiğindedir. Adalet Köşkü, Adalet Kasrı, Kasr-ı Sultani, Kasr-ı Adl gibi isimlerle de anılan kare planlı yapı yaklaşık 45 m. yüksekliğindedir. Kulenin girişi Harem Dairesi'nde Dolaplı Kubbe ile Karaağalar Taşlığı arasındaki geçit yerindedir. Yapının kaidesinin II. Mehmed döneminden kaldığı gerek mimari doku, gerekse bazı tarihi kaynaklar ve görsel malzemenin yardımıyla anlaşılmaktadır. 15. yüzyılda Topkapı Sarayı'ndaki hazinelerin bir kısmı Yedikule ve Edirne Sarayı'ndaki Cihannuma Kasrı'nda olduğu gibi bu kulede de saklanırdı. Kulede harem ağaları nöbet tutar ve burası özellikle ayaklanmalardan sonra sarayın etrafını kontrol etmek, aynı zamanda yangınları gözlemek, manzara seyretmek ve haremı kontrol etmek için kullanılırdı.

Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar etrafındaki yapılardan bağımsızdı ve üzerinde konik külahlı ahşap bir cühannüma kasır bulunuyordu. Osmanlı sultanının adaletini yansıtan bir mimari öge olarak hem Haliç hem de Marmara tarafından tüm çevreye hâkimdir. Kanuni Sultan Süleyman yeni Divanhane'nin yanında Dış Hazine'yi yaptıınca burası hazineyi barındıran bir bina olmaktan çıkmıştır. Tuğladan inşa edilmiş kare planlı yapı 1527-29 yılları arasında yenilenirken üzerine bir kule eklenerek yükseltilmiş ve içine Divanhane'ye bakan bir pencere (hünkâr penceresi) açılarak Divanhane'yle ilişkilendirilmiştir. Bu arada ahşap merdivenler yapılarak yukarıdaki seyir köşküne ulaşım sağlanmıştır. 16. yüzyılda artık Divanhane'deki toplantılara katılmayan sultanlar, buraya açılan kafesli pencerenin arkasından divan toplantılarını, elçi kabullerini ya da elçilere verilen ziyafetleri izlerlerdi.

Ahşap köşkün yerine 19. yüzyılda Sultan Abdülaziz döneminde (1861-1876), mimar Sarkis Balyan tarafından ampir üslubunda, sivri külahlı yüksek bir kâgir köşk (Cihannüma) yapılmıştır.

13.1.4.Topkapı Sarayı Çevresindeki Köşk ve Kasırlar

Topkapı Sarayı'nın bu devasa çekirdeğinin çevresinde, bahçeler içine serpiştirilmiş köşklere ve kasırlardan günümüze ulaşabilenler II. Mehmed dönemine ait Çinili Köşk ile 17. yüzyıldan kalma **Sepetçiler Kasrı**'dır. **Çinili Köşk** (1472) çini kaplı cephesi ve eyvanlı tasarımıyla Timurlu saraylarının ilhamıyla yapılmıştır. 1875 ile 1891 yılları arasında Müze-i Hümayun olarak kullanıldı. Bahçe köşklere günümüze ulaşamayanlar arasında Sirkeci kıyısındaki **Yalı Köşkü**, Marmara yönündeki **Gülhane**, **Şevkiye** ve **Sinan Paşa (İncili)** Köşklere, Sarayburnu'nda da **Topkapısı Sahilsarayı** kayda değer önemli mimari eserlerdir.

Uygulamalar

1) Topkapı Sarayı'nı ziyaret ediniz. (Yapıyı ziyaret etme olanağınız yoksa çevrimiçi kaynaklardan çeşitli fotoğraflarına bakınız). Yapıyı mimari açıdan inceleyiniz.

Uygulama Soruları

1) Yapıda ne gibi mimari özellikler dikkatinizi çekti? Sarayın genel yerleşimini ve saray dâhilinde seçtiğiniz bir yapının mimari özellikleri anlatmayı amaçlayan kısa bir metin hazırlayınız.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

İstanbul'da II. Mehmed döneminden 19. yüzyıl ortasına kadar İmparatorluğun asıl yönetim merkezi olan saray özgün adı "Saray-ı Cedid-i Âmire" olan Topkapı Sarayı'dır. Saray Birun, Enderun ve Harem olmak üzere üç bölümde incelenebilir.

Birun (Dış hizmetler) Bölümü'nde Birinci Avlu (Alay Meydanı) ve İkinci Avlu (Divan veya Adalet Meydanı) bulunur. Yeniçerilere ulufe dağıtımı, elçi kabulü, cülus (tahta oturma), muayede (bayramlaşma) gibi önemli törenler II. Avlu'da cereyan ederdi.

Enderun Bölümü'nde yer alan Üçüncü Avlu ise Ender padişah ve hizmetindeki saray ağaları ile akağaların yaşadığı, saray eğitimi yapılan koğuşların bulunduğu mekânlardan oluşur. Bâbüssaade'den girildiğinde, avlunun ilk yapısı elçilerin hünkârın huzuruna çıktıkları Arz Odası'dır. Arz odasının hemen arkasında, bir zamanlar orada bulunan havuzlu köşkün yerine yapılan kesme taştan, eyvanlı sofalı III. Ahmed Kütüphanesi yer alır. Enderun avlusunun sol kanadında, kütüphaneye dönüşmüş olan Ağalar Camii ile sonradan Mukaddes Emanetler Dairesi olan Has Oda, bunların arasında da Hazine Koğuşu ile idari birimleri barındıran Kilerli Koğuşu yer alır. Has Oda, Fatih döneminde Enderun avlusunda padişahın özel dairesi olarak yapılmıştır. Dördüncü avlunun Haliç tarafında, Hasoda'nın gerisinde, zemini yükseltilmiş ve fiskiyeli bir havuzla donatılmış olan Sofa-i Hümayun, bunun da çevresinde 17. yüzyılda Sünnet, Bağdat ve Revan Köşkleri ile İftariye Kameriyesi, söz konusu sofanın Marmara yönünde de Kara Mustafa Paşa Köşkü, Hekimbaşı Kulesi ve Sarayın en son eklerinden Mecidiye Köşkleri bulunmaktadır.

Harem Bölümü Topkapı Sarayı'nın geniş bir alana yayılan ve yüzyıllar içinde yapılan ekler ve tadilatlar sonucunda bir labirent görünümü kazanmış olan bölümüdür ve haremın iç düzenindeki hiyerarşiyi yansıtan bir yerleşim düzeni dikkati çeker. "Valide Sultan Taşlığı", "Karaağalar Taşlığı" "Gözdeler Taşlığı", "Cariyeler Taşlığı" olarak anılan revaklı avlular çevresinde birbirine eklenen dairelerde, özellikle Osmanlı konut mimarisinin ve bezeme sanatlarının yüzyıllar içinde geçirdiği evrim izlenebilir. Haremın ilk has odası 1579'da Mimar Sinan tarafından inşa edilen III. Murad Odası'dır. III. Murad yatak odası kubbeli bir kasır olarak tasarlanmış, padişahların resmi ve özel dairesi olarak kullanılmıştır. Has Oda'ya eklenen Hünkâr Sofası (Taht Odası) sarayın en büyük kubbesine sahiptir. Payeli ve kemerli bir alt yapı üzerine alışılmadık biçimde ahşap bir kubbe yapılmıştır. Taht odası padişahların tören ve kabul salonu olarak kullanılırdı. Valide Sultan Dairesi haremın en geniş ve en önemli bölümüdür. Valide Sultan Taşlığı'ndan harem bahçesine kadar olan bir alanı kaplar. Bir tarafında Cariyeler Dairesi, diğer yanında hamam koridoruna bitişik uzun aralık vardır. Bu koridor aynı zamanda Has Oda'yla bağlantıyı sağlar. Haremın, günümüzde Adalet Kulesi olarak tanınan sarayın en yüksek kulesi, ikinci avluda Divanhane'nin hemen bitişiğindedir. Kulede harem ağaları nöbet tutar ve burası özellikle ayaklanmalardan sonra sarayın etrafını kontrol etmek, aynı zamanda yangınları gözlemek, manzara seyretmek ve haremi kontrol etmek için kullanılırdı.

Bölüm Soruları

- 1) Topkapı Sarayı'nın özgün adı hangisidir?
 - a) Saray-1 Atik
 - b) Saray-1 Kebir
 - c) Saray-1 Cedid-i Âmire
 - d) Sarayburnu Sarayı
 - e) Kasr-el ekber
- 2) Sarayın yerleşim düzeni ve bazı asal birimleri genel hatlarıyla hangi padişah döneminde belirlendi?
 - a) II. Mehmed
 - b) II. Bayezid
 - c) I. Selim
 - d) Kanuni Sultan Süleyman
 - e) III. Murad
- 3) Alay Meydanı'nda (I. Avlu) hangi yapı bulunmaz?
 - a) Hasırcılar Ocağı
 - b) Odun ambarı
 - c) Aya İrini Kilisesi
 - d) Bağdad Köşkü
 - e) Enderûn Hastanesi
- 4) II. Avlu'da hangi tören gerçekleşmez?
 - a) Yeniçerilere ulufe dağıtımı
 - b) Elçi kabulü
 - c) Cülus (tahta oturma)
 - d) Muayede (bayramlaşma)
 - e) Sünnet töreni

- 5) Hangisi divan toplantılarının yapıldığı mekâna verilen isimlerdendir?
- a) Matbah-ı amire
 - b) Babüssaade
 - c) Kubbealtı
 - d) Arz Odası
 - e) Has Oda
- 6) Babüssaade'nin geniş saçağının altında aşağıdakilerden gerçekleştirilirdi?
- a) Cülus, muayede, ayak divanı gibi önemli tören ve toplantılar yapılırdı.
 - b) Açık hava davetleri verilirdi.
 - c) Güreş müsabakaları yapılırdı.
 - d) Şairler şiir okurdu.
 - e) Sazendeler müzik icra ederdi.
- 7) Bâbüssaade'den girildiğinde, hünkârın elçileri huzuruna kabul ettiği ilk oda hangisidir?
- a) Huzur Odası
 - b) Kabul Odası
 - c) Kubbeli Divanhane
 - d) Arz Odası
 - e) Has Oda
- 8) Sarayın en eski birimlerinden, hâlen Hazine Seksiyonu olarak kullanılan yapı hangisidir?
- a) Seferli Koğuşu
 - b) Baltacılar Koğuşu
 - c) Revan Köşkü
 - d) Bağdad Köşkü
 - e) Fatih Köşkü

- 9) III. Murad Has Odası ile ilgili aşağıdaki bilgilerden hangisi doğrudur?
- a) Kubbeli bir kasır olarak tasarlanmış, padişahların resmi ve özel dairesi olarak kullanılmıştır.
- b) Sadece namaz saatlerinde açılmak için yapılmıştır.
- c) Sadrazamların yemekli davetleri için yapılmıştır.
- d) Haliç'te günbatımı seyretmek için kullanılmıştır.
- e) Hazinesinin saklandığı odadır.
- 10) İkinci avluda, Divanhane'nin hemen bitişiğindeki kule biçimindeki kasır hangisidir?
- a) Kum Kasrı
- b) Adalet Kasrı
- c) Cihannuma Kasrı
- d) Kasr-ı Tavil
- e) Göksu Kasrı

Cevaplar

1)c, 2)a, 3)d, 4)e, 5)c, 6)a, 7)d, 8)e, 9)a, 10)b

14. OSMANLI DÖNEMİNDE SARAYLAR III

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

14. Osmanlı Döneminde Saraylar III

14.1. Sadabad Sarayı

14.2. Beşiktaş Sarayı

14.3. Eski Çırağan Sarayı

14.4. Yeni Çırağan Sarayı

14.5. Feriye Sarayları

14.6. Beşiktaş, Çinili Köşk (Çinili Mabeyn-i Hümayunu, Kaşili Köşk, İran Köşkü, Acem Köşkü)

14.7. Ihlamur Kasrı

14.8. Göksu, Küçüksu Kasrı

14.9. Beylerbeyi Sarayı

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) 19. yüzyılda İstanbul'da inşa edilen saray ve kasırlar ne gibi mimari özelliklere sahiplerdi?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Osmanlı Döneminde Saraylar III: Sadabad, Beşiktaş, Eski Çırağan, Yeni Çırağan, Feriye ve Beylerbeyi Sarayları, Çinili Köşk (Beşiktaş), Ihlamur Kasrı ve Göksu (Küçüksu) Kasrı.	Sadabad, Beşiktaş, Eski Çırağan, Yeni Çırağan, Feriye ve Beylerbeyi Sarayları, Çinili Köşk (Beşiktaş), Ihlamur Kasrı ve Göksu (Küçüksu) Kasrı'nın mimari özelliklerini öğrenmek.	Kaynakçada bulunan saray mimarlığı üzerine yayınların incelenmesi yoluyla.

Anahtar Kavramlar

- Eklektisizm
- Saray
- Kasır

14.1. Sadabad Sarayı

Haliç’de, Kâğıthane deresinin kıyısındaydı. Geçmişte de rağbet gören güzel bir mesire yeri olarak Kâğıthane Deresi’nin Haliç’e döküldüğü yöredeki tüm yapı ve bahçelere Lale Devri’nde (1718-1730) uğurlu, mamur yer anlamında Sadabad denilmiştir. Kâğıthane deresi özellikle Lale Devri’nde önem kazanmadan önce Kanuni devrinden itibaren bir mesire yeri idi. Kuyumcu, sarraf gibi zengin lonca kollarının buralarda çadırlar kurup bir arada görüşüp eğlendikleri bilinir. Evliya çevrede çok sayıda bağlı bahçeli ev olduğunu yazar. Tarihçilerin ortak kanısına göre Yirmisekiz Mehmed Çelebi’nin Fransa seyahati dönüşünde getirdiği planlar ve Moudon, Versailles, Marly ve Trianon gibi saraylar ve bahçeleri hakkında yazdığı raporlar III. Ahmed ve Nevşehirli Ahmed Paşa’ya Kâğıthane’deki imar faaliyetleri hakkında ilham vermiştir. Elçi Yirmisekiz Mehmet Çelebi’nin aylar süren Fransa ziyaretinden aktardığı gözlemler saray çevresinin peyzaj tasarımında önemli rol oynamıştır. Bahçe ve su düzenlemeleri, anıtlar ve köşkler, portakal ağaçları dizili yollar bu etkilerin ürünü olmalıdır. Son araştırmalarda özellikle bahçe ve havuz tasarımlarının İran sanatından da etkilenmiş olabileceği vurgulanmaktadır. Farsça yer isimleri, kanallar ve çardaklar gerçekten de aynı dönemin İran-Hint bahçelerini hatırlatmakta, Sadabad bir anlamda Paris ve İsfahan arasında kalmaktadır.

Sadabad’ın en önemli farkı suyun kanal ve havuz uygulamalarıyla yapay biçimde şekillendirilip saray mimarlığıyla bir bütünlük içinde tasarlanmış olmasıdır. İlk önce dere yatağı temizlenmiş ve buraya farklı yerlerden kanallar açılmıştır. Sonradan cedvel-i sim (gümüş cetvel) olarak adlandırılan bu kanallar Kuleli Bahçesi’nden getirilen mermerlerle kaplanmıştı. Kanallar bazı noktalarda kaskadlar ve setlerle şekillendirilerek yapay şelaleler yaratılmıştır. Sular kanallardan gelip şelale ve kaskadlardan geçerek mermer havuzlarda toplanıyordu. 1723’de derenin tanzimi tamamlandıktan sonra dere boyunca Sadabad, Hüsrevabad, Şevkabad, Kasr-ı Cenan, Çeşme-i Nur, Cedvel-i Sim gibi gibi 100’den fazla ahşap köşk, kasır, çeşme, havuz ve köprü yapıldı. Söz konusu yapılar Patrona Halil isyanından sonra büyük ölçüde tahrip edilmişti. Sarayın Lale Devri’ne ait verileri o dönemin mimarisi hakkında bir bilgi vermeye yetmez. Ancak, 19. yüzyılın son çeyreğinde, Enderunlu Fazıl’ın *Hubannmane* ve *Zenanname* adlı eserinde görülen Sadabad Sarayı ve önündeki kaskatlar ve köşklele donatılmış havuz o dönemdeki mimarisi hakkında bir fikir verebilir.

I. Mahmud 1743’de Kâğıthane bölgesini tekrar ele alarak özellikle Sadabad sarayının onarımını üstlendi. L’Espinasse ve Hilair gravürleri bu döneme ışık tutmaktadır. Saray bir havuzun kenarına L biçiminde yerleştirilmişti. Kıyıda selamlık bölümü ve valide sultana ait daireler, bahçeye açılan bölümde de harem dairesi yer almaktaydı. Sarayın yanındaki havuzun içinde Kasrı Neşad (veya Kasr-ı Cenan) bulunuyordu. Bu dönemde özellikle yabancı elçilere davetler verilerek devletin ihtişamı yansıtılmak istenmiştir.

Bölge 18. yy. sonlarında tekrar bakımsız bir duruma düşmüş ancak III. Selim burayla ilgilenerek ihyasına çalıştı.

II. Mahmud burada tekrar büyük bir imara karar vererek Sadabad sarayını yıktırarak, Krikor Amira Balyan’a yenisini inşa ettirdi. Preault ve Bartlett gravürleri bu dönemi belgeler.

Saray ve Kasrı Neşad yerine yapılan Çadır Köşkü ampir üslubun özelliklerini yansıtmaktaydı. II. Mahmud havuzda boğulan cüce, bir cariye'nin ölümü gibi sebeplerden burasının kendisine uğursuz geldiğine inanınca kısa süre yaşayıp terk etti. 1850'lerde Kâğıthane kullanılmayacak kadar haraptı.

Abdülaziz Sadabad Sarayı'nı bir kez daha yıktırarak yerine 1863'de Sarkis ve Agop Balyan'a Çağlayan Kasrı olarak anılan dördüncü Sadabad Sarayı'nı yaptırdı.

Daha önce derenin Haliç ağzına yakın bir yerinde defalarca onarılıp biniş köşkü olarak kullanılan İmrahor Köşkü vardı.

20. yüzyılın ortalarındaki şehircilik kararları uyarınca, o dönemde artık terk edilmiş ve harap olan yapılar yıkılmış, sarayın yerini İstihkam Mektebi, daha sonra Kâğıthane Belediyesi almıştır. Sarayın önündeki kanala nazır yapılan Kasr-ı Neşad (1723-1815) ve bunun üzerine tekrar yapılmış Çadır Köşkü (1815) tanınmış yapılarındandı. **Kasr-ı Neşad**, tek sofanın etrafında haç şeklinde, dört yöne dört çıkmayla inşa edilmişti. Dereye konsollar üzerinde taşan mermer bir sofa üzerinde inşa edilmişti. 30 mermer sütunu vardı. Orta sahında fiskiyeli bir havuz bulunuyordu. Bunun yerine yapılan **Çadır Köşkü** ise, ortası 9,5 m. çapında ve 8 sütun üzerine oturtulmuş yuvarlak bir sahin şeklindeydi. Çıkmalar, ikişer ikişer gruplanan sütunlar ve bunları bağlayan mermer levhalardan oluşuyordu. Sofanın merkezinde fiskiyeli bir havuz vardı. 3 metreye kadar uzanan hafif dalgalı bir saçağı mevcuttu. Kubbede aynı zamanda manzara tasvirleri de bulunuyordu. 1930'lı yıllarda yıkıldı.

14.2. Beşiktaş Sarayı

Saray geleneksel Osmanlı sarayına uygun olarak birbirine galerilerle bağlı ya da tamamen bağımsız pek çok köşkten oluşuyordu. Belgelerden enderun ve birun dairelerinin sahilde, harem dairelerinin ise iç tarafta olduğu anlaşılır.

Beşiktaş semtinin Fatih döneminden beri kullanıldığı, ilk sarayın ise II. Bayezid dönemine kadar uzandığı düşünülmektedir. I. Ahmed döneminde bu bölgede küçük bir körfezin doldurulmasıyla burası Dolmabahçe adıyla anılır oldu. Bölgede Karabali ve Beşiktaş bahçeleri meşhurdu. I. Ahmed'den başlayarak burada kubbeli bir kasır olduğu, bunun IV. Mehmed, II. Mustafa ve III. Ahmed dönemlerinde inşaat ve tamir faaliyetleriyle geliştiği tarihi belgelerden izlenebilir.

Özellikle III. Ahmed zamanında komşu yalılar istimlak edilerek saray arazisi genişletildi. Ayrıca, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın de girişimiyle, -özellikle yabancıların gözünde daha olumlu bir etki bırakmak amacıyla ve Boğaziçi sahillerine rağbetin de artmasıyla- sahilsarayı sıklıkla binişler için kullanılmış ve üç ay süresince yaşanan yazlık bir saray olmuştur. I. Mahmud da bu bölgeye 22 sütunlu bir kasr-ı dilara ve Dolmabahçe sırtlarına Bayıldım, İftariye, Servilik adlı köşk ve kasırlar inşa ettirdi. Buraya Beşiktaş Sarayı ya da Dolmabahçe Köşkü ve Bahçesi denilmiştir.

III. Selim'in vaktini en çok burada geçirmesi ve Mimar Melling'e 1780'de ahşap sarayın yeniden inşasını sipariş etmesiyle sarayın önemi iyice arttı. Sarayda, Ağalar Koğuşu'yla

bağlantılı bir mabeyn dairesinden III. Selim'in annesi Mihrişah Sultan'ın Dairesi'ne geçiliyordu. Melling gravüründe yaptığı açıklamada galerinin sol ucundaki İyon başlıklı ahşap köşkü Valide Sultan dairesi olarak yaptığını bildirir. Aynı zamanda 300 adımlık mermer korkuluklu bir rıhtım da bulunmaktaydı. Harem bölümünün yapıları, bahçeye bakan bölümünde ağaçlar içine yerleştirilmişti. Bunlar kent konutlarının özelliklerini taşıyan yüksek pencereleri kafesli yapılarıydı.

14.3. Eski Çırağan Sarayı

Çerağ Farsça ışık veren, aydınlık veren anlamına gelir. Lale Devri'nden çıkan bir modayla, gece saatlerinde yapılan sazlı-sözlü eğlencelerde bahçelerin fenerler ve aynalarla aydınlatılması 'çerağ sefası' gibi terimlerle anılırdı.

II. Mahmud Topkapı yerine hem kış hem de yazları Beşiktaş Sarayı'nda geçirmeye karar verince kışa uygun olmayan yapıları yıktırıp 1834'da biraz ilerisine Eski Çırağan olarak bilinen yeni bir saray yaptırdı (Bu saray Allom'un gravüründe görülebilir). Bazı kaynaklar bu sarayı Krikor Balyan'a mal etse de bu isim kanıtlanamamıştır. Ancak Pardoe mimarın bir Ermeni olduğunu bildirir. II. Mahmud'un Avrupa saraylarına benzemesini istediği yapının cephesi sütunlu galeriler ve üçgen alınlıkla, Avrupa'da revaçta olan neo-klasik akımlardan esinlenmiştir. Ahşap malzemeyle inşa edilen saray, neoklasik üslubun İstanbul Boğaziçi manzarasına katılan en erken cephe temsilcilerindedir. Bu yapı İstanbul cephe mimarisinde bir yenilik olarak değerlendirilir. Eli böğründelerle taşınan çıkmalar, geniş saçaklar, iki sıra, kapaklı ve tepe pencereli alışılmış cepheler yerine, bu neo-klasik üsluplu yeni cephe oldukça sıra dışıydı. Merkezde duran esas bölüm ile buna iki yönden ekli, uzun yan kanatlar sarayın cephe kompozisyonunu belirlemekteydi. Ortadaki yapı, sütunlu girişi, üçgen alınlığı ve detaylarıyla dönemin Fransız mimarisine öykünmektedir. Paris saray ve kiliselerinin pekçok özelliği sarayda izlenebilir. Yan kanatlarda, zemindeki uzun sütun dizilerinin gölgeli derinliği ile üst katların doluluğu arasında hassas bir denge kurulmuştur. Modern çizgilere sahip orta bina ile yandaki geleneksel ahşap kısımlar eski ve yeniye birbirine bağlamaktadır. Eski Çırağan, Osmanlı yalı-saray uygulamasının kuşkusuz en iddialı örneklerindedir.

Saray yapılırken hemen yanındaki Beşiktaş Mevlevihanesi yıktırılarak sarayın arazisine katılmıştır. Bazı mezartaşları sarayın bodrumuna alınmıştır. Bu olay halk arasında uğursuz sayılmış ve gerçekten de binanın tarihinde türlü olumsuzluklar yaşanmıştır. II. Mahmud sarayı kullanamadan ölmüştür. II. Mahmud'un sarayı da Abdülmecid tarafından yıktırılarak yerine Garabet Balyan'a 1854'te Dolmabahçe Sarayı yapıldı.

14.4. Yeni Çırağan Sarayı

Abdülmecid'in kardeşi Abdülaziz önce Beylerbeyi Sarayı'nı sonra da geniş kapsamlı yeni Çırağan Sarayı'nı yaptırdı. Sarkis Balyan'a yaptırdığı kâgir Çırağan Sarayı 1871'de bitti. Esas yapı hünkâr dairesi ve muayede bölümüydü. Beşiktaş ve Ortaköy yönünde ise Fer'iyeye denilen ek yapılar vardı. Bunlar, şehzadeler, harem, idare ve servis yapılarına tahsis edilmişti.

Saray Beşiktaş sahil boyunca yan yana dizilen Fer'iyeye saraylarıyla birlikte yaklaşık 1,5 km bir yer kaplar. Yükseltilmiş bodrum üzerinde iki katlıdır. S.H. Eldem'in rölövesine göre

ölçüleri 124x45m'dir. Yaklaşık 25 m yüksekliğinde ve dikdörtgen prizma şeklindedir. Bu yapıda üç sofalı plana dayanan üç büyük bölümden oluşur. Planda eyvanlı merkezi sofalar Boğaz hattında yan yana dizilmiştir. Bunlar zülvecheyn tabir edilen iki cephe ve haçvari biçimde mekânlardır. Bodrum katı moloz taş üzerine tuğla kaplamayla, katlarda masif taşla, iç bölmelerde ise kalın tuğlayla inşa edilmişti. Bu sarayın planı tamamen geleneksel Osmanlı konut tipine, kitle kompozisyonu ise Avrupa'dan gelen klasisist üsluba dayanmaktadır. Diğer yandan, sofalı plan tipi cephelere yansıtılmış ancak cephe tamamen klasisist ve oryantalist öğelerle giydirilmiştir. İlk iki katın cephe düzeni birbirini tekrarlar.

İspanya'daki ünlü Elhamra Sarayı ile onu model alan Almanya/Stuttgart'taki Ludwig Zanth'ın tasarladığı Wilhelma Sarayı (1842-1846) Yeni Çırağan'ın esin kaynaklarıdır. Renkler, mobilyalar, tüm dekorasyon, haçvari planlı salonlar, kolon ve kemer kullanımını Wilhelma Sarayı'nın tekrarıdır. Avrupa'da Çin, Hint ve eski Mısır'dan sonra İslam mimarlık unsurlarının karışımıyla gelişen Oryantalist üslup Çırağan da içine Osmanlı'ya ait öğeler de katılarak kullanılmıştır. Dönemin yazarları Sultan Adülaziz'in sarayın üslubunun belirlenmesinde etkisi olduğunu bildirir.

Saray, içinde cereyan eden pekçok talihsiz olay ertesinde yanmıştı. Abdülaziz burada tartışmalı bir şekilde öldü. Abdülhamid döneminde gazeteci Ali Suavi topladığı 200 kişilik göçmen işçiyle mabeyn dairesini basarak kendisinin de öldüğü bir katliama neden oldu. V. Murad (1876) üç aylık padişahlığından sonra 27 yıl burada tutsak hayatı yaşadı. Saray II. Meşrutiyet sırasında meclis binası olarak kullanıldıktan sonra 1910 yılında yandı ve yıllarca yıkıntı biçiminde kaldı.

14.5. Feriye Sarayları

Feriye Sarayları İstanbul Boğazi'nde, Beşiktaş ile Ortaköy arasında kıyıya paralel uzanan Osmanlı saraylarının eski adıdır. Günümüzde Galatasaray Üniversitesi ve Kabataş Lisesi gibi eğitim kurumları tarafından kullanılmaktadır.

Bu yapıların Dolmabahçe ve Çırağan Saraylarının hanedan mensuplarına yetmediği için ek yapılar olarak yapıldığı kabul edilir. Bu yapılara ikincil/yan binalar anlamında Feriye Sarayları adı verilmiştir.

Deniz kıyısına yan yana dizilen üç ana bina, bir cariyeler koğuşu ve iki katlı küçük bir binadan kompleksin arkasında, yol tarafında ek binalar yer almaktadır. Bu saraylarda padişahın uygun gördüğü hanedan mensupları ile kışlık dairesi bulunmayan kişiler otururdu.

Yapıların cephe tasarımları oldukça sade görünümüdür. Her yapının merkez aksı kademelenilerek öne taşınarak cephede belirsiz bir hareket elde edilmiştir. Cephelerde kullanılan basık yuvarlak kemerlerle düz söveli kemerlerin alternatif kullanılışı diğer bir hareket unsuru olarak değerlendirilebilir.

14.6. Beşiktaş, Çinili Köşk (Çinili Mabeyn-i Hümayunu, Kaşili Köşk, İran Köşkü, Acem Köşkü)

Beşiktaş Sarayı'nın Beşiktaş yönündeki son yapısıydı. 1855 yılında yıkılmadan hemen önce Dolmabahçe Sarayı'nın müstemilatı olarak kullanılmıştı. Yerinde günümüzde Beşiktaş Amirliği olarak kullanılan yapı vardır.

Köşk 1680'de IV. Mehmed tarafından inşa ettirildi. Köşk görünümünü büyük ölçüde korusa da, 1748 (I. Mahmud dönemi) ve 1766'daki (III. Mustafa dönemi) onarımlarla içyapısında, 1809 yılında da dış düzenlemesinde farklılıklar olmuştur.

Çinili Köşk büyük bir divanhaneye (kasrı hümayun) ona açılan ve deniz tarafındaki manzarayla bütünleşen üç çıkma ve bahçe tarafındaki servis odalarından oluşuyordu. Eldem'in yaptığı restitüsyonlarda köşk divanhanenin ortasından geçen eksene göre aksiyal hatta simetrik düzenlenmiştir. Servis alanı ile divanhane arasında iki havuz vardı. Ayrıca, yapıyı diğer köşklere farklı kılan bir yönü de barındırdığı çok sayıda çeşme, selsebil ve fiskiyeli havuzdur. Burada pencere içine yerleştirilen 50 kadar çeşme, birkaç duvar selsebili ve 2 adet fiskiyeli havuz tespit edilmiştir. Hem iç, hem dış cephede duvarları mavi çiniler kapşyordu. İç mekân kitabeler, beyitler, kalemişleri ve tavan süslemeleriyle zengin görünümlüydü.

Robertson'un çektiği fotoğraflardan ve bazı gravürlerden kasrın 19. yy'daki görünümü tanınır. Yapının, dışarıdan 3 sıra pencereli, iki katlı ve kâgir olduğu anlaşılmaktadır. Cephe zeminde taş, yukarıdaki iki katta ise çini kaplıydı. İki taraftaki çıkmaların altındaki kapıları örten revaklar bulunuyordu.

Köşkün çatısını ortada büyük ve fenerli bir kubbe ve diğerleri strüktüel olmayan toplam 9 adet kubbe örtmektedir. Kubbeler II. Mahmud döneminde kaldırılmış, yerine çatı yerleştirilmiştir.

14.7. İhlamur Kasrı

Beşiktaş ve Nişantaşı arasındaki vadide, İhlamur Mesiresi'nde inşa edilmiştir. Bu bölge daha önce Hacı Hüseyin Bağlı olarak biliniyordu. Burada Hacı Hüseyin Bağlı Köşkü olarak tanınan basit av köşkü, I. Abdülhamid'den Abdülmecid'e kadar uzun bir süre ayakta kalmıştı. 18. yy'ın son çeyreğinde buraya Seyyid Mehmed Paşa bir namazgâh yaptırmıştı. Ayrıca bu bölgede nişan taşları da vardı. Abdülmecid 1846 yılında bu köşkte Fransız şair Lamartine'i ağırlar. Lamartine burada küçük ve basit bir av köşkü olduğunu, etrafını ise bağ ve bahçelerin çevirdiğini söyler.

Abdülmecid 1849-1855 arası Niğolos Balyan'a iki yeni biniş kasrı (Merasim Köşkü, Maiyet Köşkü) ve bir çeşme inşa ettirdi. Burası ok talimleri ve av sırasında dinlenme yeri olarak kullanılıyordu.

İhlamur Kasrı (Merasim Köşkü) dikdörtgen planlı, yüksek subasman üzerinde tek katlıdır. İki koldan merdivenle çıkılan köşkün kapısı bir hole (sofa) açılmaktadır. Holün köşelerinde ise 4 adet oda bulunmaktadır. Kasrın subasman kısmında servis birimleri (mutfak,

kiler vd.) ve burada çalışanların bulunduğu odalar yer alır. Bu bölüme giriş iki yandandır. Girişlerin hemen üzerinde mermer sütunların üzerinde, kasrın pencerelerinin seviyesinden başlayan birer balkon açılmaktadır.

Ihlamur Kasrı da cephe tasarımı ve süsleme açısından bu dönemin diğer bazı kâgir köşk ve kasırları gibi barok, rokoko ve klasik üslupların bir arada kullanımıyla şekillenmiştir. Yükseltilmiş giriş, iki yandan kıvrılarak çıkan merdiven, cephede yüksek plastik kabartma süslemeler dönem özellikleri olarak sayılabilir. Yüksek kabartma girlandlar, cephede çeşmeler, istiridye kabuğu şeklinde süslemeler, kantaroslar vd. ağırlıklı olarak neo-barok ve neo-rokoko özellikleri yansıtan karışık bezeme üslubunun başlıca öğeleridir.

İç mekânlarda kullanılan ayna ve konsol ikilisi, geleneksel sedirlerin boyutlarına yaklaşan alçak koltuk ve kanepeler, iki yana kordonlarla toplanmış perdeler Tanzimat dönemi sonrası (1839-1876) teşrifatının klasik unsurlarıdır. Geleneksel ocak ve mangal yerine şömine kullanımı da yeni mimari tasarımın bir parçasıdır. Köşkün odalarında lake ahşap kaplamaları ve altın varaklı süslemeler hâkimdir.

Aynı bahçe içinde bulunan **Maiyet Köşkü** ise süsleme yönünden daha sakin bir mimari cepheye sahip olmakla beraber Merasim Köşkü'nün tasarım özelliklerini tekrarlar.

14.8. Göksu (Küçüksu) Kasrı

II. Mahmud döneminde, Küçüksu Kasrı'nın yerinde denize 'T' şeklinde çıkma yapan bir kasır vardı. Abdülmecid 1856 yılında Boğaz kıyısında Göksu'da inşa ettirmiştir. Mimarı Garabet Balyan'ın oğlu Nigoğos Balyan'dır. Yüksek bir subasman üzerinde iki katlı kâgir yapının duvarları mermer kaplamadır. İlk kat (subasman katı) servis mekânlarına ayrılmıştır. Diğer iki katta, orta sofanın (hol) köşelerinde birer oda yer almaktadır.

Yapının deniz ve kara cephesi farklılık göstermesine rağmen eğrisel ve düz çizgilerin bir arada kullanımıyla Barok üslubun özelliklerini gösterir. Denize bakan cephe üç düşey bölüme ayrılmıştır. Bu cephede iki yandan kıvrımlı merdivenle ulaşılan giriş sofası (hol) cephesi düz tutulurken, sağ ve sol yandaki cepheler dışbükey biçiminde dışarı taşmıştır. Neo-barok üslubundaki cepheler Abdülaziz döneminde aynı Ihlamur kasrı gibi rokoko üslubunda yüksek kabartma süslemelerle giydirilmiştir. Bu ağır rokoko bezeme cephenin barok karakterini bastırmaktadır. Dört sütunlu giriş portikosu, mermerli fiskiyeli havuzu cepheyi renklendiren unsurlardır. Söz konusu cephenin deniz tarafından izlenmek için daha özenli ve zengin bir bezemeyle donatıldığı açıkça belli olmaktadır.

Her iki katta da cephede zemine kadar inen pencereler açılmıştır. Yan cephelerin ikinci katında mermer korkuluklu birer balkon yer alır. Ayrıca alt katta deniz cephesi hariç üç tarafı mermer bir teras kuşatır.

Çatıyı parmaklıklı bir parapet çevirir. Çatıda, giriş ekseninin üzerinde oval bir madalyon içinde padişahın tuğrası yer alır. Deniz cephesi, arka (bahçe yönü) cepheye göre daha yoğun bir bezemeyle donatılmış, arka cephe ise daha basit tutulmuştur. Kasır rıhtım ve bahçe boyunca alçak demir parmaklar çevirir. Bunların giriş eksenlerine gelen yerlerde hem deniz hem de

bahçe tarafında birer anıtsal kapı yer almaktadır. Cephede olduğu gibi, kâgir kapı çerçeveleri de Rokoko üslubunda yüksek kabartma taş süslemelerle bezelidir.

Odaların ahşap tavanları ve döşemeleri farklı üslup ve bezemelerle süslüdür. O dönemde filizlenmeye başlayan Oryantalist üslupta tavan süslemeleri dikkat çeker. Farklı geometrik biçimlerde birbirini kesen tavanların içlerinde yer yer yağlıboya tekniğinde çiçek bezemeleri ve buketler bulunur.

14.9. Beylerbeyi Sarayı

Saray inşa edilmeden önce, yerinde İstavroz bahçesi olarak tanınan geniş bir koruluk vardı. Bölgede yüzyıllar boyunca hanedanın yazlık sarayları vardı. Bu bahçenin ismini II. Konstantin'in yaptırdığı kilisenin üzerindeki haçtan geldiği söylenir. Kilisenin bir de ayazması vardı. 16. yüzyılda, İstavroz bahçesinin tepesine II. Selim'in kızı Gevher Sultan'ın yazlık sarayı yapılmıştı. Bölge 17. yy'ın önemli mesire yeri olmuş, I. Ahmed Şevkabad Kasrı'nı yaptırmıştı. III. Ahmed döneminde sahilde Ferahabad adlı bahçeye gelinirdi. I. Mahmud annesi Saliha Sultan için Ferahfeza kasrını yaptırdı. I. Abdülhamid döneminde, İstavroz bahçesi çıkan istilak sorunları yüzünden Beylerbeyi külliyesi dışında halka satılmıştı.

İlk Beylerbeyi Sarayı

II. Mahmud İstavroz bahçesini tekrar satın alıp mimar Krikor Amira Balyan'a sahilsarayın yaptırdı. "Sarı Saray" adıyla anılan sahilsarayı günümüze gelememiştir. Ancak, Miss Pardoe'nun kitabında Bartlett tarafından yapılmış bir gravürü ve Schranz tarafından yapılmış karakalem resimlerinden tanınır. Resimlerden Neoklasik üslupta yapıldığı çıkarsanabilir. Bahçeye yaygın, aksiyal olmayan pavyonlardan ibaret olmalıydı. Mabeyn-i hümayun, zülvecheyn, harem-i hümayun dairelerini içeren sarayın, ayrıca, Serdap köşkü, Sarı köşk, hamamlar, mutfaklar, has ahırlar gibi ek yapıları mevcuttu. 1851'de Abdülmecid saraydayken çıkan yangın sonrasında padişah burayı uğursuz sayarak terketmiştir.

Beylerbeyi Sarayı

Yeni sarayın yapımı Abdülaziz döneminde 1864'de tamamlanmıştır. Saray yapılırken büyük olasılıkla önceki dönemlerden kalan köşk ve ahır gibi birimlerin bir kısmı korunmuştu. Yeni Beylerbeyi Sarayı dönemin Sermimarı Sarkis Balyan ve kardeşi Agop Balyan tarafından tasarlanmıştır.

Sarayın ana kitlesi

64x40m. enine dikdörtgen bir zemin üzerine oturan saray bir bodrum üzerine iki kattan ibarettir. Boğaziçi sahilhanelerinin üç sofalı düzeni burada da devam eder.

Deniz kıyısına güney-kuzey doğrultusunda dikdörtgen bir kitle olarak yerleşen sarayın bir tarafında harem, ortasında mabeyn, diğer tarafında ise selamlık vardır. Söz konusu birimler eyvanlı merkezi sofa (hol) şemasındadır. Tam ortadaki mabeyn bölümü, zülvecheyn (bir tarafı

denize, diğeri karaya bakan, eyvanlı ve iki cepheli sofa) sofasıyla sarayın en önemli mekânı durumundadır. Sofalardan görkemli merdivenlerle üst kata ulaşılır.

Cephe tasarımında neo-klasik biçimlerle neo-barok biçimler birlikte kullanılmıştır. Abdülaziz'in iç mekânlarının dekorasyonuna özel bir ilgi gösterdiği ve bezemeler için mabeyn-i hümayun ressamı Mason Bey'i görevlendirdiği bilinmektedir. Havuzlu Salon, Mavi Salon ve Sedefli Salon olarak adlandırılan eyvanlı sofalar bu dönemde moda olan Oryantal üslupla (Hint, Magrip, Selçuk vd. gibi tarihsel doğu kökenli bezemeleri ve mimarlık öğelerini birarada kullanan üslup) süslenerek güçlü bir Doğu atmosferi verir.

Sarayın önüne rıhtımın hemen gerisinde, bahçe boyunca devam eden alçak bir duvar çekilmiş, duvara iki deniz giriş kapısı açılmıştır. Burada bir taraftan denize, diğer taraftan bahçeye bakan iki köşk yer alır. Kameriye görünümündeki deniz köşklerinin biri harem diğeri selamlıktır. Denize açılan kapıların üzerinde padişahlık tuğrası ve saltanata değin bazı semboller bulunmaktadır. Bu köşklerin bahçe yönünde arkadlı birer ana girişleri olup, salon şeklinde denize doğru uzanırlar. Yanlarına da küçük servis mekânları eklidir. Denize bakan salon sekizgen tabanlı olup, çadır biçiminde bir ahşap kaburgalı örtüye sahiptir. Çadır biçimli sekizgen çatı içeriden hayvan resimleriyle süslüdür. Bahçe kameriyesi görünümündeki bu köşkler sahil boyunca kesintisiz devam eden rıhtım duvarını masif görünümünü varlıklarıyla hafifletip, hareket kazandıran peysaj öğeleri olarak değerlendirilir İkiz köşkler Oryantalist üslubun erken örneklerini çağrıştırmaları bakımından da ilgi çekicidir. Mermer Köşk (Serdap Köşk): II. Mahmud dönemine aittir. Yazlık köşklerin serin olması için mermer kaplandı. S. Hakkı Eldem teras korkuluklarının Abdülaziz döneminde eklendiğini söyler. Planı ortada büyük bir sofa yanlarda ise birer oda ve servis mekânlarından ibarettir. Orta sofanın merkezini selsebilli oval havuz belirler.

19. yüzyılda Topkapı Sarayı'nın görevini üstlenen yani devletin idari işlerinin yürütüldüğü Dolmabahçe ve Yıldız Sarayları ise 19. yüzyıl mimarisi çerçevesinde incelenektir.

Uygulamalar

1) Osmanlı Dönemi’de Saraylar dersinde anlatılmış olan yapılardan birini seçip ziyaret ediniz. (Yapıyı ziyaret etme olanağınız yoksa çevrimiçi kaynaklardan çeşitli fotoğraflarına bakınız). Yapıyı mimari açıdan inceleyiniz.

Uygulama Soruları

1) Yapıda ne gibi mimari özellikler dikkatinizi çekti? Gözlemlerinizi anlatmayı amaçlayan kısa bir metin hazırlayınız.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Sadabad Sarayı geçmişte rağbet gören bir mesire yeri olan Kâğıthane Deresi'nin kıyısında yer alırdı. Sadabad'ın en büyük özelliği suyun kanal ve havuz uygulamalarıyla yapay biçimde şekillendirilip saray mimarlığıyla bir bütünlük içinde tasarlanmış olmasıdır. 1723'de derenin tanzimi tamamlandıktan sonra dere boyunca Sadabad, Hüsrevabad, Şevkabad, Kasr-ı Cenan, Çeşme-i Nur, Cedvel-i Sim gibi 100'den fazla ahşap köşk, kasır, çeşme, havuz ve köprü yapıldı. I. Mahmud 1743'de Kâğıthane bölgesini tekrar ele alarak özellikle Sadabad sarayının onarımını üstlendi. L'Espinasse ve Hilair gravürleri bu döneme ışık tutmaktadır. Saray bir havuzun kenarına L biçiminde yerleştirilmişti. Söz konusu yapılar Patrona Halil isyanından sonra büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Bunun ardından II. Mahmud Sadabad Sarayı'nı yıktırarak, Krikor Amira Balyan'a yenisini inşa ettirdi. Saray ve Kasrı Neşad yerine yapılan Çadır Köşkü ampir üslubun özelliklerini yansıtmaktaydı. Abdülaziz Sadabad Sarayı'nı bir kez daha yıktırarak yerine 1863'de Sarkis ve Agop Balyan'a Çağlayan Kasrı olarak anılan dördüncü Sadabad Sarayı'nı yaptırmıştır.

Abdülaziz'in Sarkis Balyan'a yaptırdığı kâgir Çırağan Sarayı 1871'de tamamlanmıştır. Esas yapı hünkâr dairesi ve muayede bölümüydü. Beşiktaş ve Ortaköy yönünde ise Fer'îye denilen ek yapılar yer almaktaydı. Bunlar, şehzadeler, harem, idare ve servis yapılarına tahsis edilmişti. Yapı, üç sofalı plana dayanan üç büyük bölümden oluşur. Planda eyvanlı merkezi sofalar Boğaz hattında yan yana dizilmiştir. Sofalı plan tipi cephelere yansıtılmış ancak cephe tamamen klasist ve oryantalist öğelerle giydirilmiştir.

Çinili Köşk 1680'de IV. Mehmed tarafından inşa ettirilmiştir. Büyük bir divanhaneyle (kasr-ı hümayun) ona açılan ve deniz tarafındaki manzarayla bütünleşen üç çıkma ve bahçe tarafındaki servis odalarından oluşuyordu.

Beylerbeyi Sarayı dönemin Sermimarı Sarkis Balyan ve kardeşi Agop Balyan tarafından tasarlanmıştır ve inşası Abdülaziz döneminde tamamlanmıştır. 64x40m. enine dikdörtgen bir zemin üzerine oturan saray bir bodrum üzerine 2 kattan meydana gelir. Boğaziçi sahilhanelerinin üç sofalı düzeni burada da devam eder. Deniz kıyısına güney-kuzey doğrultusunda dikdörtgen bir kitle olarak yerleşen sarayın bir tarafında harem, ortasında mabeyn, diğer tarafında ise selamlık vardır. Söz konusu birimler eyvanlı merkezi sofa (hol) şemasındadır. Tam ortadaki mabeyn bölümü, zülvecheyn (bir tarafı denize, diğeri karaya bakan, eyvanlı ve iki cepheli sofa) sofasıyla sarayın en önemli mekânı durumundadır. Cephe tasarımında neo-klasik biçimlerle neo-barok biçimler birlikte kullanılmıştır.

Bölüm Soruları

- 1) Lale Devri'nin simgesi olan saray hangisidir?
 - a) Aynalıkavak Sarayı
 - b) İmrahor Kasrı
 - c) Üsküdar Sarayı
 - d) Damad İbrahim Paşa Sarayı
 - e) Sadabad Sarayı
- 2) Sadabad Sarayı'nın su ve bahçe düzenlemelerinin ilhamı nereden gelir?
 - a) Mısır-Tunus
 - b) İngiltere-Mısır
 - c) Fransa-İran
 - d) Almanya-İran
 - e) İtalya-İspanya
- 3) Sadabad Sarayı'nın kendini önceleyen saraylardan temel farkı nedir?
 - a) Derenin kanal ve havuzlarla yapay olarak şekillendirilip sarayın bütününe katkısı
 - b) Etrafındaki çiçek tarhlarından saray ekonomisine katkısı
 - c) Tuğla ve taştan inşa edilerek yangına dayanıklı hâle gelmesi
 - d) Avlu barındırmadan tek blok hâlinde yükselmesi
 - e) Temelinin çok derin kazılması.
- 4) Sadabad'ın önündeki kanal üzerine yapılan köşk hangileridir?
 - a) Kasrı-ı Müjde
 - b) Kasrı-ı Bülend
 - c) Kasrı-ı Neşad
 - d) Kasrı-ı Fülful
 - e) Kasrı-ı Bülbül

- 5) Eski Çırağan Sarayı hakkında aşağıdaki bilgilerden hangisi doğrudur?
- a) Cephesi 16. yüzyılın tüm özelliklerini taşır.
 - b) Memluk saraylarını taklit eder.
 - c) Cephesi, İstanbul Boğaziçi'ne nazır ilk neoklasik üsluptaki cephe dir.
 - d) Cephesi tuğla-taş örgülüdür.
 - e) Kubbeli ve eyvanlı bir plana sahiptir.
- 6) Yeni Çırağan Sarayı hangi mimara yaptırılmıştır?
- a) Sarkis Balyan
 - b) Mimar Sinan
 - c) Davud Ağa
 - d) Vedat Terk
 - e) D'Aronco
- 7) Yeni Çırağan Sarayı'nın ilham kaynakları hangileridir?
- a) Versailles ve Marly Sarayları
 - b) Elhamra ve Wilhelma Sarayları
 - c) Topkapı ve Üsküdar Sarayları
 - d) Medici ve Riccardi Sarayları
 - e) İsfahan ve Elbistan Sarayları
- 8) Yeni Çırağan Sarayı'nda görülen baskın üslup hangisidir?
- a) Neo-barok üslup
 - b) Ampir üslubu
 - c) Rokoko üslubu
 - d) Oryantalist üslup
 - e) Art-deco üslubu

9) Feriye Sarayları hakkında aşağıdaki bilgilerden hangisi doğrudur?

a) Üsküdar-Salacak arasındadır.

b) Beylerbeyi sahilindedir.

c) Tophane-Fındıklı arasındadır.

d) Kasımpaşa sahilindedir.

e) Beşiktaş-Ortaköy arasındadır.

10) Beylerbeyi Sarayı hakkında aşağıdaki bilgilerden hangisi doğrudur?

a) Beylerbeyi tepelerine yerleştirilmiştir.

b) Boğaziçi sahilhaneleri gibi enine bir dikdörtgen kütle içinde üç sofalı düzendedir.

c) Karaya dik ve ayrı ayrı binalar hâlinde tasarlanmıştır.

d) Sur duvarlarıyla çevrilerek gayet korunaklı hâle getirilmiştir.

e) Birbirinden farklı bağımsız yapılar hâlinde geniş bir araziye yayılmıştır.

Cevaplar

1)e, 2)c, 3)a, 4)c, 5)c, 6)a, 7)b, 8)d, 9)e, 10)b

KAYNAKÇA

- Aslanapa, Oktay, **Osmanlı Devri Mimarisi**, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2005.
- Atasoy, Nurhan, **İbrahim Paşa Sarayı**, 1972.
- Atasoy, Nurhan, **Hasbahçe**, 2002.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı, **Osmanlı Mimarisinin İlk Devri**, İstanbul 1989.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı, **Osmanlı Mimarisi'nde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri**, İstanbul 1989.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı, **Osmanlı Mimarisi'nde Fatih Devri III**, İstanbul 1989.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı, **Osmanlı Mimarisi'nde Fatih Devri IV**, İstanbul 1989.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı, **Osmanlı Mimarisi'nde II. Bayezid Yavuz Selim Devri**, İstanbul 1989.
- Barkan, Ömer Lütfi, **Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı: 1550-1557**, CI, II, Ankara 1972.
- Batur, Afife, **M. Vedad Tek: Kimliğinin İzinde Bir Mimar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.
- Batur, Afife, 'Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarisi', **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, 4:1065-6, İletişim Yay., İstanbul 1985.
- Bozdoğan, Sibel, **Modernizm ve Ulusun İnşası**, Metis Yayınları, İstanbul 2008.
- Egli, Ernst, **Sinan: Der Baumeister Osmanischer Glanzzeit**, Zurich 1954.
- Eldem, Sedat H. – F. Akozan, **Topkapı Sarayı**, İstanbul 1982.
- Eldem, Sedat H., **Köşkler ve Kasırlar I-II**, İstanbul 1974.
- Eldem, Sedat H., **Türk Evi-Osmanlı Dönemi**, İstanbul 1984.
- Erzen, Jale, **Mimar Sinan: Estetik Bir Analiz**, Ankara 1996.
- Esemenli, Deniz, **Dolmabahçe Sarayı**, İstanbul 2000.
- Goodwin, Godfrey, **A History of Ottoman Architecture**, Thames and Hudson, Londra 1987.
- Goodwin, Godfrey, **Topkapı Palace: An Illustrated Guide to its Life and Personalities**, 2000.
- Gökbayrak, Orhan, **Topkapı Sarayı**, İstanbul 1996.
- Gülersoy, Çelik, **Yıldız Parkı ve Malta Köşkü**, İstanbul 1983.

- Gülersoy, Çelik, **Dolmabahçe**, İstanbul 1984.
- Gülersoy, Çelik, **Hidivler ve Çubuklu Sarayı**, İstanbul 1985.
- Gülersoy, Çelik, **Çerağan Sarayları**, İstanbul 1992.
- Günay, Reha, **Sinan: The Architect and his Works**, İstanbul 1988.
- Koçu, Reşad Ekrem, **Topkapı Sarayı**, İstanbul 2004.
- Kuban, Doğan, **Sinan'ın Sanatı ve Selimiye**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1997.
- Kuban, Doğan, **Osmanlı Mimarisi**, Yem Yayınları, İstanbul 2007.
- Kuran, Abdullah, **Mimar Sinan**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.
- Leslie Pierce, **Harem-i Hümayun**, İstanbul 1996.
- Melek Hanım, **Haremden Mahrem Hatıralar**, İstanbul 1999.
- Mülayim, Selçuk (editör), **Bir Şaheser: Süleymaniye Külliyesi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007.
- Necipoğlu, Gülru, 'The Suleymaniye Complex in Istanbul: An Interpretation', **Muqarnas III: An Annual on Islamic Art and Architecture**, ed. Oleg Grabar, Leiden:E.J. Brill, 1985.
- Necipoğlu, Gülru, **The Age of Sinan**, Princeton University Press, Princeton 2005.
- Necipoğlu, Gülru, **15. ve 16. Yüzyıllarda Topkapı Sarayı**, İstanbul 2007.
- Necipoğlu, Gülru, **Sinan Çağı**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.
- Okçuoğlu, Tarkan-A.Vefa Çobanoğlu, **Sultanahmet and Suleymaniye**, Scala Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Ortaylı, İlber, **Mekânlar ve Olaylarıyla Topkapı Sarayı**, İstanbul 2008.
- Rifat Osman, **Edirne Sarayı**, Ankara 1989.
- Sai Mustafa Çelebi, **Yapılar Kitabı** (Tezkiretül Bünyan ve Tezkiretül Ebniye, Mimar Sinan'ın Anıları, tıpkıbasım) Koçbank Yayınları, İstanbul 2002.
- Sakaoğlu Necdet, **Saray-ı Hümayun**, İstanbul 2005.
- Saner, Turgut, **19. yüzyıl İstanbul Mimarlığında Oryantalizm**, Pera Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- Sönmez, Zeki (editör), **Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1988.

Sönmez, Zeki, **Mimar Sinan İle İlgili Tarihi Yazmalar Belgeler**, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1988.

Sözen, Metin (editör), **Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan**, İstanbul 1975.

Sözen, Metin, **Devletin Evi Saray**, İstanbul, 1992.

Tanman, M. Baha, “Bursa’da Osmanlı Mimarisi”, **Bursa**, yay. Kültür Bakanlığı, İstanbul, 1996, 124-142.

Tanman, M. Baha, “Edirne’de Erken Dönem Osmanlı Camileri ve Özellikle Üç Şerefeli Cami Hakkında”, **Edirne: Serhattaki Paytaht**, haz. E. Nedret İşli - M. Sabri Koz, yay. Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., İstanbul, 1998, 325-352.

Tanman, M. Baha, “İstanbul’da Klasik Dönem Osmanlı Mimarisi”, **Kültürler Başkenti İstanbul**, ed. F. Başar, yay. İstanbul 2010, 312-317.

Tanman, M. Baha, “Piyale Paşa Külliyesi’nin yerleşim Düzeni ve Mimarisi”, **Piyale Paşa Camii. 2005-2007 Restorasyonu**, ed. M. Baha Tanman – İdris Bostan, Gürsoy Grup, İstanbul, 2011, 99-131.

Tanman, M. Baha, “Osmanlı Dönemi Mimarisi ve Edirne”, **Edirne**, ed. Metin Eriş, yay. Edirne Valiliği, İstanbul, 2013, 69-101.

Tanyeli, Uğur, **Mimarlığın Aktörleri: Türkiye 1900-2000**, Garanti Galerî Yayınları, İstanbul, 2007.

Tavernier, J.B, **17. Yüzyılda Topkapı**, (ed. Necdet Sakaoğlu), İstanbul 2007

Topkapı Sarayı, Akbank Yay., İstanbul 2000.

Tuğlacı, Pars, **Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi**, Yeni Çığır Kitapevi, İstanbul, 1993.

Yerasimos, Stéphane, **Süleymaniye**, YKY Yayınları, İstanbul 2000.

Yüksel, İ. Aydın, **Osmanlı Mimarisinde Kanuni Sultan Süleyman Devri**, İstanbul 2004.

Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul 1993-1995.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul.

EK 1

SÖZLÜK

Akantus: Eski Yunan'dan beri süsleme sanatlarında kullanılan bitkisel bir motif. Çoğunlukla korint üslubundaki sütun başlıklarında kullanılır.

Agora: Antik Yunan kentlerinde stoalar ile çevrelenmiş, içinde ya da yakınında tapınak, bouleterion gibi dini ve resmi yapıların bulunduğu toplumsal ve ticari yaşamın yoğunlaştığı alan.

Ağaç direkli cami: Örtü bölümünü taşıyan ağaç direklere sahip cami tipi. Çok sayıda ağaç direkle taşınan ahşap çatılı bu yapılar, genellikle 13. yüzyıl Anadolu Selçuklu mimarlığında ve sonrasında yaygın bir tiptir.

Ağırlık kulesi: Geniş açıklıklı kubbelerin yatay yüklerle yanlara doğru açılmasını önlemek amacıyla, kubbeyi taşıyan ayaklara üstten eklenen ek yükü yaratan mimari öge. Büyük Osmanlı camilerinin önemli parçalarından biridir. Kubbeyle örtülü, taştan örülmüş, masif bir silindir ya da çokgen tabanlı prizma biçimindedir.

Ajur: Ahşap, mermer ya da taş levhaları kafes biçiminde oyararak elde edilmiş bezeme.

Akropolis: Antik Yunan kentlerinin en yüksek tepesinde bulunan, savunma amacıyla genellikle sarp bir tepe üzerine inşa edilen özel bölge.

Alegori: Bir olayı semboller yoluyla anlatmak.

Alem: Yapıların kubbe ve külah gibi yerlerinin tepesinde, sancaklarda çoğunlukla yarım aya benzer formda bezeme elemanı, bir çeşit tepelik. Maden ya da taştan yapılmış olabilir.

Alınlık (fronton): Antik yapıların cephelerinde çatı ile korniş arasında yer alan üçgen biçimindeki kısım. Bir portalin ya da bir pencerenin çerçeve içine alınmış üst kısmına da bu ad verilir.

Almaşık örgü: Aşağıdan yukarı doğru ardışık olarak sıralanan farklı malzeme dizileriyle oluşturulmuş örgü. (örn. Bursa Orhan Camii'nin duvarları tuğla ve taş ile örülmüştür)

Altı dayanaklı cami: Merkezi planlı, üzerini örten büyük kubbesi altı sütun ya da paye tarafından taşınan cami tipi. Örn. Beşiktaş Sinan Paşa Camii.

Ampir: Batı dillerinde "Empire" olarak tanınan sanat akımının dilimizde kullanılan şekli. Batı ülkelerinden alınan bir üslup olup, klasik antikitenin bazı özelliklerini yansıtır. Divanyolu'ndaki II. Mahmud türbesi bu türün tipik örneğidir.

Apsis: Kiliselerde koronun arkasında bulunan ve camilerdeki mihrap kısmının karşılığı olan, tonoz ya da kubbe ile örtülü bölüm.

Arabesk: Hemen hemen tüm İslam ülkelerinde görülen, birbiriyle kesişen geometrik ve çizgisel öğelerden oluşan bir bezeme türü.

Arasta: Çarşı, dizi dükkânlar. Bazen önlerinde revak ya da karışıklı sıraların arasında örtü bulunanlar bir tür kapalı çarşı oluştururlar.

Arkaik: Bir sanat dalının ve üslubun olgunluk ya da klasik dönemi öncesindeki oluşun aşamasını nitelemek için kullanılır.

Arkhitrav (Arşitrav). Antik mimarlıkta sütunların taşıdığı, bir sütun ekseninden diğer sütun eksenine uzanan taş hatıllara (kiriş) verilen ad.

Avlu: Genellikle çevresinde yapı birimlerinin dizilerek bir bütün meydana getirdiği üstü açık ya da kapalı mekân

Avlulu medrese: İç avlusunun üstü açık olan medreseler için kullanılan bir sanat tarihi deyişi.

Avak: Paye, taş ya da tuğladan örülmüş taşıyıcı mimari öge.

Aydınlık feneri: Örtülü iç mekânlara ışık sağlamak için düzenlenmiş bölüm. Genellikle kubbe ya da çatının merkezinden açılan ve bazen bir camekânla çevrilen açıklık.

Aynalı tonoz: Dikdörtgen ya da kare planlı bir “manastır tonozu”nun tepe kesimi yatay bir düzlemle kesilmiş biçimi

Bâb: Osmanlıcada kapı. Örneğin Topkapı Sarayı’nda Bab-ı Hümayun.

Baklavalı başlık: Taşın ya da mermerin baklava ve üçgen yüzeyler oluşturacak biçimde işlenmesiyle yapılan Osmanlı sütun başlığı.

Baldaken: Kubbe ya da piramidal çatı ile örtülü kare, çokgen veya daire planlı, sütunlarla taşınan küçük, açık strüktür.

Bedesten: Eş büyüklükte kubbelerle örtülü Osmanlı çarşı yapısı. 14. yy’da ortaya çıkmıştır. Özellikle, değerli eşya satışında ve tüccarın değerli evrak ve malların depolanmasında uzmanlaşmış bir mekândır. Örn. Kapalı Çarşı’da Sandal ve Cevahir Bedesteni.

Beşik tonoz: Yarım dire kesitli eğrisel örtü ögesi.

Beyzî: Oval

Bimarhane: İslam ülkelerinde eskiden içinde akıl hastalıklarının tedavi edilmesi için yapılmış özel yapı. Mekân düzeni açısından, medrese plan şemalarından pek farklı olmayan bir niteliktedir.

Bordür: Kenar, genellikle süslemeli kenar şeriti.

Boşatma kemeri: Hafifletme kemeri. Genellikle pencerelerin üzerinde bulunur. Yapının örtüsünden aşağıya inen ağırlığın zemine aktarılmasına yarar.

Bursa kemeri: Osmanlı Mimarlığının İstanbul'un fethi öncesinde, Özellikle Bursa ve Edirne'de sık kullandığı bir kemer biçimidir. Yanları dörtte bir daire biçiminde ortası düzdür.

Çapraz tonoz: İki beşik tonozun dik açıyla kesişmesinden oluşan tonoz biçimi.

Çifte Hamam: Hem kadınlar, hem de erkekler için ayrı bölümleri olan, genellikle simetrik Osmanlı Hamamı. Örneğin Sultanahmet'te Haseki Hürrem Hamamı.

Çini: Duvar kaplaması olarak kullanılan renkli ve genellikle bezeli ve sırlı seramik plak.

Çörten: Çatıdaki yağmur suyunu dışa atmak için, dış duvarların saçak yüzeyinde yapıya dik konumda yerleştirilen kısa oyuk.

Darülhadis: Hadis bilimi okutulandın okulu. Konya'daki "İnceminareli" adıyla anılan yapı bir darülhadistir.

Darülkurra: Kur'an öğretilen İslam eğitim yapısı. En bilinen darülkurra Edirne'de Selimiye Külliyesi'ndedir.

Darüşşifa: Şifahane, hastahane gibi sağlık kuruluşlarına verilen eski adlardan biri.

Devşirme malzeme: Başka yapılardan derlenmiş ve ikinci kez kullanılmış yapı ya da süsleme malzemesi. Aynı dönemden olabileceği gibi, daha eski dönemden de devşirme malzeme kullanmak her devirde yaygın bir değerlendirme yöntemi olmuştur.

Derz: Taş, tuğla gibi kâgir malzemeyle oluşturulan duvarlarda, öğelerin birbirine değdikleri yüzeylerin dıştan çizgi biçiminde gözüken kesimi.

Dikme: Ahşap yapıda kare ya da kareye yakın kesitli, düşey, taşıyıcı ahşap öge.

Dilimli kubbe: 1) İçi yarım yuvarlak, dışı dilimli olan kubbe. 2) Tonoz parçalarından oluşan kubbe.

Divanî: Türklere özgü hareketli ve girift bir yazı üslubudur. Harfler ve sözcükler birbirlerine kaynaşmıştır.

Dört yarım kubbeli cami: Merkezi planlı, büyük kubbesi dört yandan birer yarım kubbe ile desteklenen cami tipi.

Eklektik: Sanatta tümüyle özgün nitelikte olmayan, başka üslup, akım, çağ, uygarlık ya da kişilerden devşirilmiş biçim öğeleri.

Eksedra: Yarım daire planlı, kubbe örtülü ve kendisinden daha geniş bir mekâna eklemlendirilen mimari mekân ögesi.

Eliböğünde: Geleneksel Anadolu-Türk evlerinde çıkmaları desteklemek için yerleştirilen eğimli ahşap göğüsleme ögesi.

Eyvan: Üç tarafı ve üstü kapalı, bir tarafı bütün genişliği ile bir avluya ya da diğer bir mekâna açılan yapı birimi.

Eyvan tipi türbe: Gövde bölümü eyvan biçiminde olan bir grup Anadolu mezar anıtına verilen ad.

Fevkâni: Bulunduğu yerin eğimi ya da çevresindeki yapıların durumu yüzünden, bir alt yapı üzerine oturtulan yapılar için kullanılan bir terim. Yüksek, yükseltilmiş anlamına gelir. Alt katta genellikle gelir getiren dükkânlar bulunur. Örneğin Eminönü Rüstem Paşa Camii.

Forum: Antik Roma kentlerinde, kent merkezinde yer alan, içindeki ve çevresindeki yapılarla Yunan kentlerindeki agora ile aynı işlevi taşıyan alan.

Fresk: Yaş sıva üstüne boya ile yapılan resim ve süsleme.

Friz: Genel olarak, kabartmalarla bezeli şerit biçiminde her tür sanat yapıtı.

Gamalı haç (Swastika): Kollarının uçları saat ibresi yönünde, dik açı yaparak kıvrılmış eşit kollu haç.

Giydirme cephe: Bir yapıda mevcut strüktüre takılan öğelerden oluşan ve kendisi taşıyıcı nitelikte olmayan, yalnızca iç-dış mekân ilişkisini kesme işlevini yüklenmiş cephe duvarı.

Gravür: Ahşap ya da metal baskı levhalarıyla çeşitli **kazıresim** teknikleri kullanılarak gerçekleştirilip çoğaltılmış her tür sanatsal ürün.

Hafifletme kemeri: Yapılarda kapı, pencere gibi açıklıkların üzerine gelen yükü azaltmak için üst kesimlerine yapılan kemer.

Haliç işi: 15. yüzyıl sonunda mavi-beyaz tekniğin keramiklerde kullanılan bir uygulaması olan İznik çinileridir. İnce spiral dallar üzerinde minik çiçekler, yapraklar yer alır.

Halvet: 1. Türk hamamlarında en sıcak bölüm. 2. Tekkelerde genellikle çile çıkarmak amacı için kullanılan tek kişilik oda.

Hamam: Kamusal nitelikte yıkanma mekânı ya da yapısı.

Han/Kervansaray: Kervan yolları üstünde belirli aralıklarla yapılmış olan konaklama yapıları. Genel adı "Han"dır. (Bkz. Ribat, Sultanhan) Ticari ve yarı askerî sivil mimarlık örnekleri olan bu yapılar, kent içlerinde de bulunabiliyordu.

Hat: 1. Hat sanatında kullanılan yazı türlerinden her biri. (örn: sülüs, nesih, talik, küfi birer hat türüdür.)

Hataî (Hatayi): Doğu Asya kökenli süsleme motifleri grubu. Stilize edilmiş şakayık, nar, iri yapraklar ile bunların gonca ve sapları başlıca öğeleridir.

Hayat ağacı: Türk ve İslam süsleme sanatlarında hurma ve benzeri ağaçlara verilen ad. Cenneti sembolize eden resimlerde ya da süslemede simetri eksenini olarak çokça görülür.

Hazire: Camii, tekke, medrese gibi yapılara bağlı küçük mezarlık.

Hünkâr mahfili: Camilerde hükümdara ayrılan bölüm. Bazen galerinin bir bölümü, bazen ayrı bir daire şeklindedir.

Izgara planı (Dama tahtası): Birbirine paralel ve dik sokaklar arasında kalan kare ya da dikdörtgen yapı alanlarından (adalardan) oluşan kent planı. Bu tip kent plancılığının mucidinin Miletoslu Hippodamos olduğu ileri sürülmektedir. Örn. İznik kenti.

İmaret: Sözcük erken Osmanlı mimarlığında geniş anlamı olarak “dinsel yapı” karşılığında kullanılmıştır. Tek bir yapıyı örneğin, bir zaviyeli-tabhaneli camiye anlattığı gibi, çeşitli işlevleri içeren bir dinsel nitelikli yapı topluluğu, külliye anlamına da gelirdi. Caminin bugün bilinen, bazı temel işlevlere indirgenmiş mekân düzeninden farklı nitelikte olan bu çok işlevli yapılar, Klasik Osmanlı mimarlığında ortadan kalkınca “imaret” sözcüğü de, artık yalnızca yoksullara yiyecek vs. dağıtılan ve bir külliye içinde yer alan hayır kurumu yapısı anlamına gelmiştir. Günümüzde de bu anlamda kullanılır.

İki yarım kubbeli cami: Merkezi planlı, büyük kubbesi ana eksen üzerindeki iki yarım kubbe tarafından desteklenen cami tipi.

Kaat’ı: Oyma. Herhangi bir şekil ya da yazının kâğıt, deriden oyularak çıkartılmasıyla meydana getirilen bir süsleme sanatıdır. Oyulup çıkarılarak başka yere yapıştırılan kısma “Erkek oyma”, oyulan kısma ise “dişi oyma” denilir.

Kaburgalı tonoz: Genellikle beşik tonozlarda ve diğerlerinde destek kaburga sisteminin görülebildiği tonoz biçimi.

Kalem işi: Yapıların genellikle iç yüzeylerinin bezenmesinde kullanılan bir süsleme türü. Boya, taş, ahşap yüzeyler üzerine fırça ile boyanan renkli nakışlar.

Kasnak: Bir mimari yapıda kubbenin oturduğu ve yapının üslubuna, türüne göre çokgen ya da yuvarlak olan kaide.

Kavsara (Yaşmak) : Portal (taçkapı), mihrap gibi yerlerin yarım kubbeye benzeyen üst bölümü.

Kemer: Dairesel, örgülü ara taşıyıcı ve bezeme öğesi. Düşey kuvvetleri eğri kuvvetlere çevirip kemer ayaklarından zemine taşıyan geçiş elemanı.

Kesme taş: Düzenli yontulmuş taş. Hem duvar ögesi hem bezeme için düzenli işlenmiş taş ve bu taşlarla örülmüş duvar tekniği. Çoğunlukla kaplama malzemesi olarak yüzeylerde kullanılır.

Kilittaş: Kemerin zirve noktasında yer alan taş. Tepesi kesik bir üçgen biçimindedir.

Konstrüksiyon: Bir yapıda taşıyıcı nitelikte olan ya da olmayan bütün imalatlar. Bir inşa etme eylemi sonucunda ortaya çıkan ve bir araya gelerek yapıyı oluşturan öğeler bütünü.

Kontur: Çevre çizgisi. Figürleri ya da motifleri çevreleyen çizgi.

Köşk mescit: Genellikle Sultanhanı adı verilen bir dizi 13. yüzyıl Anadolu Selçuklu kervansarayının avlu ortasında dört kemer üstünde yer alan mescit bölümüne verilen ad. Osmanlı döneminde de kullanılmıştır.

Kubbeli medrese: İç avlusunun üstü örtülü olan medreseler için kullanılan sanat tarihi deyişi.

Kûfi yazı: Arap harflerinin düz ve köşeli olarak kullanılmasıyla oluşmuş erken üslup ve bundan geliştirilmiş bir yazı türü.

Küllîye: Değişik işlevli yapılardan meydana gelen yapılar topluluğuna verilen ad.

Kümbet: Gömme bölümü, gövde (ziyaret) bölümü ve kubbesinin üstünde külâhı bulunan mezar anıtları için kullanılan sanat tarihi deyişi (farsça=kubbe).

Lahit: Tahta, taş (mermer), kurşun ya da pişmiş topraktan yapılan, içine ölünün yerleştirildiği özel sanduka.

Lonca: Tüm ortaçağ boyunca gerek doğuda, gerekse de batıda sanatçı ve zanaatçıları içine toplayan her mesleğin kendine özgü örgütü.

Mabeyn: 1. Osmanlı saraylarında padişahın hükümet işlerini görüp elçi ve vezirleri kabul ettiği bölüm. Burası mabeyncilerin resmi bürosu işlevini de görürdü. Sarayın bir bölümü olabileceği gibi, Yıldız Sarayı'nda görüldüğü biçimde ayrı bir köşk hâlinde de inşa edilebilirdi. 2.Eski Türk saray ve konaklarında harem ile selamlık arasında yer alan ve her ikisine de kapısı bulunan daire ya da oda.

Mağrip üslubu: İspanya ve Kuzey Afrika'nın İslam sanatı üslubuna verilen genel ad.

Malakâri: Yapıların daha çok iç yüzeylerinde kullanılan ve yüzeysel alçı kabartmanın renklendirilmesi ile elde edilen bir süsleme tekniği.

Medrese: Yüksek düzeyde öğretim kurumu. Bu amaçla yaptırılmış mimarlık eseri. Anadolu dışında genellikle açık avlulu, Anadolu'da ise avlusunun üstü açık ve kapalı olmak üzere iki tipte gelişmiştir. Kaynağında 9-11. yüzyıl Horasan bölgesi konut mimarisini bulmak mümkündür.

Merkezi planlı yapılar: Bu tipin zemin şeması altıgen, sekizgen veya yuvarlaktır. Üstleri kubbe ile örtülüdür.

Mescit: Genel anlamda cami. Anadolu'da minberi olmayan, vakit namazları için kullanılan küçük camiler.

Mihrap: Cami ve mescitler ile namazgâhlarda kible yönünde belirleyici mimari öge. İmamın önünde durduğu bölüm. Genellikle etrafı çerçevenmiş, duvarda küçük bir girinti biçiminde yapılmıştır.

Minber: Camilerde cuma namazında hutbe okunan yer. Genellikle birkaç basamak yükselen bir mimari öge. Kapı, basamak, basamak korkulukları, köşk ve külah (taç) bölümleri bulunur. Ağaç ya da taştan olabilir. Çok basitlerinden çok bezemelilerine kadar değişik türlerine rastlanır.

Mozaik Çini: Değişik renklerde sırlanmış levha ve parçaların alçı zemin içinde dondurulmasıyla elde edilen bir süsleme tekniği.

Mukarnas: Kademeli olarak taşmalar yapacak biçimde, aşırı olarak yan yana ve üst üste gelen, üç boyutlu görünüm veren bir geçiş ve dolgu ögesi. Petek biçimi bir görüntü ile yarım kubbelerin içini dolgulayan İslam sanatı ögesi. (Sarkıtlı olanlarına istalakit denilir). Yaygın olarak, kapı, mihrap, kubbeye geçiş bölümleri ve şerefe altlarında bulunur.

Murakka: İstenilen kalınlığı sağlayacak kadar kağıdın birinin suyu diğerinin aksi yöne gelecek şekilde kola ile yapıştırılmasıyla elde edilen mukavvadan yapılan albüm. Üzerine hattatların ayrı ayrı kağıtlara yazdıkları hatlar, minyatürler, varaklar v.s. yapıştırılır.

Murassa: Kıymetli taşlarla bezenmiş.

Muvakkithane: Eskiden camilerin yakınında yapılan ve namaz vakitlerinin saptanması işlevine hizmet eden araçlarla donatılmış küçük yapı.

Müsel: Bütün harfleri ve kelimeleri birbirlerine bitişik olarak yazılan bir yazı üslubu.

Natüralizm: Sanat yapıtının doğal gerçekliğe uygun bir biçimde yapılmasını savunan anlayış. Batı sanatında Rönesans'la birlikte ortaya çıkan Natüralizm, çağımızın başına kadar etkili olmuştur. Natüralist üslup içinde nesnelere doğadaki gibi, insan gözünün gördüğü gibi betimlenirler. Araştırmacılar natüralist üslubun ilk belirtilerin İtalyan ressam Giotto'nun yapıtlarında bulurlar. Yine de natüralizmin en olgun anlatımı Rönesans sanatçılarının yapıtlarında görülür.

Nef (Sahn): Yapılarda sütunlarla ya da payelerle ayrılan her bir bölüm. Yol.

Nekropol: Antik Yunan ve Roma kentlerinde genellikle kentin dışında yer alan mezarlık alanı.

Neo-klasik (Türk): 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında bir sanat akımı. Eski Türk ve İslam sanatından alınmış mimari ve süsleme öğelerinin kullanılması ile ortaya çıkan ilk ulusal akım.

Neo-klasisizm: 18. yüzyılın ikinci yarısında Almanya'da ortaya çıkan, ancak Fransa'da daha çok uygulanma olanağı bulan ve antikiteden esinlenerek klasik formlara dönüşü amaçlayan sanat anlayışı ve üslubu.

Niş: Duvarda küçük ölçüde ve düzgün girinti.

Orientalizan (şarkkâri) üslup: M.Ö. 8. yüzyılda gelişen kolonizasyon hareketlerinin sonucunda Doğu'ya özgü panter, aslan, geyik gibi hayvanların; lotus palmet gibi bitki ve çiçeklerin; sfenks, grifon gibi fantastik yaratıkların Yunan sanatında yaygın bir biçimde kullanılmasıyla oluşan üslup.

Orientalizm: Batı resim sanatında Delacroix gibi sanatçıların öncülüğünü yaptığı, konusunu Doğu'dan alan sanat yapıtlarına yer verilen üslup.

Otağ: Büyük boyutlu Osmanlı çadırı, Birkaç mekânı, hatta bir de hamam bölümünü içerebilir.

Oyma ajur: Delikli olarak uygulanan süsleme biçimi.

Palmet: İlkçağ sanatından beri kullanılan bir bezeme motifi. Dilimli simetrik yaprak şeklinde olup, adını Yunanca palma = el sözcüğünden alır.

Pendantif: Kare altyapıdan kubbe eteği olan daireye geçiş ögesi.

Payanda: Destek, yükü karşılamak üzere eklenmiş duvar parçası.

Paye: Örülerek meydana getirilmiş tek taşıyıcı. Ayak.

Perdah tekniği (Lüster): Perdah tekniği çini ve keramik alanında bir sır üstü çalışmasıdır. Kap istenen renkte sırla sırlanıp fırınlandıktan sonra perdah adı verilen madde ile istenen örnekler yapılır ve az hararetli, dumanlı bir fırında tekrar fırınlanır. Bu fırınlamadan sonra, kap madeni bir parlaklık kazanır.

Pilastr: Dörtgen planlı ve yarıya kadar duvara gömülmüş sütun.

Polis: Çevresinde bir sur bulunan, aşağı kent ve gerisindeki akropolis adı verilen yüksek bir tepeden oluşan kent (site) devleti.

Portal: Taç kapı, Tâk kapı adı da verilen bezemeli ana giriş.

Rasathane: Gözlemevi. Gökbilimi için kullanılan medrese türü.

Renkli sır tekniği: Osmanlılar tarafından uygulanan bir çini tekniği. Bu teknikte boya kullanılmaz. Sırın kendisi renklidir. İlk olarak, levha üzerinde sırların birbirine karışmasını

önleyen, kontur oluşturan bir madde ile sınırlar belirlenir. Daha sonra, istenilen renkli sırlar boya gibi kullanılarak levha renklendirilir ve fırınlanır. Isıda eriyen sırlar kontur içinde kalarak birbirlerine karışmazlar.

Revak: Sütun ve payeler tarafından taşınan kemerler arkasında yer alan, üstü örtülü uzun bölüm, güneş ve yağıştan korumalı yürüme bölümü. Portik.

Revzen: Alçı kayıtlar arasına renkli ya da renksiz cam parçaları yerleştirilerek yapılan desenli pencere.

Ribat: Kaynağı ileri karakol anlamında olan yarı askeri yapılar. Sonradan, han ve kervansaraylar için geç döneme kadar kullanılan yerleşik bir terim.

Rik'a: Türklerin ortaya çıkardığı bir yazı çeşidi. "Mim"lerin gözü kapanmış, "Sin" ve benzeri harflerin dişleri kalkmış, noktalar çizgilere dönüşmüştür. Daha çok el yazısında kullanılır.

Rokoko: 18. yüzyılda ortaya çıkan süslemeci sanat akımı. Resim sanatında saray yaşamından alınan konular ön plana geçmiş, heykeller dekoratif amaçlı biblolara dönüşmüş, mimaride ise bitkisel motifli bezemeler tavan ve duvar yüzeylerinde süsleme amacıyla bolca kullanılmıştır.

Rumî: Türk ve İslam sanatında Batı kökenli süsleme motifi. Yarım palmetlerden türediği ya da hayvansal kökenli olduğu araştırmacılarca tartışılan rumî, Batı illerinde arabesk olarak adlandırılır.

Sakıf: Camilerde son cemaat yerinin dışında ek bir bölüm. Özellikle iç avlusu olmayan yapılarda, cemaatin hava şartlarından korunması amacıyla yöneliktir.

Salbek: Şemsenin iki ucunda bulunan tepelik biçimindeki uzantılar.

Sekiz dayanaklı cami: Merkezi planlı, büyük kubbesi sekiz paye ya da sütuna oturan cami tipi.

Selâtin: Sultan sözcüğünün çoğulu. Sultanlar tarafından yaptırılan büyük camilere Selatin Camii denir.

Sfenks: Baş ve gövdesi farklı türlerden (genellikle başı kadın ve gövdesi aslan gibi) oluşan fantastik yaratık.

Sgraffito: 11. yüzyıldan ilk Osmanlı dönemine değin kullanılan keramik tekniği. Kullanılan hamur kırmızı renkli, kaba ve gözeneklidir. Kap astarlandıktan sonra sivri uçlu bir aletle motifler çizilir ve istenilen renkte saydam bir sırla sırlanır. Çukur kısımlarda sır daha koyu, diğer yerlerde ise daha açık olarak motifler belirlenmiş olur.

Sıbyan mektebi: Küçük çocukların okuma yazma ve Kur'an okumayı öğrendiği okul.

Sır: Keramikler üzerinde koruyucu, cam benzeri tabaka.

Sıraltı tekniği: Keramik boyalarının bisküvi hâlindeki keramikler üzerine boyanarak üstlerine sır çekilmesi, boyaların sır altında kalması ile oluşan teknik.

Silme: Duvar yüzeylerinde süsleme amacıyla yapılmış şerit biçimindeki çıkıntılara verilen ad.

Sit: Site, city sözcüklerinin dilimize geçen şekli. Kapalı bir grup oluşturan yapı toplulukları, birbirinden ayrılmadan korunması gereken alanlar için teknik terim olarak kullanılmaktadır.

Slip tekniği: İlk dönem Osmanlı keramiklerinde hamur kırmızıdır. İşte bu kırmızı rengi kapamak, beyaz ve düzgün bir yüzey elde etmek için keramikler astarlanır. Slip tekniğinde de esas olan bu astardır. Bu teknikte süsleme astarla yapılır. Burada astar, normaldeki hâlinden daha koyudur. Kırmızı hamurlu kap üzerine, istenen motiflere göre fırça ile astarla süsleme yapılır ve istenen renk, saydam sırlanır.

Son cemaat yeri: 14. yüzyıldan itibaren cami ve mescitlerde yaygın olarak kullanılan, ana mekânın dışında yarı açık hazırlık bölümü.

Stilize: Üsluplaştırılmış. Doğadaki formların belli bir üslubun ya da tekniğin gereği sadeleştirilmiş şekli. Stilize çiçek motifi...

Stucco (Stuk): Alçı yoğunluklu süsleme tekniği.

Sultanhanı: Anadolu Selçuklu döneminde çoğu sultanlar tarafından yaptırılan han ve kervansaraylar için kullanılan sanat tarihi deyim. Genellikle biri kapalı, diğeri açık avludan meydana gelen iki bölümlü bir şema gösterirler. Açık avlu ortasında "köşk mescit" bulunur. Taş süslemeler özellikle girişlerde yoğunlaşır. Her türlü konaklama gereksinimini karşılayan vakıf kuruluşlardı.

Sülüs: Yuvarlak karakterli, daha çok kitabelerde kullanılan, kitaplarda ise başlıklara mahsus büyük boy bir yazı üslubu.

Sütun: Genellikle mermerden, yekpare, taşıyıcı mimari öge.

Sütunçe: Küçük sütun. Mihrap ve portal gibi yerlerde daha çok dekoratif amaçla kullanılır.

Şadırvan: Bir çeşit meydan çeşmesi. Özellikle cami avlularında, çepeçevre muslukları olan çokgen su tesisi.

Şam işi: 16. yüzyıl başında hem çini hem de keramiklerde kullanılan bir tekniktir. En önemli özelliği sırnın pek parlak olmaması nedeniyle renklerin puslu görünmesidir. En karakteristik renkler, puslu bir yeşil ve mordur.

Şapel: 1) Tek mekânlı küçük kilise. 2) Büyük bir kilise ya da katedralde bir kutsal kişiye adanmış dua mekânı.

Şemse: Süslemede kullanılan oval, dairesel biçimde dilimli ya da düz motifler.

Şeref: Minarenin çevresini dolaşan küçük bir balkon gibi, biçimlendirilmiş ve üzerinde ezan okunan bölüm.

Şifahane: İslam ülkelerinde yapılmış sağlık yapısı. İlk olarak 13.yy da ortaya çıkan şifahaneler, genel olarak medrese plan şemasını izler. Anadolu' daki en ünlü şifahane Selçuklu döneminde Sivas'da inşa edilmiş olan Keykavus Şifahanesi'dir

Tabhane: Misafirhane. Dini yapıların bir bölümü olup, özellikle gezici dervişlerin misafir edildiği oda.

Taç kapı: (Bkz. Portal).

Tak (Zafer Takı): Eski Roma'da zafer kazanan komutan ve imparatorlar adına inşa edilen, üzeri tonoz kemerle örtülü bir ya da üç gözlü geçitlere sahip olan yapı.

Talik: Yatık çizgileri uzun, dik çizgileri kısa bir yazı çeşidi. Yaygın, hafif sağa yani geriye yatıktır.

Tek kubbeli cami: İbadet mekânının tamamını ya da tamama yakın bölümünü tek kubbenin örttüğü cami tipi.

Tepelik: Kompozisyonu oluşturan süs düzeninin üst ya da tepe kısımlarında bulunan motifler.

Tezyinat: Osmanlıca da hem bezeme, hem de süsleme kavramları karşılığında kullanılan sözcük.

Tığ: Tezhipte desenin bitiminde, ciltte şemse ve köşebent kenarlarında kullanılan yardımcı süsleme motifi.

Tonoz: Taş ya da tuğladan örülerek meydana gelen bir mimari örtü elemanı. Biçimine göre beşik tonoz, aynalı tonoz, çapraz tonoz, kaburgalı tonoz, yelken tonoz gibi adlar alır.

Transept: Örtü sisteminde nefleri dik açı ile kesen ve altyapıya da yansıyan birim. Kiliselerde apsisin önünde nefleri dik olarak keserek, haç biçimini veren uzun mekân.

Tromp: Kare altyapıdan kubbe eteğini hazırlayan sekizgene geçiş ögesi (tonoz bingi).

Tuğra: Osmanlı sultanlarının monogram niteliğindeki imzası. Padişahın kendisi tarafından değil , bir hattat tarafından yazılır. Bilinen ilk örneği Orhan Gazi 'ye aittir.

Türbe: Gövde (ziyaret) bölümü ve örtüsü bulunan mezar anıtı.

Ulu cami: Her şehrin ya da büyükçe yerleşme merkezinin en büyük camii. Cuma namazının topluca kılınması yanı sıra cemaatin bir araya gelmesini gerektiren durumlarda kullanılır. İran'daki adı Mescid-i Cuma'dır.

Vaaz kürsüsü: Belli gün ve saatlerde imamın vaaz vermek için çıktığı, koltuk ya da küçük balkon şeklindeki bölüm.

Vakfiye: Bir vakıf kurmak amacıyla vakfedilen taşınır veya taşınmazların listesini ve bunların gelecekteki kullanım biçimlerini saptayan kuralları içeren hukuksal metin.

Vitray: Renkli camların belli bir kompozisyon düzeni içinde bir araya getirilişi. Avrupa'da özellikle kiliselerin pencerelerini süsleyen vitraylarda, doğaya özgü motiflerin yanında dinsel konular da belli bir düzen içinde resimlenmiştir.

Volüt: İyon sütun başlıklarında bulunan spiral biçimli kıvrımlar.

Yastık Taşı: Sütun başlığı ile taşıdığı üst yapı öğeleri arasına yerleştirilen ince taş blok.

Zaviye: Küçük tekke yapısı. Tekkenin külliye niteliğinde olmasına karşılık, zaviye genellikle tek bir yapıdır ve içinde sürekli barınan dervişler bulunmaz.